SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LV 2007 ČÍSLO 1

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2007

S L O V E N S K Á A R C H E O L Ó G I A
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
V NITRE
HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

S L O V E N S K Á A R C H E O L Ó G I A
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES
IN NITRA
GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK
Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

S L O V E N S K Á A R C H E O L Ó G I A
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
IN NITRA
SCHRIFTLEITER GABRIEL FUSEK
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
LV - 1 - 2007

Hlavný redaktor
Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady
Alexander Ruttkay

Redakčná rada
Václav Furmánek, Milan Hanuliak, Titus Kolník, Pavel Kouřil, Elena Miroššayová,
Ján Rajtár, Matej Ruttkay, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka
Daniela Fábiková

Počítačové spracovanie
Beáta Jančíková

© Archeologický ústav SAV Nitra 2007 ISSN 1335-0102

Vychádza dva razy do roka

Rozširuje, objednávky a predplatné aj do zahraničia prijíma
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra

e-mail: nrauhalm@savba.sk

Distributed by Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra, Slovakia

Tlač MICHEL ANGELO Nitra

OBSAH

Paweł Valde-Nowak - Marián Soják - Marcin Wąs
On the problems of late paleolithic settlement in northern Slovakia
Example of Stará Ľubovňa site 1
Z problematiky neskoropaleolitického osídlenia severného Slovenska
Na príklade lokality Stará Ľubovňa 21

Ivona Vlkolinská
Torzo stredovekej dediny v Beluši 23
Reste eines mittelalterlichen Dorfes in Beluša 106

Ladislav Hlôška
Výsledky archeozoologickej analýzy osteologického materiálu z Beluše 109
Ergebnisse der archäozoologischen Analyse von osteologischem Material aus Beluša 111

Ján Hunka
Medené mince z Beluše a ich historický význam 113
Kupfermünzen aus Beluša und ihre historische Bedeutung 115

Ľubomír Mihok
Výskum trosiek zo stredovekej osady v Beluši 117
Untersuchung der Schlacken aus dem mittelalterlichen Dorf in Beluša 122

Ján Spišiak
Petrografia, mineralógia a geochémia úlomkov grafitovej keramiky z Beluše 123
Petrographie, Mineralogie und Geochemie der Bruchstücke von Graphitkeramik aus Beluša 126

† Igor Keller - Veronika Plachá - Denisa Divileková
Pochovávanie v mestečku Devín v 13. až 18. storočí 127
Bestattungen in der Stadt Devín im 13. bis 18. Jahrhundert 185

Správa

Funeralia Lednickie (*Milan Hanuliak*) 187

Recenzie

Josef Unger: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě
z antropologicko-archeologické perspektivy (*Milan Hanuliak*) 189

Péter Prohászka: Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka
(Ostrovany, SK) (*Titus Kolník*) 190

Marek Gedl (Red.): Wielkie cmentarzyska z epoki brązu
i wczesnej epoki żelaza (*Rudolf Kujovský*) 197

Skratky - Abkürzungen - Abbreviations 201

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA LV-1, 2007, 1-22

ON THE PROBLEMS OF LATE PALEOLITHIC SETTLEMENT IN NORTHERN SLOVAKIA

Example of Stará Ľubovňa site

PAWEŁ VALDE-NOWAK - MARIÁN SOJÁK - MARCIN WĄS

Existing state of research on the Late Palaeolithic in Spiš is not satisfactory. Majority of sites were explored by reconnaissance only. International archaeological excavations in 2005 was realised at the site of Stará Ľubovňa at Pod Štokom I position, north-eastern part of Spiš, over the river Poprad right-bank terrace. The site geological substratum is the Inner Carpathian Palaeogene, on which Quarterian terrace of the river Poprad has been preserved. The area of 5 x 10 m was explored at the site with considerable accumulation of chipped stone artefacts. Typology of the chipped stone industry from the reconnaissance and the control trench allows to separate several "technological components" - Neolithic, Swiderian, Magdalenian, Epigravettian(?) and Middle Palaeolithic ones. A pseudo-Levalloisian point is the Middle Palaeolithic artefact. Several massive blades and a blade core with flat platform are Epigravettian. A point with flat retouch on its tang, that is characteristic for the Swiderian culture, is a distinct form of typology. Explicit contacts with the Magdalenian culture, with analogies mainly on the territories of Poland, Moravia and Switzerland, are in the group of typical cores and implements. Macrolithic forms of burins and some types of borers are characteristic. Connections to the closest workshop of the Magdalenian culture for working of radiolarite raw material at the site Sromowce Wyżne-Kąty 1 and Sromowce-Wyżne 8 are relevant. As far as the used raw materials are concerned, red Pieniny radiolarite predominates followed by manganese, green and flysh Jasło radiolarites; other less frequent raw materials are Bircza flint, Cretaceous, Volhynian and Jurassic flints, rarely obsidian and limnoquartzite. Raw material composition of artifacts from the territory of present-day Poland can indicate the settlement that originally lived at the Carpathians northern side. The raw material spectrum is colourful, what is characteristic for "Carpathian provenience of chipped artifacts". The entire inventory was subjected to the refittings method. Majority of the chipped stone industry from Stará Ľubovňa belongs to the Magdalenian technocomplex. Presence of the Magdalenian culture at Spiš has been for the first time indicated by older finds from Haligovce-Aksamitka but they have no support in significant finds. Proving of the settlement of the Magdalenian culture bearers in northern Slovakia has changed the extend of this culture at its entire space.

Key words: Northern Slovakia, chipped stone industry, Magdalenian culture.

INTRODUCTION

Archaeological excavations of the gravel-exploiting area at Pod Štokom I position (parcel no. 4531/3) over the river Poprad right bank to the northeast of Stará Ľubovňa was carried out by workers of the Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences in 2003. An undated sunken feature with remarkable traces of burning (a hearth?) was explored at the eastern part of area with removed topsoil. Apart from numerous pieces of coal and burnt pebbles, the feature contained no further finds. The research was therefore concentrated on field survey of the nearby Pod Štokom II position situated on a elevated terrace to the northwest of the petrol filling station Tankol (Fig. 1). The site under research is situated in the vicinity of three already known probably also Epipaleolithic sites (the Nad Štokom, Zadnie potoky and Pod Štokom III positions), systematic research of which is missing.

A relevant and until now unknown archaeological site was discovered at the position Pod Štokom II on the area of approximately 30 x 60 m, which is supported with numerous finds of chipped stone industry (more than 600 pieces) made chiefly of Pieniny radiolarite. Based on gathered finds, the site was in outline dated to the Late Paleolithic, with possible classing to the Magdalenian or Gravettian cultures (*Soják/Soják/Suchý 2004*, 178, 179). Subsequent research has produced more chipped stone artifacts as an evidence for working of local radiolarite at the site (Fig. 2). Further exploration and salvage excavation were carried out in 2005 (*hm 2005*, 3) by the Archaelogical Institute of Slovak Academy of Sciences in Nitra - the workplace in Spišská Nová Ves, in co-operation with the Institute of Archaeology and Ethnology of Polish Academy of Sciences in Cracow and with financial and organizational aid of Ľubovnianske Museum and municipal authority of Stará Ľubovňa. Five students of archaeology from the University of

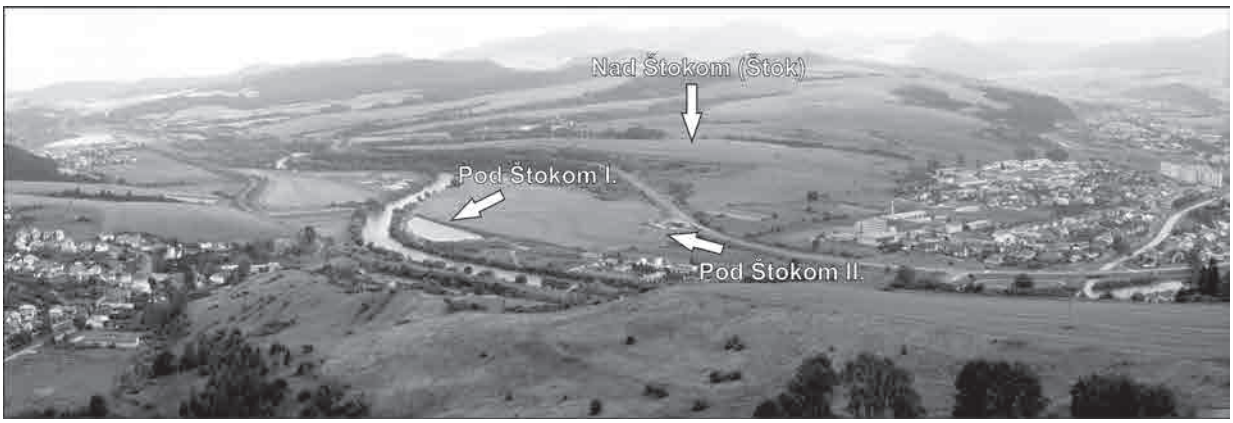

Fig. 1. South-eastern sight from the tower of the Ľubovňa castle. The sites at Pod Štokom I and II at the front; the site at Nad Štokom (known from J. Bárta´s explorations) and the massif of Levočské vrchy at the back.

Gdańsk took part in the excavation within their compulsory summer practise (*Soják/Valde-Nowak, forthcoming*). The paper is analysing results of this international research.[1]

HISTORY AND STATE OF RESEARCH ON THE EPIPALAEOLITHIC IN SPIŠ

Existing state of research on the Late Palaeolithic in Spiš is not satisfactory (*Soják 2002a*, 255-278). Although a lot of Epipalaeolithic sites have been known at upper Spiš, none of them was studied systematically. Even if one of them (Haligovce - the Aksamitka cave) is the very first with proved Epipalaeolithic settlement on the territory of the former Historic Hungary (*Bárta 1981*). Right at the High Tatras - Tatranská Polianka (Žltá stena position), an assemblage of almost 30 chipped stone artifacts of probably Palaeolithic age was discovered as soon as at the end of the 19th century. Dr. M. Geisiger knew several sites dated to the same period at the terminal 19th century as well, what is proved by analyses of the chipped stone artifacts deposited in the Museum of Kežmarok and Podtatranské Museum in Poprad. Some of the preserved artifacts are dated to the Epipalaeolithic, other to the Mesolithic or to the late prehistory (*Bánesz 1962*, 5-20; *Soják 2006a*, 29 f.). These finds have not been preserved until now, however (*Hefty 1925*, 161).

S. Vencl (*1966*) determined a new taxonomical group of the Middle European Late Palaeolithic known from relatively large territorial range of former Czechoslovakia, called Ostromeř and characterised by arched points. Some of sites belonging to this group, among others Spišská Belá in the upper Poprad river basin, the most eastern site of this group and the only one known from Slovakia, were recognised later as an element of the Tardigravettian Circle (*Kozłowski 1978*, 60). The stone material of this site is result of old survey by the above-mentioned M. Greisiger. *P. Valde-Nowak* (*1979*, 116) doesn't accepted Late Palaeolithic age of the prevailing artefacts in the collection of M. Greisiger from Spišská Belá, deposited in the Podtatranské Museum in Poprad and instead suggested Mesolithic chronology.

The first reliably dated camp ranked among the Świderian culture at the „Burich" near Veľký Slavkov has been determined by excavations carried out by the Philosophical Faculty of Komenský University in Bratislava (B. Novotný) in cooperation with the Podtatranské Museum in Poprad (R. M. Kovalčík) and then with the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences in Nitra (J. Bárta). Systematic research has discovered further Epipalaeolithic camps at village districts of Spišská Teplica, Svit/Lučivná and Lučivná; while finds of tanged points enabled to date the former two to the Świderian culture, the site at Lučivná has not been dated more precisely (*Soják 2003*, 119, further references here). Dating of rare chipped stone artifacts from the caves at Spišská Teplica and Lučivná is problematic; chronological classification of them is known (in the case of Spišská Teplica even proved by radiocarbon analysis), but the culture remains

[1] The excavations were carried out thanks to the understanding and financial support of the management of the Ľubovnianske Museum in Stará Ľubovňa, municipal authority in Stará Ľubovňa and the cooperative farm Jarabina. Special thanks are meant to the museum directress Mgr. Monika Pavelčíková and the custodian of Ľubovňa castle PhDr. Dalibor Mikulík and their stuff. Following students of archaeology from the University of Gdańsk: Justyna Gabriel, Joanna Ludyga, Monika Michalak, Stanislav Gołębiowski, Michał Wołowicz, and home students Veronika Krafčíková, Filip Lampart a. o. participated in the research.

Fig. 2. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Explorations in 2005.

unclear (*Soják 2005*, 98-101; *Soják/Hunka 2003*, 341-365). The same can be asserted with the artifacts from Toporec that are made of specified flint raw material of the Bircza type, with probable dating to the Magdalenian culture (*Cheben et al. 2002*, 12; *Soják 2002b*, 192). Concentration of sites from the Final Pleistocene in the vicinity of Spišská Stará Ves and Spišská Belá is Epipalaeolithic in its outline as well (*Cheben et al. 1999*, 70, 71; *Soják 2002a*, 270; *2006a*, 29 f.; *2006b*, 24-29). Local development of the late Palaeolithic industries is assumed with finds from Smižany (*Kaminská/Javorský 1996*), which together with the assemblage from Beharovce (*Soják 2000*, 110, 111) are some of few preserved traces of the final Pleistocene settlement at lower Spiš.

Concerning the above mentioned problems in chronological and cultural classification of majority of Epipalaeolithic sites at Spiš, results of the research of the site under study seem to be contributive even from the point of view of intercultural relations of the northern Slovakia to the territory of present-day Poland.

SITE TOPOGRAPHY AND GEOLOGICAL SUBSTRATUM

The site is situated on the river Poprad right bank terrace, almost 1,5 km to the northeast of Stará Ľubovňa (Fig. 3) on private agricultural land farmed by Poľnohospodárske družstvo Jarabina. The archaeological research therefore can be carried out only after obtaining of permits of the owners and the farming cooperative.

The site geological substratum is the Inner Carpathian Palaeogene (podtatranská group). This is a representative flysh characterized in variable rate of sandstones and claystones from 2 : 1 to 1 : 2.

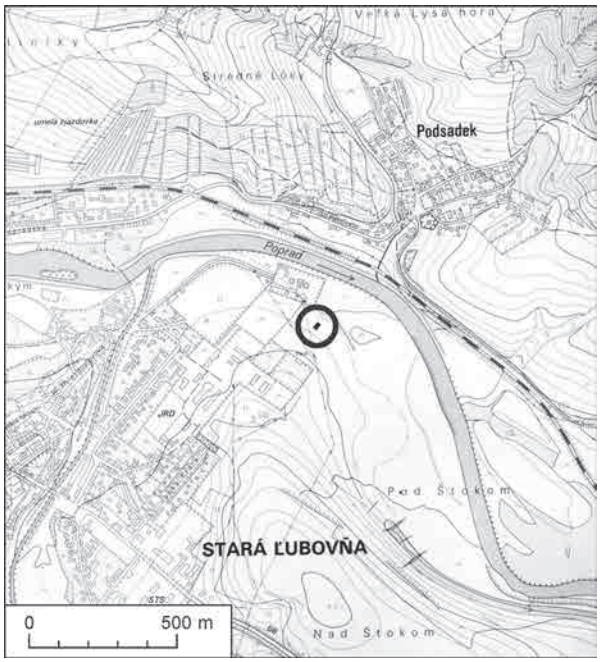

Fig. 3. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II.
Position of the excavated area.

Its age has been assumed to Upper Eocene to Oligocene, i. e. to 34 million years. On this substratum, the Quaternary terrace of the river Poprad, which includes sandy gravels and gravels with spots of clayey sands to clayey gravels, has been preserved. The age: middle Pleistocene to early Riss (250 000-200 000 BP; *Gross 1999*).

RESEARCH METHODOLOGY

A control trench of 10 x 10 m was marked out at the area with noticeable concentration of chipped stone artifacts, from which 5 x 10 m were examined after all (control pit I/05; Fig. 4). Occurrence of numerous finds of chipped artifacts required reduction of the area under study. The explored area gave us sufficient information on the site stratigraphy and character of finds. The control pit was divided into one-metre sectors (A1-A10 to E1-E10), which were examined in 10 cm layers. The exploration was carried out according to a checkerboard pattern, what enabled a detailed tracing of profiles and stratigraphic position of finds (Fig. 5). The position of finds of chipped stone artifacts was drawn into the control pit general plan and then it was levelled out. The detection section at the northern edge of the control pit was deepened to clarify the stratigraphic position. Concerning the fact that the culture of the find-spot has not been determined unambiguously, the whole exploited material was washed, classified and entered in the inventory list right at the place during the excavations.

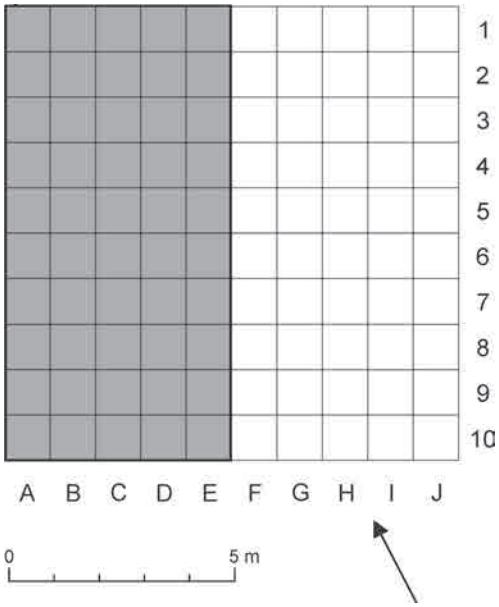

Fig. 4. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. The control trench I/05. The excavated darker-coloured area.

SITE STRATIGRAPHY AND TAPHONOMY

The control pit profile exposed a light brown greasy filling (layer 2) with numerous chipped stone artifacts under the thick topsoil cover (layer 1). The layer 2 was situated on irregular undulating sandy-gravel silts of the river Poprad (layer 3) without finds (Fig. 6).

Fig. 5. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Sections A1-A10 to B1-B10 during the explorations.

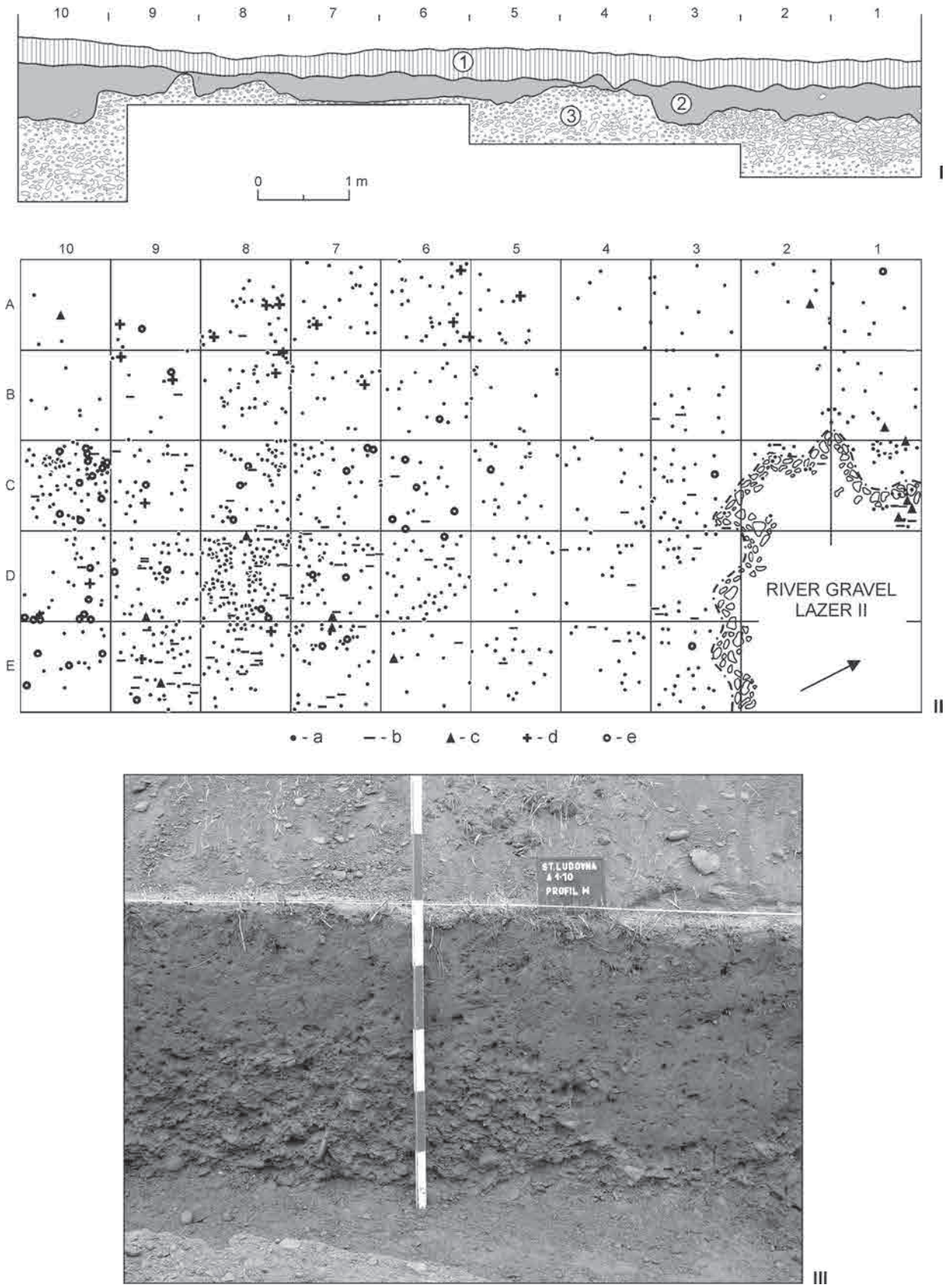

Fig. 6. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Western profile in the control trench I/05. I - the profile with layers 1-3 (1 - topsoil; 2 - light-brown greasy filling; 3 - sandy-gravel silts); II - planigraphy of artifacts in the depth of 20-30 cm (a - flakes; b - blades; c - cores; d - tools; e - others, e. g. charcoals, modern pottery fragments); III - layers in detail.

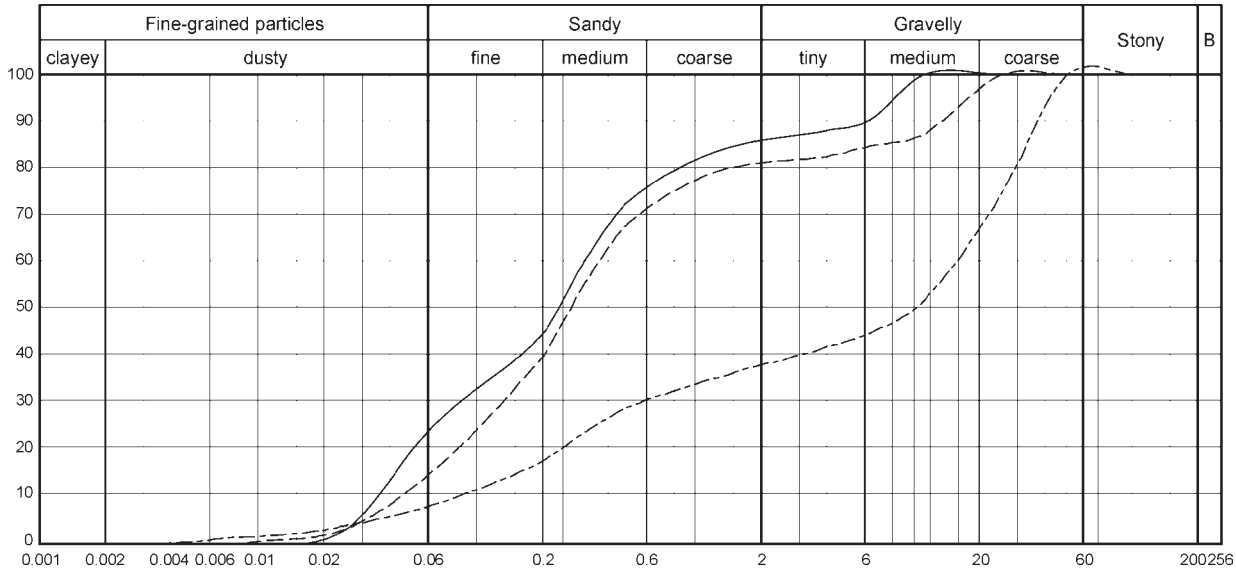

Control trench	Depth	Sample	Curve	Symbol	Soil name
1/05	15-20 cm	1	———	S4 = SM	clayey sand
1/05	40-45 cm	2	— — —	S3 = S-F	sand with fine-grained soil
1/05	70-75 cm	3	—·—·-	G3 = G-F	gravel with fine-grained soil

Fig. 7. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Earth graininess curve from the layers 1-3 (after A. Harničár).

Fig. 8. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. A solid flake made of Pieniny red radiolarite *„in situ“* at the section B1.

The layers 1 and 2 had traits of clayey sand; the layer 3 distinguished, having nature of gravel with admixture of fine-grained earth (Fig. 7)[2]. Post-depositing processes in Modern time (landslips from the Stok hill) resulted in often occurrence of prehistoric chipped artifacts together with modern pottery fragments (mostly glazed), even in the depth of 70 cm under the present-day ground level, i. e. in the maximum depth of prehistoric artifacts occurrence. That's why we do not presuppose to find preserved original tent shelters of Palaeolithic hunters that were undoubtedly destroyed by the mentioned landslip processes during the 16th to 18th centuries. These movements caused sparse artefacts (chiefly bigger ones) to lie on the edge and not on the dorsal or ventral side (Fig. 8). Number of chipped artifacts in the layer 2 depended on the layer thickness as the main place of the artifacts protrusion (Fig. 6).

ANALYSIS OF FINDS [3]

Cores

Twenty-seven artifacts can be classed as blade shapes, twenty-three of them being preserved complete. Twenty-five cores are made of red radiolarite, one of flysh radiolarite and one of Pieniny green radiolarite. They represent various types. Five artifacts only are in bipolar stage. One of these cores is distinguished by the thoroughly worked-out striking platform (Pl. I: 1). It has two side edges in the forms of trimming crest (inv. no. 726) and medium-oblique platforms. The edge of one platform is of typical notched character. Remaining cores have natural striking platforms. The core of flysh radiolarite with changed orientation (Pl. VI: 4) stands out among the cores. Another artifact (inv. no. 718) documents the bipolar core conception in the best way. It is noticeably exploited and in the stage of slightly turned platforms. A fragment of the trimming crest edge is explicit. Angle of each orientation is markedly sharp, about 45 degrees (Pl. VI: 3). The tablet-like artifact with its platform situated vertically to one orientation (Pl. VI: 5) represents another variant.

In this group of cores, two bipolar cores made of red radiolarite with the similar (rectangular) shapes but different sizes (inv. no. 737 and 65) can be singled out. Their platforms are slightly slanted to the exploited side. Their butts are not set. Blade negatives of each orientation on exploitation sides overlaid only minutely (Pl. III: 5; VI: 2).

Among further core types, thirteen are made of red radiolarite, two of flysh radiolarite and one microlithic core of obsidian. The massive globular concretion with one negative of a big flake and one pyramidal damaged core are distinctive among the red radiolarite shapes. Shapes of flysh radiolarite are amorphous. Considering its regular shape, the pyramidal core made of red radiolarite (Pl. I: 2) is worth mentioning.

Apart from the above-mentioned artifacts, we can set aside thirteen fragments of different cores, ten of them being made of red radiolarite, two of flysh and one of manganese radiolarite.

Refittings

The entire inventory of finds obtained in exploration and excavations as well was subjected to the refittings method (*Johansen 2000*; *Tomaszewski 1986*) with the aim to get information on homogeneity of the chronological assemblage, production technology of chipped artifacts, their arrangement and possible spatial structure of the findspot. The work with refittings lasted for almost three months, what is relatively short time if compared to other comparable works, e. g., refitting of the Late Palaeolithic or Mesolithic inventories consisting of several thousands of artifacts last for several years usually (*Fiedorczuk 2001*; *Wąs 2005*). The refitting identified thirty-one artifacts from Stará Ľubovňa, mostly bi-elemental (two pieces each). Four refittings represent reconstructed broken flakes. Remaining refittings came from undescribed phases of core exploitation and from semi-products. The flake core with changed orientation, to which two big flakes were refitted, is the only exception. Finally the fragment of the flake core with rejuvenated platform was reconstructed that was used as a flake core after the flake production had been finished. We have to mention that as far as the number is concerned, the modest effects of refitting of the materials from the Stará Ľubovňa site do not reflect the relatively short time devoted to the work with refitting exclusively. It has been probably caused by the considerable unhomogeneity of the assemblage or by complicated activities of prehistoric people at the site. This was the matter why it was difficult to determine artifacts groups characteristic for main production stages. In another words, just during the initial phase of analysis, the stone inventory presented a complex of very fragmentaric chaines operatoires.

[2] Special thanks for analysis of soil samples from the control sound are meant to RNDr. Adrián Harničár.

[3] From the point of view of proven dislocation of finds and lack of possibility to separate homogenous cultural assemblages, the inventory from the exploration and the control sound I/05 was analysed as one assemblage and in this way presented in this paper.

We can propose following explanation of this phenomenon:

1. result of numerous settlement episodes, connected always with only short cycles of tools production, in the first line of so-called expedient tools;
2. disturbation of the primary position of the inventory, effected in dislocation of artifacts.

In the point of view of the refitting method, the second of the above-mentioned explanations is more acceptable. In the analysed inventory extremely few broken implements were refitted. As known the index of such forms in important by determination of the scale of post-depositional processes on the site.

Contemplation on technology

Considering the lack of leading tool shapes and typological „cultural" signs, production technology of the stone artifacts is more relevant in their classification. On the basis of results from analyses of cores and semi-products „technological components" can be distinguished in the inventory. They are results of the same technological genesis. Since the problem is complicated, all artifacts could not be classed among the particular technological components.

1. Neolithic Component

Two blades (Volhynian/Cretaceous? flint and obsidian) and one splintered piece (Pl. I: 3-5) represented this component. The blades are of Neolithic character and are close in morphology. They are of trapezoidal cross-section, „S-shaped" profile, raised stricking platforms and a bulbar scare close to lip. The both product were chipped by indirect percussion (*Inizan/Roche/Tixier 1992*). A split-flake can be considered to be Neolithic, though it could be even younger (Pl. I: 3).

2. Masovian (Świderian) Component (Świdry Culture)

One artefact - the point with flatly retouched tang with broken point (Pl. IV: 1) represent this component. The noticeably slim exemplar with signs of atypical point with broken tang without traces of flat retouch, which we have classed among borers (Pl. IV: 6), is worth attention.

The above-mentioned point of red radiolarite has numerous analogies in classic assemblages of Świderian culture on the territory of Poland (*Rydlewski 1990*; *Schild 1975*). A fragment of similar point from Svit/Lučivná at Spiš region is known (*Soják 2002a*, 263, Fig. 5: 4).

3. Magdalenian Component (Magdalenian Culture)

Cores and blades with features typical for Magdalenian conception of blade production have been classed here. The bipolar blade core with noticeable traces of reparation of the platform (Pl. I: 1) is Magdalenian. Some of cores have removing surface. The blades have butts of the en eperon type, the lack of abrasion and evident lip (Pl. III: 1-4; *Inizan/Roche/Tixier 1992*). Characteristic platform preparations flakes, as well as some effects of plunging termination (Pl. II: 7) are classed here, too (*Andrefsky 2005*, 21).

Such conception of cores exploitation has been known from many European sites of the Magdalenian culture, e. g., the Maszycka cave (*Kozłowski et al. 1993*, 130-135, Fig. 5-9), the sites at RydnoII/59 (*Schild 1975*, 218, 219, Tab. LXIII: 1), Hłomcza (*Łanczont et al. 2002*, 155, 156, 164, Fig. 4; 5; 11), Dzierżysław (*Ginter et al. 2002*, 119, Fig. 9) in Poland; the caves Pekárna, Švédův stůl and Býčí skála (*Valoch 2001*, 126, 127, 129, 133, Fig. 9: 26-30; 10: 34-39; 12: 55, 56; 14: 43), or the plain- air site at Hranice (*Neruda/Kostrhun 2002*, 130-133, Fig. 1-4). Connections to the closest workshop of the Magdalenian culture for working of radiolarite raw material at the site Sromowce Wyżne-Kąty 1 (*Rydlewski/Valde-Nowak 1980*; *1981; Valde-Nowak 2006*) as well as at Sromowce Wyżne 8 (*Drobniewicz/Doktor/Sobczyk 1997*, 198, 199, Fig. 5; 6) are relevant. From more distant analogies we can mention the site at the lakeside of Neuchâtel in Switzerland (*Leesch/Cattin/Müller 2004*, 70, Fig. 68).

The group of tools indicates noticeable connections to the Magdalenian culture. They are some shapes of borers; among them backed flakes, e. g., from the Rydno II/59 site (*Schild 1975*, 219, 220, Fig. LXVIII: 16, 17) and shapes of solid burins, some of them being macro-burins. We can find analogies for the borers from Stará Ľubovňa among those from the site at Hłomcza (*Łanczont et al. 2002*, 157, Fig. 6). The only truncated blade (Pl. IV: 9) can serve an evidence for connections of inventory from Stará Ľubovňa to the Magdalenian techno-complex. The fact, that the truncation of this tool (done very carefully) did not change the semiproduct shape, is important. A very close parallel can be found e. g. in inventory of the Klementowice-Kolonia site (*Jastrzębski/Libera 1987*, 28, 30, 31, Fig. 16: 2, 8; 18: 4-6; 19: 1). The above-mentioned inventory from Klementowice-Kolonia includes a lot of narrow borers, with which the „tanged point" from Stará Ľubovňa, in the presented paper classified also as borer, is connected (*Jastrzębski/Libera 1987*, 33, Fig. 20).

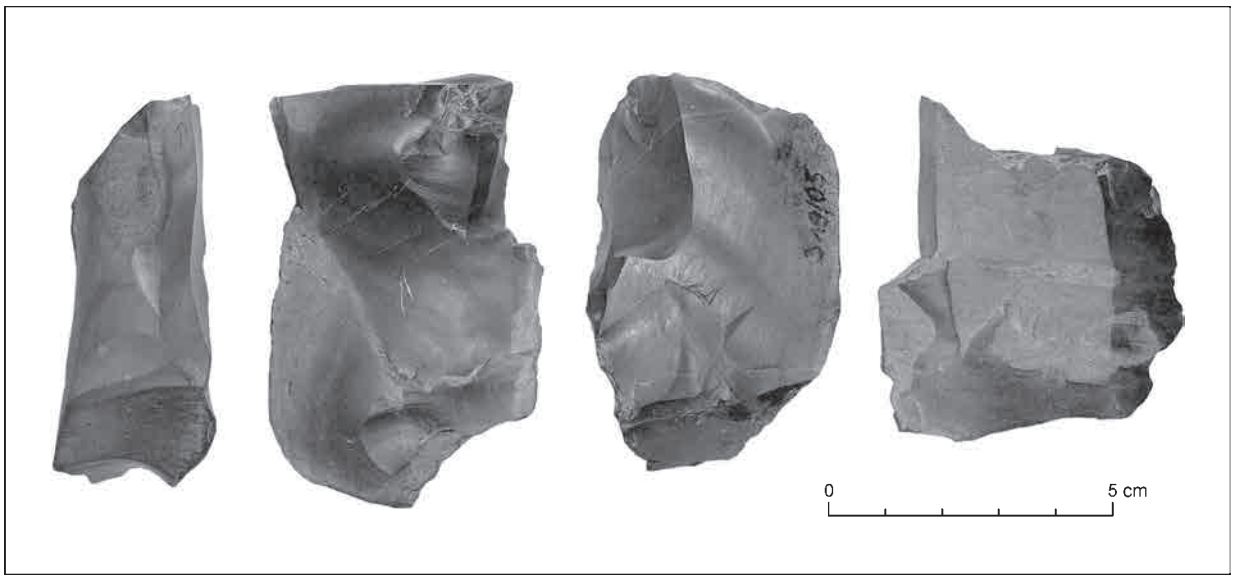

Fig. 9. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Red- and flysh radiolarite burins.

4. Epigravettian Component (Epigravettian Culture)

The products, whose connection with Masovian (Świderian) and Magdalenian components is almost improbable, and shapes and morphology of which indicate Palaeolithic character, can be classed among this group eventually. We have ranked here the blade core with flat platform (Pl. I: 2) as well as solid blades with traces of „heavy hammerstone" technology (Pl. II: 1-3). Analogical shapes of cores can be discovered on Late-Gravettian sites in Moravia (e. g., *Oliva 2002*, 96, Fig. 4; *2003*, 119, Fig. 12). Distinguishing of Epigravettian and Magdalenian shapes is often problematic, as it was pointed out in the case of Hranice site (*Neruda/Kostrhun 2002*, 152).

Remaining chipped stone artifacts are undoubtedly ranked among the above-classified components, though absence of distinct signs did not allow their unambiguous determination within the terms of this classification. Such tools as burins, end-scrapers, borers and truncated blades are unequivocally relics of Epipalaeolithic settlement (Świderian, Magdalenian and Epigravettian components; Pl. II: 4-6, 8, 9).

5. Middle Palaeolithic Component

The flake with signs of pseudo-levalloisian point made of undetermined raw material of creamy-greenish colour was discovered in topsoil at the eastern part of the site. It has polished surface and certainly covered with patina. Its platform is faceted (Pl. VI: 1). In Spiš region similar finds were discovered on the site of Hôrka-Ondrej (*Kaminská 2005*, 63).

Table 1. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. The groups of tools.

Tools	Number
Tanged point	1
Borers	3
End-scrapers	3
Blades with truncations	6
Notched tools	15
Burins	16
Burin spalls	4
Retouched blades	14
Retouched flakes	65
Occasional retouched blades	14
Occasional retouched flakes	45

Tools

The groups of tools is presented in Table 1. The point with flat truncation on its tang is the remarkable typological shape. This is the tanged point characteristic for the Świderian culture (Pl. IV: 1). The question is, whether a similar atypical shape of point (noticeably slender) but with no flat truncation on the tang, which has been assumed a borer (perforator), is present in the inventory (Pl. IV: 3). Two further artifacts can be classed among the borers. One of them has backed and short end of the borer (Pl. IV: 4), the other has noticeably sharp end and typical chiping-off at the bottom (Pl. IV: 5). Three end-scrapers are present in the inventory. One is typical short flake end-scraper, close to the

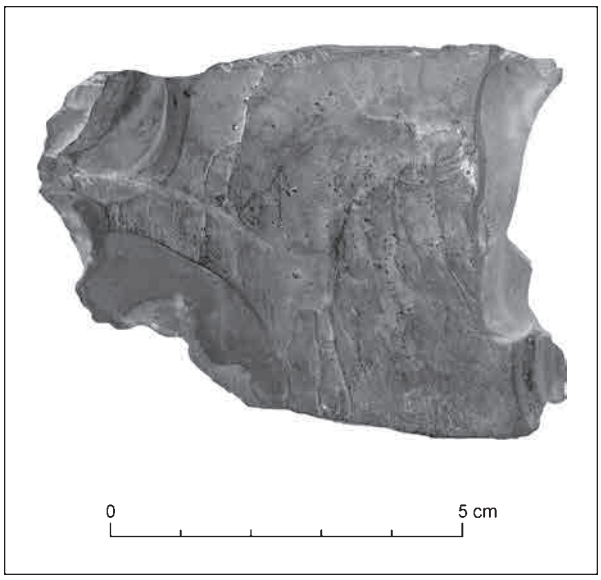

Fig. 10. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Flysh radiolarite macro-burin.

fanlike shape (Pl. IV: 6), the second is blade-shaped (Pl. IV: 7) and the third is amorphous flake end-scraper with remarkable traces of use at its edge angle. The group of burins is miscellaneous, with central dihedral burins (Pl. V: 5, 6, 8), side dihedral burins (Pl. V: 1-3), as well as burins on side truncation (Pl. V: 7). Macrolithic shapes (Fig. 9; 10) are typical for this group of tools.

Truncated blades, mostly amorphous, are worth attention. There is only one blade of red radiolarite with extremely oblique retouched edge that is distinguished by its thoroughly working-out (Pl. IV: 9).

Raw materials

The Pieniny radiolarite predominates in all inventory groups. Three main groups of this kind of raw material can be distinguished: 2635 red, 28 green and 4 steel-grey. As fourth group, belonging to the Pieniny beds, the manganese radiolarite (41), should be mentioned. From the statistic point of view, the red radiolarite was the most popular variant in the tool-making on the Stará Ľubovňa site (96%). The remaining above-mentioned categories have accidental character.

The raw material structure of the whole inventory from Stará Ľubovňa is presented in Table 2.

The spectrum of used rocks is coloured, what is typical for the „Carpathians province of lithic artefacts", determined by *P. Valde-Nowak* (*1995*). It is to underline that in the close vicinity of Stará Ľubovňa-Pod Štokom II site no silica rock occurs. The nearest beds of such rocks are known from the isolated structures of the Pieninen Klippen Belt on the left bank of the Poprad river, located some kilometres to North from the town Ľubovňa. The area of the site Pod Štokom II, as well as the right bank of the Poprad river are empty of the silica deposits. In this case we can point for the semilocal (radiolarite) and extralocal (flysh radiolarite, Bircza flint) imports of the silica raw materials. All mentioned rocks are Carpathian imports. Another character has the chocolate flint, Cracow-Częstochowa Jurassic flint and Volhynian flint. Those raw materials are also extralocal, coming from very long distance.

Special comment must be given in the case of only two obsidian artefacts in the inventory. What was discussed in another place, this could be a Neolithic element. Also the lack of limnoquartzite is very characteristic. If we postulate the Magdalenian chronology and cultural links for the main (or whole?) part of the analysed inventory, we must take both those facts into consideration. Predominance of the northern raw materials in the sense of the North Carpathians as well as Polish and Ukrainian (Volhynian) kinds, confirm well the Magdalenian provenience of the settlement. The lack of limnoquartzite from Hungary or Eastern or Middle Slovakia is also significant. Some pieces of Bircza flint - well known from the Hłomcza assemblage (*Łaptaś et al. 2002*) - support the Magdalenian provenience of the finds.

STARÁ ĽUBOVŇA IN THE CONTEXT OF WIDER LATE PALAEOLITHIC SETTLEMENT

The above-mentioned information on finds from Stará Ľubovňa ranks the majority of them among the Magdalenian techno-complex very probably.

Though the described inventory is surprising, we can state that our recent knowledge on the Late Palaeolithic and Epigravettian has been very limited. Findspots indicating an important role of these agglomerations in the zone of Ukrainian and Romanian Carpathians (compare *Haesaerts et al. 2003*) and also Slovak (*Kaminská/Kozłowski 2002*, 50-54) and Polish (*Pawłowska/Petrykowski/Valde-Nowak 2003-2004*; *Valde-Nowak/Łanczont/Pawłowska 2006, forthcoming*) Carpathians have increased in last years.

Discovery of proofs of Magdalenian settlement in Northern Slovakia has changed the spread of this culture in its whole settlement area. The older finds from the Aksamitka cave near Haligovce were the first indicating the presence of Magdalenian culture on this territory, although they had no significant evidence in any inventory of finds (*Bárta 1981*). Later discoveries of chipped artifacts from Toporec just supported this eventuality. Subsequently the Magdalenian site at Hłomcza in Polish Carpathians

Table 2. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Quantitative and raw material structure of the inventory.

	Red radiolarite	Green & steel-grey radiolarite	Mangan radiolarite (flacked)	Flysh radiolarite	Obsidian	Cretaceous flint	Volhynian flint	Bircza flint	Jurasic flint	Limestone radiolarite	Limnoquarzite	Patinated, burned	Undetermined	Total
Blade cores	25	1		1										27
Other cores	13			2	1									16
Core fragments	10		1	2										13
Platform rejuvenate flakes	19													19
Platform reduction flakes	7													7
Crested blades														47
Primary	32		1											
Secondary	12													
Natural	2													
Chips	149													149
Natural pieces	90													90
Natural pieces with negatives	169					1						2	3	175
Plunging termination pieces	6													6
Bulbar flakes	5													5
Cortical blades (complet or partly)	61													61
Negative blades	350	15	8	3	2	1	2		1	1				383
Cortical flakes	346	1												347
Negative flakes	1163	13	29	5		1		4	1	16				1232
Splinting flakes	1													1
Tanged points	1													1
Borers	2								1					3
End scrapers	2	1												3
Truncations	6													6
Notched	15													15
Burins	10			1				2	1	1	1			16
Burin spalls	4													4
Retouched blades (amorphic)	14													14
Retouched flakes (amorphic)	65													65
Blades with occasional retouched (expedient)	14													14
Flakes with occasional retouched (expedient)	42	1	2											45
Total	2635	32	41	14	3	3	2	6	4	18	1	2	3	2764

Fig. 11. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Leading excavator P. Valde-Nowak and M. Soják with students of archaeology from Gdańsk University. Photos: M. Soják.

was discovered and excavated, which - considering the relatively close Spiš region - led us to assume more intensive interference in this area. The analysed inventory from Stará Ľubovňa fully supported this assumption. In this context, the fact that there are no artefacts made of limnoquartzite (limnosilicite) in the assemblage from Stará Ľubovňa is very significant. This could indicate the settlement here originated at the northern side of the Carpathians (*Valde-Nowak 2006*). The raw materials of the artefacts has proven it, since rocks from Polish side of the Carpathians (flint of Bircza type, flysh radiolarite from the vicinity of Jasło and Pieniny radiolarite) and those from the areas to the North and North-East (Volhynian, chocolate and Jurassic Cracowian flints) predominate noticeably.

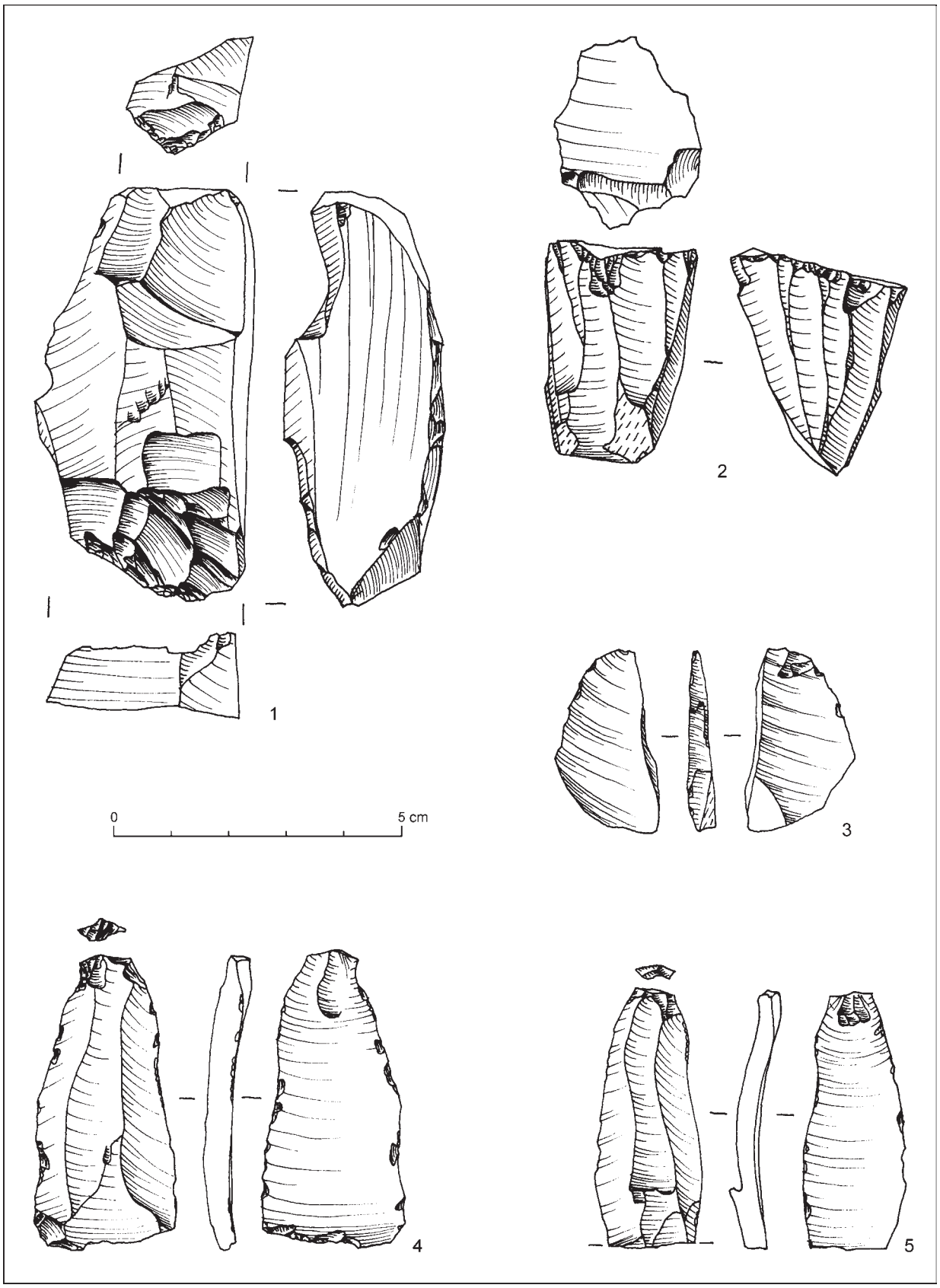

Pl. I. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Selection of finds. 1 - bipolar core; 2 - core with platform; 3, 4 - blades; 5 - split-flake (1, 2, 5 - radiolarite; 3 - Cretaceous [volhynian?] flint; 4 - obsidian).

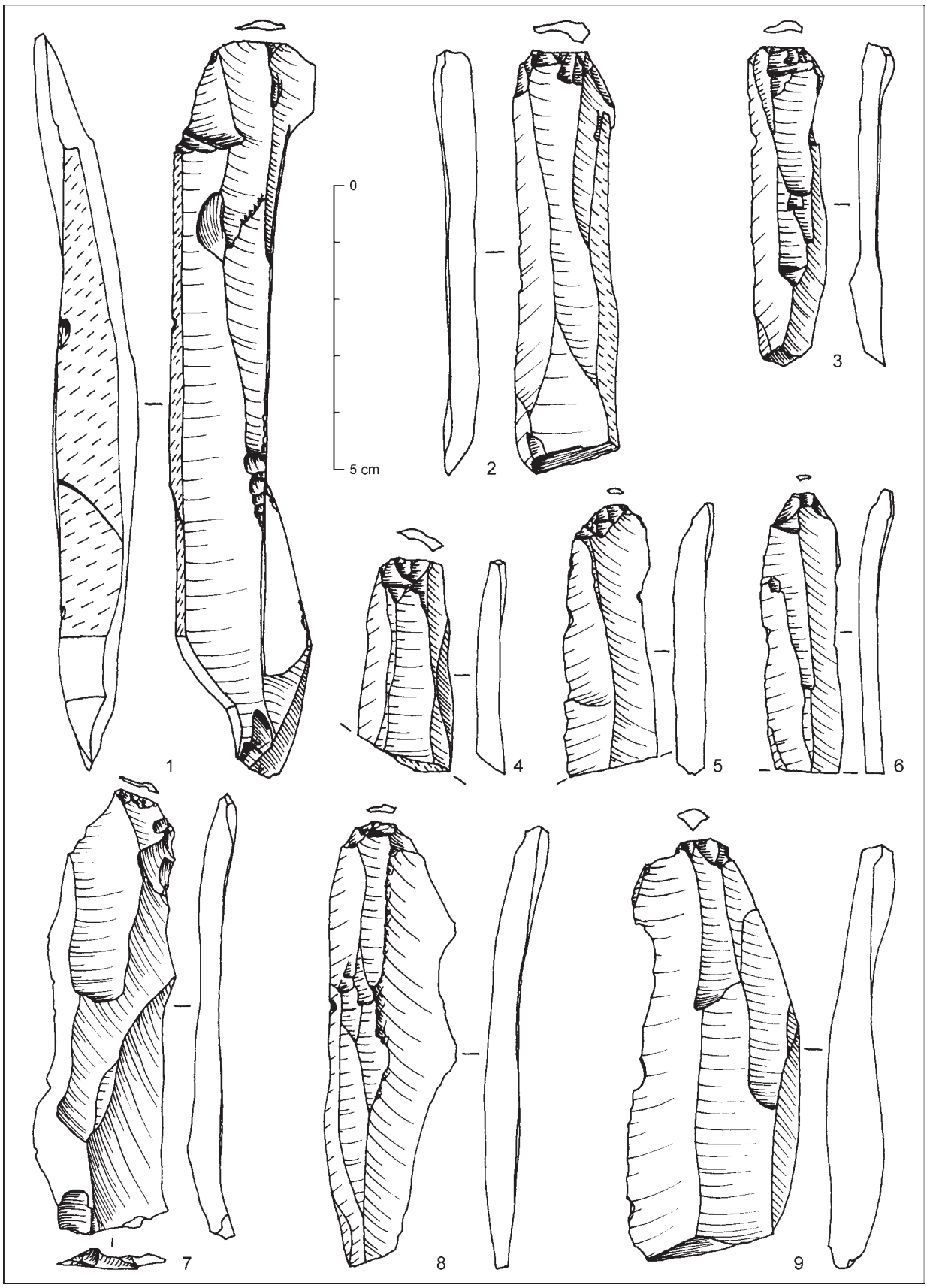

Pl. II. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Selection of blades. 1, 2 - flysh radiolarite; 3-9 - red radiolarite.

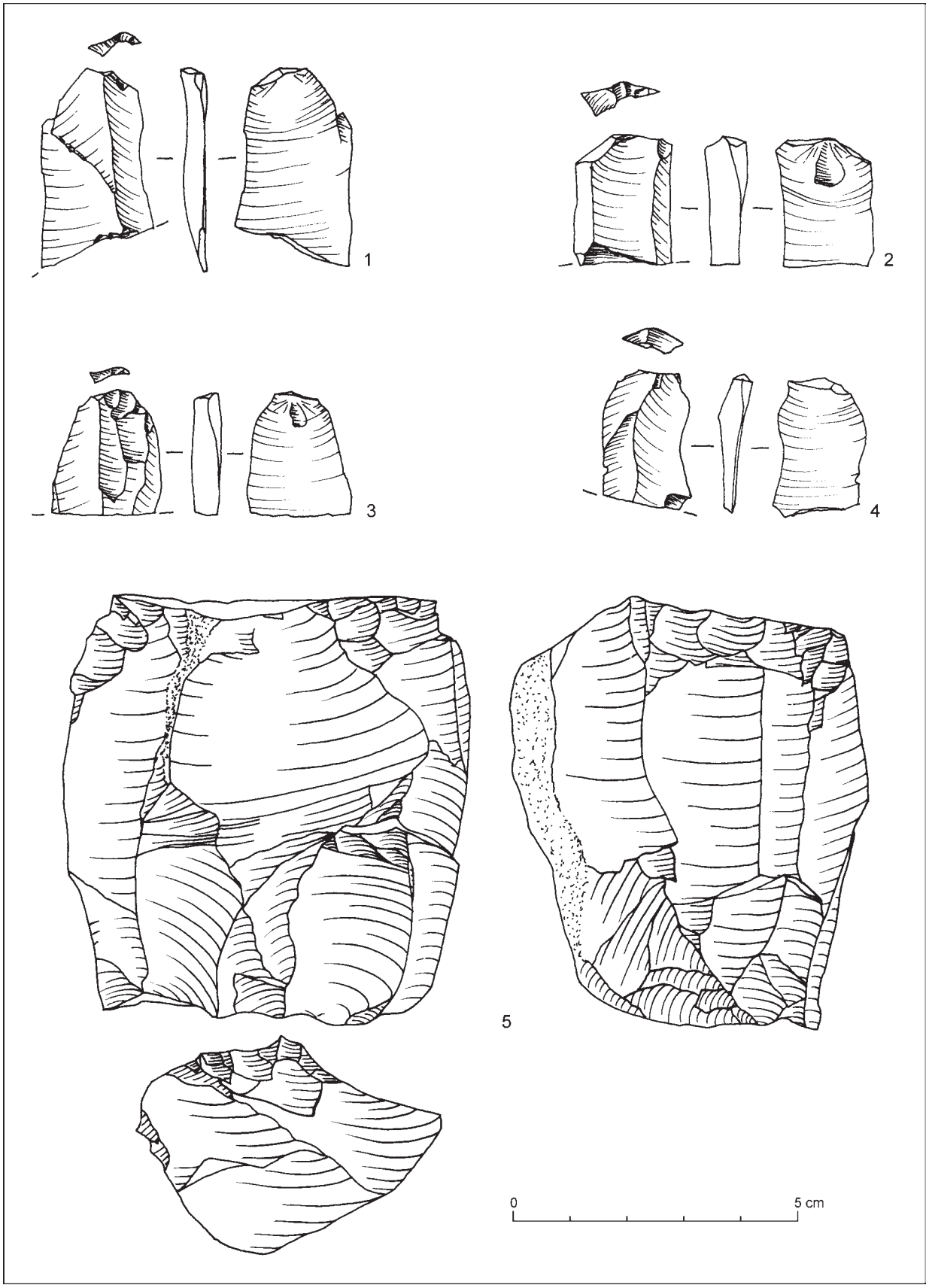

Pl. III. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Selection of red-radiolarite artefacts. 1-4 - blades; 5 - bipolar core.

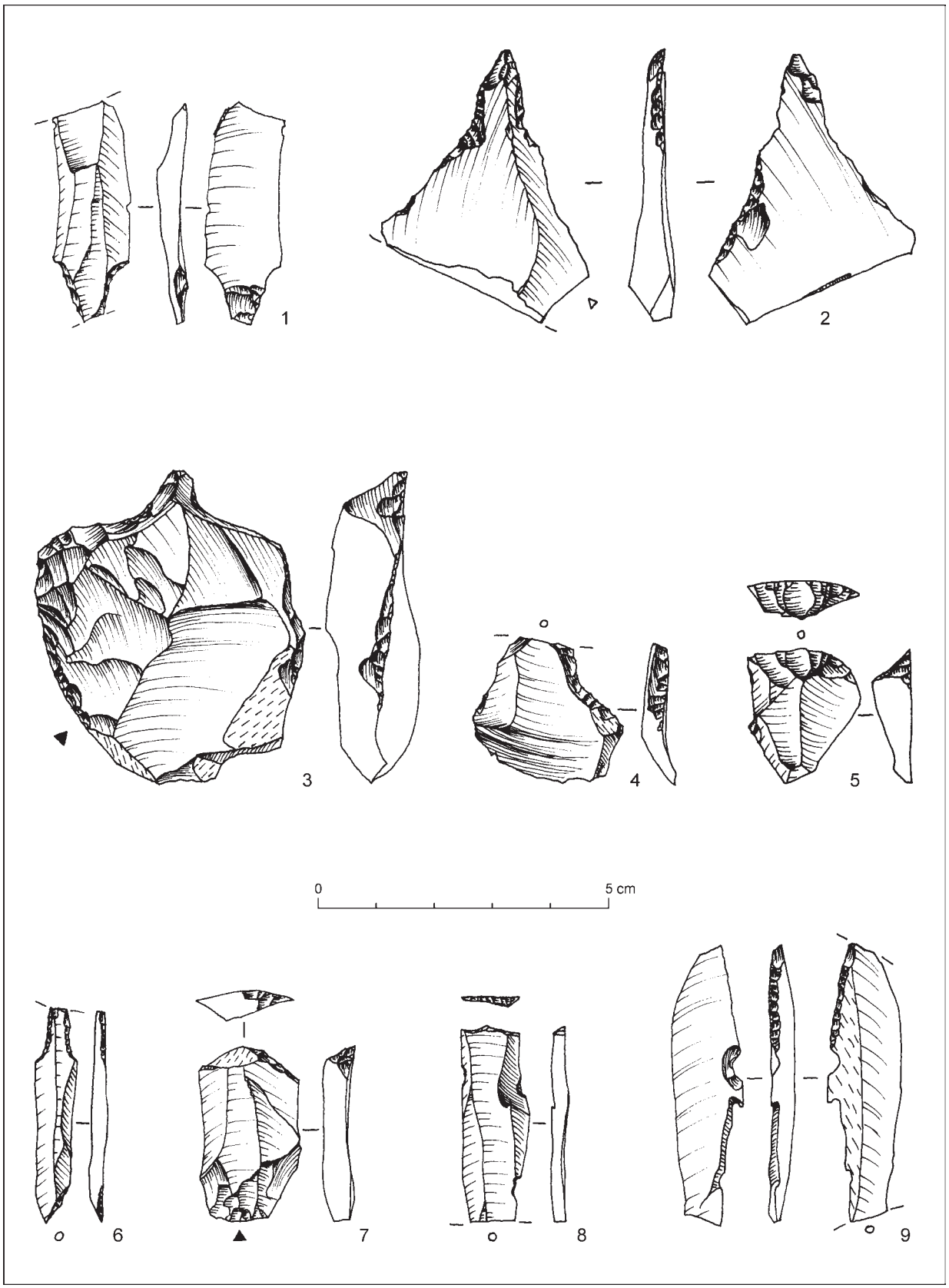

Pl. IV. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Selection of finds. 1 - tanged point of the Swiderian culture; 2 - flake-shaped notched tool; 3-5 - borers; 6 - borer (or tanged point without retouch on the ventral side); 7 - end scraper; 8, 9 - truncations (1, 2, 4, 5, 7-9 - red radiolarite; 3 - Jurassic Cracovian flint; 6 - green radiolarite).

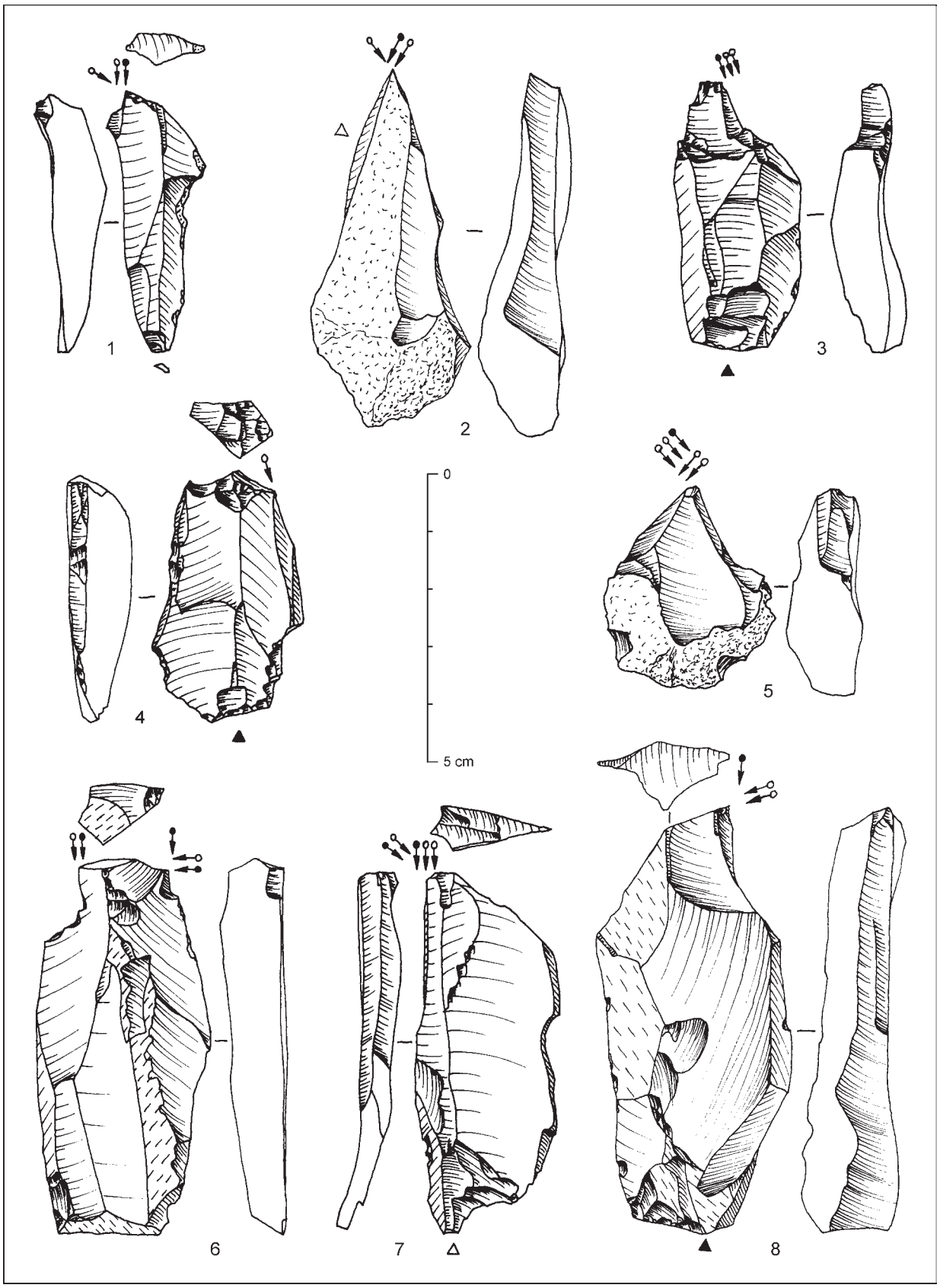

Pl. V. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Burins. 1, 3, 5 - red radiolarite; 2 - Jurassic Cracovian flint; 4, 7 - Bircza-type flint; 6 - limnoquartzite; 8 - limestone radiolarite.

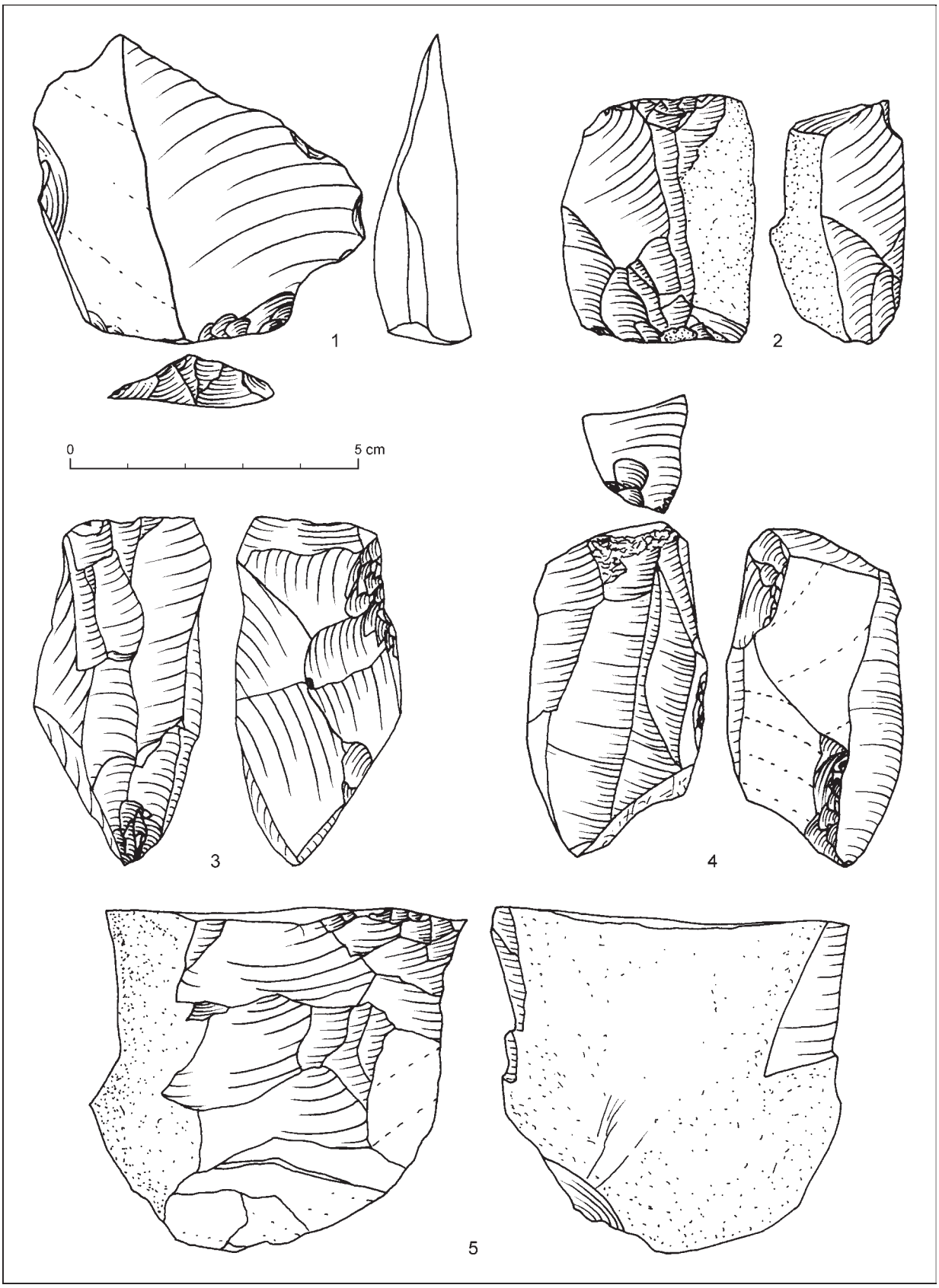

Pl. VI. Stará Ľubovňa-Pod Štokom II. Selection of finds. 1 - pseudolevalloisian point; 2-5 - cores (1 - unidentified silicite of creamy viridescent colour [radiolarite?]; 2, 3, 5 - red radiolarite; 4 - flysh radiolarite).

REFERENCES

Andrefsky 2005 - W. Andrefsky, Jr.: Lithics. Macroscopic Approaches to Analysis. Cambridge 2005.

Bánesz 1962 - L. Bánesz: Nálezy drobnotvarej štiepanej industrie pod Vysokými Tatrami. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 5-20.

Bárta 1977 - J. Bárta: Výskum na świderskom sídlisku vo Veľkom Slavkove v rokoch 1975 a 1976. AVANS 1976, 1977, 33-36.

Bárta 1980 - J. Bárta: Wielki Sławków - pierwsza osada kultury świderskiej na Słowacji. Acta Arch. Carpathica 20, 1980, 5-17.

Bárta 1981 - J. Bárta: Najstaršie osídlenia slovenských jaskýň. Krásy Slov. 58/1, 1981, 38, 39.

Drobniewicz/Doktor/Sobczyk 1997 - B. Drobniewicz/M. Doktor/K. Sobczyk: Petrographical Composition and Provenance of Siliceous Artefacts on the Archaeological Sites in the Regions of Spisz and the Pieniny Mountains (Southern Poland). In: R. Schild/Z. Sulgostowska (Ed.): Man and Flint. Proceedings of the VIIth International Flint Symposium Warszawa-Ostrowiec Świętokrzyski September 1995. Warszawa 1997, 195-200.

Fiedorczuk 2001 - J. Fiedorczuk: Organizacja przestrzeni obozowisk późnopaleolitycznego kompleksu mazowszańskiego w dorzeczu Wisły. Manuscript (IAiE PAN Warszawa). Warszawa 2001.

Ginter et al. 2002 - B. Ginter/M. Połtowicz/M. Pawlikowski/S. Skiba/J. Trąbska/A. Wacnik/M. Winiarska-Kabacińska/P. Wojtal: Dzierżysław 35 - stanowisko magdaleńskie na przedpolu Bramy Morawskiej. In: J. Gancarski (Red.): Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002, 111-145.

Gross 1999 - P. Gross (Ed.): Geologická mapa Popradskej kotliny, Hornádskej kotliny, Levočských vrchov, Spišsko-šarišského medzihoria, Bachurne a Šarišskej vrchoviny, 1 : 50 000. Bratislava 1999.

Haesaerts et al. 2003 - P. Haesaerts/I. Borziak/V. Chirica/F. Damblon/L. Koulakovska/J. van der Plicht: The East Carpathian Loess Record: A Reference for the Middle and Late Pleniglacial Stratigraphy in Central Europe. Quaternaire 14/3, 2003, 163-188.

Hefty 1925 - J. A. Hefty: Neuester Zuwachs im Museum. Turistik, Alpinismus u. Wintersport 10-11, 1925, 161, 162.

hm 2005 - H. Musalová: Stará Ľubovňa významným náleziskom świderienskej kultúry. Ľubovnianske noviny 31/36. Stará Ľubovňa 6. 9. 2005, 3.

Cheben et al. 1999 - I. Cheben/Ľ. Illášová/Ľ. Kaminská/P. Valde-Nowak/P. Roth/M. Soják: Prieskum povodia riek Poprad a Dunajec. AVANS 1997, 1999, 70, 71.

Cheben et al. 2002 - I. Cheben/Ľ. Illášová/Ľ. Kaminská/P. Madej/P. Roth/M. Soják/P. Valde-Nowak: Wyniki badań archeologicznych w magurskiej i beskidzkiej części dorzecza Dunajca. Manuscript. Kraków 2002.

Inizan/Roche/Tixier 1992 - M. L. Inizan/H. Roche/J. Tixier: Technology of Knapped Stone. Meudon 1992.

Jastrzębski/Libera 1987 - S. Jastrzębski/J. Libera: Stanowisko późnomagdaleńskie w Klementowicach-Kolonii w świetle badań 1981-1982 r. Spraw. Arch. 39, 1987, 9-52.

Johansen 2000 - L. Johansen: Fitting Facts. Refitting analyses of lithic materials from Stone Age sites in The Natherlands, Denmark and Greenland. Copenhagen 2000.

Kaminská 2005 - Ľ. Kaminská: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005.

Kaminská/Javorský 1996 - Ľ. Kaminská/F. Javorský: Drobnotvará štiepaná kamenná industria zo Smižian. Štud. Zvesti AÚ SAV 32, 1996, 5-14.

Kaminská/Kozłowski 2002 - Ľ. Kaminská/J. K. Kozłowski: Gravettian settlement on the south and north side of the Western Carpathians. In: J. Gancarski (Red.): Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002, 35-58.

Kozłowski 1978 - J. K. Kozłowski: Późny i schyłkowy paleolit Kotliny Karpackiej oraz Wschodnich i Południowych Karpat. Acta Arch. Carpathica 18, 1978, 39-68.

Kozłowski et al. 1993 - S. K. Kozłowski/E. Sachse-Kozłowska/A. Marshack/T. Madeyska/H. Kierdorf/A. Lasota-Moskalewska/G. Jakubowski/M. Winiarska-Kabacińska/Z. Kapica/A. Wierciński: Maszycka Cave a Magdalenian Site in Southern Poland. Jahrb. RGZM 40, 1993, 115-268.

Łanczont et al. 2002 - M. Łanczont/T. Madeyska/A. Muzyczuk/P. Valde-Nowak: Hłomcza - stanowisko kultury magdaleńskiej w Karpatach polskich. In: J. Gancarski (Red.): Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002, 147-187.

Łaptaś et al. 2002 - A. Łaptaś/P. Mitura/A. Muzyczuk/B. Olszewska/M. Paszkowski/P. Valde-Nowak: Krzemień z Birczy. Geologia i wykorzystywanie w pradziejach. In: J. Gancarski (Red.): Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002, 255-278.

Leesch/Cattin/Müller 2004 - D. Leesch/M. I. Cattin/W. Müller: Témoins d'implantations magdaléniennes et aziliennes sur la rive nord du lac de Neuchâtel. Archéologie neuchâteloise 31. Hauterive 2004.

Neruda/Kostrhun 2002 - P. Neruda/P. Kostrhun: Hranice-Velká Kobylanka. Mladopaleolitická stanice v Moravské bráně. Acta Mus. Moraviae. Sci. Soc. 87, 2002, 105-156.

Oliva 2002 - M. Oliva: Gravettien Moravského krasu. Acta Mus. Moraviae. Sci. Soc. 87, 2002, 81-104.

Oliva 2003 - M. Oliva: Gravettien okrajových zón Pálavského mikroregionu a menších sídelných oblastí na Moravě. Acta Mus. Moraviae. Sci. Soc. 88, 2003, 91-131.

Pawłowska/Petrykowski/Valde-Nowak 2003-2004 - M. Pawłowska/S. Petrykowski/P. Valde-Nowak: Verification Surface Studies of the Upper Palaeolithic Site at Ujazd, County of Jasło (Poland). Praehistoria 4-5, 2003-2004, 153-164.

Rydlewski 1990 - J. Rydlewski: Z badań nad kulturą świderską w północnych Karpatach. Acta Arch. Carpathica 29, 1990, 5-31.

Rydlewski/Valde-Nowak 1980 - J. Rydlewski/P. Valde-Nowak: Sromowce Wyżne, gm. Czorsztyn. Inf. Arch. Badania 1979, 1980, 20.

Rydlewski/Valde-Nowak 1981 - J. Rydlewski/P. Valde-Nowak: Sromowce Wyżne-Kąty, gm. Czorsztyn. Inf. Arch. Badania 1980, 1981, 21, 22.

Schild 1975 - R. Schild: Późny paleolit. In: W. Chmelewski (Ed.): Prahistoria ziem polskich. Wrocław 1975, 159-338.

Soják 2000 - M. Soják: Výskum a prieskumy na trase diaľnice. AVANS 1999, 2000, 110-113.

Soják 2002a - M. Soják: Osídlenie horného Spiša na sklonku staršej doby kamennej. In: J. Gancarski (Red.): Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002, 255-278.

Soják 2002b - M. Soják: Rekognoskácia Spiša. AVANS 2001, 2002, 183-196.

Soják 2003 - M. Soják: Stručné dejiny Spiša od najstarších čias po rozhranie letopočtov. In: R. Gładkiewicz/M. Homza/M. Pułaski/M. Slivka (Red.): Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča - Wrocław 2003, 115-144.

Soják 2005 - M. Soják: Pozoruhodné historicko-archeologické nálezy z niektorých jaskýň na Spiši. Slov. Kras 43, 2005, 97-114.

Soják 2006a - M. Soják: Pred prvou písomnou zmienkou. In: Z. Kollárová (Ed.): Spišská Belá. Prešov 2006, 23-51.

Soják 2006b - M. Soják: Výborná v archeologických prameňoch. In: B. Malovcová a kol.: Výborná, Bierbrunn. Výborná 2006, 21-36.

Soják/Hunka 2003 - M. Soják/J. Hunka: Paleolitické sídlisko a neskorostredoveká peňazokazecká dielňa v Spišskej Teplici v jaskyni Suchá diera. Slov. Arch. 51, 2003, 341-365.

Soják/Soják/Suchý 2004 - M. Soják/O. Soják/A. Suchý: Záchranné výskumy na Spiši. AVANS 2003, 2004, 177-182.

Soják/Valde-Nowak, forthcoming - M. Soják/P. Valde-Nowak: Medzinárodný výskum v Starej Ľubovni. AVANS 2005, forthcoming.

Tomaszewski 1986 - A. J. Tomaszewski: Metoda składanek wytworów kamiennych i jej walory poznawcze. Arch. Polski 31/2, 1986, 237-277.

Valde-Nowak 1979 - P. Valde-Nowak: Paleolit schyłkowy w Karpatach Zachodnich ze szczególnym uwzględnieniem Podhala i Beskidu Sądeckiego. Master-thesis in the Instutute of Archaeology, Jagiellonian University. Kraków 1979.

Valde-Nowak 1995 - P. Valde-Nowak: Stone sources from the North-Carpathian province in the Stone and Early Bronze Ages. Arch. Polona 33, 1995, 111-118.

Valde-Nowak 2006 - P. Valde-Nowak: Z badań paleolitu w Polskich Karpatach. In: K. Szymczak/M. Przeździecki (Red.): In Memoriam Valdemari Chmielewski. Światowit - Suplement Series P. Prehistory and Middle Ages 11. Warszawa 2006, 139-154.

Valde-Nowak/Łanczont/Pawłowska, forthcoming - P. Valde-Nowak/M. Łanczont/M. Pawłowska: Wyniki badań stanowiska paleolitycznego w Ujeździe, pow. Jasło. Acta Arch. Carpathica 40, forthcoming.

Valoch 2001 - K. Valoch: Das Magdalénien in Mähren. 130 Jahre Forschung. Jahrb. RGZM 48, 2001, 103-174.

Vencl 1966 - S. Vencl: Ostromeřska skupina. (Nová pozdně paleolitická skupina v Čechách.) Arch. Rozhledy 18, 1966, 309-340.

Wąs 2005 - M. Wąs: Technologia krzemieniarstwa kultury janisławickiej. Łódź 2005.

Manuscript accepted 16. 6. 2007

Translated by Ľudmila Vaňková

Prof. dr. hab. Paweł Valde-Nowak
Jagiellonian University
Institute of Archaeology
Gołębia 11
PL-31-007 Kraków
valde@argo.hist.uj.edu.pl

PhDr. Marián Soják, PhD.
Slovakian Academy of Sciences, Institute of Archaeology
Spišská Nová Ves Department
Mlynská 6
SK-052 01 Spišská Nová Ves
sojak@ta3.sk

Dr. Marcin Wąs
Gdańsk University
Institute of History
Department of Archaeology
Grunwaldzka 238A
PL-80-952 Gdańsk
was.marcin@wp.pl

Z problematiky neskoropaleolitického osídlenia severného Slovenska

Na príklade lokality Stará Ľubovňa

Paweł Valde-Nowak - Marián Soják - Marcin Wąs

SÚHRN

V roku 2003 realizovalo pracovisko Archeologického ústavu SAV v Spišskej Novej Vsi systematickú terénnu prospekciu pravobrežnej terasy Popradu v Starej Ľubovni. V polohe Pod Štokom II (asi 1,5 km SV od mesta), situovanej na vyvýšenej terase severozápadne od benzínovej čerpacej stanice TANKOL, sa objavila nová archeologická lokalita datovaná do epipaleolitu (obr. 1; 3). Skúmaná lokalita leží v susedstve troch doposiaľ známych, pravdepodobne tiež epipaleolitických lokalít, ktorých systematický výskum chýba (polohy Nad Štokom, Zadnie potoky, Pod Štokom III). Lokalita sa vyznačovala nálezmi početnej štiepanej kamennej industrie (v počte vyše 600 ks), vyrobenej prevažne z pieninského rádiolaritu. Na základe zberových nálezov sa lokalita rámcovo datovala do obdobia neskorého paleolitu, s možnosťou kultúrneho zaradenia do náplne magdalénienskej alebo gravettienskej kultúry (*Soják/Soják/Suchý 2004*, 178, 179). Následným prieskumom sa získali ďalšie nálezy štiepanej kamennej industrie, potvrdzujúce spracovávanie lokálnej rádiolaritovej suroviny v mieste osady (obr. 2). V roku 2005 sa na lokalite uskutočnil zisťovaco-záchranný archeologický výskum, ktorý realizoval Archeologický ústav SAV Nitra - pracovisko v Spišskej Novej Vsi a Inštitút archeológie a etnológie PAN v Krakove, s finančnou a organizačnou pomocou Ľubovnianskeho múzea a Mestského úradu v Starej Ľubovni (*Soják/Valde-Nowak*, *forthcoming/v tlači*). Výsledky tohto medzinárodného výskumu analyzuje tento príspevok.

Doterajší stav výskumu neskorého paleolitu na Spiši je neuspokojivý (*Soják 2002a*, 255-278). Aj keď poznáme celý rad epipaleolitických lokalít (najmä z horného Spiša), systematicky sa nepreskúmala ani jedna. Až výskumy v polohe Burich pri Veľkom Slavkove, realizované Filozofickou fakultou UK v Bratislave s Podtatranským múzeom v Poprade a následne v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV v Nitre, identifikovali prvé spoľahlivo datované táborisko świderiénskej kultúry (*Bárta 1977*, 33-36; *1980*, 5-17). Ďalšie epipaleolitické táboriská sa podarilo objaviť systematickým prieskumom v chotári Spišskej Teplice, Svitu/Lučivnej a Lučivnej. Nálezy hrotov so stopkou umožnili datovať prvé z dvoch menovaných lokalít do náplne świderiénskej kultúry, lokalita v Lučivnej nebola bližšie datovaná (*Soják 2003*, 119, tu odkazy na ďalšiu literatúru). Problematicky datované sú aj jaskynné lokality s ojedinelou štiepanou kamennou industriou v Spišskej Teplici a Lučivnej, ktorej chronologická klasifikácia je známa (v prípade Spišskej Teplice overená rádiokarbónovou analýzou), kultúrna však zostáva neobjasnená (*Soják 2005*, 98-101; *Soják/Hunka 2003*, 341-365). To možno tvrdiť aj o kolekcii artefaktov z Toporca, zhotovených z pazúrikovej suroviny „typu Bircza“, ktorých datovanie do magdalénienskej kultúry je pravdepodobné (*Cheben et al. 2002*, 12; *Soják 2002b*, 192). Koncentrácia epipaleolitických lokalít je tiež v okolí Spišskej Starej Vsi a Spišskej Belej (*Cheben et al. 1999*, 70, 71; *Soják 2002a*, 270; *2006a*, 29 nn.; *2006b*, 24-29). Miestny vývoj neskoropaleolitických industrií sa predpokladá v prípade nálezov zo Smižian (*Kaminská/Javorský 1996*, 5-14).

Geologický podklad lokality tvorí vnútrokarpatský paleogén (podtatranská skupina). Ide o typický flyš, ktorý sa vyznačuje premenlivým pomerom pieskovcov a ílovcov v pomere od 2 : 1 až 1 : 2. Na tomto podklade je zachovaná kvartérna terasa rieky Poprad, zložená prevažne z piesčitých štrkov a štrkov s polohami hlinitých pieskov až hlinitých štrkov (*Gross 1999*).

Na polohe s výskytom výraznej kumulácie štiepaných kamenných artefaktov sa sondou I/05 preskúmala plocha 5 x 10 m. Táto plocha poskytla dostatočné poznatky o stratigrafickej pozícii a charaktere nálezov. Sonda sa rozdelila na metrové sektory (A1-A10 až E1-E10), skúmané po 10 cm vrstvičkách. Exploatácia sa uskutočnila podľa šachovnicového vzoru, čo umožnilo detailne sledovať profily a stratigrafickú pozíciu nálezov (obr. 4). Pozícia nálezov štiepaných kamenných artefaktov sa zakresľovala do celkového plánu sondy a znivelovala. Kvôli objasneniu stratigrafickej pozície na skúmanej ploche sa pri západnom okraji sondy prehĺbil zisťovací rez. Exploatovaný materiál bol priamo v teréne umývaný, klasifikovaný a inventarizovaný.

Profil sondy ukázal, že pod 20-30 cm hrubou vrstvou ornice (vrstva 1) spočívala svetlohnedá mastná výplň (vrstva 2) s početným výskytom štiepanej kamennej industrie. Vrstva 2 ležala na nepravidelne zvlnených piesčito-štrkových nánosoch rieky Poprad (vrstva 3), v ktorých sa nálezy už nevyskytovali (obr. 6). Vrstvy 1 a 2 majú charakter hlinitého piesku, len vrstva 3 sa odlišuje - má charakter štrku s prímesou jemnozrnnej zeminy (obr. 7). Následkom postdepozičných procesov v novoveku (zosuvy z kopca Štok) sa nezriedka doložil spoluvýskyt pravekých štiepaných artefaktov s novovekými črepmi (zväčša s glazúrou), a to aj v hĺbke 70 cm od úrovne dnešného terénu, t. j. v maximálnej hĺbke vystupovania pravekých artefaktov. Preto na ploche nemožno predpokladať zachovanie pôvodných stanových prístreškov paleolitických lovcov, ktoré uvedené splavové procesy v priebehu 16.-18. stor. nepochybne zničili.

V príspevku sa podrobne analyzujú zastúpené nálezy štiepanej kamennej industrie jednak z typologického hľadiska, jednak z hľadiska použitej suroviny. Medzi charakteristické formy patria jadrá (27 ks) rozličných typov. Päť z nich je dvojpodstavových. Vyníma sa jadro z flyšového rádiolaritu so zmenenou orientáciou (tab. VI: 4). Ďalší exemplár (inv. č. 718) najlepšie dokumentuje koncepciu dvojpodstavového jadra. Je výrazne exploatovaný a v štádiu s pootočenými podstavami (tab. VI: 3). Osobitne možno uviesť dve dvojpodstavové jadrá z červeného rádiolaritu, tvarovo blízke (obdĺžnikové), odlišné však veľkosťou (inv. č. 737 a 65). Podstavy sú vzhľadom na

exploatačnú stenu mierne zošikmené. V obidvoch prípadoch tylo nie je pripravené. Na exploatačnej stene negatívu čepelí každej z orientácií zachádzajú do seba len v nepatrnej miere (tab. III: 5; VI: 2). Jedno mikrojadro je z obsidiánu. Formy z flyšového rádiolaritu sú amorfné. Vzhľadom na pravidelnosti tvaru si zasluhuje pozornosť ihlancovité jadro z červeného rádiolaritu (tab. I: 2).

Celý inventár bol podrobený metóde skladačiek (*Tomaszewski 1986*). Jej cieľom bolo získať informácie o homogenite chronologického súboru, o technológii produkcie štiepaných artefaktov a rozmiestnenia výrobkov, ako aj o potencionálnej priestorovej štruktúre náleziska. Skladaním artefaktov zo Starej Ľubovne sa identifikovalo 31 výrobkov, najčastejšie dvojelementových. Štyri skladačky predstavujú zrekonštruované zlámané úštepy. Zvyšné zloženia pochádzajú z bližšie neopísaných etáp exploatácie jadra a z produkcie polosuroviny. Výnimkou je úštepové jadro so zmenenou orientáciou, ku ktorému sa dopasovali dva veľké úštepy. Nakoniec sa zrekonštruoval fragment čepeľového jadra s pootočenou podstavou, ktorý po ukončení produkcie čepelí bol naďalej používaný ako úštepové jadro.

Na základe výsledkov analýzy jadier a polosuroviny možno v inventári rozlíšiť „technologické komponenty". Autori vyčleňujú tieto komponenty:

1. Neolitický (tab. I: 3-5).

2. Świderiénsky - doložený hrotom so stopkou (tab. IV: 1), ktorý má veľa analógií v klasických súboroch świderiénskej kultúry na území Poľska (*Schild 1975*) a na Spiši (*Soják 2002a*, 263, Fig. 5: 4).

3. Magdalénienskу - reprezentuje ho dvojpodstavové jadro s výraznými stopami reparácie podstavy (tab. I: 1) a čepele (tab. II: 7; III: 1-4). Analógie doloženej koncepcie exploatácie jadier autori nachádzajú na početných európskych lokalitách magdalénienskej kultúry, napríklad v Poľsku (jaskyňa Maszycka, Rydno II/59, Hłomcza, Dzierżysław) či na Morave (jaskyňa Pekárna, Švédův stůl, Býčí skála, otvorené sídlisko Hranice). Dôležité sú väzby s najbližšou dielňou magdalénienskej kultúry na spracovávanie rádiolaritovej suroviny na lokalite Sromowce Wyżne-Kąty 1 (*Rydlewski/Valde-Nowak 1980*; *1981*), ako aj Sromowce Wyżne 8 (*Drobniewicz/Doktor/Sobczyk 1997*, 198, 199, Fig. 5; 6). Z odľahlejších analógií možno spomenúť lokalitu na území Švajčiarska na brehu jazera Neuchâtel (*Leesch/Cattin/Müller 2004*, 70, Fig. 68). Výrazné zväzky s magdalénienskou kultúrou sú v skupine nástrojov. Ide o niektoré formy vrtákov, medzi inými úštepových tupých exemplárov, ako napríklad z lokality Rydno II/59 (*Schild 1975*, 219, 220, Fig. LXVIII: 16, 17), a tiež formy masívnych rydiel, ktoré sú v niektorých prípadoch makrorydlami (tab. V: 3). Podobnosti k takýmto vrtákom zo Starej Ľubovne nachádzame napríklad na lokalite Hłomcza (*Łanczont et al. 2002*, 157, Fig. 6). O spätosti inventára zo Starej Ľubovne s magdalénienskym technokomplexom môže svedčiť jediná čepeľ s koncovou retušou (tab. IV: 9).

4. Epigravettiensky komponent(?), do ktorého bolo začlenené čepeľové jadro s plochou podstavou (tab. I: 2) a masívne čepele (tab. II: 1-3). Analogické formy jadier možno nájsť na neskorogravettienskych lokalitách na Morave (napr. *Oliva 2002*, 96, Fig. 4; *2003*, 119, Fig. 12). Nástroje ako rydlá, škrabadlá, vrtáky a čepele s koncovou retušou sú nepochybne reliktmi epipaleolitického osídlenia (komponenty: mazowský, magdalénienskу a epigravettiensky; tab. II: 4-6, 8, 9).

5. Stredopaleolitický komponent - úštep s črtami pseudolevalloisienského hrotu (tab. VI: 1). Skupinu nástrojov možno predstaviť nasledovne: hrot so stopkou (1 ks), vrtáky (3 ks), škrabadlá (3 ks), čepele s koncovou retušou (6 ks), vrúbovité nástroje (15 ks), rydlá (16 ks), odpadky z produkcie rydiel (4 ks), retušované čepele (14 ks), retušované úštepy (65 ks), čepele s akcydentálnou retušou (14 ks), úštepy s akcydentálnou retušou (45 ks). Výraznou typologickou formou je hrot s plochou retušou na stopke, ktorý je typický pre świderiénsku kultúru (tab. IV: 1). Je otázne, či v inventári nie je prítomná podobná atypická forma hrotu (výrazne štíhla), avšak bez plošnej retuše na zlomenej stopke, v klasifikácii nástrojov pokladaná za vrták (tab. IV: 3). Do skupiny vrtákov možno zaradiť dva ďalšie exempláre (tab. IV: 4, 5). Z inventára možno spomenúť škrabadlá (tab. IV: 6, 7). Skupina rydiel je rôznorodá (obr. 9; tab. V). Charakteristické sú makrolitické formy (obr. 10).

Surovinová analýza ukázala že rádiolarit činí 96% všetkých artefaktov: 2635 ks - červený rádiolarit, 28 ks - zelený rádiolarit, 4 ks - šedý rádiolarit, 41 ks - mangánový rádiolarit, 14 ks - flyšový rádiolarit, 6 ks - pazúrik z Bircze, 4 ks - jurský podkrakovský pazúrik, 1 ks - patinovaný pazúrik, 1 ks - prepálený pazúrik, 3 ks - obsidián, 2 ks - pieskovec (tabela 2).

Spektrum surovín je farebné, čo je typické pre „karpatskú provinciu štiepaných artefaktov".

Z nastolených poznatkov vyplýva vysoká pravdepodobnosť zatriedenia väčšiny artefaktov zo Starej Ľubovne do magdalénienskeho technokomplexu.

Zistenie dokladov osídlenia magdalénienskej kultúry na severnom Slovensku mení rozšírenie tejto kultúry v celej jej oblasti. Prvou indíciou prítomnosti magdalénienskej kultúry na tomto území boli staršie nálezy z Haligoviec z jaskyne Aksamitka, ktoré však nemali oporu v signifikantnom nálezovom inventári (*Bárta 1981*). Neskoršie nálezy štiepaných artefaktov z Toporca túto eventualitu len podporili. V poľskej časti Karpát sa následne objavila a preskúmala magdalénienska lokalita Hłomcza, ktorá vzhľadom na relatívnu blízkosť s územím Spiša umožnila predpokladať v tejto oblasti intenzívnejší zásah. Analyzovaný inventár zo Starej Ľubovne túto domnienku plne podporil. V tomto kontexte má veľký význam konštatovanie, že medzi artefaktmi zo Starej Ľubovne chýbajú výrobky z limnosilicitu. Táto skutočnosť môže nasvedčovať, že tu máme do činenia s osídlením pôvodom zo severnej strany Karpát. Je to potvrdené tiež surovinovou skladbou inventára zo Starej Ľubovne, v ktorej výrazne dominujú suroviny z poľskej časti Karpát (pazúrik typu Bircza, flyšový rádiolarit z okolia Jasła a pieninský rádiolarit) a z terénov na sever a severovýchod od nej (volynský a jurský podkrakovský pazúrik).

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA LV-1, 2007, 23-107

TORZO STREDOVEKEJ DEDINY V BELUŠI *

IVONA VLKOLINSKÁ

Torso of the medieval village in Beluša. Beluša is a village situated at central part of the river Váh basin in north-western Slovakia. The salvage excavation of the medieval settlement site was aroused by a motorway construction. The site had been damaged during the building works and only torsos of sunken objects were found. The most frequent finds were fragments of graphitic pottery including storage vessels. Iron slag, analyses of which brought evidence of smithery and also metallurgy in several cases, occurred relatively often, too. The settlement was dated by the pottery to the 12th and 13th centuries. Copper coins of so-called Arabian type minted by the ancient Hungarian king Bela III. or Bela IV. (1190-1240). These coins occur especially along important trade ways. First written reference to Beluša comes from the year 1330 (*terra Belos*).

Key words: Slovakia, settlement site, Medieval Ages, 12th-13th centuries.

CHARAKTERISTIKA NÁLEZISKA

Opis lokality

Obec Beluša a jej chotár sa nachádzajú na strednom Považí v severnej časti Ilavského podolia na nízkej terase rieky Váh a na náplavách riečky Pružinka, vlievajúcej sa do Váhu, ktorý tvorí hlavnú riečnu os regiónu.

Lokalita, počas výskumu nazvaná Pri Konopnom potoku, leží na severnom okraji obce Beluša, takmer na rozmedzí chotárov tejto a susednej obce Dolné Kočkovce. Je situovaná v trase diaľničného privádzača Púchov, ktorý je súčasťou siete diaľnice v tomto regióne. Konkrétne sa nachádza na severnom brehu Konopného potoka neďaleko posledných domov obce, cca 50-70 m od pôvodnej a dodnes používanej cesty z Trenčína. Privádzač Púchov sa napája na samotné teleso diaľnice na križovatke Beluša východne od obce v smere na Sverepec a Považskú Bystricu (obr. 1). Lokalita leží v nadmorskej výške cca 250-260 m, pričom obec Beluša má v chotári rozpätie nadmorskej výšky od 250 do 910 m. V inundáciách Váhu a doň ústiacich početných potokov sa nachádzajú nánosy štrkov. V chotári prevládajú rendziny, hnedé a hnedé lesné pôdy.

Najviac známych lokalít v tomto regióne pochádza z mladšej a neskorej doby bronzovej (lužická kultúra), ako aj z doby rímskej (púchovská kultúra) a zo stredoveku. O rozpoznanie mnohých archeologických lokalít v tejto oblasti Slovenska sa zaslúžili viacerí pracovníci archeologických a historických inštitúcií, ale aj amatérski, prevažne miestni záujemcovia o našu dávnu minulosť, sú to najmä V. Budinský-Krička, J. Eisner, A. Petrovský-Šichman, J. Kočiš, G. Povala, E. Poliak, J. Martinček, Š. Meliš a ďalší. Významnou mierou sa o poznávanie regiónu pričinil pracovník Považského múzea v Žiline J. Moravčík (*1972*; *1991*), ako aj viacerí pracovníci Archeologického ústavu SAV. Časť lokalít bola situovaná v blízkosti miestnych potokov, časť na vrcholoch viacerých okolitých kopcov (slovanské mohylníky). Na niektorých vŕškoch možno nájsť aj zvyšky opevnení, avšak presnejšie určiť dobu ich používania by bolo možné až realizáciou výskumov týchto polôh.

Stopy osídlenia východne od obce Beluša naznačujú nepočetné slovanské črepy nájdené pozdĺž riečky Pružinka (poloha Pechová, Machová). Smerom na sever od obce Beluša, kde sa nachádza aj skúmaná lokalita, pochádzajú doklady osídlenia v podobe hrobov lužickej kultúry, ako aj črepový materiál púchovskej kultúry. Viaceré slovanské lokality však boli doložené trochu viac na sever - v chotári obce Dolné Kočkovce, a to v polohách Močiarne a Rybníky, v blízkosti horného toku Konopného potoka, neďaleko ktorého sa nachádza skúmaná lokalita.

V deväťdesiatych rokoch 20. stor. sa vytvorili priaznivé podmienky pre archeologické terénne aktivity v tomto regióne najmä v spojitosti s budovaním diaľničnej siete. Pracovníci Archeologického ústavu SAV tu urobili početné prieskumy a niekoľko výskumov (*Kujovský/Vlkolinská 1999*; *Vlkolinská 2000*; *2001; Vlkolinská/Illášová/Hunka 1998*). Išlo najmä o výskumy na viacúrovňovej križovatke v Beluši v rokoch 1997 a 1999, ako aj na sídlisku lužickej kultúry v chotári obce Visolaje, ktorá sa nachádza východne od chotára obce Beluša (*Kujovský/Vlkolinská 1999*).

* Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/0026/08 agentúry VEGA.

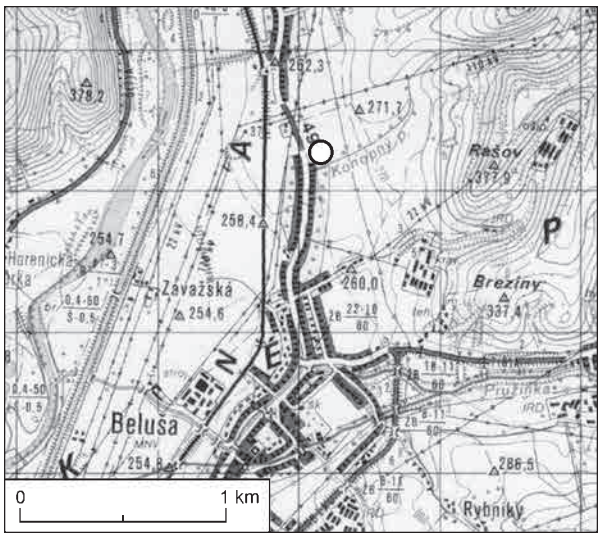

Obr. 1. Beluša. Mapa mikroregiónu s vyznačeným náleziskom.

Výskum lokality

Pri výstavbe diaľničného privádzača v roku 1998 stavbári odhrnuli cca 40 cm vrstvu humusovitej zeminy na severnom (pravom) brehu Konopného potoka, čím obnažili plochu s rozmermi asi 40 x 100 m. Pri obhliadke sa zistilo, že sa tu nachádza narušené stredoveké sídlisko. Z dvoch lepšie sa črtajúcich objektov boli vyzdvihnuté dve koncentrácie črepov (výber na tab. IV_P). Už pred začatím výskumu však boli oba objekty zasypané telesom privádzača. Plocha na výskum sa zmenšila na nepravidelný tvar s rozmermi 70 x 15-33 m (obr. 1; 2; tab. I: 1). Lokalita bola v dobe trvania výskumu ohraničená navážkami samotného telesa privádzača, hlavne zo severnej, no čiastočne aj zo západnej strany. Smerom ďalej na sever sa v tom čase nachádzalo rozsiahle kukuričné pole. Z južnej až juhozápadnej strany, t. j. smerom ku Konopnému potoku, bola skúmaná plocha obmedzená trvalým depóniom ornice, ležiacom už mimo záberu pôdy pre stavbu privádzača, takže výskum nemohol týmto smerom pokračovať.

Podľa výsledkov geologickej sondáže investora stavby v priebehu telesa privádzača bolo zistené, že ílovitá vrstva tu siaha do hĺbky 3-4 m, kde ju vystriedali riečne štrky. Aby sme sa lepšie orientovali v geologických pomeroch na lokalite, na 24. metri sa uskutočnil kontrolný rez do hĺbky cca 2 m (obr. 2). V ílovitej zemine neboli zistené žiadne archeologické objekty. Tenká vrstva zlepencov v hĺbke 1,2 m v severnej časti rezu predstavuje zrejme pozostatok po činnosti vody. Obdobný rez bol urobený aj v juhozápadnej časti skúmanej plochy. Od hĺbky 50 cm sa už nenašli žiadne doklady ľudskej činnosti. Rovnaká situácia bola zaznamenaná pri kontrolnom reze v severnej časti plochy, konkrétne v objekte 10, kde sa vrstvička zlepencov nachádzala len v hĺbke 70-75 cm.

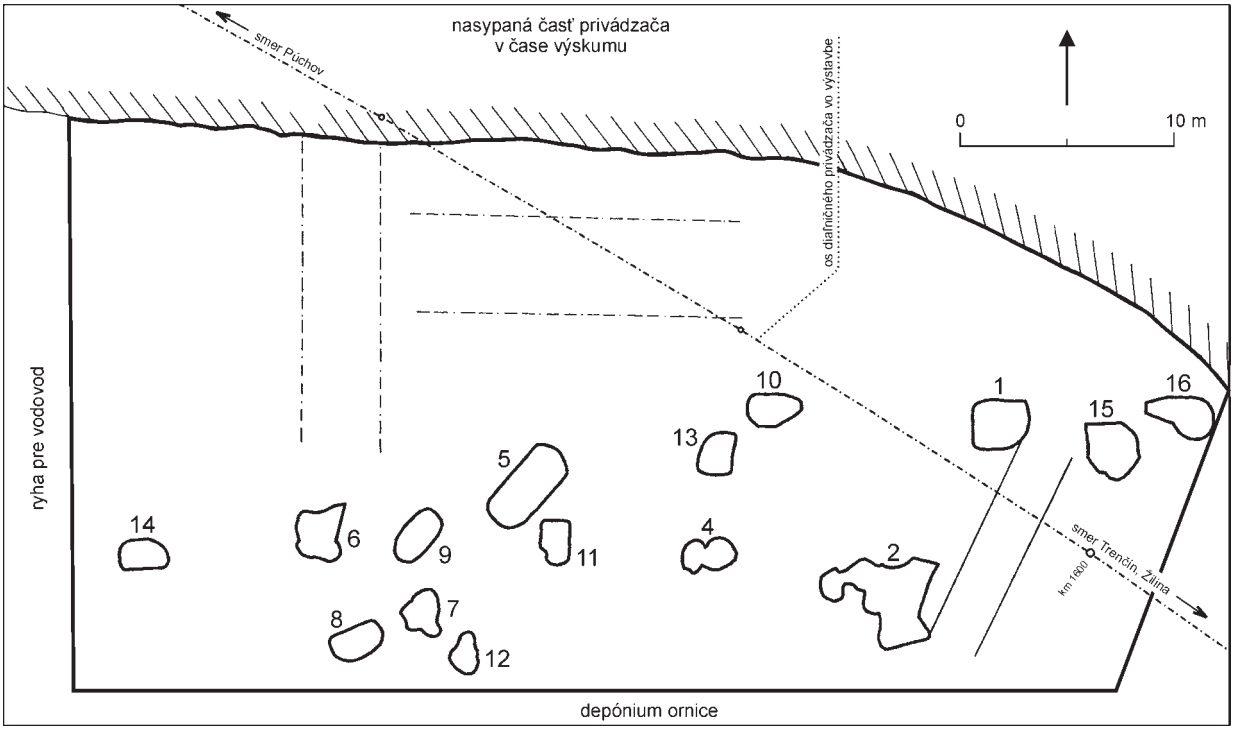

Obr. 2. Beluša. Celkový plán skúmanej plochy.

Plocha bola dlhodobo otvorená, zarástla burinou a často ňou prechádzali ťažké stavebné mechanizmy. To sa odrazilo na jej stave. Ílové podložie bolo značne tvrdé a obrysy objektov sa v ňom aj po začistení črtali len veľmi nevýrazne, čo značne skomplikovalo výskumné práce. Preto sme zvolili metódu rezov cez slabo sa rysujúce tmavšie miesta na ploche. Odkrývali sa špachťľami po mechanických vrstvách s mocnosťou do 10 cm.

KATALÓG

Katalóg obsahuje opis 16 sídliskových objektov skúmaných v roku 2000. Počas terénnych prác bolo síce rozpoznaných celkom 18 objektov, 2 z nich sú však už známe z obhliadky v roku 1998 (v tom roku boli obidva aj poškodené a zničené). Výplne jednotlivých objektov sa od seba navzájom nelíšia, pokiaľ ide o zloženie pôdy. Výplň tvorila v podstate tmavšia mastná zemina, ktorá sa po zaschnutí takmer nelíšila od okolitej pôdy.

Opis nálezov je uvedený v ďalšej časti príspevku, v katalógu sú len odkazy na ich kresbové zobrazenie. Keramické nálezy boli kreslené v mierke 1:1 a jednotne zmenšované. Pre zjednodušenie kresbovej dokumentácie sa v prípade nádob a ich častí kreslila ich výzdoba v zvislých pásoch širokých 5 cm. Ich obojstranné čiarkované ohraničenie značí, že nie je nakreslená os súmernosti, ak je ľavá strana kreslená plnou čiarou, táto je súčasne osou súmernosti nádoby.

K tejto štúdii boli vypracované štyri expertízy analyzujúce nekeramický materiál z Beluše: *L. Hlôška* (*2007*) spracoval a vyhodnotil nálezy zvieracích kostí, *J. Hunka* (*2007*) vyhodnotil nálezy mincí, *Ľ. Mihok* (*2007*) analyzoval a vyhodnotil nálezy železnej trosky a *J. Spišiak* (*2007*) analyzoval vzorky grafitovej keramiky.

Objekt 1 (obr. 3; tab. I: 2)

Pri čistení poškodenej plochy od buriny sa začal črtať nepravidelný obrys. Po odkrytí vykazoval štvoruholníkovitý tvar so zaoblenými rohmi, výrazne zaoblený bol hlavne juhovýchodný roh (rozmery: 2,65 x 2,25 m v osi Z-V). Objekt bol lavórovite zahĺbený, najväčšia hĺbka (25 cm) bola v strede objektu. Tmavá výplň bola jednotná, obsahovala najmä črepy. V severovýchodnom rohu bola odkrytá koncentrácia kameňov, v ktorej sa našli početné zvieracie kosti a uhlíky. Zo severozápadného okraja objektu pochádza kus mazanice. Objekt vrátane koncentrácie kameňov v severovýchodnom rohu bol značne porušený ešte pred začatím výskumu.

Nálezy:
1. Črepy, v rámci nich okraje z 37 hrncov a dná zo 14 hrncov, ako aj zlomky zásobníc (tab. IV).
2. Neidentifikovateľné skorodované zlomky železa.
3. Zvieracie kosti.

Objekt 2 (obr. 4; tab. I: 3, 4)

Nepravidelný až oválny pôdorys (s najdlhšou osou Z-V cca 3,8 m) sa po začistení plochy začal črtať koncentráciou črepov a kameňov v jeho výslednej západnej časti. Od uvedenej koncentrácie smerovali viaceré laloky a výbežky hlavne na východ, juh a sever. Výplň tvorila tmavá zemina, ktorá bola v celom objekte rovnaká - ílovitá a nevykazovala rozdiely v zložení. Okrem značného množstva keramiky vrátane zásobníc sa v nej našli početné kusy železnej trosky. Vo výbežkoch objektu boli od hĺbky 10 cm do 20 cm zistené iba viaceré veľké fragmenty zvieracích kostí. Centrum objektu v podstate tvorila veľká koncentrácia zlomkov keramiky a kameňov v jeho západnej časti. Pod týmito nálezmi sa po ich vyzdvihnutí našli početné kúsky železnej trosky (s rozmermi medzi 25 až 35 cm). Nižšie sa už nachádzala len prepálená ílovitá vrstva, ktorá v strede objektu pokračovala až do hĺbky 55 cm, avšak bez nálezov. V tesnej blízkosti boli odkryté objekty 2A a 2B.

Nálezy:
1. Črepy, v rámci nich okraje z 33 hrncov a dná z 24 hrncov, ako aj zlomky zásobníc (tab. IV; V). Na tomto mieste sú uvedené črepy nádob aj z objektov 2A a 2B, v ktorých sa našli i časti nádob rekonštruovateľných s nálezmi z objektu 2.
2. Hlinený praslen.
3. Zlomky železnej trosky.
4. Zvieracie kosti.

Objekt 2A (obr. 4; tab. I: 5)

Objekt sa nachádzal neďaleko objektu 2, a to len vo vzdialenosti 25 cm od jeho západného okraja. Mal nepravidelný kruhovitý tvar (s najväčším priemerom 1,3 m). V juhovýchodnej časti sa zistilo najväčšie zníženie objektu - do hĺbky 20 cm. Severná časť mala hĺbku iba 12 cm. Výplň bola jednotná - tmavá. Najviac nálezov sa vyskytlo v severozápadnej časti objektu, najmä črepy, ale aj fragmenty zvieracích kostí.
1. Črepy (tab. V).
2. Zvieracie kosti.

Objekt 2B (obr. 4; tab. I: 6)

Objekt sa nachádzal juhozápadným smerom od objektu 2, vo vzdialenosti cca 75 cm. Vykazuje nepravidelný oválny tvar (s dlhšou osou cca 2,4 m v smere JV-SZ). Pri odkrývaní boli zistené dve stupňovité prehĺbeniny v južnej časti objektu, s najhlbším miestom 23 cm. Pomerne plytšia severovýchodná časť vykazovala hĺbku len 12 cm. V tmavej výplni sa našli črepy z hrncovitých nádob a drobné zlomky zvieracích kostí.
1. Črepy (tab. V).
2. Zvieracie kosti.

Objekt 3

Objekt bol situovaný západne od objektu 2. V podobe tmavšieho obrysu sa črtal vo vzdialenosti 3,5 m. Mal tvar nepravidelného oválu (s dĺžkou cca 0,85 m). V hĺbke 10 cm sa obrys objektu vytratil. Z objektu pochádza len niekoľko črepov keramiky a nepočetné fragmenty zvieracích kostí.
1. Črepy - päť drobných fragmentov.
2. Zvieracie kosti.

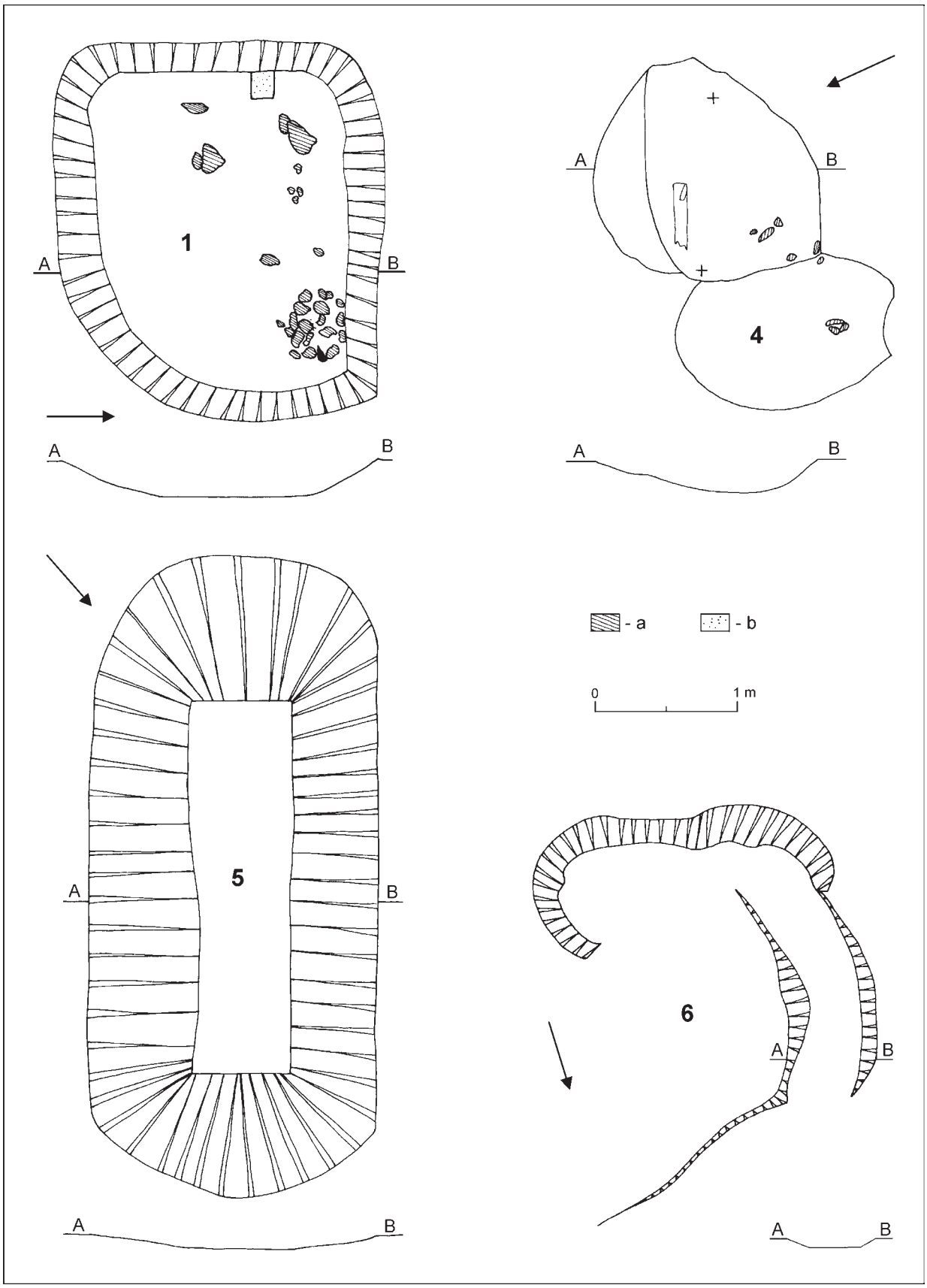

Obr. 3. Beluša. Pôdorysy a profily objektov 1, 4-6. Legenda: a - kamene; b - mazanica.

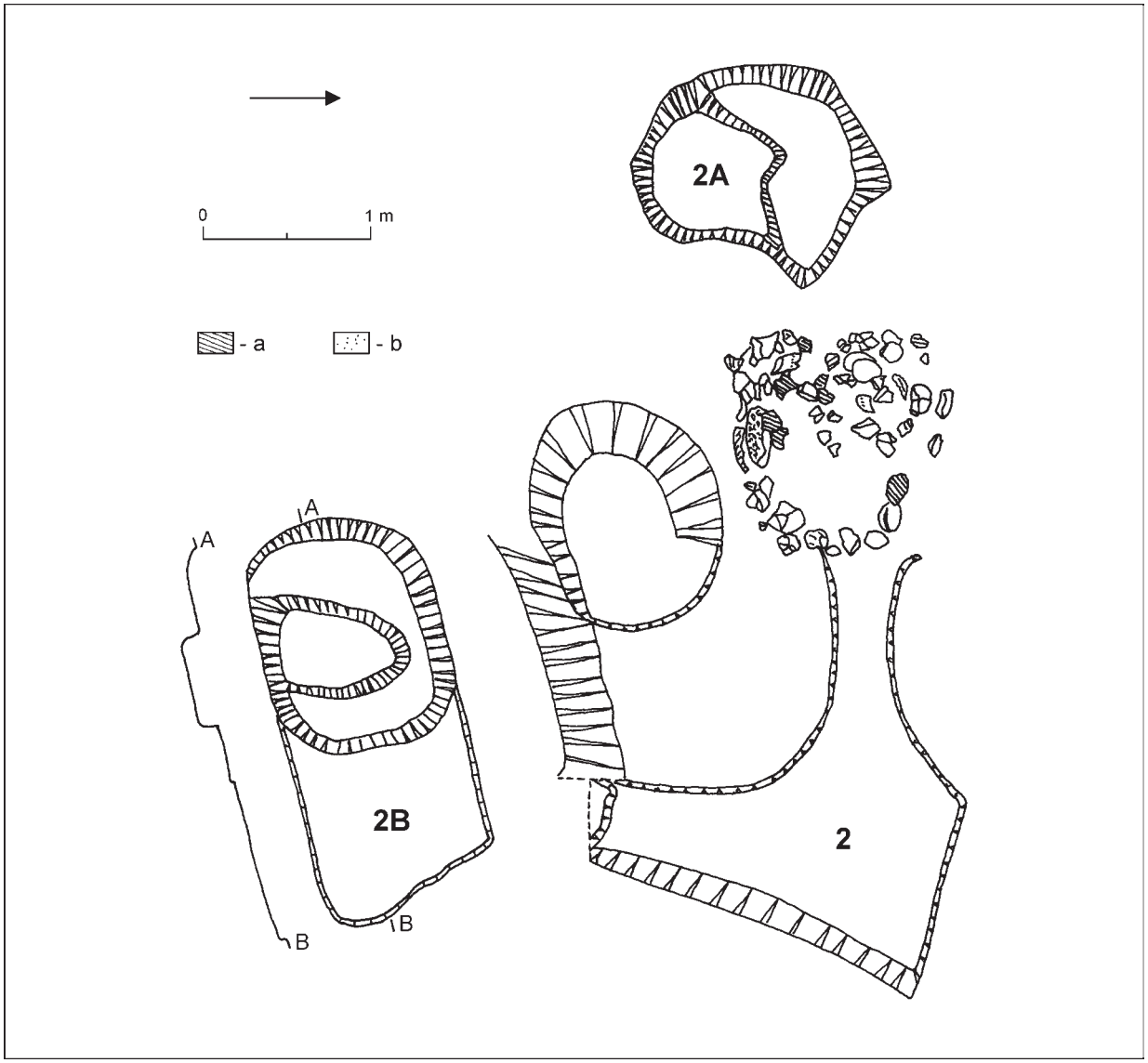

Obr. 4. Beluša. Pôdorysy objektov 2, 2A, 2B a profil objektu 2B. Legenda: a - kamene; b - mazanica.

Objekt 4 (obr. 3; tab. II: 1)

Objekt sa ako nepravidelný tmavý obrys zistil pri začisťovaní plochy a v hĺbke 15 cm sa začali rysovať dva spojené, lavórovite zahĺbené ovály (rozmery: 2,5 x 2,1 m v osi SV-JZ) s najväčšou hĺbkou 36 cm vo východnej časti, v západnej časti dosahovala hĺbka len 24 cm. Okrem črepov a zlomkov zvieracích kostí obsahovala tmavá výplň objektu vo východnej priehlbni početné fragmenty železnej trosky, železné nástroje a dve medené mince.

1. Črepy, v rámci nich okraje z 30 hrncov a dná z 8 nádob (tab. VI).
2. Železná nákovka „tupá babka" (obr. 7: 2).
3. Železný nôž - dva silne skorodované exempláre.
4. Početné kusy železnej trosky.
5. Dve medené mince tzv. arabského typu, z obdobia vlády Bela III. alebo Bela IV., hlavne z rokov 1190-1240 (obr. 7: 3, 4).
6. Zvieracie kosti.

Objekt 5 (obr. 3)

V južnej časti plochy sa pri začisťovaní začal črtať oválny obrys objektu s vaničkovitým prierezom a s nepatrne šikmo klesajúcimi stenami, v strede ktorého sa nachádzal obdĺžnikový útvar (rozmery: 4,45 x 2 m v osi JV-SZ) s najväčšou zachovanou hĺbkou len 7 cm. Tmavšia výplň objektu bola premiešaná s pieskom. Našiel sa tu neveľký počet črepov a zvieracích kostí.

1. Črepy, nevýrazné.
2. Zvieracie kosti.

Objekt 6 (obr. 3; tab. II: 2)

Po začistení plochy sa ukázal veľmi nepravidelný tmavý obrys (najväčšie rozmery: 2,9 x 2,4 m v osi Z-V). V južnej časti sa nachádzali dva poloblúkovité útvary (vybrania) so šikmými stenami a severozápadne od nich bol situovaný kanálikovitý útvar vykazujúci najväčšiu hĺbku tohto objektu, a to v jeho severnej časti (18 cm).

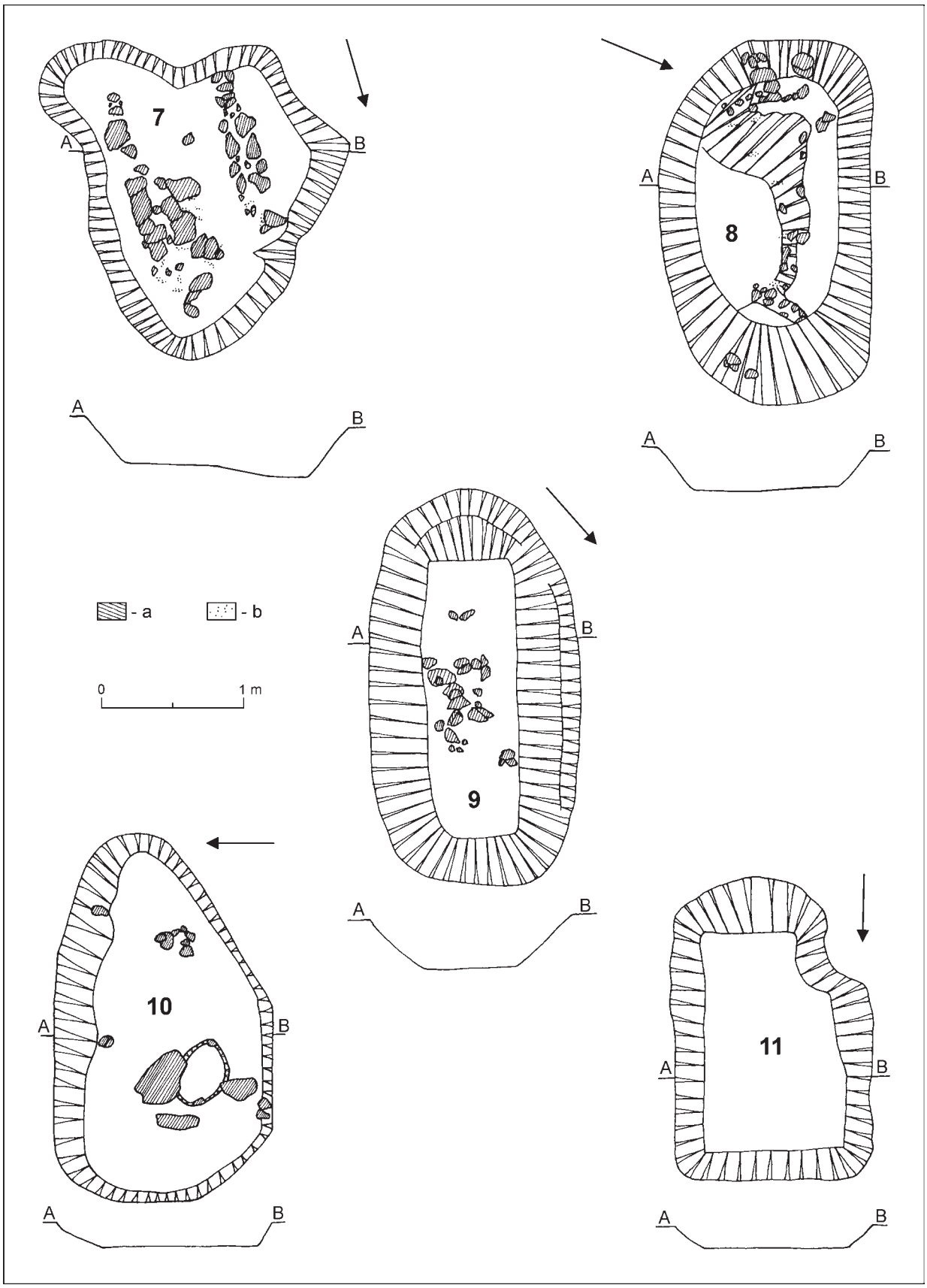

Obr. 5. Beluša. Pôdorysy a profily objektov 7-11. Legenda. a - kamene; b - mazanica.

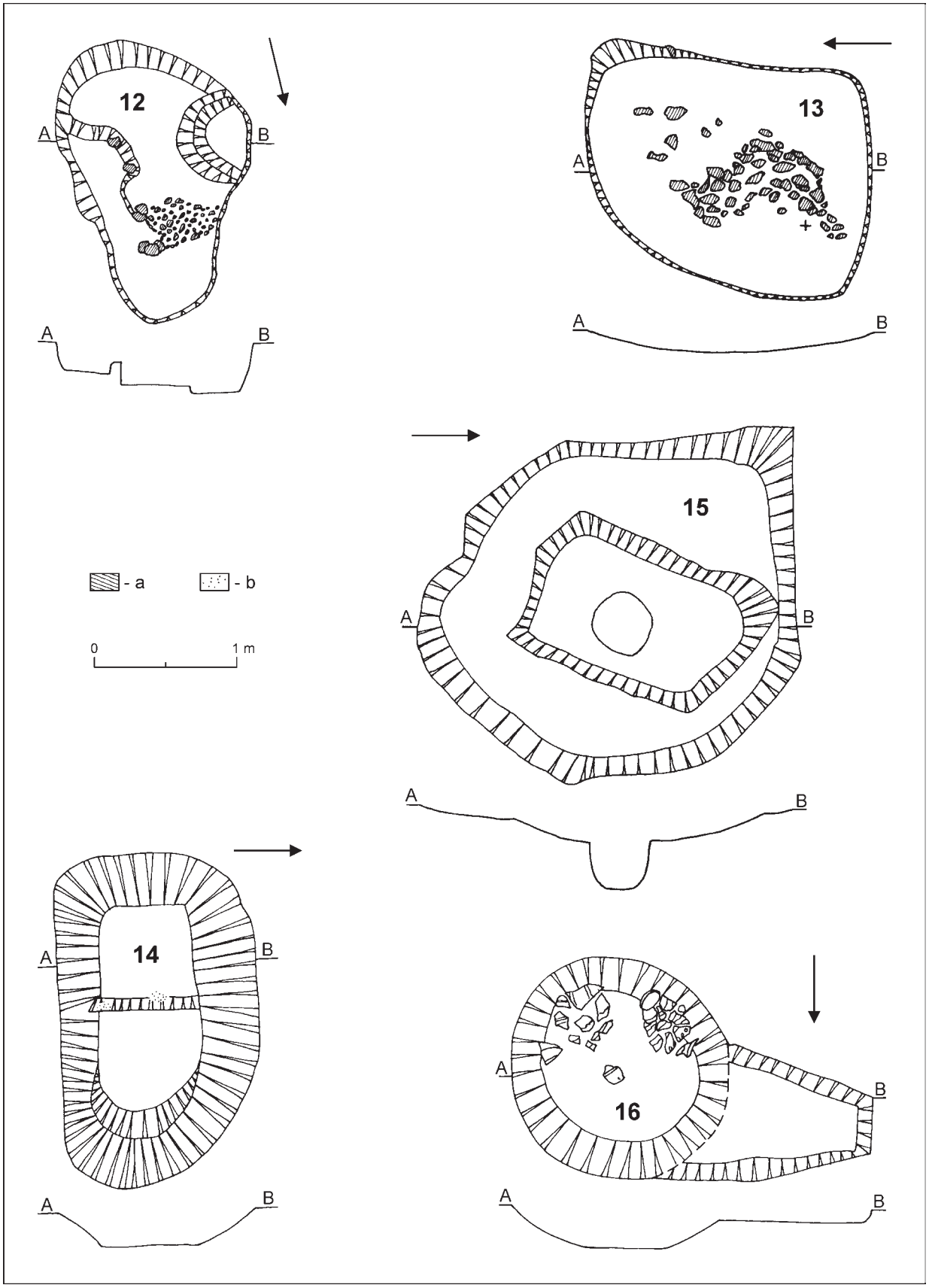

Obr. 6. Beluša. Pôdorysy a profily objektov 12-16. Legenda: a - kamene; b - mazanica.

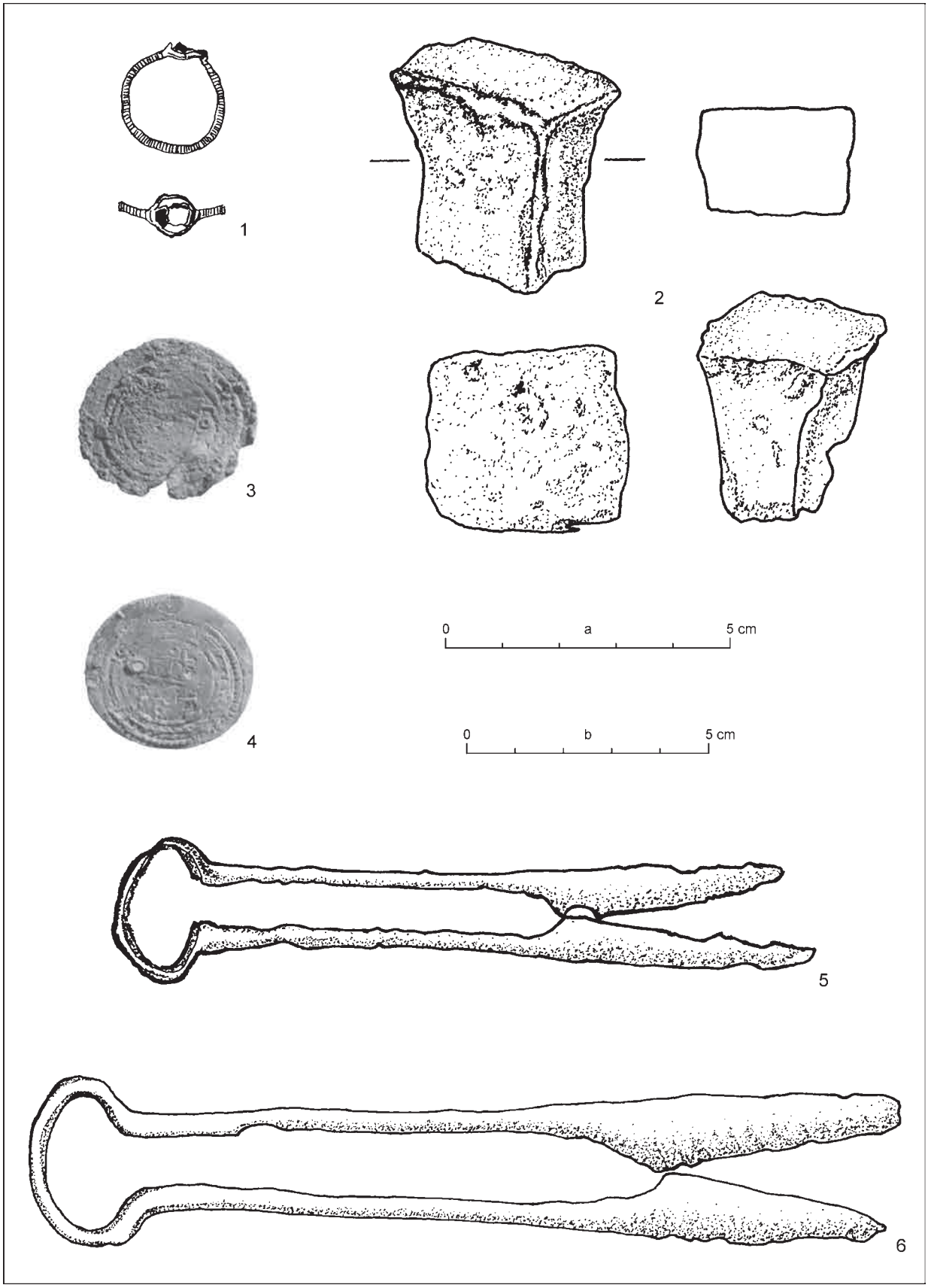

Obr. 7. Beluša. Drobné predmety. 1 - objekt 12 (bronzový prsteň); 2-4 - objekt 4 (2 - železná nákovka, 3, 4 - medené mince); 5 - objekt 8 (železné nožnice); 6 - objekt 13 (železné nožnice). Mierka: a - 1-4; b - 5, 6.

Najtmavšia výplň bola zistená v poloblúkovitých vybraniach na južnej strane. Väčšina črepov vrátane mimoriadne hrubej, azda technickej keramiky sa našla v juhovýchodnej časti objektu a nechýbali tu ani zlomky zvieracích kostí.
1. Črepy, v rámci nich okraje z 12 hrncov a dná zo 14 hrncov, ako aj zlomky zásobníc (tab. VI).
2. Neidentifikovateľný železný predmet.
3. Zvieracie kosti.

Objekt 7 (obr. 5; tab. II: 3)

Objekt mal nepravidelný tvar s niekoľkými výbežkami (vybraniami), steny sa pomerne prudko zvažovali, stred objektu bol takmer rovný s najväčšou hĺbkou 35 cm (rozmery: 2,3 x najväčšia šírka 2,1 m). Do dna objektu boli zapustené dve skupiny kameňov, usporiadané v dvoch pásoch orientovaných v smere S-J.
1. Črepy, v rámci nich okraje zo 17 hrncov a dná z 8 hrncov (tab. VII).
2. Zvieracie kosti.

Objekt 8 (obr. 5; tab. II: 4)

Objekt mal pretiahnutý oválny tvar s osou JZ-SV (najväčšie rozmery: 2,5 x 1,48 m). Najväčšia hĺbka (39 cm) bola zistená v juhozápadnej časti. Steny sa pomerne prudko zvažovali do oválneho dna. Výplň bola jednotná tmavá. Do dna objektu boli miestami zapustené menšie kamene, najmä v jeho stredovej osi. Väčšina črepov vrátane praslenu a železných nožníc sa našla v juhozápadnej časti objektu. Fragmenty zvieracích kostí boli v celej výplni.
1. Črepy, v rámci nich okraje z 15 hrncov a dná z 9 hrncov, ako aj zlomky zásobníc (tab. VIII).
2. Hlinený praslen.
3. Železné perové nožnice (obr. 7: 5).
4. Zvieracie kosti.

Objekt 9 (obr. 5; tab. II: 5)

Objekt vykazuje oválny tvar s osou SZ-JVZ (rozmery: 2,8 x 1,45 m). Jeho steny sa zvažovali k podlhovastému rovnému dnu v hĺbke 27 cm. Najmä v strede objektu boli zapustené viaceré kamene. Tmavá výplň obsahovala črepy, zvieracie kosti a zlomky železnej trosky.
1. Črepy, v rámci nich okraje z 5 hrncov a dná z 9 hrncov, ako aj zlomky zásobníc (tab. VIII; IX).
2. Zlomky železnej trosky.
3. Zvieracie kosti.

Objekt 10 (obr. 5; tab. II: 6)

Objekt mal oválny pôdorys, ktorý sa však smerom na východ výrazne zužoval (rozmery: 2,6 x 1,5 m v osi Z-V, najväčšia hĺbka vykazuje 22 cm). Steny sa na severnej strane postupne a na južnej strane prudko zvažovali do rovného dna. Vo výplni bolo pomerne veľa črepov, zvieracích kostí a železnej trosky. V rámci tohto objektu bol uskutočnený kontrolný rez až do hĺbky 70 cm. Od hĺbky 24 cm až po dno kontrolného rezu bola doložená pôvodná ílovitá zemina, ktorá neobsahovala žiadne nálezy. V hĺbke 60 cm sa črtala iba tenká vrstvička zlepencov - azda súvisiaca s pôvodným vodným režimom na lokalite.
1. Črepy, v rámci nich okraje z 8 hrncov a dná z 5 hrncov, ako aj zlomky zásobníc (tab. IX).
2. Železná troska.
3. Zvieracie kosti.

Objekt 11 (obr. 5; tab. III: 1)

V blízkosti objektu 5 sa východným smerom objavil tento štvoruholníkovitý objekt so zaoblenými rohmi, ktorý vykazoval v južnej časti výrazné zúženie (rozmery v širšej časti: 2,1 x 1,4 m, v osi S-J). Steny sa šikmo zvažovali k rovnému dnu v hĺbke 13 cm. Tmavá výplň premiešaná s pieskom obsahovala len niekoľko črepov a zlomkov zvieracích kostí.
1. Črepy - len niekoľko nevýrazných keramických zlomkov.
2. Zvieracie kosti.

Objekt 12 (obr. 6; tab. III: 2)

Juhovýchodne od objektu 7 sa zistil objekt s nepravidelným oválnym tvarom, s viacerými vybraniami hlavne v západnej časti (najväčšie rozmery: 2 x 1,3 m v osi SZ-JV). Najplytšia časť stupňovitého objektu sa nachádzala v severnej časti, oddelená od južnej časti nepravidelným stupňom, do ktorého boli zapustené viaceré kamene. V západnej, resp. v juhozápadnej časti objektu boli doložené viaceré hlboké vybrania s najväčšou hĺbkou až 35 cm tesne pri západnom okraji objektu. Už v hĺbke 22 cm sa ukázala výrazne prepálená zem. Južným smerom objekt pokračoval mimo plochy výskumu pod dlhodobé depónium ornice, takže nebolo možné pokračovať v jeho vyberaní týmto smerom. V juhozápadnej časti objektu bola odkrytá menšia koncentrácia črepov a neveľa zvieracích kostí. V rámci tejto koncentrácie boli aj drobné bronzové šperky - malý krúžok s jemne roztepanými koncami, ktoré neboli spojené, ako aj zlomky prsteňa z tordovaného drôtu s malým butónom.
1. Črepy, v rámci nich okraje z 10 hrncov a dná zo 4 hrncov (tab. IX).
2. Bronzové nálezy (obr. 7: 1).
3. Zvieracie kosti.

Objekt 13 (obr. 6; tab. III: 3)

Objekt sa nachádzal takmer v strede lokality medzi objektmi 4 a 10. Mal nepravidelný štvoruholníkovitý tvar so zaoblenými rohmi, výrazne bol zaoblený najmä severozápadný roh (rozmery: 2 x 1,8 m). Steny objektu sa zvažovali k rovnému dnu. Najväčšia hĺbka (len 15 cm) bola v strede objektu. V tmavej výplni boli okrem črepov a zvieracích kostí aj početné zlomky železnej trosky a železné nožnice. Nožnice sa našli čiastočne zapustené do veľkého kusa železnej trosky. Väčšina nálezov bola sústredená v najhlbšej časti, teda v strede objektu, kde bola aj určitá koncentrácia kameňov.
1. Črepy, v rámci nich okraje z 3 hrncov a dná z 1 hrnca, ako aj zlomky zásobníc (tab. X).
2. Železné nožnice (obr. 7: 6).
3. Železná troska.
4. Zvieracie kosti.

Objekt 14 (obr. 6; tab. III: 4)

Objekt bol situovaný v juhozápadnom rohu skúmanej plochy. Mal podlhovastý tvar so zaoblenými rohmi (rozmery: 2,25 x 1,35 cm v osi Z-V). Jeho steny sa len

postupne zvažovali ku dnu. Približne v polovici dĺžky objektu bol nízky stupeň, takže najhlbšia západná časť dosiahla hĺbku až 35 cm. Tmavá výplň obsahovala črepy a niekoľko zlomky zvieracích kostí.

1. Črepy, v rámci nich okraje z 2 nádob, zatiaľ čo dná chýbali (tab. X).
2. Zvieracie kosti.

Objekt 15 (obr. 6)

V severovýchodnom rohu rozšírenia skúmanej plochy (smerom na východ od jej porušenia výstavbou) bol odkrytý objekt nepravidelného kruhového tvaru (rozmery: 2,3 x 1,4 m v osi Z-V), v prostriedku ktorého sa rysovala obdĺžniková priehlbina v smere osi objektu. V jej strede bola odkrytá kruhová jama s priemerom 22 cm, siahajúca do hĺbky 20 cm, avšak bez nálezov. Vo výplni objektu boli viaceré črepy hlavne tiel nádob, ako aj zvieracie kosti. Pri odkryve juhovýchodnej časti objektu sa našiel fragment železného nožíka a drobný železný zlomok, ale aj okrajové fragmenty nádob a zvieracie kosti.

1. Črepy, v rámci nich okraje z 12 hrncov a dná zo 4 hrncov (tab. X; XI).
2. Železný nôž.
3. Neidentifikovateľný železný zlomok.
4. Zvieracie kosti.

Objekt 16 (obr. 6; tab. III: 5)

Objekt okrúhleho lavórovitého tvaru (priemer: 1,5 m), z ktorého sa tiahne severným, resp. severozápadným smerom plytký podlhovastý výbežok. Najväčšia hĺbka objektu bola 28 cm, najväčšia hĺbka výbežku len 8 cm. V južnej časti kruhového objektu boli zistené viaceré kamene. Tmavá výplň obsahovala veľmi početné črepy a malé zlomky zvieracích kostí. Z črepov bolo možné rekonštruovať jednu kompletnú nádobu, ako aj veľké časti dvoch ďalších nádob.

1. Črepy, v rámci nich okraje z 20 hrncov a dná z 12 hrncov (tab. XII).
2. Zvieracie kosti.

SÍDLISKOVÉ OBJEKTY

Preskúmaná plocha predstavuje iba torzo pôvodnej osady, ktorej objekty boli rozložené v blízkosti Konopného potoka, na jeho pravom brehu, pričom dnešné koryto Váhu (vrátane prírodného kanála) sa nachádza cca 800 m ďalej západným smerom. Musíme mať však na zreteli, že Váh v minulosti meandroval a v skúmanom období mohol tiecť i bližšie k osade. Na túto možnosť poukazujú nánosy štrku, zistené pri geologickej sondáži pre výstavbu privádzača, pričom sa časť štrkov objavuje hneď za železničnou traťou, a to len v hĺbke 2,8 až 3 m.

Počas záchranného výskumu sa preskúmalo 16 zahĺbených objektov, resp. ich spodných častí. Najmenej dva objekty, zistené v roku 1998, boli situované cca 40 m severným smerom od objektu 6, skúmaného v roku 2000. Je nanajvýš pravdepodobné, že osada pokračovala smerom na juh k potoku (cca 11 m), lebo týmto smerom napríklad zasahovala časť objektu 12 pod haldy ornice. Objekty neboli zistené v severozápadnej časti skúmanej plochy, kde sa urobili dva kontrolné rezy vedené do hĺbky 2 m.

V širšom okolí lokality boli v rôznych ročných obdobiach uskutočnené viaceré povrchové prieskumy, hlavne severným a východným smerom, avšak rozsah osady sa nepodarilo zistiť.

Stupeň dochovanosti jednotlivých objektov bol rôzny. Najhlbšie, asi 55 cm od úrovne terénu počas výskumu, ležalo dno objektu 2, pričom od hĺbky cca 40 cm neboli žiadne nálezy. Väčšina torz objektov mala zistenú hĺbku len okolo 10-20 cm, aj to často len v najhlbšej strednej časti.

Objekty, resp. ich torzá, na žiadnom mieste lokality neboli v superpozícii.

Zlá dochovanosť nedovoľuje rekonštruovať pôvodný zahĺbený tvar/pôdorys skúmaných objektov ani ich veľkosť. V niektorých objektoch boli do dna zapustené väčšie kamene, ktorých nepravidelné rozloženie neumožňuje konkrétnejšie ich interpretovať. V rámci týchto objektov neboli zistené stopy ohňa. Nenašli sa žiadne stopy po konštrukcii nadzemných častí stavieb, preto o celkovom rozmiestnení objektov možno vychádzať len z plánov ich zahĺbených častí (obr. 2).

Pretože nebolo možné preskúmať pôvodný tvar, veľkosť a vzájomné dispozície sídliskových objektov, je nutné veľmi opatrne sa vyjadrovať k jej základným charakteristikám, k forme a hustote jej zástavby a pod. Väčšina torz odkrytých objektov bola zistená v južnej časti plochy, v smere východ-západ.

Tvary a veľkosť jám

V rámci záchranného výskumu v Beluši v roku 2000 bolo odkrytých celkom 16 objektov, ktoré sa navzájom neporušovali. Keďže ide len o zvyšky ich spodných častí, ich formy sa niekedy javia ako značne nepravidelné, často s rôznym zahĺbením jednotlivých častí konkrétneho objektu. V podstate tu bolo zastúpených niekoľko základných tvarov, napríklad výrazne štvoruholníkovité so zaoblenými rohmi, oválne či kruhové. Ďalšie tvary sú príliš nepravidelné na zaradenie k niektorému z uvedených tvarov.

Štvoruholníkové objekty 1 a 13 majú výrazne zaoblený až zrezaný jeden roh a objekt 11 má zreteľne zúženú južnú časť.

Oválne objekty boli pravidelné (objekty 5 a 9) i nepravidelné, teda s rôznou mierou zaoblenia (objekty 2B, 3, 8, 10 a 14). Objekty mali prevažne dĺžku 2,4 až 3 m, objekt 5 až takmer 5 m. Hĺbka

týchto objektov tiež nebola veľká, pohybovala sa od 15 do 25 cm, výnimkou bol objekt 14, ktorý mal hlbšiu stupňovitú prehĺbeninu.

Ku kruhovitým objektom možno zaradiť objekty 2A, 15 a 16. Objekt 4 tvorili dve okrúhle spojené jamy lavórovitého tvaru s rozmermi 250 x 210 cm. Objekty 15 a 16 boli pri okrajoch boli veľmi plytké, takže ich možno tiež označiť ako lavórovité. Najväčší priemer objektu 2A bol 130 cm. U objektov 15 a 16 bol najväčší priemer 150 cm a 200 cm a s najväčšou pravdepodobnosťou ide len o veľmi poškodené zvyšky väčších objektov.

Nie jednoznačné je zaradenie objektu 2 v juhovýchodnom rohu plochy. Objekt bol značne poškodený, takže bolo možné z neho odkryť iba niektoré zahĺbené časti. Pri začisťovaní plochy sa črtal v podobe nepravidelného oválneho pôdorysu, po vybratí výplne mal najväčší rozmer 3,8 m, čím navodzoval úvahu o štvoruholníkovom pôdoryse, no torzovitosť objektu neumožnila ho lepšie rekonštruovať. V jeho pomerne tesnej blízkosti boli zistené ďalšie dva, avšak výrazne menšie objekty, ktoré s najväčšou pravdepodobnosťou boli súčasťou objektu 2 (objekty 2A a 2B).

Objekty 6, 7 a 12 nemožno presnejšie definovať, keďže na skúmanej úrovni pozostávali už len z viacerých nepravidelných jám a vybraní.

Štúdiom osád na Slovensku z obdobia stredoveku sa zaoberalo niekoľko bádateľov. Viaceré práce sa venujú čiastkovým otázkam výskumu stredovekých sídlisk. Prínosom je predovšetkým dnes už uzavreté dielo *A. Habovštiaka* (*1961*; *1962*; *1985*). Veľmi podrobne a súborne sa problematikou sídlisk zaoberá *P. Šalkovský* (*1998*; *2001*). Publikované boli štúdie prezentujúce výsledky výskumu konkrétnych stredovekých osád, napríklad v Komjaticiach (*Šalkovský/Vlkolinská 1987*) a v Bielovciach (*Fusek 2000*).

Nové poznatky o vývoji a výzore osád v 11.-16. stor. zhrnul na základe poznatkov z najnovších výskumov *M. Ruttkay* (*1992b*; *1998*; *1999*). Územie juhozápadného Slovenska však prezentuje v širšom geografickom kontexte. Uvádza, že pre dané obdobie je na území Slovenska k dispozícii viac ako 2000 lokalít, približne na 250 z nich boli preskúmané sídliskové objekty, rozsiahlejší výskum sa však uskutočnil len asi na 30 lokalitách (*Ruttkay 1999*, 9). Viaceré z týchto výskumov dosiaľ neboli podrobnejšie spracované, a najmä publikované, takže z nich nie je prístupný dostatok údajov. Väčšina z nich sa však nachádza na západnom, resp. na juhozápadnom Slovensku, pričom v ostatných regiónoch Slovenska sa výskumy uskutočnili len veľmi sporadicky.

Pokiaľ ide o zloženie zástavby skúmaných osád, hlavnými prvkami ovplyvňujúcimi ich vzhľad boli domy, zásobné jamy, nepravidelné jamy a samostatné hlinené pece, pričom relatívne veľkú skupinu tvoria aj bližšie neurčené objekty. Osadu je nutné skúmať ako doklad určitého živého a fungujúceho celku v jej konkrétnych podmienkach a až následne zovšeobecňovať v širších súvislostiach. Rozbor osád a nálezového fondu umožnil vyčleniť v rámci skúmaného obdobia 11.-16. stor. tri horizonty: I. horizontu patrí 11. stor. až prvá polovica 12. stor., II. horizont predstavuje druhá polovica 12. stor. a prvá polovica 13. stor., III. horizont tvorí druhá polovica 13. stor. až 15./16. stor. (*Ruttkay 1992*; *1999*). Pre všetky uvedené horizonty je charakteristické, že v agrárnom prostredí Podunajskej nížiny sa najčastejšie vyskytuje rozptýlený typ osady, pričom sa ale už najmä od II. horizontu objavujú aj koncentrované varianty. V II. horizonte sa ako nový typ objavuje osada pozostávajúca z väčších hospodárstiev s kumulovanou funkciou obytnou, výrobnou, skladovou a tiež s priestormi pre dobytok. Až III. horizont je obdobím najväčších zmien v pôdorysoch osád a zároveň obdobím najväčšej rôznorodosti pôdorysov zaniknutých dedín.

Veľkosť a tvar osád ovplyvňovala najmä hospodárska úroveň a hlavné zameranie činnosti obyvateľstva, postavenie osady v prípadnej celkovej štruktúre osídlenia, v neposlednom rade aj konfigurácia terénu. V prípade Beluše zvádza výskyt častí objektov v južnej polovici plochy uvažovať o radovom usporiadaní. Nemožno však zabudnúť, že v tejto časti osady ide len o zvyšky objektov a že v severnej časti ide o nepravidelný výskyt menšieho počtu ďalších objektov. Bolo by možné ďalej rozvíjať niekoľko hypotéz o vzťahu a prípadnom zameraní určitých skupín objektov, ale vzhľadom na torzovitosť ich odkryvu sa možno obávať, že skôr by išlo o špekuláciu než o pravdepodobnosť predpokladov.

Pokiaľ ide o rozlohu osady, jednoznačne stanoviť veľkosť sídlisk v stredoveku na našom území nie je obvykle možné, keďže rozsiahlejší plošný výskum sa realizoval len v malom počte osád, aj to hlavne na juhozápadnom Slovensku. V kopcovitom a horskom prostredí sa takmer žiadne výskumy neuskutočnili. Podrobnejšie sa otázkou možnosti, resp. nemožnosti stanovenia presných hraníc hlavne rozptýlených osád venoval *M. Ruttkay* (*1998*; *1999*). Predovšetkým je nutné odlíšiť osady s krátkodobým osídlením od dlhodobejšie osídlených osád, ktorých plocha (nové stavby) sa postupne mohla rozširovať do ďalších priestorov. V tejto súvislosti vystupuje do popredia často pertraktovaná otázka, či blízko seba sa nachádzajúce osady v jednom mikroregióne sú chronologicky následné, či ide

o jednu presúvajúcu sa osadu, alebo o viaceré sídliská (*Ruttkay 1999*). Plány doteraz skúmaných lokalít najmä na juhozápadnom Slovensku ukazujú, že plochy osád sa pohybujú od 0,5 ha až do viac ako 5 ha (napr. *Čaplovič 1981*; *Habovštiak 1961*; *1985*; *Ruttkay 1999*, 32). Zo stredovekej osady v Beluši sa preskúmala len plocha 70 x 15-30 m. Napriek tomu sa nazdávam, že prináleží skôr k menším osadám. Pritom ale nesmieme zabúdať na jej pravdepodobné pokračovanie južným smerom k potoku, ktoré indikuje objekt 12, zasahujúci pod depónium ornice (*Vlkolinská 2001; 2006*).

Otázkami demografie a počtu obyvateľov osád sa zaoberal rad bádateľov, ich výsledky však nie sú obecne prijímané. Prikláňam sa k určovaniu počtu obyvateľov osád, vychádzajúcemu zo stanovenia počtu 3-4 obyvateľov v jednej zahĺbenej stavbe (*Šalkovský 1998*). Ideálne by bolo porovnávať výsledky získané z osady so situáciou na priľahlom pohrebisku, ale taká optimálna situácia bola odkrytá len veľmi zriedkavo. Vzhľadom na torzovitosť a celkovú situáciu pri odkryve na skúmanom sídlisku v Beluši je veľmi ťažké hovoriť o celkovom počte tunajších obyvateľov, keďže zlomkovitosť zachovania objektov a ich rozloženie, nehovoriac už ani o možnosti zničenia časti objektov pri poškodení lokality, skresľujú naše poznatky do takej miery, že by boli len vysoko hypotetické, ba skôr špekulatívne.

Pri analyzovaní a hodnotení sídlisk sa snažíme brať do úvahy ich zistené alebo predpokladané hlavné zameranie (agrárne, remeselnícke), pričom sa do určitej miery môžeme opierať o určité etnografické paralely či doteraz potvrdené situácie, ktoré nám spätne môžu pomôcť vyvodzovať určité predpoklady o objektoch, ich tvare, rozložení a ich vzájomnej súvislosti.

Podľa zistenej terénnej situácie možno konštatovať, že skúmané objekty osady v Beluši neboli zničené požiarom a na ploche medzi nimi sa tiež nezistili stopy požiarovej vrstvy. Nálezy z týchto objektov ukazujú na osídlenie iba v jednom horizonte - v závere 12. stor. a hlavne v prvej polovici 13. stor. Na základe odkrytých skutočností možno predpokladať pokojné ukončenia osídlenia osady, s čím zrejme môže súvisieť aj skutočnosť, že obyvatelia si zobrali aspoň časť dôležitých predmetov so sebou. Bezprostredný dôvod opustenia, resp. presunutia osady nie je na základe samotného výskumu zrejmý.

Čiastočne prepálené plochy boli zistené hlavne v objektoch 2 a 12, kde však zrejme išlo o stopy po využívaní ohňa, nie o zničenie objektov požiarom. Prítomnosť silne prepálenej vrstvy spolu s prítomnosťou značného počtu kameňov hlavne na zvyšku dna objektu 12 (obr. 3: 5), ako aj množstvo fragmentov železnej trosky by mohlo indikovať na objekt súvisiaci s výrobou a spracovaním železa, snáď dokonca uvažovať o pražiarni rudy. Vzhľadom na torzovitosť tohto objektu a nálezov z neho však tento predpoklad musí ostať len vo vysoko hypotetickej rovine. Túto pracovnú hypotézu podporujú paralely, aké publikovali napríklad *V. Nekuda* (*2000*, 112-117), *R. Pleiner* (*1958*; *2000*) a *V. Souchupová* (*1986*).

Pokiaľ ide o archeologické možnosti jednoznačného doloženia objektu, v rámci ktorého sa pražila alebo inak upravovala železná ruda, nie sú väčšinou ľahko zistiteľné. Praženie mohlo byť uskutočňované už aj na hromadách za plného prístupu vzduchu (*Souchupová 1986*, 67), čo si nevyžadovalo špeciálnu stavbu. Aj rôzne vyhne a im príbuzné objekty mohli často zanechať stopy len v podobe plytšej či hlbšej, často pomerne nepravidelnej priehlbne (podrobnejšie *Pleiner 1958*, 14).

K funkcii niektorých objektov sa možno vyjadriť na základe analýz železnej trosky, ktoré vo viacerých objektoch dokladajú kováčstvo. Niektoré vzorky z objektu 4 do určitej miery poukazujú aj na možný železiarsky charakter tohto objektu (*Mihok 2007*).

V objekte 13 je zaujímavý nález síce bežných perových ovčiarskych nožníc, ktoré sa však našli akoby „zapustené" vo väčšom kuse železnej trosky (obr. 7: 5). V tomto objekte sa ale nezistili iné stopy výroby. V prípade objektu 4, kde na rozvinutú kováčsku výrobu poukazujú nielen početné zlomky železnej trosky, ale aj železné náradie, hlavne nákovka, boli zistené len slabé stopy prepálenia, aj to iba v tesnej blízkosti nákovky, hlbšie už stopy nepokračovali. Pomerne zvláštne stvárnenie zvyškov objektu 6, ako aj niekoľké zlomky mimoriadne hrubej keramiky (len z tela nádoby) upozorňujú na možnosť súvislosti so spracovaním železa, ale tu zase vôbec neboli zistené doklady prepálenia ani primerané nástroje či početnejšie kusy trosky.

Na sídlisku v Beluši nebol nájdený ani jeden kus či fragment dýzy. Ako uvádzajú viacerí bádatelia (napr. *Pleiner 1958*; *Souchupová 1986*, 167), na výrobu takýchto dýz sa často používal kaolinický íl s rôznou prímesou piesku.

Kvôli torzovitosti zachovania objektov v Beluši nebolo možné pokúšať sa o prípadnú rekonštrukciu ich tvaru, aj keď by takáto rekonštrukcia bola pre daný región viac ako potrebná. Treba však podčiarknuť, že najmä veľmi početné kusy železnej trosky poukazujú na výrobné využitie mnohých objektov.

V závere možno zhrnúť, že hoci pôvodný výzor objektov je nerekonštruovateľný, vo viacerých prípadoch výsledky prírodovedných analýz indikujú kováčsku, prípadne i železiarsku výrobu.

ROZBOR NÁLEZOV

Keramický riad

Z mnohých stredovekých sídlisk pochádza hlavne len keramický materiál, nie však také predmety, ktoré by boli vhodnými oporami pre presnejšie datovanie. Preto je nutné pri ich chronologickom zaradení vychádzať iba z keramiky.

V. Nekuda (*1990*, 10) uvádza, že v rámci keramických nádob v domácnosti predstavovali najpočetnejšiu skupinu hrnce rôznej veľkosti, ktoré mali v stredovekej kuchyni veľmi široké uplatnenie, kde sa okrem nich bežne vyskytovali aj jedna-dve zásobnice.

Sídliská s doloženou stratigrafiou, dendrochronologickými zisteniami či inými podkladmi na presnejšie datovanie patria na našom území k zriedkavejším. V niekoľkých prípadoch boli sídliská datované pomocou mincí. Zo Slovenska je takýchto prípadov o niečo menej, početnejšie sú napríklad na susednej Morave (*Ruttkay 1996*). Keďže vývoj neprebiehal všade rovnomerne, údaje zistené pre jednotlivé oblasti je nutné posudzovať opatrne a kriticky verifikovať možnosť ich využitia pre datovanie na iných lokalitách, najmä vo väčších vzdialenostiach.

V prípade sídliska v Beluši je k dispozícii hlavne keramický materiál. Veľmi dôležitým prínosom pre datovanie je tu však nález dvoch mincí tzv. arabského typu, ktoré podľa vyjadrenia numizmatika *J. Hunku* (*2007*) razili panovníci Belo III. alebo Belo IV. hlavne v rozpätí rokov 1190-1240. Na tomto základe sa nájdené mince stali základnou oporou pre datovanie sídliska vrátane keramického materiálu. Opierala som sa aj o analógie k jednotlivým dôležitým keramickým znakom, a to tak z prostredia Slovenska, ako aj z prostredia Moravy, najmä vzhľadom na jej geografickú blízkosť so skúmanou lokalitou.

Pri datovaní pomocou analógií keramických znakov som vychádzala hlavne z novšej literatúry, využila som však aj poznatky zo skorších prác, najmä ak ich závery korešpondovali s výsledkami najnovších výskumov jednak na území Slovenska (*Bazovský/Elschek 1998*; *Bednár/Fottová 2003*; *Hoššo 1983*; *1999*; *Hoššo/Lesák 2001*; *Lesák 2000*, 137-147; *Ruttkay 1995*; *1996*; *Šalkovský/Vlkolinská 1987*), jednak na území Moravy (*Goš 1977*; *Goš/Karel 1979*; *Procházka 1984*; *1991*; *1992a*; *2003*; *Loskotová/Procházka 1995*; *1996*; *Procházka/Loskotová 1999*; *Unger 1981a*; *1981b*; *1984*; *1992*; *1994*; *1995*; *Měřínský 1986*; *1987*; *1991*; *1993*; *Nekuda, R. 1986-1987*; *2002*, 142; *Nekuda, V. 2000*).

V dôsledku poškodenia lokality nie je možné ani jeden objekt označiť ako uzavretý celok, ktorý by obsahoval výplň v pôvodnom neporušenom stave. Z tohto dôvodu viaceré absolútne počty týkajúce sa množstva zlomkov keramiky nemôžu byť objektívne, preto sú pomocným ukazovateľom. Porušením lokality mohlo dôjsť ku skresleniu zastúpenia nielen početnosti keramických fragmentov v objektoch, ale aj k značnému skresleniu zastúpenia a početnosti rozpoznaných nádob a tým aj určitých špecifických prvkov keramiky (tvaru alebo výzdoby), dôležitých pre datovanie. Túto skutočnosť nepovažujem za nutné pripomínať pri hodnotení každého dôležitého znaku, ale je potrebné ju mať stále na pamäti. Zároveň chcem upozorniť, že pri snahe o rekonštrukciu nádob sa podarilo zostaviť len pomerne málo jedincov alebo aspoň ich väčších častí. Najmä v objekte 2 sa našlo viacero črepov z okrajov zásobníc a ešte viac fragmentov z ich tiel. Vo viacerých prípadoch sa jeden fragment nádoby nachádzal vo vrchnej časti objektu a k nemu prináležiaci fragment až v spodnej časti. Odôvodnene môžeme predpokladať, že ak by horné časti objektov neboli narušené, identifikovali by sme väčšie množstvo keramických nádob. Z objektov 15 a 16 v severovýchodnom rohu plochy boli zachytené len pomerne plytké priehlbne, pričom ale z oboch objektov pochádzajú dve až tri nádoby, ktorých buď celkový tvar, alebo aspoň profil bolo možné rekonštruovať. V tejto súvislosti je opäť nutné zdôrazniť, že zistená hĺbka zvyškov objektov vo viacerých prípadoch dosahovala niekedy iba 7-10 cm, resp. 15-30 cm. V objekte 2 bolo dno zistené až v hĺbke vyše 50 cm, ale už 20 cm nad dnom neboli žiadne črepy.

K problematike uzavretosti sídliskových objektov vôbec, prípadne jám špeciálne, sa vyjadrovalo v poslednej dobe viacero bádateľov (napr. *Buko 1990*, 360-386; *Fusek 2000*, 113; *Loskotová/Procházka 1995*, 135; *Procházka/Loskotová 1999*, 182).

Surovina a technológia výroby nádob z Beluše boli skúmané iba makroskopicky. Výnimku predstavujú len dve vzorky zo zásobníc z objektu 2, ktoré boli skúmané viacerými prírodovednými metódami (*Spišiak 2007*). Materiál hrncov z lokality má hlinito-piesčité zloženie, pričom pomerne často obsahuje tiež prímes grafitu. Väčšinou išlo o pomerne jemne rozomletý grafit. Povrch hrncov s obsahom grafitu nevykazuje kovovo ligotavé sfarbenie, je prevažne matný.

Podľa makroskopického porovnania surovina použitá na vyhotovenie zásobníc bola oveľa viac hrubozrnná ako surovina na výrobu hrncov. Obsahovala drobné (2-3 mm) kamienky, drvený grafit, občas aj prímes zrniek kremeňa. Väčšina zlomkov zásobníc tiež vykazovala odlišné sfarbenie povrchu než lomu, ktoré vzniklo vypálením čiastočiek grafitu.

V rámci skúmaných črepov z Beluše bolo makroskopicky zistené, že viac ako tretina obsahuje grafit

v hrncoch a predovšetkým v zásobniciach. Zloženie materiálu keramiky, pozorované voľným okom, sa v podstate nevymyká z údajov doložených na iných lokalitách z 12.-13. stor. (napr. *Hoššo 1983*, 216, 217; *1997*, 287, 288; *Hoššo/Lesák 2001*; *Lesák 2000*; *Ruttkay 1995*, 565; *1996*, 263, 264; *Nekuda, V. 2000*, 152-154; *Loskotová/Procházka 1996*, 200-204; *Šalkovský/Vlkolinská 1987*, 163-166). Zatiaľ boli prírodovednými metódami analyzované len dve vzorky z Beluše, a to rovnakými metódami ako vzorky zo sídliska Nitra-Šindolka (*Fusek/Spišiak 2005*, 295-336).

Pokiaľ ide o sfarbenie povrchu, na hrncoch prevláda hnedá, hnedosivá až sivočierna farba. Vo viacerých prípadoch sú na vonkajšej strane rôzne fľaky - akoby od ďalšieho vystavenia nádob ohňu pri ich použití na kuchynské účely. V súvislosti s touto skutočnosťou je nutné si pri charakterizovaní sfarbenia črepov pripomenúť možnosť zmeny farby prostredníctvom druhotných zásahov. Vo viacerých prípadoch vykazovali rekonštruované nádoby aj odlišné sfarbenie jednotlivých zlomkov, z ktorých boli zlepené (napr. nádoba zdobená radielkom z objektu 8). Lomy týchto nádob mali hnedé, sivé až čierne sfarbenie. Len v niektorých prípadoch bolo jadro lomu tmavšie než jeho vonkajšia i vnútorná strana. Sumarizujúc možno konštatovať, že zistenia týkajúce sa sfarbenia sa nevymykajú z rámca nálezov na iných skúmaných sídliskách.

Na posúdenie výrobnej technológie poskytujú veľa svedectiev dná nádob a stopy pracovného postupu na stenách nádob. Dná boli jednak rovné, jednak mierne konkávne, niektoré z nich mali obvodovú lištu, niektoré mali aj značky. Nádoby sa vyrábali technikou obtáčania, podobne ako na viacerých iných lokalitách zo skúmaného obdobia na Slovensku (napr. *Hoššo 1983*, 217; *Hoššo/Lesák 2001*, 243-255; *Ruttkay 1995*, 565), ako aj na Morave (napr. *Loskotová/Procházka 1996*, 200; *Nekuda, V. 2000*, 154).

Stupeň vypálenia bol hodnotený jednak na lome črepov, jednak podľa povrchovej tvrdosti. Celkovo ho možno označiť ako veľmi dobrý.

Druhy nádob

Celé tvary alebo aspoň profily nádob sa podarilo rekonštruovať len veľmi zriedkavo. Výber keramiky z jednotlivých objektov v Beluši je zobrazený na tabuľkách IV-XII. Početné zastúpenie dôležitých znakov a prvkov je však vyjadrené v štatistických tabelách a kresbových prehľadoch, ktoré sú súčasťou príspevku. Napríklad typy okrajov nádob aj značky na ich dnách sú vyobrazené v ilustračných prehľadoch a vyčíslené v príslušnej tabele. Z niektorých veľmi zničených objektov nepochádzajú žiadne črepy (objekty 3, 5, 11).

Hlavným tvarom keramických nádob bol hrniec a pomerne v hojnom počte sa vyskytovali aj zásobnice. Niektoré hrnce sa vyznačujú výrazne hrubými okrajmi, takže sa nachádzajú na rozhraní hrncov a zásobníc. Iné druhy keramických nádob neboli odkryté.

Veľkosť nádob

V Beluši sa podarilo rekonštruovať úplne alebo aspoň do značnej miery len veľmi málo nádob, čo sa nijako nevymyká zo zistení urobených na iných výskumoch sídlisk z obdobia tak včasného, ako aj vrcholného stredoveku. Tu bol tento stav ešte umocnený uvedeným poškodením lokality pred výskumom. Pokiaľ bolo možné „rekonštruovať" priemer ústia nádob, interval sa pohyboval v rozpätí 110 mm (objekt 8) až 425 mm (objekt 14), najčastejšie v rozpätí 130-190 mm. Veľké priemery ústí nádob boli zaznamenané ešte v troch ďalších prípadoch - v objekte 2 to bolo 340 mm, v objekte 1 dosiahol priemer 320 mm a v objekte 9 malo ústie priemer 300 mm. Stvárnenie ich okrajov ukazuje na vyvinuté formy zásobníc.

Podľa stvárnenia a hrúbky okrajov však hrubé okraje s „rekonštruovaným" ústím s priemerom nad 200 mm je možné zaradiť k zásobnicovým hrncom. Takéto hrnce sa zistili v objektoch 1, 2, 4, 6, 9, a 14. Je škoda, že nebolo možné rekonštruovať celý profil týchto nádob. Treba zdôrazniť, že hrúbka stien zachovaných tesne pod ich hrdlom bola vo väčšine prípadov pomerne malá a v podstate zodpovedala hrúbke stien bežných hrncov.

Z tých niekoľkých exemplárov, u ktorých bolo možné rekonštruovať veľkosť, sa výška pohybovala v rozpätí medzi 20-25 cm. Hrnce takýchto rozmerov sú už zvyčajne zaraďované k stredne veľkým až veľkým exemplárom (napr. *Bialeková/Tirpáková/Vlkolinská 1989*; *Hanuliak 2004*; *Šalkovský/Vlkolinská 1987*). Tvarom tela prináležia zachované kusy k vajcovitým formám, ale ich maximálne vydutie, umiestnené v hornej tretine výšky, je len o niečo väčšie než priemer nádoby v polovici výšky. V tej súvislosti možno hovoriť o určitom nábehu na súdkovitú formu tela.

Rekonštruovať bolo možné tiež profily nádob s radielkovou výzdobou (objekt 8), ktorých výška nepresahovala 14 cm. Hrnce, resp. hrnčeky do 10 cm sa nepodarilo rekonštruovať, čo mohlo byť spôsobené torzovitosťou zachovania črepového materiálu.

Okrem týchto hrncovitých tvarov sa na sídlisku našlo pomerne veľa zlomkov zásobníc (fragmentov okrajov aj tiel) s priemerom ústia (v niekoľkých zistiteľných prípadoch) cca 28-45 cm, čo zodpovedá bežným veľkostiam týchto nádob. Dná zásobníc sa však nepodarilo odkryť a kvôli torzovitosti fragmen-

tov ani nebolo možné rekonštruovať ich výšku, t. j. celkovú profiláciu, hoci v niekoľkých prípadoch ju možno dedukovať podľa paralel.

Problematické bolo aj zisťovanie hrúbky stien nádob. Poškodenie lokality stavebnými mechanizmami prispelo k zvýšeniu fragmentárnosti keramických nádob, pričom časť črepov bola dokonca odvezená spolu so zeminou z vrchnej časti plochy (v hrúbke cca 40 cm). Z objektov bolo vyzdvihnutých veľa fragmentov okrajov (hrncov aj zásobníc), ale oveľa vyšší počet tvorili zlomky z tiel nádob. Rozmery týchto fragmentov vo väčšine prípadov neprekročili veľkosť 2 x 2, resp. 3 x 3 cm. Väčšie zlomky tiel sa vyskytli pomerne zriedkavo. Len výnimočne bolo možné rekonštruovať celú nádobu, resp. aspoň jej profil či jej väčšiu časť vrátane okraja alebo dna s časťou stien. V mnohých prípadoch sa na základe zlomkovitosti nedalo presne určiť, či zlomky pochádzajú z jednej nádoby alebo z viacerých nádob, pretože nájdené črepy nebolo možné zlepiť. Týka sa to tak fragmentov stien zásobníc s obsahom grafitu, ako aj tých, ktoré grafit neobsahovali. Vďaka podobnému materiálovému zloženiu sa analogická situácia ukazuje aj pri zlomkoch zo stien hrncov. Vzhľadom na to je potom ťažké stanoviť presný počet nádob v konkrétnom objekte.

Fragmenty stien zásobníc s obsahom grafitu pochádzajú z objektu P (výskum v r. 1998) a z objektov 1, 2, 2A, 2B, 4, 6, 7-10, 12-16 (výskum v r. 2000). Hrúbka stien týchto zásobníc sa najčastejšie pohybovala v škále 11-16 mm, no z objektov 6, 8, 10 a 13 pochádzajú aj fragmenty s hrúbkou 16,5-17 mm a črepy z objektu 13 mali dokonca hrúbku až 20 mm. Pomerne zriedka sa vyskytli zásobnice so stenami hrubými 7-10 mm. Tieto exempláre však najčastejšie neobsahovali grafit. Na základe týchto skutočností možno teda konštatovať, že zlomky stien zásobníc s obsahom grafitu boli na lokalite Beluša výrazne hrubšie než fragmenty stien zásobníc bez obsahu grafitu.

Hrúbka stien hrncov sa zisťovala len v prípade rekonštruovateľných tvarov alebo ich veľkých častí, v rámci ktorých bolo zrejmé, že ide o hrnce. Vo viacerých prípadoch totiž medzi črepmi figurujú okraje nádob, u ktorých je okraj pomerne hrubý, takže sa nachádzajú na rozhraní medzi hrncami a zásobnicami. Podľa makroskopického pozorovania sa však zloženie materiálu zásobníc markantne nelíšilo od materiálu hrncov. Vo viacerých z nich bol zistený aj grafit. Pri následnom spracúvaní plánujeme podrobiť tieto exempláre primeranej prírodovednej analýze a vzájomne ich porovnať.

Pokiaľ ide o hrúbku stien hrncov v Beluši, v priemere sa pohybovala v rozmedzí 5-7 mm. Hrniec z objektu 16, ktorý sa podarilo rekonštruovať kompletne, mal hrúbku steny 5 mm pri výške nádoby 245 mm.

Názorné porovnanie uvedených vlastností keramiky v Beluši umožňuje materiál z vrcholnostredovekého sídliska z Nitry-Šindolky, kde bola vyhodnotená najmä grafitová keramika (*Fusek/Spišiak 2005*, 296-336). Na uvedenej lokalite prevažujú u zásobníc steny s hrúbkou v intervale 7-17 mm, čiže škála hrúbky stien v podstate zapadá do tohto rozmedzia. V Beluši však prevládajú zásobnice s hrúbkou stien 11-16 mm, z Nitry-Šindolky je prevažujúca hrúbka 13 mm. Čo sa týka hrúbky stien hrncov s obsahom grafitu, na lokalite Nitra-Šindolka ide o interval 6-11 mm, s prevažujúcou hrúbkou 9 mm, na lokalite v Beluši sa hrúbka rekonštruovaných hrncov pohybuje v intervale 5-7 mm. Údaje podobné výsledkom zisteným v Nitre-Šindolke uvádza *D. Parma* (*2001*, 181, 182) aj pre moravskú lokalitu Přerov, datovanú do obdobia vrcholného stredoveku.

Hrnce

Okraje

V Beluši sa našlo celkom 218 okrajov nádob, z toho malú časť tvorili okraje príliš poškodené na presnejšiu charakteristiku. V uvedenom počte sú zahrnuté aj okraje zásobníc, aj exempláre označené ako hrubé okraje. Hrncom preto možno pripísať len 177 okrajov. Najviac ich bolo zistených v objektoch 1, 2 a potom v objektoch 4 a 16 (tabela 1).

Pri základnom delení okrajov hrncov som ich v prvom rade roztriedila podľa zložitosti profilácie. Do skupiny A boli začlenené vyhnuté exempláre s jednoduchým ukončením okraja, do skupiny B exempláre vytiahnuté nahor, s rôznou profiláciou samotného okraja (obr. 8).

- V rámci skupiny A bolo vyčlenených 6 typov podľa ukončenia okraja (tabela 1):
  - typ A1 - so zaobleným okrajom;
  - typ A2 - so šikmo zrezaným okrajom;
  - typ A3 - so zvislo zrezaným okrajom;
  - typ A4 - so šikmo von zrezaným okrajom;
  - typ A5 - predstavuje prechod k vytiahnutým okrajom;
  - typ A6 - predstavuje jemne profilovaný okraj.
- V rámci skupiny B rozoznávame 17 typov okrajov, a to podľa kombinácie ich vyhnutia voči osi nádoby a tiež podľa formy profilácie, konkrétne podľa stvárnenia vonkajšej strany okraja a následne podľa hornej časti okraja. Vonkajšia línia okraja mohla byť zrezaná alebo prežliabnutá. Jej spodná časť (nad hrdlom) mohla byť zaoblená alebo zahrotená. Následne horná strana okraja bola buď zaoblená, alebo zrezaná. Vnútorná línia okrajov vo viacerých prípadoch, ako bude uvedené ďalej, vykazovala výraznejší či menej výrazný žliabok

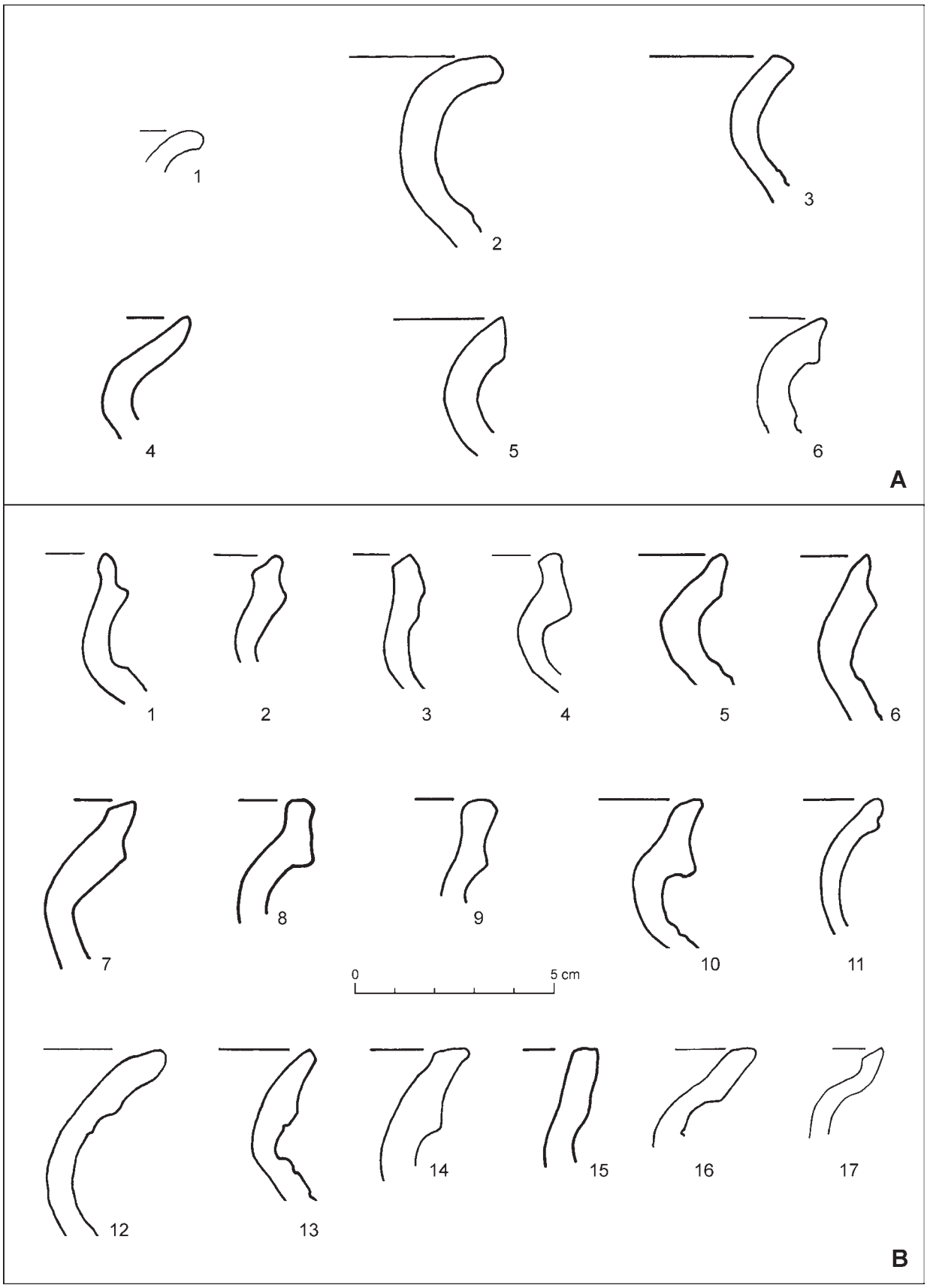

Obr. 8. Beluša. Typológia okrajov hrncov. A - jednoduché okraje; B - profilované okraje.

Tabela 1. Beluša. Prehľad zastúpenia typov okrajov v jednotlivých objektoch.

Objekt	A1	A2	A3	A4	A5	A6	**A**	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7	B8	B9	B10	B11	B12	B13	B14	B15	B16	B17	**B**	Spolu
1	1	1		2			**4**		1			6	4	10				3							**24**	28
2	4	2	5	2	1		**14**						1	6				2				7		1	**17**	31
4			2	1			**3**		1				1		2			5	1			1	3		**14**	17
6	1		1	5			**7**					1		1			2								**4**	11
7			3	1			**4**			1				1							2	1	2	3	**10**	14
8		1		2		2	**5**		2	1	1			1					1			1	1		**8**	13
9				1			**1**					1											1		**2**	3
10	2	1		2			**4**					2											1		**3**	7
12			3	1			**4**	1	2					3						1					**7**	11
13							**0**						1	1									1		**3**	3
14							**0**						1	1											**2**	2
15		1	1	2			**4**	1	1			1	2	4											**9**	13
16	1						**1**		1	5			2	4		2			1	1			2	5	**23**	24
Spolu	9	6	15	19	1	2	**51**	2	8	7	1	11	12	32	2	2	2	10	3	2	2	10	11	9	**126**	177

asi pre pokrievku. Keď si odmyslíme rozdiel v sklone niektorých typov okrajov voči osi nádoby, pozorujeme určitú podobnosť v tvare, a to najmä pri okrajoch označených B1 a B2 k okrajom B6 a B7. Vo viacerých prípadoch možno konštatovať, že konkrétny okraj nádoby sa svojím stvárnením nachádza na prechode dvoch typov, takže v takých prípadoch je zložitejšie zaradiť konkrétny fragment do konkrétneho typu. Typy B1 až B4 majú viac či menej dovnútra naklonené okraje voči osi nádoby. Skupina B zahŕňa nasledovné typy okrajov:

- typ B1 - dovnútra nádoby sklonený okraj, vonkajšia strana je výrazne prežliabnutá, takže do hrdla prechádza zaoblenou lištou, horná časť okraja je zaoblená, vnútorná strana prežliabnutá akoby pre pokrievku;
- typ B2 - obdobný typ ako B1, jeho vonkajšia strana je výrazne prežliabnutá, takže jej spodná časť smerom k hrdlu býva častejšie zahrotená než zaoblená, horná časť je šikmo dnu zrezaná a čiastočne prežliabnutá, vnútorná strana je prežliabnutá akoby pre pokrievku;
- typ B3 - iba mierne dovnútra nádoby sklonený typ okraja, jeho vonkajšia strana je prežliabnutá, pričom jeho horná časť je šikmo dovnútra zrezaná;
- typ B4 - v rámci dovnútra naklonených okrajov sa odlišuje tým, že má vonkajšiu stranu šikmo zrezanú, bez prežliabnutia, horná časť je mierne zaoblená, z vnútornej strany je žliabok pre pokrievku.
- typ B5 - mierne von vyklonený a pritom len pomerne nízko hore vytiahnutý okraj, jeho vonkajšia strana je iba jednoducho hore vytiahnutá a horná časť zaoblená;
- typ B6 - horná vnútorná strana okraja je šikmo zrezaná a hore zahrotená, okraj z vonkajšej časti je prežliabnutý, lišta na spodnom vonkajšom okraji je zahrotená;
- typ B7 - horná vnútorná strana okraja je šikmo zrezaná, vonkajšia strana je prežliabnutá, dolná lišta na spodnom vonkajšom okraji je zahrotená;
- typ B8 - okraj majúci os paralelnú s osou nádoby, jeho horná časť je vodorovne zrezaná, vonkajšia strana je zrezaná zvislo - nábeh na rímsovitý okraj;
- typ B9 - len veľmi mierne von vyhnutý okraj, jeho horná časť je zaoblená, vonkajšia strana je prežliabnutá, takže jeho spodná vonkajšia hrana je len mierne zahrotená, z vnútornej strany okraj plynulo prechádza do tela.
- typ B10 - okraj je rímsovitý, vonkajšia strana je výrazne prežliabnutá, jeho horná časť je mierne šikmo dnu zrezaná, vnútorná strana vykazuje mierne prežliabnutie;
- typ B11 - z vnútornej strany má okraj plynulú esovitú profiláciu, jeho horná časť je výrazne zaoblená a vonkajšia strana len mierne prežliabnutá, pričom prechádza do úzkej zaoblenej lišty;
- typ B12 - oveľa výraznejšie von vyklenutý, vysoko hore vytiahnutý a profilovaný okraj, vonkajšiu stranu má len mierne prežliabnutú, v hornej časti je zaoblený, z vnútornej strany má nevýrazný žliabok pre pokrievku;
- typ B13 - výrazne von vyklonený okraj, ktorého horná časť vykazuje šikmé zrezanie smerom von, jeho vonkajšia strana je mierne prežliabnutá, vnútorná línia okraja je plynulá;
- typ B14 - rímsovitý okraj, jeho horná časť je vodorovne zrezaná a vonkajšia strana mierne prežliabnutá, takže spodná hrana vonkajšej strany okraja prechádza do hrdla v podobe rímsy;

- typ B15 - vysoko hore vytiahnutý okraj je len veľmi mierne vyklonený smerom von od osi nádoby, jeho vonkajšia strana je šikmo zrezaná, z vnútornej strany plynulo prechádza do tela, hornú časť má zrezanú vodorovne;
- typ B16 - okraj výrazne vyklonený od osi nádoby, avšak jeho vonkajšia strana je šikmo zrezaná, takže do hrdla prechádza v podobe rímsy, jeho horná časť je zrezaná vodorovne, jeho vnútorná profilácia je plynulá s náznakom žliabku;
- typ B17 - výrazne vyklonený okraj, jeho vnútorná časť je prežliabnutá, horná časť je šikmo dovnútra zrezaná, pričom vonkajšia strana línie okraja je súbežná s vnútornou.

Lepšiu predstavu o tvare profilácie, vyklonení okraja a jeho nasadení na nádobu poskytujú príslušné kresbové ilustrácie než ich slovný opis. S touto skutočnosťou sa bádatelia stretávajú pravidelne pri pokusoch o slovné vyjadrenie tvaru okrajov nádob zo stredoveku. Najmä keď ide o charakterizovanie viacerých údajov na jednom výrazne profilovanom okraji. Situácia sa stáva do značnej miery neprehľadnou, keď chceme porovnávať rôzne opisy tvarov okrajov z viacerých lokalít. Čoraz naliehavejšie sa preto ukazuje nutnosť zjednotiť slovnú zásobu tak, aby príslušný konkrétny termín vyjadroval u každého autora ten istý jav.

Na tomto mieste chcem znova upozorniť na skutočnosť, že v Beluši bolo možné pomerne zriedka zlepiť črepy do jedného súvislejšieho kusa a len výnimočne ako celú nádobu. Hoci zlomky podľa materiálu, hrúbky, výzdoby a ďalších prvkov zrejme patria k jednému typu okraja, kvôli ich fragmentárnosti sa veľmi často nedá jednoznačne povedať, či patrili jednej alebo viacerým nádobám s takým istým tvarom okraja. Z tohto hľadiska je nutné brať do úvahy počty okrajov jednotlivých typov, uvedené v tabelách 1 a 2. Okraj zlepený z viacerých črepov sa označuje ako jeden exemplár.

V niekoľkých objektoch však bolo celkove veľmi málo črepov vrátane zlomkov okrajov (tabely 1 a 2), takže ich štatistická priekaznosť je nízka.

Okraje skupiny A tvoria na lokalite len niečo vyše 28% z celkového počtu okrajov nájdených na lokalite.

Početnejší je výskyt rôznych typov okrajov skupiny B. V podstate každý objekt obsahoval viac typov nahor vytiahnutých okrajov s rôzne profilovaným ukončením (typy B1-B17) než jednoduchých vyhnutých foriem zo skupiny A. Okraje skupiny B majú v každom objekte výraznú prevahu nad okrajmi skupiny A a predstavujú vyše 71% všetkých okrajov v Beluši. Ako vyplýva z tabely 1, niektoré typy v jednotlivých objektoch chýbajú, niektoré sa na celej lokalite vyskytli len v jednom prípade, ďalšie sa v jednotlivých objektoch našli po dvoch-troch, zriedkavejšie aj po 5 až 10 exemplároch. Napríklad okraje typov B4, B8-B10 a B14 sa vyskytli vždy len v jednom exemplári - každý v inom objekte na lokalite (objekt 4, 6-8 a 16). Najviac okrajov skupiny B sa našlo v objektoch 1, 2, 4 a 16 (od 14 do 24 kusov vrátane), v ostatných objektoch ich bolo menej. Na tomto mieste je nutné zdôrazniť, že okraje v rámci jednotlivých typov sa od seba v detailoch trochu odlišovali, ale nie tak podstatne, aby boli vyčlenené ako ďalšie typy či varianty.

Nahor vytiahnuté a dnu sklonené okraje tvorili spolu 14,3% z vytiahnutých okrajov. Pri ďalšom porovnávaní zastúpenia typov okrajov skupiny B možno konštatovať, že najčastejšie sa vyskytli okraje vyklonené von, a to najmä s ostrými hranami hornej časti aj vonkajšej lišty. Hlavne nahor vytiahnuté a von vyklonené okraje (typy B5-B7) predstavujú 43,6% v rámci skupiny B (typ B5 - jednoduchý hore vytiahnutý okraj, B6 a B7 - hore vytiahnutý okraj s prežliabnutou vonkajšou stranou, s dolnou časťou najčastejšie hranatou).

Výška väčšiny týchto vytiahnutých okrajov skupiny B nepresahuje 20 mm, ich výška sa zväčša nachádza v rozmedzí 15-19 mm. Len typy B9 a B10, B12-B15 mali výšku väčšiu ako 20 mm. Každý z týchto typov okrajov sa na lokalite vyskytol vždy len v jednom objekte - typ B4 v objekte 8, typ B8 v objekte 4, typ B9 v objekte 16, typ B10 v objekte 6, typ B14 v objekte 7. Z tohto dôvodu je ich štatistická priekaznosť nízka. V každom z týchto objektov však boli aj ďalšie typy okrajov zo skupiny B, ako aj viaceré jednoduché vyhnuté okraje skupiny A. V objekte 16 sa našiel iba jeden okraj skupiny A a až 23 okrajov skupiny B. Nízky počet okrajov skupiny A bol napríklad v objekte 4, ktorý obsahoval relatívne veľa (14 ks) okrajov skupiny B; okrem nahor vytiahnutých okrajov tam boli okraje považované za mladšie (B12, B15, B16). V objekte 6 prevažovali okraje typov B6 a B7, no vyskytol sa aj typ B10. Z objektu 7, s okrajom typu B14, pochádzajú i ďalšie typy okrajov skupiny B, najmä B15-B17, v objekte 8 boli okrem typu B4 aj okraje typu B12, B15 a B16. Objekt 16 obsahoval popri type B9 tiež okraje typov B12, B13, B16, B17 a pomerne veľa ďalších nahor vytiahnutých okrajov, ale len jeden typ okraja skupiny A.

Pokiaľ ide o variabilitu (nie početnosť) okrajov zo skupiny B, najväčšia pestrosť bola zistená v objekte 16, kde sa našlo 9 typov, v objektoch 4 a 8 bolo po 7 typov, v objekte 7 sa našlo 6 typov, objekty 1, 2 a 15 obsahovali po 5 typov. Menej ako 5 typov bolo zistených len v objektoch 6, 12, a 13, v objektoch 9, 10 a 14 dokonca len 2 typy okrajov skupiny B. Nezistila sa previazanosť určitej skupiny typov okrajov len na niektorý objekt, prípadne na istú časť lokality.

Vzhľadom na špecifickú formu nádoby z objektu 9 (tab. VIII: 9_14) som nezaradila tvar jej okraja do uvedených skupín, ale uvádzam ho samostatne, aj v súvislosti s jej špecifickou výzdobou.

V niektorých prípadoch sú okrajové črepy natoľko poškodené, že nebolo možné ich zaradiť do príslušnej skupiny a typu. Z tohto dôvodu v tabele 2 uvádzam takéto prípady pod označením P (poškodený).

Keď som skúmala možnosti vzájomnej väzby medzi typom okraja a obsahom grafitu, nebolo možné doložiť takúto previazanosť, t. j. nádoby s uvedenými typmi okrajov boli vyhotovené z hliny s obsahom grafitu, ale aj bez obsahu grafitu.

Na lokalite úplne chýbajú okraje označované ako previsnuté či ovalené.

V súbore z Beluše bolo zastúpených aj niekoľko okrajov nádob, ktoré sa svojou hrúbkou do určitej miery približujú zásobniciam, no stvárnenie ich okraja nezodpovedá doteraz publikovaným formám zásobníc, ale ani hrncov. Patria k zriedkavejším nálezom na Slovensku aj na Morave (za vyjadrenie ďakujem R. Procházkovi a I. Loskotovej), prípadne im bádatelia pri publikovaní nálezov z konkrétnych lokalít nevenovali špeciálnu pozornosť.

K takýmto okrajom azda patrí exemplár z objektu 2 (tab. V: 2_108), ktorý možno zaradiť medzi vysoko hore vytiahnuté a von vykloneným typy s hornou hranou takmer vodorovne zrezanou. Okraj je však pomerne hrubý v porovnaní s predošlými okrajmi. Zvonka bol zdobený jednoduchou rytou vlnovkou. Tesne pod hrdlom má výzdobu v podobe šikmých vrypov umiestnených do radu. Materiál vykazuje obsah grafitu. Blízky typ okraja hrnca predstavuje nález z objektu 4 (tab. VI: 4_70), ktorý je na vonkajšej strane tiež zdobený vlnovkou vyhotovenou jednohrotým nástrojom. Keďže sa zachoval iba samotný okraj, nemáme informácie o výzdobe použitej na jeho tele. Obdobný typ okraja z veľkej hrncovitej nádoby pochádza z objektu 1, neobsahoval však grafit a nebol zdobený, no pod hrdlom na tele boli šikmé vrypy. Kvôli torzovitosti nemáme informácie o ďalšej výzdobe tejto nádoby.

Iný typ okraja pochádza z väčšej hrubostennej nádoby zhotovenej z materiálu s obsahom grafitu, ktorá sa našla v jednom zo zničených objektov v roku 1998. Jej okraj má obdĺžnikovitý prierez (tab. IV: P_2) a nie je zdobený. Pod hrdlom nádoby je rad šikmých vrypov, pod ktorými začínajú žliabky. Ďalší typ okraja z hrubostennej nádoby reprezentuje nález bez obsahu grafitu, opäť z objektu 4. Okraj nie je zdobený, pod hrdlom nádoby je rad šikmých vrypov, avšak torzovitosť zachovania tejto nádoby neumožňuje charakterizovať celý priebeh ornamentu (tab. VI: 4_15).

Jediné zastúpenie má i špecifický okraj nádoby s obsahom grafitu z objektu 9 (tab. IX: 9_12).

Výskyt okrajov takýchto nádob je v Beluši veľmi zriedkavý, našli sa každý len po jednom exemplári a každý z nich v inom objekte.

Na tomto mieste treba zdôrazniť, že hrnce s okrajom zdobeným z vonkajšej strany v podobe jednoduchej vlnovky sú na lokalite veľmi zriedkavé. Takto zdobené okraje boli častejšie na hrncoch s hrubšími okrajmi (objekty 2, 4) ako na iných hrncoch (napr. okraj z objektu 8, ktorý však bol poškodený - tab. VIII: 8_10; 8_11).

V štúdii sa venuje pozornosť aj nádobám majúcim okraj so žliabkom pre pokrievku. Okraje takýchto nádob predstavujú pomerne rozmanitú škálu hore vytiahnutých tvarov skupiny B, hlavne okraje typov B1, B2, B4, B5, B8, B10, B16 a B17. Len slabý náznak žliabka bol doložený u typov B7 a B12. Vo viacerých prípadoch nepozorujeme žliabok, ale samotné rozšírenie okraja naznačuje možnosť umiestnenia pokrievky, pravdepodobne drevenej. Zastúpenie jednotlivých typov okrajov v objektoch je vyjadrené v tabele 1. U niektorých typov je badateľný len určitý náznak vnútorného žliabku. Na lokalite bolo celkovo zistených najviac okrajov so žliabkom typu B7 (32 ks), typu B6 (12 ks), typov B5 a B16 (po 11 ks), typu B17 (9 ks) a typu B2 (8 ks). V ostatných prípadoch typov s prežliabnutím pre pokrievku to bolo len päť a menej exemplárov, niekedy dokonca len jeden kus na celom sídlisku (typ B4 z objektu 6). Najviac okrajov typu B7 bolo v objekte 1 (10 ks), kde bolo aj najväčší počet okrajov typu B5 (6 ks). V ostatných objektoch bolo menej ako 4 okraje týchto dvoch typov. Na sídlisku však neboli zistené žiadne hlinené pokrievky, takže je vysoko pravdepodobné, že na zakrytie hrncov sa používali pokrievky z organického materiálu, zrejme drevené. Na tomto mieste je nutné zdôrazniť, že samotná tektonika ústí tunajších hrncov, najmä ich rozšírenie a vyklonenie ich horných častí (aj bez žliabku), navodzuje predstavu o bežnom používaní drevených pokrievok.

Dná

Na lokalite sa celkovo našlo 110 dien rôznych nádob. V tomto súčte figuruje ako jeden exemplár každé dno alebo jeho časť, ktoré sa podarilo zlepiť/zrekonštruovať z viacerých zlomkov.

Pokiaľ to značná torzovitosť dien dovolila, možno konštatovať, že vo väčšine prípadov išlo o rovné alebo mierne konkávne dná, iba zriedka s jemnou obvodovou lištou. V objektoch 8 a 15 sa podarilo odkryť rekonštruovateľné nádoby a v objekte 16 celú nádobu so značkou na dne. Takmer štvrtinu fragmentov dien tvorili len ich drobné úlomky, často zo stredu dna nádoby. Podľa zlomkov dien zachovaných spolu so súvisiacimi spodnými časťami

stien nádob je možné odvodzovať ich formovanie. V Beluši poukazujú na vyhotovenie obtáčaním.

Značky na dnách nádob sa zistili v 26 prípadoch z celkového počtu 110 dien. Tejto problematike je venovaná pozornosť nižšie, a to pri výzdobe (značky ako súčasť úpravy povrchu nádoby). Vo viacerých prípadoch sa však zachoval len malý fragment dna so značkou (bez nadväznosti na steny - objekty 1, 2, 6, 7, 9, 10 a 16), takže nemožno stanoviť celkovú formu značky.

Výzdoba

Ornamenty tvoriace výzdobu sú zložené z rôznych výzdobných prvkov vyhotovených rozličným spôsobom. Plne možno súhlasiť s *G. Fusekom* (*2000*, 113), že aj na týchto nádobách sa prvky výzdoby v smere vertikálnom radia v rôznych kombináciách, pričom v horizontálnom smere sa výzdoba spravidla opakuje v určitom rytme. V prípade fragmentov pracujeme len s časťami nádob, ktoré nedovoľujú rozpoznať, aké kombinácie výzdobných prvkov tvoria celý ornament. Podľa veľkosti vo vertikálnom smere, ako aj podľa umiestnenia fragmentu na nádobe bolo možné vydeliť päť kvalitatívnych stupňov, ktoré informujú o dochovanosti povrchov s výzdobou. Stupeň 1 - koeficient 1 = celý alebo skoro celý ornament identifikovateľný; stupeň 2 - koeficient 0,6 = dochované hrdlo a značná časť tela alebo značná časť tela bez hrdla; stupeň 3 - koeficient 0,3 = hrdlo s menšou časťou tela alebo značná časť tela bez hrdla; stupeň 4 - koeficient 0,1 = ostatné nálezy, t. j. menšie črepy z rôznych častí nádob (*Fusek 2000*, 113-115).

V prípade Beluše ide o výzdobné prvky predovšetkým ryté, no nechýba ani výzdoba radielkom a plastická výzdoba. Zriedka boli nájdené aj zlomky bez výzdoby. Obvykle ide o fragmenty zo spodných častí nádob tesne nad dnom.

Najčastejšia bola rytá výzdoba vyhotovená jednohrotým a zriedkavo i hrebeňovitým nástrojom.

Na malých fragmentoch pochádzajúcich z tiel nádob bol obvykle len jeden druh výzdoby. Prevládajúca bola rytá výzdoba vyhotovená jednohrotým nástrojom v podobe žliabkov. Iba na väčších zlomkoch sa zistila kombinácia viacerých foriem výzdoby. Išlo hlavne o zlomky okrajov a k nim priliehajúcich častí tiel. V takýchto prípadoch výzdoba zvyčajne pozostávala z pásu vrypov pod hrdlom, ktorý ďalej prechádzal do žliabkov. Takáto výzdoba je doložená i na niekoľkých rekonštruovaných nádobách (vrátane celého exemplára z objektu 16).

Výzdoba hrebeňom bola zriedkavá a objavila sa v podobe vlnoviek. Podiel tejto výzdoby je oveľa nižší (niečo vyše 2% - iba v objekte 2) v porovnaní s výskytom vlnovky vyhotovenej nástrojom s jedným hrotom, pomocou ktorého boli urobené aj časté žliabky na tele nádob. Výzdoba viachrotým nástrojom sa objavila v objekte 2 (tab. V: 2_41, 2_196, 2_197), a to len na veľmi malých zlomkoch pochádzajúcich najmä z tiel nádob, pričom na týchto zlomkoch nie je kombinovaná s inou výzdobou. Vzhľadom na značnú fragmentárnosť uvedených črepov z tiel nebolo možné rekonštruovať profil nádoby či nádob, ku ktorým patrili, teda ani počet samotných nádob s takouto výzdobou. Niektoré z týchto malých črepov obsahovali grafit, v iných chýbal. Keď v objekte 2 porovnáme množstvo črepov s takouto výzdobou voči črepom s inou výzdobou, ich počet bol len minimálny. V danom objekte totiž výrazne prevládala výzdoba vyhotovená nástrojom s jedným hrotom.

V Beluši sa objavila i vlnovka urobená jednohrotým nástrojom (vyše 9%), avšak pomerne zriedka a neviaže sa na jediný objekt. Pomerne často sa vyskytla na menších črepoch tiel hrncov bez inej výzdoby, pričom sa nedá rekonštruovať tvar nádoby (tab. X). V štyroch prípadoch bolo na fragmente zistených 5 nepravidelných vlnoviek. Vlnovka ako výzdoba sa nenašla pod hrdlom nádob. Na tomto mieste chcem upozorniť, že vlnovka vyhotovená jednohrotým nástrojom, ale oveľa hrubším, bola použitá aj pri výzdobe zásobníc.

Pokiaľ ide o vyjadrenie početnosti jednotlivých druhov výzdoby v Beluši, je možné konštatovať, že absolútne prevládala výzdoba vyhotovená jednohrotým nástrojom, a to v podobe žliabkov umiestnených na tele hrncov. Keďže nádoby boli často zdobené až do spodnej tretiny vodorovnými žliabkami, tak i na malých črepoch tiel (len s vypovedacou hodnotou stupňa 4) sa zvyčajne dochovali zvyšky takejto výzdoby.

Čo sa týka vrypov vyhotovených jednohrotým nástrojom, ich podiel tvoril cca 28,8% výzdoby hrncov na lokalite. Najčastejšie boli vrypy umiestnené pod hrdlom. Smerom nadol výzdoba nádob pokračovala v podobe vodorovných žliabkov.

Úplne zriedkavo (niečo vyše 1%) sa na lokalite vyskytla aj výzdoba robená pomocou radielka, a to vlastne iba v objekte 8 (tab. VIII: 8_8, 8_12, 8_19, 8_20), odkiaľ pochádza šesť črepov, pravdepodobne z dvoch nádob, ku ktorým sú známe aj príslušné okraje. Radielková výzdoba tvorila rady umiestnené na tele nádoby pod sebou (tab. VIII). Iná výzdoba už na tele nádoby nebola a zdobený nebol ani jej okraj, ktorý patrí k vyhnutým formám, iba so slabým nábehom na profiláciu.

Veľmi zriedkavú a zložitú výzdobu mala čiastočne rekonštruovaná nádoba z objektu 9 (tab. VIII: 9_14), pre ktorú nemáme zatiaľ analógie. Na vysokom ostro lievikovite nasadenom okraji na telo nádoby

sa z vonkajšej strany zistila nezvyklá výzdoba. Pozostávala z úzkej plastickej lišty, do ktorej boli zahĺbené záseky naklonené vľavo. Pod touto výzdobou bola vonkajšia strana okraja členená žliabkami. Na rozhraní okraja a tela bol umiestnený pás vrypov naklonených vľavo. Na tele boli zistené tri nepravidelné vlnovky ryté jednohrotým nástrojom a pod nimi viaceré žliabky.

Plastická lišta bola doložená iba na dvoch zlomkoch tiel zásobníc, v oboch prípadoch s obsahom grafitu (objekty 6 a 10).

Výzdoba - úprava dien (obr. 9; 10)

V prípade keramiky z Beluše neboli na rovných ani na mierne konkávne vyklenutých dnách nádob zistené žiadne jamky či vypnuliny, ktoré by vznikli ako odtlačky osi hrnčiarskeho kruhu, na viacerých sa však našli plastické značky.

Na niektorých fragmentoch nádob vôbec nebolo možné zistiť, či sa na dne nachádzala značka, na iných sa dala zistiť, no nie určiť, o akú značku išlo. Kvôli objektívnosti vyjadrenia sa na dnách sledovala dochovanosť povrchu, ktorá vyjadruje mieru dostupných informácií. Veľmi sa osvedčilo uplatnenie delenia, ktoré vypracoval *G. Fusek* (*2000*, 117, 118). Stupeň 1 - koeficient 1 = dochovaný celý alebo takmer celý povrch dna, takže tvar značky je rozpoznateľný; stupeň 2 - koeficient 0,5 = dochovaná je taká časť dna, ktorá umožňuje určiť, či na ňom bola značka alebo nie, ale tvar značky nie je jednoznačne rozpoznateľný; stupeň 3 - koeficient 0,1 = zachovaná len okrajová alebo vnútorná časť dna, ktorá neumožňuje stanoviť, či na ňom bola alebo nebola značka; stupeň 4 = dná, ktorých skorodovanosť povrchu zabránila akýmkoľvek zisteniam o značke.

V skúmanom súbore v Beluši sa našlo 110 rôzne dochovaných dien, z toho 26 kusov so značkami (jeden miniatúrny zlomok je otázny), čo spolu predstavuje iba niečo vyše 23% z celkového počtu dien (t. j. takmer každá štvrtá nádoba mala na dne značku). Pri jednoduchom spočítaní je pomer absencie a prezencie značiek na jednotlivých exemplároch 1 : 3,4. Keď sa však porovnali sumy získané súčtom koeficientmi prepočítaných údajov, získal sa pomer takmer 1,4 : 1,9. Dná nádob, na ktorých neboli zistené značky, boli v skúmanom súbore (najmä v porovnaní s dnami so značkami) vysoko fragmentárne, napríklad len v jednom prípade takémuto dnu mohla byť pridelená v rámci koeficientu hodnota 1. Aj dná bez značiek, ktorým mohli byť pridelené hodnoty 0,5, sa vyskytli len pomerne zriedka (tabela 2).

Pokiaľ ide o zaradenie dien so značkami, tak do 1. stupňa náležalo 6 exemplárov, do 2. stupňa až 19 exemplárov.

Na lokalite sa skorodované dná nezistili. Iba v prípade jedného dna z objektu 6 bola väčšina povrchu dna s takmer celou značkou odlúpená (starý lom), takže bolo síce možné doložiť prítomnosť značky, ktorá podľa zistení z okraja dna mohla mať azda podobu kríža, ale vzhľadom na poškodenie to môžeme len predpokladať. Zachovaný povrch dna však nevykazuje známky korodovania.

Z celkového počtu odkrytých 16 objektov boli nádoby so značkami zistené až v 8 objektoch. Dná so značkami vykazujú mierne konkávne vydutie, v niektorých prípadoch aj obvodovú lištu (tab. VII: 7_9; VIII: 8_23, 8_26; IX: 9_18; XII: 16_40), pokiaľ to bolo možné zistiť pri ich značnej zlomkovitosti. Takmer polovicu týchto nálezov tvorí len zlomok samotného dna s malým zlomkom značky. V ostatných prípadoch sa fragment dna našiel spolu s fragmentom dolnej časti steny. Pozoruhodný je nález z objektu 16, odkiaľ pochádza plne rekonštruovateľná nádoba vrátane značky na dne (tab. XII: 16_31). Približne u polovice týchto nálezov (vrátane celej nádoby z objektu 16) bol v materiáli doložený grafit.

Zastúpenie všetkých 26 plastických značiek v jednotlivých objektoch uvádza tabela 2. Ako z tabely vyplýva, najviac zlomkov dien so značkami bolo v objekte 2 (7 ks), potom v objekte 6 (5 ks), v objekte 16 (4 ks), v objekte 7 (3 ks), v objektoch 4 a 9 (po 2 ks), v ďalších objektoch bolo len po jednej značke.

Pokiaľ ide o formu značiek, iba v 8 prípadoch bolo možné na základe veľkosti zachovania dna rekonštruovať celý priebeh značky, t. j. stupeň dochovania 1 (vrátane celého dna na plne rekonštruovateľnej nádobe z objektu 16). V ostatných prípadoch, ktorých bola väčšina, išlo o taký fragment dna, podľa ktorého možno jednoznačne hovoriť o prítomnosti značky, niekedy aj čiastočne predpokladať, nie však stopercentne rekonštruovať tvar danej značky.

Napriek tejto skutočnosti možno však konštatovať, že prevládajúcimi motívmi na značkách dien boli: kríž, kríž v štvoruholníku alebo zriedkavejšie v kruhu, hviezdica v kruhu alebo len neohraničená hviezdica. Nepočetné nálezy kruhovitej značky pochádzajú zo zlomkov okrajových častí dien, čo nevylučuje možnosť, že v prostriedku dna (ktoré sa však nezachovalo) mohli byť ešte ďalšie časti značky. Len jedna značka (z objektu 6) mala odlúpnutú značnú vonkajšiu časť stredu dna, takže iba podľa zlomkov obrazcov z jeho okrajov možno azda dedukovať kríž.

Je výnimočné, že zlomok dna jednej nádoby z objektu 2 niesol až dve značky, pričom každá z nich bola iná. Ani jedna sa nenachádzala v centre dna. Značka bližšie k stredu predstavovala štvoruholník obsahujúci vnútri kríž, ktorý mal dve viditeľné

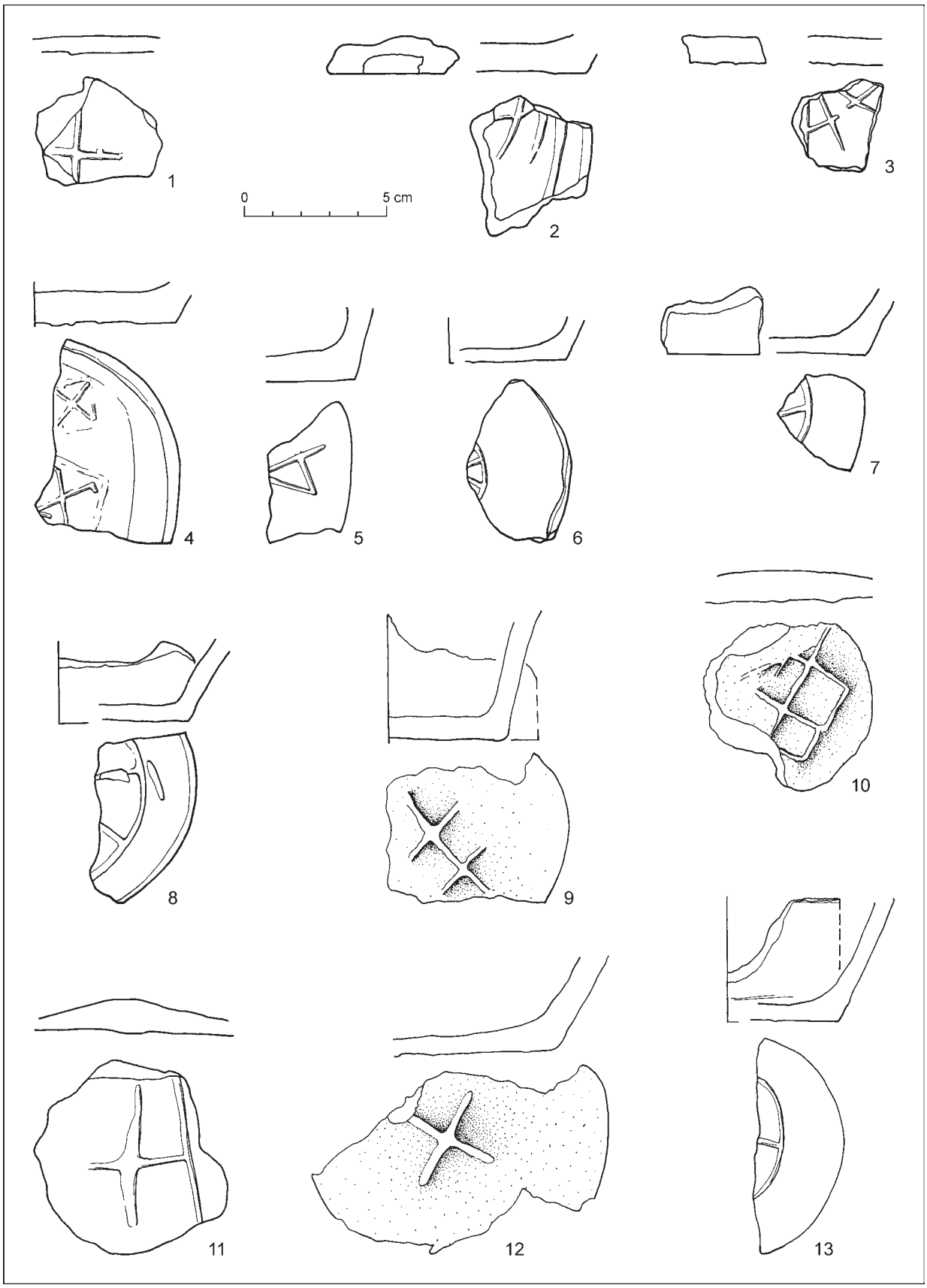

Obr. 9. Beluša. Značky na dnách nádob. 1-4, 7, 8, 11 - objekt 2; 6, 13 - objekt 4; 5 - objekt 6; 9, 10, 12 - objekt 7.

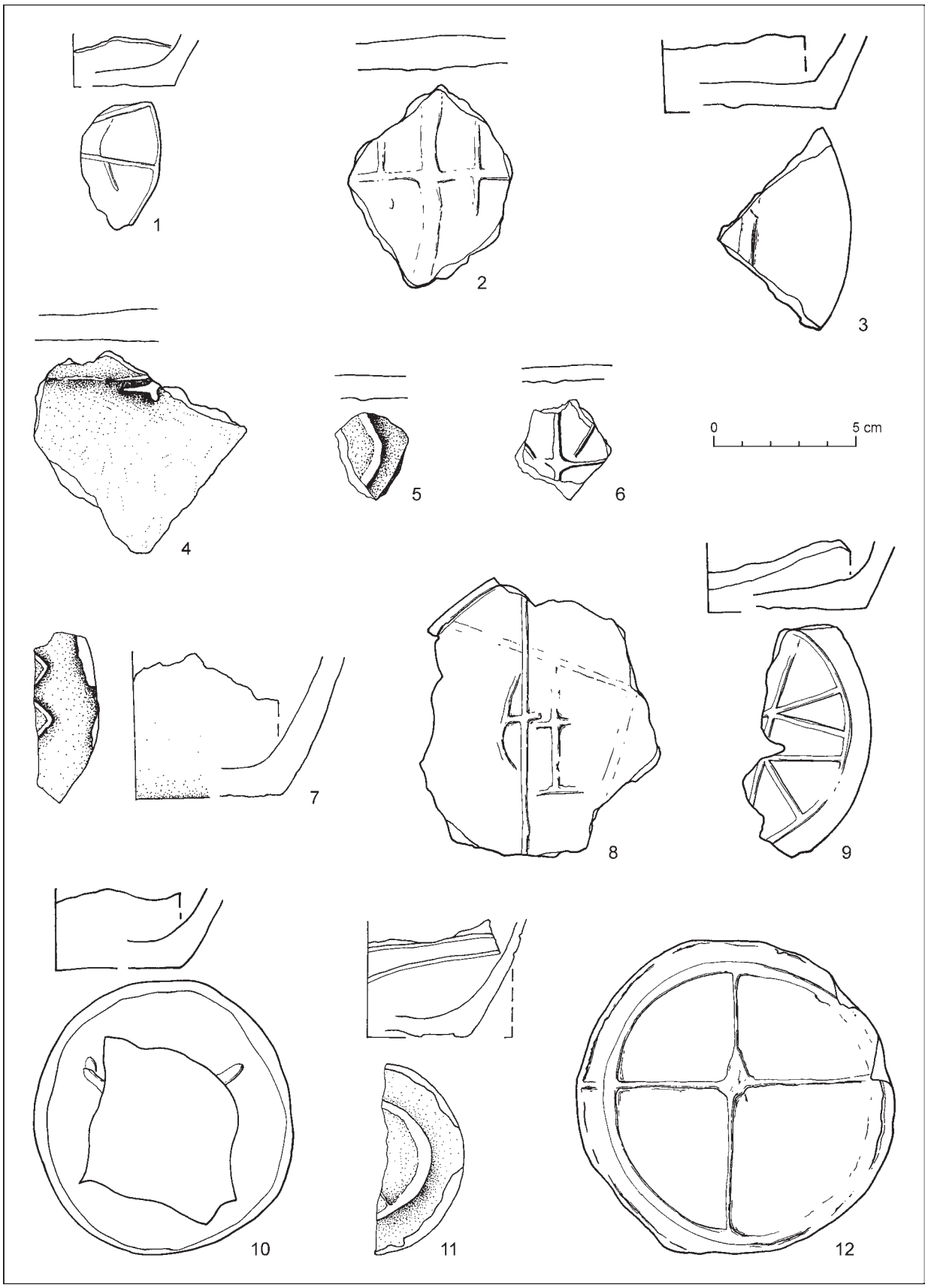

Obr. 10. Beluša. Značky na dnách nádob. 1, 2, 9, 10 - objekt 6; 4, 11 - objekt 9; 6 - objekt 12; 7 - objekt 15; 3, 5, 8, 12 - objekt 16.

ramená ukončené výbežkami takmer na spôsob svastiky. Druhá značka bola o niečo menšia - tvoril ju štvorec, vnútri ktorého bol kríž spájajúci rohy štvorca (obr. 9: 4). Je škoda, že sa nezachovalo celé dno, aby bolo možné zistiť, či aj v iných jeho častiach boli umiestnené tie menšie značky. Podobná situácia sa zistila na dne nádoby z objektu 16, kde akoby bola pôvodne otlačená značka retušovaná, nádoba pootočená a značka odtlačená znova (obr. 10: 12).

Motívy značiek na dnách pochádzajúcich z Beluše sú vo väčšine skúmaných prípadov veľmi jednoduché. V jednotlivých objektoch s prítomnosťou viacerých dien so značkami vykazujú značky rozličné motívy. Ani jedna z typu značiek sa neviaže iba na jeden objekt.

Zásobnice

Tento druh keramických nádob bol nájdený vo viacerých objektoch na lokalite. Materiál zásobníc bol skúmaný len makroskopicky, s výnimkou dvoch vzoriek z objektu 2. Podľa pozorovania voľným okom možno konštatovať, že vo všetkých exemplároch bol doložený grafit, najčastejšie rozdrvený.

Vo väčšine prípadov majú zásobnice zvonka odlišne sfarbený povrch, ktorý vznikol vypálením čiastočiek grafitu. Vzhľadom na početné malé zlomky pochádzajúce z tiel zásobníc nebolo možné určiť, či patrili jednej, alebo viacerým nádobám. Ak by sa bolo zastúpenie grafitu počítalo podľa počtu takýchto črepov, vyšlo by oveľa vyššie číslo.

Analyzované vzorky poukazujú na pomerne vyspelú techniku prípravy hrnčiarskej suroviny. Keramika bola na základe mineralogického štúdia pravdepodobne vyrobená na Morave. Mikroskopické štúdium ukazuje, že teplota vypaľovania bola okolo 750 stupňov Celzia. Dnešný stav výskumu grafitovej keramiky na Slovensku neumožňuje zaujať stanovisko k vývoju analyzovaných vlastností v čase. Zatiaľ bola študovaná len kolekcia 68 vzoriek z Nitry-Šindolky a dve vzorky z Beluše. Zloženie vrcholnostredovekej grafitovej keramiky z Beluše je v istom zmysle špecifické. Rozdielne charakteristiky nálezov z oboch uvedených lokalít však nevylučujú podobnú lokalizáciu zdrojových surovín. Úvahy o chronologických súvislostiach pozorovaných zmien zloženia grafitovej keramiky by boli v súčasnosti ešte predčasné (*Spišiak 2007*).

Okraje

Na lokalite boli zistené okraje zásobníc v nasledujúcich štyroch objektoch 2, 4, 6 a 10. Konkrétne v objekte 2 to boli okraje prinajmenšom z dvoch čiastočne rekonštruovaných jedincov, resp. rekonštruovaných ich horných častí (tab. IV: 2_169, 2_170), aj viaceré zlomky z tiel (tab. V: 2_164, 2: 187). Zásobnicovej nádobe možno patria fragmenty okrajov z objektu 4 (tab. VI: 4_70, 4_15), zlomky z viacerých exemplárov sa našli aj v objekte 6 (napr. tab. VI: 6_2, 6_21) a jeden fragment tela zásobnice je z objektu 10 (tab. IX: 10_7). Z Beluše pochádzajú aj veľké kusy okrajov zásobníc, ktoré boli zachránené z dvoch objektov značne poškodených stavebnými prácami v roku 1998. Tieto objekty sa v čase výskumu už nachádzali pod telesom privádzača (tab. IV - označené písmenom P).

Väčšina fragmentov okrajov vykazuje obdĺžnikovitý prierez, takže podľa základného členenia *V. Goša* (*1977*, 291-303) a *V. Goša* a *J. Karela* (*1979*) ich možno zaradiť do II. typu, predovšetkým do IIB, aj keď viaceré fragmenty z Beluše vykazovali menšie odlišnosti v stvárnení. Možnosť postupného prechodu do III. typu podľa uvedeného delenia, ktorý autori určili ako kyjovité formy, naznačuje len fragment zásobnice z objektu zničeného telesom privádzača ešte pred výskumom a výzdoba v podobe hrubých žliabkov na vonkajšej strane okraja z objektu 6 (tab. VI: 6_2) tento predpoklad potvrdzuje.

Z nálezov fragmentov sa nepodarilo rekonštruovať celú zásobnicu, čo si možno vysvetľovať poškodením objektov už pred začiatkom výskumu. Ich celkovú formu si možno predstaviť len s určitou pravdepodobnosťou na základe analógií. Pokiaľ ide o prípady, kde bolo možné rekonštruovať ústie zásobníc, ich priemer sa pohyboval v rozmedzí 34-42 cm. Zistená výška okrajov bola 36-54 mm.

Výzdoba

Výzdobu na zásobniciach z Beluše predstavuje jednak rytý alebo vtláčaný dekór vyhotovený hrebeňom či jednohrotým nástrojom, jednak plastická výzdoba v podobe horizontálnych plastických líšt.

Rytá výzdoba pod hrdlom zásobníc pozostávala predovšetkým z pásu vrypov, pod ktorými začínali obežné žliabky. Táto výzdoba bola vyhotovená jednohrotým nástrojom primeranej hrúbky. V niekoľkých prípadoch namiesto pásu vrypov bol ornament usporiadaný do podoby vetvičky (fragmenty z objektu 2 a niekoľko zlomkov pochádzajúcich zo skôr zničených objektov - tab. IV). Táto výzdoba je však nanesená priamo na telo zásobnice - bez prítomnosti lišty. V objekte 2 niesla zásobnica tiež výzdobu v podobe rytej jednoduchej vlnovky priamo pod hrdlom (tab. IV: 2_169). Iba z jedného objektu pochádzajú zlomky tiel zásobníc, ktorých výzdobu tvorili len vlnovky vyhotovené hrebeňovitým nástrojom. Črepy sú však také malé, že neumožňujú presne určiť ich miesto na tele nádoby, ani rekonštrukciu celkovej dekorácie.

Na dvoch fragmentoch tiel zásobníc s obsahom

grafitu z objektov 6 a 10 bola doložená plastická lišta (tab. VI: 6_21 a IX: 10_7). V jednom prípade išlo o plochú lištu, v druhom o lištu slabo prežliabnutú. Ďalšia výzdoba sa na týchto fragmentoch nezistila.

V niekoľkých prípadoch sa výzdoba objavila aj na okrajoch zásobníc. Najpočetnejšie zlomky zdobených okrajov pochádzajú z objektu 2. Z vonkajšej strany boli zdobené rytou jednoduchou vlnovkou a v jednom prípade dvomi jednoduchými vlnovkami (tab. IV: 2_169; V: 2_3). Ako ukazujú zachované časti tiel prináležiace k týmto okrajom, podobná výzdoba bola použitá aj na hornej časti zásobníc. Zlomok okraja zásobnicovej nádoby s jednoduchou rytou vlnovkou (tab. VI: 4_70) sa našiel aj v spodnej časti výplne objektu 4. Výzdobu v podobe žliabkov z vonkajšej strany mali tiež okraje zásobnice z objektu 6 a jeden exemplár zo zničených objektov z roku 1998.

Pokúšala som sa zistiť, či tieto fragmenty, zistené v rôznych objektoch, nepochádzajú z jednej alebo niekoľkých nádob, ktoré sa v rozličných objektoch mohli ocitnúť prostredníctvom rôznych sídliskových procesov, ale táto skutočnosť sa nepotvrdila.

Na viacerých fragmentoch zásobníc boli dierky, ktoré možno interpretovať ako reparačné otvory, čo by potvrdzovalo predstavu o zásobniciach ako o vzácnejšom druhu keramického výrobku (najmä v porovnaní s hrncami). Nachádzali sa hlavne v hornej tretine výšky nádoby: v objekte 2 štyrikrát, v objektoch 4, 6 a 10 jedenkrát (tab. IV: 2_169; V: 2_41, 2_164, 2_187; VI: 4_9; X: 15_4). Z objektu 4 ide o fragment, kde sa takáto úprava zachovala tesne pod okružím zásobnice. Na fragmente tela nádoby z objektu 6 boli zistené dva reparačné otvory. Na zlomkoch z objektov 2 a 6 sa pri reparačných otvoroch zachytili aj stopy po spojení či spevnení železnými spojmi.

Zhrnutie zistení

Keď sumarizujeme vlastnosti keramiky z belušského sídliska, ktoré je datované mincami do konca 12. a prvej polovice 13. stor., dospejeme k viacerým zaujímavým poznatkom.

V keramickom súbore boli zistené len fragmenty hrncov a zásobníc, iné formy a druhy nádob chýbali.

Pozornosť som sústredila predovšetkým na okraje nádob, ktorých výskyt bol na lokalite početný, ako aj na výzdobu, ktorá sa dala zo zlomkov keramiky vyčítať. Pokiaľ ide o hrnce z jednotlivých objektov, početné zastúpenie okrajov podľa profilácie, ich typy a varianty obsahuje tabela 1. Z chronologického hľadiska je zaujímavá skutočnosť, že okraje vyhnuté, ktoré sú považované za vývojovo staršie, tu predstavujú iba cca 28% z celkového počtu okrajov Ich výskyt v jednotlivých objektoch nebol početný. Hojnejšia bola ich prítomnosť iba v objektoch 2, 4 a 6, kde sa ich počet pohyboval medzi 5-7 exemplármi. V niektorých objektoch vyhnuté okraje úplne chýbali, konkrétne v objektoch 13 a 14. Objekty 1 a 2 patrili k tým, kde sa zachovalo najviac keramických fragmentov vrátane okrajov nádob na lokalite vôbec.

Počet fragmentov nádob s nahor vytiahnutými okrajmi v Beluši predstavoval 126 exemplárov (vyše 71% z celkového počtu). Zistili sa v každom objekte, pričom ich počet sa v jednotlivých objektoch pohyboval od 1 kusa až po 24 kusov (tabela 1), najčastejšie pod 10 exemplárov.

Pomerne zriedkavé boli nahor vytiahnuté okraje s výškou nad 20 mm. Našli sa len v piatich objektoch, z ktorých iba tri objekty (2, 4 a 7) obsahovali po jednom fragmente s výzdobou z vonkajšej strany, a to výlučne v podobe jednoduchej rytej vlnovky. Vždy však išlo o jediný fragment z jediného objektu, ktorý sa nedal doplniť črepmi z tela nádoby na celkový jej profil.

Keďže hlinené pokrievky úplne chýbali, boli používané s najväčšou pravdepodobnosťou pokrievky drevené, ktorými mohli byť prikryté tiež i iné hrnce s rozšíreným a von vykloneným ústím. Hlinené pokrievky sa na lokalite nenašli, možno teda predpokladať, že na prikrývanie hrncov (vrátane hrncov s rozšíreným a von vykloneným ústím) sa používali pokrievky drevené.

Okraje, ktoré označujeme ako previsnuté, sa v tomto súbore vôbec neobjavili.

Pokiaľ ide o zastúpenie dôležitých výzdobných prvkov vyhotovených rytím, možno konštatovať, že viacnásobná vlnovka sa objavila len na neveľkom počte fragmentov, a to iba v objekte 2, kde tvorí len 3% z celkovej výzdoby zistenej v tomto objekte. Početnosť jej výskytu skresľuje skutočnosť, že takáto výzdoba bola zistená na viacerých malých zlomkoch tiel nádob, ktoré kvôli ich fragmentárnosti nemožno rekonštruovať do podoby profilu nádoby, takže ani nie je zrejmé, či pochádzajú z jednej alebo z viacerých nádob. Na prítomnosť aspoň dvoch exemplárov upozorňuje skutočnosť, že niektoré zlomky obsahovali grafit.

Pomerne zriedkavo bola na lokalite zastúpená aj výzdoba v podobe rytej vlnovky vyhotovenej nástrojom s jedným hrotom. Vyskytla sa hlavne na malých zlomkoch tiel a zvyčajne nebola doložená v kombinácii s inými výzdobnými prvkami. Ani v jednom prípade nebolo možné doplniť priebeh profilu celej nádoby. Fragmenty zdobené jednoduchou rytou vlnovkou sa našli len v niekoľkých objektoch, v každom z nich tvoria menej ako 5% keramických nálezov.

V tých prípadoch, keď bolo možné rekonštruovať celý profil nádoby alebo aspoň jeho podstatnú časť,

sa ako najpočetnejšia výzdoba (ornament) prejavila kombinácia pásu vrypov pod hrdlom so žliabkami, ktoré ďalej pokračovali na tele nádoby. Takáto výzdoba bola zistená v každom zo skúmaných objektov. Viazala sa na hore vytiahnuté okraje, no nie na jeden typ, ale na väčšinu takýchto typov okrajov. Pokiaľ ide o surovinu týchto nádob, približne v polovici z nich bol zistený obsah grafitu.

Čo sa týka výzdoby zistenej na fragmentoch tiel nádob, ktoré nebolo možné rekonštruovať, dominujúcim prvkom boli hrubšie ryté žliabky. Opätovne takmer v polovici z nich bola zistená grafit.

Výzdoba radielkom sa na lokalite v Beluši vyskytla iba na exemplároch (pravdepodobne iba dvoch nádob) z objektu 8, kde bolo zdobené len telo, nie okraj nádob. Ich okraje možno zaradiť k vyhnutým, len so slabým náznakom profilácie. Pokiaľ ide o chronologické postavenie objektu 8 z Beluše, popri uvedených exemplároch zdobených radielkom tu bolo odkrytých 8 hore vytiahnutých okrajov, pričom viaceré z nich mali ostrú profiláciu a boli von vyklonené. Otázku, či prítomnosť len takejto radielkovej výzdoby bola v Beluši vyvolaná chronologickým postavením sídliska, z regionálnych dôvodov, alebo dokonca kvôli fragmentárnosti dochovania keramických nálezov v súvislosti s narušením lokality stavebnými prácami ešte pred výskumom, nie je možné na základe skutkového stavu v súčasnosti jednoznačne zodpovedať.

Čo sa týka zastúpenia nádob so zdobeným okrajom v Beluši, išlo výlučne len o výzdobu z vonkajšej strany v podobe jednoduchej rytej vlnovky, a to len na vytiahnutých okrajoch s výškou nad 2 cm, pričom niektoré zlomky sa svojou hrúbkou blížia viac k zásobniciam než k bežným hrncom. Táto výzdoba bola po jednom exemplári zistená v objektoch 2 a 4. Uvedené fragmenty až na nález z objektu 4 obsahovali grafit. Ako vidno aj z ilustrácií, viaceré tieto okraje vykazujú pomerne hrubšie steny, než je bežné u väčšiny ostatných hrncov. Zdobené okraje hrncov z objektov 7 a 8 boli poškodené a rozhodne nepatria k hrubším. Výzdoba na okrajoch bola doložená aj na zásobniciach.

Značky na dnách hrncov patria k bežnému javu uvedeného obdobia a ich sortiment v podstate nevybočuje z rámca základných motívov (kríž, kríž v štvoruholníku alebo v kruhu a pod.).

Pre zásobnice v Beluši je príznačný výskyt typov s obdĺžnikovým okrajom - predovšetkým typ IIB podľa delenia *V. Goša* a *J. Karela* (*1979*), pričom sa popri nich objavil len jediný prípad s náznakom kyjovitého okraja (z III. typu), ktorých rozvinuté formy sú charakteristické hlavne až od 13. stor.

Výzdoba zásobníc bola prevažne rytá. Na okrajoch z vonkajšej strany bola najčastejšie použitá jednoduchá rytá vlnovka, hoci na type ukazujúcom prechod k III. vývojovému radu sa objavili výrazné hrubé žliabkovité línie. Nepodarilo sa rekonštruovať celý tvar či profil, takže možno konštatovať, že na zlomkoch tiel zásobníc výzdoba v podobe vodorovných žliabkov prináležala k najčastejším. Občas bola kombinovaná s jednoduchou vlnovkou. Iba v dvoch prípadoch bola na tele zásobnice zistená plastická lišta, ktorá však bola nezdobená a možno ju zaradiť k plochým exemplárom.

Ostatné keramické predmety

Na celej lokalite boli nájdené len dva hlinené prasleny kónického tvaru, a to v objektoch 2 a 8. Prasleny, ako je známe z väčšiny sídliskových lokalít skúmaného obdobia, patrili k bežnej výbave domácností. Samotné prasleny ale nie sú vhodným podkladom pre konkrétnejšie datovanie.

Železné predmety

V zahĺbených zvyškoch objektov na lokalite sa okrem veľkého množstva železnej trosky našlo aj viacero zlomkov železných predmetov. Železné predmety však boli zväčša silne skorodované a poškodené, takže často nebolo možné určiť ich pôvodnú funkciu.

V troch objektoch (4, 12, 15) boli odkryté nože, resp. ich zlomky. V dvoch prípadoch sa ich podarilo rekonštruovať. Išlo v podstate o bežné nože, ktoré nemôžu slúžiť ako podklad pre datovanie (napr. *Nekuda*, *V. 2000*, 252).

V dvoch objektoch sa našli tiež nožnice (objekt 8 a 13 - obr. 7: 5, 6). Patria k typu, ktorý bádatelia označujú ako perové ovčiarske nožnice (napr. *Bartošková 1986*; *Belcredi 1983*, 417; *Beranová 1980* - tam staršia literatúra; *Bialeková 1981*; *Nekuda*, *R. 2002*, 118; *Nekuda*, *V. 2000*, 248, obr. 322; *Pleiner 1958; 1962*). Tunajšie nálezy sa odlišujú od seba len veľkosťou. Zrejme mohli slúžiť nielen na strihanie oviec, ale aj na iné podobné činnosti v rámci každodenného života sídliska. Takéto nožnice, ktoré mohli mať veľmi mnohoraké použitie, však neposkytujú (vďaka svojej univerzálnosti) podklady na presnejšie datovanie. Nožnice v objekte 13 ležali priamo na kuse trosky, čiastočne akoby do nej vnorené.

Železná nákovka označovaná ako „tupá babka", ktorá sa našla v objekte 4 (obr. 7: 2) spolu s inými dôležitými nálezmi, slúžila na vykúvanie/ostrenie čepelí rôznych nástrojov (*Bartošková 1986*; *Belcredi 1983*, 417; *Bialeková 1981*). V podstate však nie je vhodná ako podklad na precíznejšie datovanie. Jej postavenie, ako aj postavenie celého objektu 4 však umocňuje skutočnosť, že tu bolo nájdených

veľa kusov železnej trosky, a to aj v blízkosti nálezu nákovky (len v hĺbke cca 25 cm od porušeného povrchu objektu). Významný je nález jediných dvoch mincí na lokalite, ktoré nielenže pochádzajú iba z tohto objektu, ale dokonca sa nachádzali v tesnej blízkosti samotnej nákovky.

Železná troska sa na belušskej lokalite zistila v značnom množstve, a to tak z jednotlivých objektov, ako aj z ostatnej plochy výskumu. Vzhľadom na skutočnosť, že vrchná vrstva lokality, ktorá zrejme obsahovala značný podiel trosky, bola ešte pred výskumom vyvezená, možno považovať množstvo trosky zistenej na zvyšku lokality za veľké. Väčšinou však išlo o menšie až drobné kúsky trosky, hoci v niekoľkých objektoch nechýbali ani kusy nie veľmi pravidelného tvaru s priemerom cca 15-18 cm.

Na základe analýz trosiek je zaiste pozoruhodné zistenie, že v dvoch prípadoch mohlo ísť dokonca aj o železiarsku produkciu (*Mihok 2007*). O to viac treba ľutovať, že lokalita bola poškodená stavebnou činnosťou, ako aj to, že bolo možné skúmať len určitú časť osady, pričom jej skutočnú rozlohu a usporiadanie nemožno jednoznačne určiť. Kováčske dielne, podobne ako dielne hrnčiarske, bývali zvyčajne umiestnené na okraji stredovekej dediny, hlavne pri ceste alebo na inom bezpečnom mieste predovšetkým v súvislosti s prácou na otvorenom ohni (napr. *Čaplovič, D. 1983*, 377).

Počet a zastúpenie železných predmetov zo sídliska v Beluši v podstate nevybočuje z rámca a charakteristiky železného inventára zisteného na viacerých iných osadách zo sledovaného obdobia (napr. *Nekuda, V. 2000*, 107-110).

Bronzové predmety

V Beluši sa predmety vyhotovené z bronzu zistili v objekte 12 (obr. 7: 1), ktorý sa nachádzal v južnej časti plochy a nemohol byť preskúmaný celý, keďže jeho južná časť zachádzala až pod haldy dlhodobo deponovanej ornice. Z objektu pochádza poškodený exemplár prsteňa, tvorený špirálovite vinutým drôtikom so zachovaným krúžkom pre umiestnenie očka. Analógie k nemu neboli zistené napríklad ani na pohrebisku v Čakajovciach, ani na neskorších pohrebiskách (*Hanuliak 1997b*, 277-279; *Hanuliak/Rejholcová 1999*, 66-70). Určitú podobnosť však vykazuje až nález z pohrebiska v Radomyšli v južných Čechách (*Nechvátal 1999*, obr. 100), kde však prsteň namiesto očka niesol plechový štítok a datovaný bol do 12. stor.

Z objektu 4 boli vyzdvihnuté okrem kováčskych nástrojov tiež dve medené mince (obr. 7: 3, 4), jedna z nich bola čiastočne poškodená. Ležali v tesnej blízkosti koncentrácie črepov, ktorá sprevádzala umiestnenie železnej nákovky typu „tupá babka“ v severovýchodnej časti objektu. V objekte, ako aj v jeho najbližšom okolí sa našlo veľké množstvo malých kúskov železnej trosky. Podrobnejší rozbor oboch mincí uskutočnil *J. Hunka* (*2007*). Sú uvedené aj v súbore prírastkov mincí Archeologického ústavu SAV v Nitre za rok 2000 (*Hunka/Kolníková 2001*, 90; podrobnejšie *Hunka 2002*, 157). Ide o mince tzv. arabského typu, ktoré razil panovník Belo III. alebo Belo IV., a to ako špeciálnu razbu v rozpätí rokov 1190-1240. Podľa údajov numizmatika takéto mince nie sú na Slovensku príliš časté a nachádzajú sa hlavne pri dôležitých obchodných cestách. Prítomnosť takéhoto druhu mincí na sídlisku zvyšuje a podčiarkuje význam tunajšieho osídlenia *(Hunka 1994; 2007*).

Zvieracie kosti

Osteologický materiál sa nachádzal prakticky v každom objekte a vlastne na celej ploche výskumu. Výsledky analýzy ukázali, že išlo o zvieracie kosti predovšetkým domácich zvierat, ako boli hovädzí dobytok a ošípaná (*Hlôška 2007*). Počty jedincov boli pomerne vysoké. Pritom je potrebné aj na tomto mieste zdôrazniť, že značná časť výplne objektov bola pri stavebných prácach odvezená, takže zistený stav a počet je poplatný tejto skutočnosti.

V niektorých objektoch nechýbali ani doklady zužitkovania divej - lovnej zveri, hlavne išlo o jeleniu a srnčiu zver.

Zloženie a zastúpenie zvieratstva zodpovedá bežnej situácii na iných obdobných sídliskách (napr. *Kyselý 2002*, 189-194). Na sídlisku v Beluši najvyšší podiel vykazovali kosti ošípanej (nad 37%) a až potom nasledovali kosti hovädzieho dobytka (nad 36%).

DATOVANIE NÁLEZISKA

Keramika z osady v Beluši je datovaná na základe prítomnosti mincí. Pomocou nich je možné upresniť niektoré prvky a znaky keramiky - ich objavenie sa alebo aspoň ich trvanie (vrátane podielu voči iným prvkom a znakom).

Analyzovaný a charakterizovaný bol celý keramický súbor (tabela 2). Pozornosť bola venovaná prvkom a znakom, ktoré sú považované jednak za archaické, jednak za progresívne pre uvedené obdobie, t. j. kládol sa dôraz na relatívnu chronológiu.

Sídlisk datovaných mincami je z uvedeného obdobia na území Slovenska, ale aj Moravy pomerne málo. Zo Slovenska je to napríklad lokalita Nitra-Párovské Háje (*Ruttkay 1995*, 565; *1996*, 262, 263 - tam i niektorá ďalšia literatúra) a tiež náleziská z územia Bratislavy (*Fusek/Spišiak 2005*, 265-336;

Hoššo 1983, 217; *Hoššo/Lesák 2001*, 247-255), z moravských spomeňme najmä lokality z územia Brna (*Loskotová/Procházka 1996*, 199-208; *Procházka 1984*, 430-432; *Procházka/Loskotová 1999*, 182, 183) a z Rudíc (*Nekuda/Reichertová 1968*; *Nekuda/Sejbal 1960*).

Na tomto mieste je potrebné podotknúť, že viaceré nálezy mincí z týchto lokalít boli razené už v 11. stor., takže ich možno využiť pre datovanie počiatkov hore vytiahnutých okrajov i prvých výskytov zásobníc.

V niektorých prípadoch nálezov mincí na sídliskách by však bolo potrebné sprístupniť nimi datované keramické nálezy v publikovanej podobe trochu podrobnejšie na utvorenie celkového obrazu zastúpenia jednotlivých prvkov a znakov, nielen výber keramiky na doloženie základnej vývojovej línie smerom k progresívnejším javom.

Stratigrafických podkladov k datovaniu keramiky zo sídlisk nepoznáme veľa. Najviac takých dokladov na Slovensku je z Bratislavy (*Baxa/Musilová 2002*; *Hoššo 1999*, 152-177; *Hoššo/Lesák 2001*; *Lesák 2000*) a z Nitry (*Bednár/Fottová 2003*, 316, 317). Na Morave sú doložené najmä z Brna (*Procházka 1992b*, 159-181; *Loskotová/Procházka 1996*, 171-188; *Procházka 1999*; 169-188; *2000*), Mikulčíc (*Poláček 1995*; *1998b*, Mstěníc (*Nekuda, V. 2000*), zo Znojma (*Klíma 1995*) a z osady Bystřec (*Belcredi 2006*). Hlavne teda ide o lokality, kde sa niekoľko desaťročí realizujú početné prieskumy a výskumy, takže je možné sledovať a porovnávať vývoj keramiky z vrstiev (relatívna chronológia), a to aj v takých prípadoch, keď v stratigrafických vrstvách chýbajú nálezy mincí pre doloženie absolútneho datovania.

Čoraz výraznejšou oporou sa pre datovanie aj 12.-13. stor. stávajú výsledky dendrochonologických analýz. Tieto výsledky boli bádateľmi porovnané s archeologickými zisteniami pre historické Brno, súborne pre 12. a 13. stor. (*Loskotová/Procházka 1996*; *Procházka 2003*, 270-273; *Procházka/Loskotová 1999*). Podľa upresnených zistení sa začiatok horizontu I.1 v Brne posunul smerom dozadu, až k polovici 12. stor. (*Procházka/Loskotová 1999*). Dendrodátum 1209 upravuje datovanie horizontu I.2 v Brne približne do prvej štvrtiny či tretiny 13. stor. Následne potom nástup II. horizontu možno na základe dendrodát posunúť už snáď do dvadsiatych rokov 13. stor. (*Dvorská/Merta/Peška 2001*). Už pred polovicou 13. stor. bádatelia pozorujú v Brne nástup „kolonizačnej" keramiky (*Procházka 2001*, 126, 127; *2003*, 270-272). Objekty I.2 horizontu najčastejšie plynulo nadväzujú na osídlenie predchádzajúceho obdobia (*Loskotová/Procházka 1996*, 209-215; *Procházka/Loskotová 1999*).

V deväťdesiatych rokoch 20. stor. boli zistené ďalšie dendrochronologické poznatky pre Mikulčice, ako aj pre niektoré ďalšie juhomoravské lokality. V Mikulčiciach to boli hlavne zistenia viažuce sa k 7.-9. stor., pre ďalšie juhomoravské lokality bola doložená krivka až po r. 1412 vrátane (*Dvorská et al. 1999*).

Na viacerých lokalitách, kde je doložené osídlenie z 12.-13. stor., sú prítomné doklady svedčiace o ich osídlení už v 11. stor., ba aj v 9.-10. stor., niekedy s hiátom (napr. *Ruttkay 1996*; *Šalkovský/Vlkolinská 1987*). Detailnejšie datovanie osídlenia v 10.-11. stor. na Slovensku zatiaľ nedovoľuje málo analyzovaný keramický materiál (napr. *Fusek 2000*, 120).

Oproti osadám datovaným pomocou mincí či iných chronologicky priekazných dokladov, ktorých je pomerne málo, poznáme väčší počet skúmaných osád alebo aspoň ich častí, kde je prítomná iba samotná keramika, takže v týchto prípadoch vlastne len ona môže poskytnúť aspoň určité údaje pre relatívne datovanie. V mnohých prípadoch táto keramika pochádza z takých sídlisk, kde boli (z rôznych príčin) preskúmané len niekoľké objekty, zvyčajne bez superpozície. Rozsiahlejšie odkryvy sídlisk, prípadne ich častí, zaraditeľných do 12.-13. stor., sú zriedkavé a ešte zriedkavejšie bývajú podrobne analyzované a publikované. Taktiež k pomerne zriedkavým prípadom patrí porovnanie keramiky z viacerých lokalít konkrétneho mikroregiónu (napr. *Kouřil 1989*; *1994*, 137-141; *Loskotová/Procházka 1996*; *Nekuda, R. 1984*; *1986-1987*, 122, 123; *2002*; *Nekuda, V. 2000*; *Nekuda/Nekuda 1997*; *Procházka 1984*; *Procházka/Loskotová 1999*; *Snášil 1975*).

Pre vývoj keramiky sa postupne zaužívala určitá vývojová schéma odvodená na základe viacerých sídlisk na Morave a čiastočne aj na Slovensku, vychádzajúca najmä z prác V. Goša a J. Hošša - samostatných, ako aj v spoluautorstve s ďalšími bádateľmi (*Goš 1984, Goš/Kapl 1986*; *Goš/Karel 1979; Hoššo 1983*; *1985-1986*; *1997*; *Hoššo/Lesák 2001*).

Detailné analýzy keramických súborov v rozličných oblastiach môžu vykazovať určité miestne prejavy a varianty v tvaroch i výzdobe, ako aj v početnosti zastúpenia niektorých znakov. Zároveň je nutné brať do úvahy i možnú nerovnomernosť vývoja v rôznych oblastiach a regiónoch.

Na tomto mieste považujem za potrebné opäť podotknúť, že väčšina autorov vo svojich článkoch publikuje najmä taký výber keramiky, ktorý dokladá základnú vývojovú tendenciu keramiky z jednotlivých sídlisk, čo síce zodpovedá skutočnosti, ale vo väčšine prípadov neposkytuje dostatočný prehľad o miestnych variantoch a subvariantoch okrajov, najmä chýba ich konkrétne zobrazenie na ilustráciách. V dôsledku toho je porovnávanie prípadných odlišností v konkrétnych regiónoch zložitejšie.

Vzhľadom na blízkosť Beluše k moravským hraniciam a priesmykom, a teda aj vzhľadom na možnosť kontaktov v súvislosti s grafitom budem venovať pozornosť najprv lokalitám z Moravy.

Základné vývojové tendencie na Morave od sklonku 12. stor. do druhej polovice 13. stor. zhrnul *V. Goš* (*1977*, 291-301; *Goš/Karel 1979*) s dôrazom hlavne na oblasť severnej Moravy. Upravil tak svoje závery vyplývajúce zo skorších prác týkajúcich sa sídliska v Želechoviciach (*Černohorský 1960; Goš 1970*, 39-45), ako aj sídliska v Mohelnici (*Goš 1971; 1973*; *1984*). Tieto boli neskôr upresnené na základe odkryvu osady v Paloníne (*Goš/Kapl 1986*). Nálezy z oblasti Opavy a Českého Těšína charakterizoval *P. Kouřil* (*1989*; *1994*). *V. Burian* (*1975*) a *J. Bláha* (*1980*, 301-311) venovali dôraz vývoju na Olomoucku. Zo starších prác chcem spomenúť napríklad príspevky *B. Novotného* (*1962*; *1964*) o jednotlivých severomoravských lokalitách. *Z. Měřínský* (*1991*) zhodnotil vývoj keramiky na Morave od 6. stor. do polovice 13. stor., najmä s dôrazom väzby severnej Moravy na Poľsko. Tento bádateľ sa vo viacerých prácach venoval aj podrobnej analýze radielkovej výzdoby ako vhodného ukazovateľa datovania pre rôzne regióny Moravy, sumarizujúc výsledky jednak pre južnú Moravu (*Měřínský 1975; 1976a*; *1986*; *1993*; *Měřínský/Unger 1987*), jednak pre severnú Moravu (*Měřínský 1991*). *D. Parma* (*2001*) publikoval výsledky výskumu v Přerove na Žerotínovom námestí, s datovaním do 11. stor.

Taktiež R. Procházka porovnal vývoj v niekoľkých moravských oblastiach v sledovanom období, najmä Blanska severne od Brna (*Procházka/Štrof 1983*; *1987*), ako aj stredného Pomoravia s dôrazom na mikroregión okolo Uherského Hradišťa (*Procházka 1984*). Hlavne od deväťdesiatych rokov 20. stor. R. Procházka, ako aj I. Loskotová (často v spoluautorstve) zamerali svoju pozornosť na Brnensko (*Procházka 1984*; *1991*; *1992b*; *1996*; *2001*, 219-221; *2003*), resp. na oblasť samotného Brna vrátane jeho zázemia (*Loskotová 1993*; *Loskotová/Procházka 1995*; *1996*; *Procházka 1992a*; *Procházka/Loskotová 1999*). V týchto štúdiách sú popri nálezoch z Brna často analyzované možnosti analógií a datovania takmer z celej Moravy. Výsledky výskumu v osade Konůvky v Ždánickom lese juhovýchodne od Brna publikovala *Z. Měchurová* (*1997a*; *1997b*).

Základné sídliskové horizonty zo sútoku riek Jihlavy a Svratky na južnej Morave už začiatkom osemdesiatych rokov 20. stor. charakterizoval *J. Unger* (*1984*). Keramike z Dolných Věstoníc venoval pozornosť *K. Černohorský* (*1965*) a *B. Klíma* (*1985*).

Prínosným je sprístupnenie výsledkov výskumu vrátane keramiky zo zaniknutej osady Mstěnice v blízkosti dnešnej obce Hrotovice na juhozápadnej Morave, ktorá bola tiež podrobne preskúmaná, podobne ako Pfaffenschlag (najmä *Nekuda, V. 2000* - tam aj ďalšia literatúra).

Na území Moravy sa uskutočnili aj viaceré ďalšie prieskumy a výskumy. Niektoré lokality z južnej Moravy skúmal a publikoval aj *B. Novotný* (*1978*; *1981*). Výsledky výskumov v Znojme podrobnejšie sprístupnil *B. Klíma* (*1993*; *1995*). J. Unger publikoval osadu datovanú do mladšej doby hradištnej v Pohořeliciach (*Unger a kol. 1980*, 26-34), z poriečia Dyje na Břeclavsku osadu skúmanú v Šakviciach (*Unger 1981a*; *1992*, 343-347), v Bořanoviciach (*Unger 1985*), ako aj sídlisko Smolín-Studýnková (*Unger 1995*) a v spolupráci s J. Peškom analyzoval keramiku zo sídliska Dürnholz (*Peška/Unger 1993*). V dolnom Pomoraví vypracoval veľmi podrobnú analýzu keramiky z Mikulčíc *L. Poláček* (*1995*; *1998b*). Z oblasti Slavonicka na juhu Českomoravskej vrchoviny je známy výskum zaniknutej osady Pfaffenschlag, ktorej staršia fáza je predovšetkým keramikou datovaná do 11. stor. až do prvej polovice 12. stor. (*Nekuda, V. 1975*, 27-35).

Pre obdobie o niečo mladšie, počínajúce druhou polovicou 13. stor., je dôležité uviesť osady v Brne, datované do druhej polovice 13. stor. až do 14. stor. (*Procházka 1991*; *1993*; *1994*). Na južnej Morave sú to osady hlavne na lokalitách Mstěnice (*Nekuda, V. 2000*) a Pffafenschlag (*Nekuda, V. 1975*), ako aj Pohořelice južne od Brna (*Unger a kol. 1980*, 53, 70-73) alebo Kovalov u Žabčic (*Měřínský/Unger 1987*). Na severnej Morave ide najmä o osady v Uničove (*Michna 1980*) a v Rýmařove (*Goš/Novák/Kapel 1985*). Na Drahanskej vrchovine severovýchodne od Brna bola preskúmaná osada Bystřec, datovaná do druhej polovice 13. až do 15. stor. (*Belcredi 1987*; *2006*). Neskoršie osídlenie, datované do 14. a 15. stor., bolo doložené aj v už spomenutej stredovekej dedine Konůvky v Ždánickom lese (*Měchurová 1997a; 1997b*).

Na Slovensku sú stredoveké osady datované len samotnou keramikou známe predovšetkým z juhozápadného Slovenska. Sumarizujúci príspevok k poznaniu dediny v 11.-13. stor. publikoval *A. Habovštiak* (*1961*), ktorý zverejnil tiež výsledky výskumov niekoľkých lokalít hlavne z juhozápadného Slovenska, napríklad zo Siladíc či Baratky (*Habovštiak 1962*; *1963*, 407-452). Celkové výsledky zhrnul v súbornej práci o stredovekej dedine (*Habovštiak 1985*). Zo skorších výskumov treba spomenúť tiež osadu v Chotíne (*Paulík/Rejholec 1958*). Významnou lokalitou je z tohto pohľadu Bratislavský hrad (*Štefanovičová 1975*). Osadám z východného Slovenska sa venoval predovšetkým *V. Budinský-Krička* (*1961*; *1970*, 167-180), ako aj *B. Polla* (*1962*; *1971*). Neskôr publikoval výsledky výskumov osád tejto časti Slovenska *D. Čaplovič* (*1981*; *1983*). Osídlenie v oblasti Oravy skúmal *P. Čaplovič* (*1987*). Prehľad stavu výskumu stredovekých sídlisk zhrnul najmä *M. Ruttkay* (*1999*, 17-23) a dlhodobo sa nimi zaoberá aj *P. Šalkovský* (*2001*).

Pokiaľ ide o spracovanie keramických nádob zo sídlisk, už v roku 1980 publikovala exempláre datované nálezmi mincí zo Slovenska *Ľ. Kraskovská* (*1980*, 81-106). Z ďalších prác venovaných keramike chcem uviesť predovšetkým sumarizujúce práce pre oblasť Bratislavska *J. Hošša* (*1983*; *1981-1982*; *1997*; *1999*), *J. Hošša* a *B. Lesáka* (*2001*) a samostatne *B. Lesáka* (*2000*). Na Nitriansku a potom aj pre celú západnú časť Slovenska zhrnul výsledky *M. Ruttkay* (*1992a*; *1992b*; *1995*; *1996*; *1998*; *1999*). Podstatné výsledky priniesli tiež výskumy v Komjaticiach (*Šalkovský/Vlkolinská 1987*), ako aj osady v Sľažanoch (*Ruttkay 1992a*). Dôležitým prínosom je publikovanie výsledkov analýz keramiky z Bieloviec (*Fusek 2000*) a predovšetkým z Nitry-Šindolky (*Fusek 1998*; *Fusek/Spišiak 2005*).

Keď sa vrátim k možnostiam datovania samotnej lokality Beluša, vzhľadom na jej polohu na strednom Považí v blízkosti moravských hraníc vychádzam v úsilí o presnejšie datovanie keramiky z tunajšej osady nielen z prác týkajúcich sa územia Slovenska, ale i územia Moravy. Nájsť zodpovedajúce analógie zo samotného regiónu Beluše, ako aj zo širšieho okolia nie je možné, keďže v tejto oblasti neboli realizované rozsiahlejšie výskumy, ktoré by poskytli opory pre presnejšie datovanie keramických nálezov.

Okraje hrncov a výzdoba

Všeobecne uznávaná vývojová schéma keramiky 11.-13. stor., vychádzajúca z dodnes platných záverov *V. Goša* (*1977*, 294; *Goš/Karel 1979*; *Goš 1984*, 236, 237), charakterizuje ako hlavné druhy keramiky hrnce a zásobnice, ktoré sa začínajú vyvíjať v 10. stor. a hlavne od 11. stor. Vývoj okrajov hrncov podľa uvedenej vývojovej schémy smeruje od jednoduchých vyhnutých okrajov k nahor vytiahnutým okrajom, ktoré v 12./13. stor. prechádzajú do vysoko nahor vytiahnutých tvarov a následne do rímsovitých foriem, hlavne v 13. stor. (napr. *Goš/Kapl 1986*, 190; *Procházka 1984*; *1991*). Počiatky nahor vytiahnutých okrajov boli pozorované už v 11. stor., hlavne od jeho druhej polovice (napr. *Fusek/Spišiak 2005*, 302; *Měřínský 1976b*, 220; *Procházka/Loskotová 1999*, 183). Pri štatistickom vyhodnocovaní súborov keramiky platí pravidlo, že čím je v súbore väčší počet vyšších foriem nahor vytiahnutých okrajov (najmä s výškou 2 cm a viac), tým je súbor označovaný za mladší. Vysoko nahor vytiahnuté okraje bývajú pomerne často zdobené z vonkajšej strany rytou vlnovkou alebo hustou radielkovou výzdobou a sú považované za mladšie než také isté okraje bez výzdoby (*Belcredi 2006*, 308, 318, 319; *Goš/Novák/Karel 1985*, 216, 220-222; *Loskotová/Procházka 1996*, 204; *Měřínský 1976a*; *1983*; *1986*, 31, 32; *1991*; *1993*, 106-108; *Nekuda, V. 2000*, 161, 232; *Poláček 1998b*; *Procházka 1992a*, 328, 329; *Procházka/Loskotová 1999*; *Unger 1995*, 124).

Pri detailnejšom rozbore niektorých súborov keramiky na Morave, zaradených do 12.-13. stor., sa dospelo k ďalšiemu záveru, že hrnce s nahor vytiahnutými a profilovanými okrajmi naklonenými smerom dovnútra nádoby patria k starším formám než von vyklonené tvary nahor vytiahnutých okrajov. Za mladší prejav sa taktiež považuje zmena zaoblených horných častí vytiahnutých okrajov do hranatých foriem, obdobne ako hranenie líšt na spodnej vonkajšej časti okraja (*Loskotová/Procházka 1996*, 204-214, obr. 2; *Poláček 1998b*, 141, 152, 153). Na tomto mieste je treba zdôrazniť, že hrnce s nahor vytiahnutými okrajmi sa na Morave vyskytujú v rozmanitých podobách. Pritom mnohé typy okrajov nádob vyhotovených z hliny s obsahom grafitu majú presné analógie v okrajoch nádob bez obsahu grafitu. Z územia Rakúska sú však pomerne zriedkavé a sú ponímané ako doklad kontaktov s územím Moravy (*Felgenhauer-Schmiedt 1995; 1998*, 203; *Scharrer-Liška 2003*).

Tiež R. Procházka označuje ako charakteristický rys vývoja mladohradištnej keramiky na Morave nástup nahor vytiahnutého okraja s lištou na dolnej vonkajšej hrane. V súboroch datovaných mincami do druhej polovice 11. stor. je už tento typ okraja pomerne výrazne zastúpený. Jeho podiel oproti jednoduchým von vyhnutým okrajom postupne narastá a v prvej polovici 13. stor. dostáva podobu rímsovitého typu (*Procházka 1993*, 116, 117; *Procházka/Loskotová 1999*; obdobne *Nekuda, R. 1986-1987*, 124).

Veľká séria hrncov s vytiahnutými okrajmi bola odkrytá v Mikulčiciach v rámci materiálových skupín 9 a 10, s datovaním do druhej polovice 11. stor. až do 12. stor., s presahom do prvej polovice 13. stor. (*Poláček 1998b*, 152, 153). Najmä pomerne masívne okraje so zaobleným horným ukončením a so spodnou vonkajšou hranou zvýraznenou trojuholníkovým alebo polkruhovým rebierkom-lištou, považuje *L. Poláček* (*1998b*, 153) na základe mincí z okolia piateho kostola v Mikulčiciach za relatívne staršie - datuje ich už do prelomu 11./12. stor., hlavne ak sa našli spolu s jednoduchými vyhnutými okrajmi. Neskôr boli nahor vytiahnuté okraje vystriedané rímsovitými formami. Vlastne na celej južnej Morave je v prvej polovici 13. stor. pozorovaná rovnaká vývojová tendencia - oblé rebierka na spodnej vonkajšej hrane okraja úplne ustupujú a začínajú dominovať rímsovité okraje, často tiež zdobené (napr. *Goš/Kapl 1986*, 180; *Loskotová/Procházka 1996*, 205, 209, obr. 1; *Poláček 1998b*, 153; *Procházka 1984*; *1992a*, 328).

Obdobnú vývojovú tendenciu uvádzajú viacerí slovenskí bádatelia, ktorí na sídliskách odkryli

mince z 12.-13. stor. Z publikovaných lokalít, aj keď iba čiastočne prezentovaných hlavne pokiaľ ide o ilustrácie obsahujúce keramiku, je predovšetkým lokalita Nitra-Párovské Háje (*Ruttkay 1995*; *1996*), ale aj náleziská z regiónu Bratislavy (*Bazovský/Elschek 1998*; *Hoššo 1983*; *Hoššo/Lesák 2001*). Vo viacerých publikovaných prácach sú však ilustrácie obsahujúce keramický materiál pomerne stručné, ukazujú iba doklady základnej vývojovej tendencie bez zobrazenia miestnych variantov a v texte vo viacerých prípadoch nie sú uvedené ani štatistické prehľady zastúpenia rôznych znakov a prvkov, ktoré by dokumentovali tento smer vývoja.

Celkovým porovnaním nálezov grafitovej keramiky z vrcholnostredovekého sídliska Nitra-Šindolka na juhozápadnom Slovensku s moravskými a rakúskymi nálezmi sa zaoberal G. Fusek, ktorý uskutočnil i porovnanie vytiahnutých okrajov označených ako typ H4 a jeho variantov s moravskými analógiami zo sídlisk vykazujúcich presnejšie datovanie (*Fusek/Spišiak 2005*, 265-336; *Nekuda, R. 1984*; *1986-1987*; *Loskotová/Procházka 1996*; *Poláček 1998b*; *Procházka/Loskotová 1999*). Na tomto základe G. Fusek upresnil datovanie grafitovej keramiky s vytiahnutými okrajmi typu H4, vyskytujúcimi sa v Nitre-Šindolke v štyroch variantoch, medzi ktorými sa niekedy ťažko stanovujú presné hranice (*Fusek/Spišiak 2005*, 301).

Pokiaľ ide o nálezy zo sídliska v Beluši, dominantné boli nahor vytiahnuté okraje, no vysoko vytiahnutých okrajov (výška 2 cm a viac) bolo veľmi málo, čo podľa všeobecnej vývojovej schémy potvrdzuje zaradenie lokality skôr do 12. a na začiatok 13. stor. než do plného 13. stor. Takéto staršie datovanie podporuje aj relatívne vysoká prítomnosť jednoducho vyhnutých okrajov (vyše 20%). Pomerne veľký počet okrajov s ostrými hranami (typy B6 a B7) zas podporuje datovanie lokality do druhej polovice 12. a do 13. stor. Výskyt niekoľkých zdobených nahor vytiahnutých okrajov tiež svedčí pre mladšie zaradenie, pretože takéto okraje sú považované za mladšie než ich nezdobené prejavy. V Beluši však ich počet nebol vysoký, prevládali nezdobené formy. Chcem tiež zdôrazniť, že typ B3 síce tiež patrí k nahor vytiahnutým okrajom, ale zatiaľ sa nepodarilo preň zistiť analógie ani na Slovensku, ani na Morave. Celková charakteristika hrnca tohto typu vrátane výzdoby pozostávajúcej z pásu vrypov pod hrdlom a následných obežných žliabkov však umožňuje zaradiť tento exemplár do druhej polovice 12. a do prvej polovice 13. stor.

Keďže v blízkom okolí Beluše neboli analyzované lokality z rovnakého obdobia, porovnávame konkrétne typy belušských okrajov s nálezmi z iných súvekých a dobre datovaných lokalít na západnom Slovensku. Podľa publikovaných ilustrácií z týchto lokalít možno konštatovať, že viaceré typy okrajov, ktoré z nich pochádzajú, sa v Beluši nenašli (a naopak). Napríklad v Beluši neboli niektoré okraje so zahrotením skupiny Ib z Nitry-Párovských Hájov (*Ruttkay 1996*). Podobná situácia je doložená z mikroregiónu Bratislavy, kde malý počet nahor vytiahnutých okrajov a iné znaky poukazujú skôr na kontakty a ovplyvnenia z Rakúska než z Moravy (*Hoššo/Lesák 2001*, 251). Hrnce z Beluše sa sortimentom okrajov javia skôr blízke grafitovým nálezom zo sídliska v Nitre-Šindolke, kde sa takmer nevyskytujú také typy okrajov, aké pochádzajú z lokality Nitra-Párovské Háje. Možno to azda pripísať chronologicky o niečo mladšiemu postaveniu lokality Nitra-Párovské Háje v porovnaní s lokalitou Nitra-Šindolka (*Fusek 1998*, 231-248; *Fusek/Spišiak 2005*, 294).

V Beluši sa v rámci vytiahnutých okrajov vyskytol jediný typ dnu nahnutého okraja - typ B1, ktorý má určité analógie v grafitovej keramike typu H4, najmä H4b a H4d z objektov v Nitre-Šindolke (*Fusek/Spišiak 2005*, tab. I). Ich počiatok je na základe moravských analógií datovaný už do druhej polovice 11. a hlavne do 11./12. stor. Ďalšie paralely sú uvedené v prácach *I. Loskotovej* a *R. Procházku* (*1996*, 204, 205, 214, tab. I), ako aj *L. Poláčka* (*1998b*, 152, 153, obr. 31; 33) a *Z. Měchurovej* (*1994*; *1997a*; *1997b*). Títo autori tiež považujú dnu naklonené okraje za trochu staršie ako von vyklonené okraje, pričom sa však určitú dobu mohli vyskytovať súbežne. Prítomnosť len jediného takéhoto typu v Beluši svedčí skôr pre mladšie datovanie lokality.

Zánik používania zaoblenej lišty na spodnej vonkajšej strane okraja a celkové ostrejšie hrany tejto spodnej strany, aké bolo zistené na typoch B6 a B7 v Beluši, sa tiež považuje za neskorší prejav, ktorý sa zaužíval až koncom 12. stor. (Mikulčice - *Poláček 1998b*). Už v menšom počte boli takéto okraje zistené iba v horizontoch z druhej polovice 12. a zo začiatku 13. stor. v Brne (*Loskotová/Procházka 1996*). Zdobenie vonkajšej plochy okrajov vlnovkou sa výraznejšie rozšírilo až od začiatku 13. stor. (*Fusek/Spišiak 2005*; *Loskotová/Procházka 1996*; *Poláček 1998b*; *Procházka/Loskotová 1999*).

Podobné zloženie, ako má keramický materiál z Beluše, vykazuje i keramika zo sídliska Komjatice-Štrkovisko, mladšia fáza osídlenia (*Šalkovský/Vlkolinská 1987*), hoci početnejšia prítomnosť jednoduchých okrajov a niektorých ďalších znakov poukazuje na počiatok sídliska skôr v 11. a jeho trvania len do druhej polovice 12. stor.

Celkovým zložením a zastúpením jednotlivých typov okrajov hrncov sa keramika z Beluše javí blízka viacerým keramickým nálezom a súborom zo sídlisk hlavne na strednej a severnej Morave (*Goš 1977*; *1984*; *Goš/Kapl 1986*; *Kouřil 1994*;

Kouřil/Žáček 1981; za ústnu informáciu ďakujem P. Kouřilovi), ako aj zo samotného Brnenska (*Loskotová/Procházka 1995*; *1996*; *Procházka 1984*; *1992a*; *1992b*; *2001*; *Procházka/Loskotová 1999*). Analógie k nálezom z Beluše boli v rámci typológie platnej pre Brnensko označené číslami 399 až 401 a niektorých variantov typu 403 (*Loskotová/Procházka 1996*, 204, 205, obr. 1).

Pokiaľ ide o objavenie sa vytiahnutých okrajov na severnej Morave, V. Goš uvádza ich počiatky už v druhej fáze osady v Mohelnici, ktorú datoval do druhej polovice 11. až prvej polovice 12. stor. Zároveň tu poukazuje na prítomnosť už vyvinutých foriem zásobníc. Objekty s takouto keramikou sú tam datované aj mincou Ota I. Pekného do druhej polovice 11. stor., ktorá však mohla byť používané až do začiatku 12. stor. Tretia fáza v Mohelnici je charakterizovaná hrncami už s vysoko nahor vytiahnutými okrajmi, s absolútnym datovaním do polovice 12. až do prvej polovice 13. stor. (*Goš 1984*, 236, 237). Súbor z Beluše možno zaradiť na prechod tamojšieho II. a III. horizontu.

Značné množstvo nahor vytiahnutých okrajov, medzi ktorými sú zastúpené aj typy z Beluše, bolo nájdené v Mikulčiciach, hlavne v rámci tamojších materiálových skupín 9, 10 a čiastočne aj 11, s absolútnym datovaním od druhej polovice 11. až do konca 12. a prvej polovice 13. stor. (*Poláček 1998b*, 152, 153). V Mstěniciach na južnej Morave sa našli analógie v skupine okrajov označených ako B, ktoré tam boli charakteristické len pre hrnce s obsahom grafitu. Tieto nálezy možno v Mstěniciach zaradiť hlavne do 12. stor., kým okraje typu C, označené ako previsnuté, sa objavujú hlavne až koncom 12. a začiatkom 13. stor. (*Nekuda, V. 2000*). Previsnuté okraje typu C, aké boli v Mstěniciach, v Beluši úplne chýbajú.

Už bolo uvedené, že hrnce z Beluše mali len zriedka zdobené vonkajšie časti okrajov. Ako výzdobný prvok bola použitá iba jednoduchá vlnovka. Zdobené okraje, považované za mladšie než nezdobené, podopierajú datovanie lokality do 13. stor., no ich počet voči nezdobeným je veľmi malý. Vychádzajúc z uvedených zistení na datovaných sídliskách to znamená, že prvé prejavy vlnovkou zdobených okrajov môžu byť absolútne datované už do záveru 12. stor. Výzdoba okraja pomocou radielka, ktorá je taká typická pre Moravu, sa v Beluši vôbec nevyskytla. Početnejšie aplikovanie radielkovej výzdoby na okrajoch kladie moravské lokality až do rozvinutého 13. stor. (*Loskotová/Procházka 1996*, 209, obr. 11; *Měřínský 1983*, 99; *1993*). Tento výzdobný motív v rozvinutej podobe sa práve podľa najnovších zistení na Morave začína objavovať na telách hrncov už v druhom a treťom decéniu 13. stor. (*Belcredi 2006*, 306, 308, 319; *Loskotová/Procházka 1996*, 209-215; *Měřínský 1993*; *Procházka 1991*, 234; *Procházka/Loskotová 1999*). V Beluši sa hustá radielková výzdoba nevyskytla, a to ani na tele, ani na okrajoch nádob.

Pozoruhodné je, že na belušskej lokalite boli v neveľkom počte zastúpené aj okraje, ktoré v súbore označujeme ako typy B4, B9, B10, B12-B15. Na tomto mieste je však tiež dôležité zdôrazniť, že niektoré z týchto typov sa tu vyskytli len v jednom z objektov. Konkrétne ide o typy B4, B9, B10 a B14 - každý bol iba v jedinom objekte (tabela 1). Keďže existuje značná rozkolísanosť v slovnom opise okrajov, pri hľadaní analógií k týmto okrajom sa opieram hlavne o ich vyobrazenia v príspevkoch iných autorov. Analógie najmä k okrajom typu B8, B9 a B12 nachádzame napríklad na lokalite Pfaffenschlag, kde sú označené ako okraje v tvare okružia a boli datované až do 14. stor. (*Nekuda, V. 1975*, 99, 100, obr. 77; 79; 80).

Ďalšie paralely k uvedeným typom okrajov z Beluše sú tiež známe z osady Bystřec. Tamojší najstarší objekt 57 je síce datovaný už do polovice 13. stor. (*Belcredi 1987*; *2006*, 306-311, tab. II-VII; XIX), ale väčšina usadlostí fungovala až v závere 13. stor. a v 14. stor. (*Belcredi 2006*, 338-341, tab. XXIX; XXX). Taktiež okraje z obdobia predlokačného Uničova, najmä zo skupín VI a VII, pochádzajúce zo zemnice 5 (*Michna 1980*, obr. 4), s datovaním do záveru 13. a do prvých troch decénií 14. stor., vykazujú blízke analógie k okrajom z Beluše, zaradeným hlavne do typu B13. Aj z lokality Rýmařov, situovanej neďaleko ložísk grafitu na severozápadnej Morave (*Goš/Novák/Karel 1985*, obr. 11), pochádzajú okraje hrncov, datované do záveru 13. a do 14. stor., z ktorých hlavne typy 5-7 možno považovať za veľmi blízke k belušským typom B12-B14. Analógie k Beluši nachádzame i v mladších fázach osídlenia Brna (najmä v rámci fázy III), s datovaním do 13.-14. stor. (*Procházka 1991*, obr. 2; 3: 5). Dokonca v monografii o Hradci Královom vo východných Čechách nachádzame takmer presné analógie k belušským okrajom hrncov typov B10, B12 a B14 (*Richter/Vokolek 1995*, 67, 76, obr. 40 - typ 2: hlavne varianty 62-64), dokonca aj určité analógie (*Richter/Vokolek 1995*, obr. 40, typ 6 - kalichovitý) k okraju typu B17, ktorý by bolo možné zaradiť k prototypom kalichovitých okrajov. Na uvedených lokalitách, ako aj na niektorých ďalších osadách, ktorých výsledky analýz sú zhrnuté v citovaných prácach, sa tieto typy okrajov objavujú už okolo polovice 13. stor., aj keď sa vo väčšom množstve začínajú objavovať v druhej polovici 13. stor. a potom hlavne v 14. stor. Niektorí autori nevylučujú ich ojedinelý výskyt už v prvej polovici 13. stor., prípadne ich neveľký počet v niektorých objektoch s oveľa početnejšími skoršími keramic-

kými znakmi vysvetľujú ako intrúziu z neskorších objektov na tej istej lokalite (*Belcredi 2006*, 309; *Goš/Novák/Karel 1985*, 212, 213; *Michna 1980*, obr. 8; 9). V Beluši sa takéto typy okrajov našli zriedka, len v niekoľkých objektoch, dokonca zvyčajne každý typ okraja v jedinom objekte, pričom počet skoršie datovaných okrajov a iných starších keramických znakov je v týchto objektoch výrazne vyšší. Previazanosť výskytu týchto typov okrajov na horné vrstvy objektov v Beluši sa nezistila, no treba mať na pamäti poškodenie a plytkosť zachovaných torz objektov. Keďže časť lokality bola zničená a vrchná vrstva skúmanej plochy odvezená, je možné, že najmä v poškodenej časti boli zastúpené aj objekty z druhej polovice 13., prípadne až zo 14. stor. Nemožno však vylúčiť ani veľmi skorý výskyt týchto okrajov na lokalite, podobne ako na niektorých uvedených moravských lokalitách. Je potrebné zdôrazniť, že v Beluši sa uvedené typy okrajov s analógiami z druhej polovice 13. a zo 14. stor. našli len po jednom-dvoch exemplároch, zatiaľ čo na uvedených moravských lokalitách ich počet bol oveľa vyšší. Zistená skutočnosť poukazuje na mladšie postavenie týchto moravských lokalít. Otázku, či bola osada v Beluši využívaná aj v druhej polovici 13. stor., prípadne aj v 14. stor., nebude už možné nikdy vyriešiť, keďže lokalita bola značne poškodená takým spôsobom, ktorý zabraňuje zodpovedaniu týchto chronologických otázok. V bezprostrednom okolí preskúmaných objektov neboli nájdené žiadne ďalšie stredoveké objekty. O pomerne významnom postavení Beluše v 14. stor. svedčia písomné pramene (*Kočiš 1994*), no tie sa vzťahujú zrejme na osídlenie v strede dnešnej obce, v blízkosti románskeho kostolíka, ktorý sa však nachádza v značnej vzdialenosti od skúmanej lokality (cca 2 km). Na tomto mieste je potrebné pripomenúť, že dve dobre datované lokality z toho istého obdobia na Slovensku, zo záveru 13. a hlavne zo 14. stor., menovite Partizánske (*Ruttkay 1996*, obr. 14) a Zlaté Moravce (*Ruttkayová/Ruttkay 2002*), vykazujú navzájom veľmi rozdielne konkrétne tvary okrajov. Tento jav nie je doteraz dostatočne vysvetlený, snáď to bude možné po ich detailnom vyhodnotení. Možno uvažovať aj o odlišnostiach daných rozdielnou funkciou oboch lokalít. Po ich podrobnejšom publikovaní bude zaujímavé porovnať výsledky s keramikou z Beluše.

V tejto súvislosti chcem pripomenúť, že v Beluši sa našli dve mince tzv. arabského typu, ktoré boli razené v rokoch 1190-1240, čiže ešte pred tatárskym vpádom. Obe mince boli odkryté spolu v jednom objekte, a to v objekte 4. Presné datovanie razby týchto mincí samo osebe nevylučuje ich trochu neskoršie použitie, ani trochu neskoršie datovanie keramiky z ostatných belušských objektov.

Pokiaľ ide o okraje so žliabkom pre pokrievku, neboli zistené v každom objekte a celkovo sa na lokalite vyskytli len v malom počte. Avšak viaceré z foriem ústí zo skupiny B navodzujú myšlienku, že vzhľadom na rozšírenie ústí hrncov mohla byť do nich osadená drevená pokrievka, aj bez prítomnosti žliabka. Keďže sa v Beluši nenašla ani jedna hlinená pokrievka, je používanie drevených pokrievok veľmi pravdepodobné.

V súčasnosti však už na Slovensku poznáme niekoľko lokalít datovaných do 12. a do prvej polovice 13. stor., odkiaľ sú hlinené pokrievky známe, aj keď iba v malom počte. Dôležitým dokladom je nález takejto pokrievky už zvoncovitého tvaru z osady Nitra-Párovské Háje, kde je datovaná do 12. a prvej polovice 13. stor., a to dokonca mincami (*Ruttkay 1995*; *1996*, 262, 263). Hlinené pokrievky datované rôznymi typmi mincí do 12. a 13. stor. sú známe aj z viacerých odkryvov z územia Bratislavy. Podľa zistenia bádateľov tvorili v tomto regióne len 3-5 percent z celkového počtu identifikovaných typov nádob. Prevažne to boli ploché pokrievky považované za starší typ voči mladším kužeľovitým (zvoncovitým) pokrievkam, ktoré boli používané až do novoveku (*Hoššo/Lesák 2001*, 249). Podrobnejšie publikovanie súborov keramiky z týchto lokalít vrátane ich vyobrazení prinesie dôležité podklady pre ďalšie spracovávanie vývinu keramiky na Slovensku v stredoveku, a to aj z hľadiska vývoja v rôznych regiónoch (odlišnosti a podobnosti). Hlinené pokrievky sa podľa zistení *J. Hošša* (*1983*, 216) stávajú bežnými v podstate od 14. stor.

Početnejšie objavenie sa hlinených pokrievok na Morave je datované všeobecne od druhej polovice 13. stor. do polovice 14. stor. (*Belcredi 2006*, 325; *Nekuda, V. 1985*, 98; *Procházka 1991*, 235; *Unger 1981a*, 80, 81). Pritom ploché formy, považované za staršie, sa na viacerých lokalitách udržujú aj do plného 14. stor., kedy sú súbežné so zvoncovitými formami pokrievok (*Belcredi 2006*, 325, 338). Zvoncovité tvary postupne začali nahrádzať ploché pokrievky vo všeobecnosti na prelome 13. a 14. stor. (*Belcredi 2006*, 325; *Nekuda, V. 1985*, 98; *Unger 1981a*, 80, 81). Približne od začiatku 14. stor. sa začali zvoncovité pokrievky miestami vyrábať už aj na rýchlo rotujúcom kruhu (*Unger 1999*, 100), no napríklad na lokalite Bystřec je väčšina z nich vyhotovená obtáčaním. Niektoré pokrievky na tej istej lokalite niesli stopy po podsýpke a iné po lastúrovitom odrezaní (*Belcredi 2006*, 325; *Měchurová 1997a*, 57; *1997b*, 153).

Pokiaľ ide o vývoj výzdoby hrncov, všeobecne sa podľa nálezov konštatuje, že v sledovanom období výzdoba rytá hrebeňovitým nástrojom postupne mizne, v 12. stor. sa už takmer neobjavuje a postupne sa vytráca aj vlnovka vyhotovovaná nástrojom

s jedným hrotom. Najčastejšia je výzdoba tvorená hrubšími žliabkami. V mnohých prípadoch bola na hrdle hrncov použitá výzdoba pozostávajúca z pásu šikmých vrypov vyhotovených jednohrotým nástrojom. Pod týmto pásom výzdoba pokračuje vodorovnými žliabkami. Čo sa týka výzdoby zistenej na telách hrncov (o výzdobe okrajov bola zmienka už vyššie), kvôli značnej torzovitosti črepov zo sídliska v Beluši sa len v malej miere podarilo zachytiť celkový priebeh ornamentu na nádobe. Zvyčajne máme k dispozícii len také malé zlomky nádob, ktoré poskytujú o výzdobe iba ohraničené informácie. Hodnota ich vypovedacej schopnosti sa potom dá vyjadriť určitým jej odstupňovaním podľa veľkosti a druhu fragmentu.

Ako už bolo konštatované, vo výzdobe hrncov aj v Beluši prevažuje rytá výzdoba typická pre 12.-13. stor. Dominuje v podobe obežných rýh. Oveľa menej tu bola zistená jednoduchá vlnovka (5% z celkovej výzdoby) a iba výnimočne sa objavila i vlnovka vyhotovená hrebeňovitým nástrojom. Pochádza iba z objektu 2, pričom v tomto objekte výrazne prevažuje rytá výzdoba vyhotovená nástrojom s jedným hrotom, najmä v podobe žliabkov na tele a pásov vrypov pod hrdlom.

S vodorovnými žliabkami na tele nádob bola v Beluši často kombinovaná výzdoba v podobe pásov vrypov či zárezov pod hrdlom a na pleciach nádob. Ako dokladajú výskumy, takáto výzdoba bola bežne zistená na viacerých lokalitách zo skúmaného obdobia, pričom však jej početnosť voči ostatnej výzdobe nebýva na konkrétnych sídliskách sledovaná. Doložená je predovšetkým na sídliskách datovaných do 12. stor. (pre oblasť severnej Moravy - *V. Goš 1970*, 42; *Loskotová/Procházka 1996*; *Poláček 1995*; *1998b*). Často bola doložená previazanosť tejto výzdoby najmä s nádobami, ktoré majú hore vytiahnuté okraje do výšky 2 cm, a to rovnako so zaoblenou alebo i so zrezanou hornou vonkajšou hranou.

Tento typ výzdoby sa na strednom Podunajsku objavuje už vo veľkomoravskom období, aj keď jej výskyt v tej dobe ďaleko zaostáva za hlavnými výzdobnými motívmi, t. j. za vlnovkou a vodorovnými ryhami či žliabkami, s ktorými však býva pomerne často kombinovaná. Vyskytla sa napríklad už aj na viacerých exemplároch z pohrebísk 9.-10. stor. na Slovensku (*Vlkolinská 1996*, 322, tab. VIII) a nechýbala ani na sídliskách, ktoré však bolo možné len zriedka presnejšie datovať (*Hanuliak 1993*; *1994*; *1997a*). V rozvinutej podobe sa ale vyskytuje hlavne od 11. stor. a potom najmä v 12. stor., a to nielen na Slovensku, ale aj na Morave (*Goš 1970*, 42; *1977*, 294; *1984*; *Hanuliak 1999*, 251; *Hoššo 1983*, 217; *1997*; *Kouřil 1989*, 213; *1998*; *Nekuda, V. 1985*, 35; *Poláček 1998b*; *Ruttkay 1995*; *1996*).

Pre chronológiu dôležitá výzdoba nanesená pomocou radielka bola v Beluši zistená jedine v objekte 8 (tab. VIII).

Ide len o niekoľko radov odtlačkov radielka nachádzajúcich sa fragmentoch z tiel nádob s nevýrazne profilovanými okrajmi. Okraje týchto nádob, ani iné, hoci vysoko nahor vytiahnuté okraje neboli zdobené radielkom, aj keď v niekoľkých prípadoch mali zvonka výzdobu, ale v tejto osade to bola výlučne jednoduchá rytá vlnovka.

Výzdoba pomocou radielka slúži ako veľmi dobrý datovací prostriedok, a to najmä na Morave, kde je výskyt a vývoj použitia tejto výzdoby vypracovaný na základe analýz viacerých lokalít. Pri analýze osady v Mohelnici poukázali na dôležitosť tejto výzdoby *V. Goš* a *J. Karel* (*1979*) v štúdii, ktorá v hlavných črtách dodnes nestratila na aktuálnosti. Zo sídlisk na Slovensku sú prvé doklady radielkovej výzdoby známe z obdobia 9. a 10. stor., aj to len pomerne zriedka (*Štefanovičová 1975*, 145). Výskyt takejto výzdoby upresňuje aj jej nález zo sídliska v Bielovciach, datovaného do 10.-11. stor., ktoré bolo skúmané v deväťdesiatych rokoch 20. stor. (*Fusek 2000*, 120). Je dôležité, že medzi keramickými nálezmi z pohrebísk 9.-10. stor. na území Slovenska, v rámci ktorých bolo analyzovaných vyše 400 nádob a ich zlomkov, sa takáto výzdoba nevyskytla (*Vlkolinská 1995; 1996*, tab. VIII). Súvisí zrejme s etnickými pohybmi v Karpatskej kotline na prelome 9. a 10. stor. (*Fusek 2000*, 120; *Měřínský 1983*, 99). V neskoršom období sa na území Slovenska stáva čoraz častejšou (*Hoššo 1983*, 220; *Hoššo/Lesák 2001*, 248; *Ruttkay/Cheben 1992*).

Vzhľadom na značnú možnosť chronologickej výpovede venovali radielkovej výzdobe pozornosť viacerí moravskí bádatelia (*Loskotová/Procházka 1996*, 208-215; *Měřínský 1976a*, 114; *1983*, 97-101; *1986*, 31; *1991*, 179; *1993*, 106-108; *Nekuda, V. 2000*, 161; *Poláček 1998b*, 152, 153; *Procházka 1991*; *2003*). Ako ohnisko vzniku a šírenia tejto výzdoby v rámci Európy označil *Z. Měřínský* (*1983*, 99) jej západnú časť s centrom v Porýní, vo východnej časti nebolo takéto centrum vyšpecifikované. Zdobenie radielkom bolo rozšírené od Povolžia cez Rumunsko, severné Bulharsko, pôvodnú Juhosláviu a Maďarsko až po Slovensko, Dolné Rakúsko a Moravu. Chronologické doklady dovoľujú uvažovať o tom, že znalosť tejto výzdoby sa dostáva do Karpatskej kotliny s etnickými presunmi z východnej Európy a cez Balkánsky polostrov, ktoré sa uskutočňovali od 10. stor. (*Měřínský 1983*, 99).

Pokiaľ ide o absolútne datovanie, tak prenikanie radielkovej výzdoby z Karpatskej kotliny na južnú Moravu sa síce prejavuje už pred rokom 1200 (*Belcredi 2006*, 307, 311; *Loskotová/Procházka 1996*; *Měřínský 1983*, 99; *Nekuda, R. 1980*, 69), ale nie veľmi početne.

Niekoľko nálezov sa získalo na lokalite Gaiselberg v Dolnom Rakúsku v I. horizonte, datovanom do rokov 1150-1200 (*Felgenhauer-Schmiedt 1977*, 222; *1992*; *1995*; *1996*; *1998*).

R. Procházka a I. Loskotová, sledujúc zastúpenie progresívnych vývojových prvkov a znakov predovšetkým na základe novších nálezov z územia Brna, detailne rozobrali tamojší vývoj keramiky od 11. do 16. stor., a to vrátane výskytu radielkovej výzdoby. Pokiaľ ide o obdobie 12. až 13. stor., publikovali výsledky analýz (*Loskotová/Procházka 1995*; *1996*; *Procházka 1991*; *2003*; *Procházka/Loskotová 1999*), pričom vyčlenili tri horizonty pre sledované obdobie, ktorých postavenie, delenie a absolútne datovanie upresňovali podľa novších nálezov. Prvý horizont, ktorý bol následne rozčlenený na staršiu a mladšiu fázu (*Loskotová/Procházka 1996*, 215), bol datovaný do záveru 12. a cca prvej tretiny 13. stor. Staršia fáza patrí druhej polovici 12. stor., kým po roku 1200 sa plynulo objavuje keramika horizontu I.2 (predtým označovaná ako I.b - *Loskotová/Procházka 1996*, 215; *Procházka/Loskotová 1999*; *Procházka 2003*). Začiatok druhého vyčleneného horizontu bol zaradený do cca 30. až 40. rokov 13. stor. a jeho vyznenie približne do konca tretej štvrtiny 13. stor., pričom ho bádatelia tiež rozdelili na staršiu a mladšiu fázu (*Procházka 1991*, 240; *Procházka/Loskotová 1999*; *Procházka 2003*, 270).

Koncom tretej štvrtiny 13. stor. končí výskyt keramiky označovanej ako A, t. j. doznievanie slovanskej - neskorohradištnej keramiky a začína výraznejší nástup vyspelejšej tenkostennej keramiky označovanej ako B, hlavne už typickej pre kolonizačnú fázu mesta Brna (*Loskotová/Procházka 1995*). Z hľadiska výskytu radielka v tomto analyzovanom materiáli uvedení bádatelia konštatovali, že sa objavuje hlavne od I. horizontu (najmä od fázy b), i keď niektoré zriedkavé prípady boli doložené aj o niečo skôr (*Loskotová/Procházka 1996*, 207-209). Na základe už uvedeného prehodnotenia nálezov z Brna publikovali posun počiatku I. horizontu približne až k polovici 12. stor. (*Procházka/Loskotová 1999*). *R. Procházka* (*1991*, 233-236) upozorňuje, že výzdoba radielkom v I. a II. horizonte v historickom jadre Brna sa prejavuje hlavne na keramike skupiny A s hradištnou tradíciou.

Do obdobia druhej tretiny 13. stor. datuje R. Procházka aj súbory keramiky z kolonizačných sídlisk na Blanensku (Bořitov a Černá Hora), ktoré obsahujú veľa fragmentov s radielkovou výzdobou, pričom ich zánik spadá do začiatku poslednej štvrtiny 13. stor. (*Procházka/Štrof 1983*, 50-56). Nálezy z viacerých lokalít severného Brnenska umožňujú datovať nádoby s radielkovou výzdobou do záveru 12. a hlavne do 13. stor. (*Nekuda*, *R. 1980*, 400-402; *Procházka 1992a*, 328).

Všeobecne od tridsiatych rokov 13. stor. nastáva taký nárast radielkovej výzdoby na sídliskách, že sa hovorí až o jej explózii (*Měřínský 1983*, 97-101; *1986*, 31; *1991*, 179; *1993*, 106; *Procházka 1984*; *1991*, 236), takže ju možno považovať za módnu vlnu. Jej najväčšie rozšírenie zaznamenal Z. Měřínský predovšetkým na južnej Morave, hlavne v oblasti dolného Pomoravia, Podyjska, Brnenska, Oslavanska, Drahanskej vysočiny. Výrazne sa však prejavila i na severnej Morave na Mohelnicku v relatívnej blízkosti ložísk grafitu. Radielkovú výzdobu ako dôležitý fenomén uvádza aj *V. Goš* (*1977*, 301) pri celkovej analýze keramiky z Mohelnice na severnej Morave. Vyskytla sa aj na Opavsku približne v začiatku druhej tretiny 13. stor. (*Kouřil 1989*, 213; *Procházka/Štrof 1983*, 52).

Pre datovanie tejto výzdoby v oblasti juhozápadne od Brna zohráva dôležitú úlohu dôkladne preskúmaná lokalita Mstěnice (*Nekuda*, *V. 2000*, 161, 242). Jej zriedkavé použitie bolo dokonca doložené aj pri zdobení okrajov nádob - v neveľkom počte sa vyskytla na nádobách s okrajmi skupín A a B, v rámci skupiny okrajov C úplne chýba. To značí, že takáto výzdoba sa tam objavila už v 9.-10. stor., ale častejšie sa vyskytuje od 11. a dominuje najmä v 12. stor.

Pre oblasť Břeclavska a vôbec pre oblasť dolného toku Jihlavy a sútoku Jihlavy a Svratky (vrátane niekoľkých lokalít datovaných mincami) upresnil postavenie radielkovej výzdoby *J. Unger* (*1981a; 1984*; *1995*, 124 - tam aj odkazy na ďalšie konkrétne lokality južnej Moravy) s obdobnými výsledkami.

Tejto problematike sa podrobnejšie venovali aj ďalší autori, ktorí dospeli k príbuzným zisteniam o postavení sledovanej výzdoby keramických nádob na území Moravy, napríklad *L. Poláček* (*1994, 216*; *1998b*) pre oblasť Mikulčicka, alebo *R. Nekuda* (*1980*, 391; *1984*, 35) v súvislosti s radielkovou výzdobou nádob datovaných mincami.

Ako už bolo uvedené, najpodrobnejšie sa touto problematikou zaoberal *Z. Měřínský* (*1976a*; *1983*; *1986*, 31; *1991*, 179; *Měřínský/Unger 1987*, tab. 23-28). Pozoruhodné je jeho zistenie, že radielkový výzdobný prvok sa uplatnil nielen na neskorohradištnej keramike nadväzujúcej na hradištné tradície, ale aj na vyspelej tvrdo vypálenej keramike vrcholného stredoveku (*Měřínský 1983).* Tým podporil zistenia *R. Procházku* (*1992a*, 328). Dve vývojové formy výzdoby pomocou radielka, ktoré nadväzujú na seba v 13. a 13./14. stor., boli doložené aj v osade Bystřec (*Belcredi 2006*, 308).

V tretej štvrtine 13. stor. obľuba radielkovej výzdoby na južnej Morave postupne slabne (*Měřínský 1983*, 99; *1986*, 31; *1991*, 184; *1993*, 107). Výraznejšie sa začína opäť prejavovať až v 15. a 16. stor. Vo väčšej miere sa objavujú aj zložitejšie obrazce vyhotovené radielkom (*Měřínský 1993*, 107). Dokladom radiel-

kovej výzdoby pre obdobie vrcholného, ale najmä neskorého stredoveku sa venoval *V. Nekuda* (*1975*, 122-127) pri analýze dediny Pfaffenschlag.

Pokiaľ ide o radielkovú výzdobu na území Slovenska, jej prvé prejavy sa zistili z obdobia 9.-10. stor., a to v súvislosti s určitými etnickými pohybmi v Karpatskej kotline, takže nepatrí k takým zriedkavostiam ako na susednej Morave (*Fusek 2000*, 120; *Měřínský 1983*, 99).

Zmienky o výzdobe radielkom na slovenských sídliskách z obdobia 12.-13. stor. sa zatiaľ v publikovaných prácach zo skúmaných lokalít nevyskytujú. To ale nemusí nevyhnutne znamenať, že sa v jednotlivých osadách nevyskytla, len sa jej zrejme nevenovala dostatočná pozornosť. Možno sa situácia čiastočne zmení po detailnejšom spracovaní a publikovaní preskúmaných lokalít. Vo viacerých prípadoch, kde bola skúmaná len malá časť sídliska a jeho datovanie je možné len za pomoci samotnej keramiky, výskyt takejto výzdoby nemá chronologickú priekaznosť.

Z dobre datovaných lokalít, a to aj datovaných mincami, nebola radielková výzdoba doložená v Nitre-Párovských Hájoch (*Ruttkay 1996*). Jej prítomnosťou, resp. neprítomnosťou sa zaoberal G. Fusek v rámci skúmanej osady v Nitre-Šindolke, datovanej do druhej polovice 11. až prvej polovice 12. stor. (*Fusek/Spišiak 2005*). Na lokalite v Sľažanoch sa síce našlo niekoľko črepov s radielkovou výzdobou, avšak možno plne súhlasiť s konštatovaním autora výskumu, že takéto vyhotovenie výzdoby nemožno chronologicky využiť (*Ruttkay 1992*, 145). Doklady o zdobení radielkom neposkytlo ani sídlisko z polohy Štrkovisko v Komjaticiach (*Šalkovský/Vlkolinská 1987*). Na Slovensku je tento druh zdobenia keramiky zatiaľ známy z oblasti Bratislavy, kde bolo skúmaných viacero lokalít s datovaním od 11. do 13. stor., na ktorých sa zistila určitá koncentrácia radielkovej výzdoby (*Hoššo 1997*, 288, 289; *Hoššo/Lesák 2001*, 248-252; *Lesák 2000*, 141-145). Doložená je najmä nálezmi z areálu františkánskej záhrady na Uršulínskej ulici (výzdoba bola situovaná na tele i na okrajoch hrncov) a bádatelia ju upresňujú výskytom mince z poslednej štvrtiny 12. stor. (*Hoššo/Lesák 2001*, 248, obr. 2).

Značky na dnách nádob

Keďže značky na dnách nádob sú veľmi rozšíreným javom v slovanskom svete, ich problematikou sa už zaoberalo veľa bádateľov, prví z nich už pred viac ako sto rokmi. Od šesťdesiatych rokov 20. stor. vyšli viaceré významné práce, v ktorých je obsiahnutá aj táto problematika (napr. *Eisner 1966*; *Nekuda, V. 1965*; *Nekuda/Reichertová 1968*). Na tomto mieste je vhodné spomenúť nedávno publikovanú prácu *V. Nekudu* (*2000*, 232-236), zaoberajúcu sa analýzou výsledkov výskumu stredovekej dediny v Mstěniciach, kde je charakterizovaná prítomnosť značiek na dnách nádob z 11. a 12. stor. ako „celoslovanský fenomén". Autor v základných črtách sumarizuje aj prehľad doterajších poznatkov o problematike značiek (spolu s odvolávkami na iné základné práce zaoberajúce sa touto problematikou pre celý západoslovanský svet).

Plastické značky na dnách nádob sa objavujú na mnohých lokalitách v strednej Európe už v 7.-8. stor., pokračujú v 9. stor. a podľa viacerých poznatkov pretrvávali aj v mladších úsekoch stredoveku. Neskôr ich zrejme vystriedali značky umiestnené na vrchných častiach nádob - kolky (napr. *Černohorský 1965*; *Hoššo 1983*; *1981-1982*; *1999*; *Nekuda, V. 1965*; *1975*; *Polla 1962*; *1971*).

V rámci územia Slovenska boli základné motívy značiek na dnách nádob z 9.-10. stor. veľmi podobné motívom zo 7.-8. stor., aj keď ich konkrétne vyhotovenie sa navzájom odlišovalo (*Kraskovská 1983*; *Vlkolinská 1995; 1996*, tab. IX). Podobné zistenia, týkajúce sa základných motívov značiek na dnách nádob, boli doložené zo sídliska v Bielovciach pre 10.-11. stor. (*Fusek 2000*, 118).

Výskyt značiek na dnách nádob koncom 12. a v prvej polovici 13. stor. predstavuje bežný jav, čo potvrdzujú tiež nálezy datované mincami (*Hoššo/Lesák 2001*, 248; *Lesák 2000*, 141; *Ruttkay 1995*, 565; *Ruttkay/Cheben 1992*).

Na základe vzájomného porovnávania motívov značiek možno konštatovať, že základné motívy, aké boli zistené aj na dnách nádob v Beluši, sa v podstate na vtedajších lokalitách na území Slovenska i na Morave opakujú. Prevláda hlavne motív samotného kríža a jeho variantov, kríža v kruhu alebo v štvoruholníku. Ďalším motívom býva samostatná hviezdica, prípadne i hviezdica v kruhu alebo aj štvoruholník vyplnený mriežkou. Zložitejšie motívy sú pomerne zriedkavé a bývajú ohraničené zväčša len na jednu lokalitu.

Možno konštatovať, že osada v Beluši z 12.-13. stor. v podstate spĺňa - čo sa týka fenoménu značiek na dnách - základné charakteristiky typické pre toto obdobie na Slovensku i na susednej Morave. Z hľadiska techniky či technológie vyhotovenia má však zaujímavé postavenie nádoba z objektu 4, na dne ktorej bola zaznamenaná prítomnosť akoby zdvojenej značky (obr. 9: 4). Určiť túto značku ako prípadný odtlačok upevnenia podložky považujem za predčasné. Na základe uvedených skutočností nemožno považovať samotné značky za vhodné datovacie kritérium. K takýmto zisteniam pre skúmané obdobie dospeli mnohí autori (napr. *Hoššo 1981-1982*, 31, 32; *Nekuda, V. 1965*, 109-142; *2000*, 236; *Ruttkay/Cheben 1992*, 113; *Šalkovský/Vlkolinská 1987*).

Okrem uvedených skutočností je potrebné ešte uviesť, že v mnohých prípadoch samotné značky neboli dostatočne zreteľné na to, aby bolo možné určiť ich formu, a to nielen kvôli zlomkovitosti zachovania dien nádob. Vychádzajúc z uvedených zistení teda naďalej zostáva do značnej miery otvorená otázka funkcie značiek, ako aj spôsobu ich vyhotovenia, hoci o úplné zodpovedanie týchto otázok sa snažilo už veľa bádateľov.

Z á s o b n i c e

Okrem hrncov k veľmi výrazným javom v rámci skúmanej keramiky z Beluše patria zásobnice. Zásobnice, ako aj výrazne veľké hrncovité tvary, ktoré vďaka svojej veľkosti mohli plniť funkciu zásobníc, sú podľa vyjadrení bádateľov na stredovekých sídliskách pomerne bežné, aj keď im nebýva vždy venovaná patričná pozornosť pri opise a zobrazovaní keramického materiálu v publikáciách. V dôsledku toho sa ich počet, odvodený len na základe publikovaných nálezov, zdá omnoho nižší, než tomu mohlo byť v skutočnosti. Napriek tomu sa domnievam, že keramické zásobnice patrili k pomerne častej výbave na jednotlivých sídliskách.

Súbornejšie sa týmto druhom keramických nálezov venoval už *J. Eisner* (*1933*; *1966*, 279, 280) a približne od polovice 20. stor. sa zásobnicami z územia Čiech a Moravy zaoberalo niekoľko ďalších bádateľov (*Goš/Karel 1979*; *Mackerle 1955*; *Nekuda/Reichertová 1968*, 51; *Spurný 1965*). Základné závery týchto prác nestrácajú na aktuálnosti a stali sa východiskom pre podrobnejší rozbor vývoja zásobníc v rôznych regiónoch Moravy, ako aj susedných území.

Na Slovensku sa zásobnicami zaoberali viacerí bádatelia hlavne od poslednej štvrtiny 20. stor. Vo väčšej či menšej miere sa tejto téme venovali pri analýze lokalít, na ktorých sa tento druh nádob vyskytol (*Bazovský/Elschek 1998*, 90-96; *Fusek/Spišiak 2005*; *Hoššo 1983*, 234; *1999*, 153-155; *Hoššo/Lesák 2001*, 245-259; *Lesák 2000*, 150; *Ruttkay 1995*, 565; *1996*, 264; *Šalkovský/Vlkolinská 1987*, 150-172).

Vzhľadom na blízkosť Beluše voči územiu Moravy a na možnosť vzájomných kontaktov a vplyvov chcem na tomto mieste podrobnejšie uviesť výsledky prác bádateľov V. Goša a J. Karela, ktorí sa detailnejšie zaoberali vývojom zásobníc s dôrazom na severnú Moravu, vychádzajúc najmä z nálezov v Mohelnici (*Goš 1977*; *Goš/Karel 1979*). Ich závery v podstate platia dodnes.

Zásobnice sa do špeciálnych foriem začínajú vyvíjať od 11. stor. *V. Goš* (*1977*) pôvodne rozdelil zásobnice podľa ich tvaru a najmä tvaru ich okraja do dvoch základných skupín či typov, pričom v podstate až II. typ predstavuje (aj s jeho variantmi) klasickú zásobnicu s výrazne zosilneným okrajom (okružím). Oba typy slúžia ako východisko pre datovanie, ktoré však ďalej upresnil v rámci spoluautorskej štúdie (*Goš/Karel 1979*). Tu boli vyčlenené 4 základné typy na báze keramiky pochádzajúcej zo severnej Moravy, pričom tieto typy zodpovedajú deleniu aj podľa chronológie. Prvé ozajstné zásobnice boli doložené k polovici 11. stor. Masívne zásobnice II. typu sú zaraďované do obdobia od prvej polovice až do konca 12. stor., pričom najčastejšie bol zistený variant IIB. Koncom 12. stor. sa začínajú objavovať exempláre s nábehom na III. vývojový rad - s kyjovite zosilneným okrajom, ktorý dominuje potom hlavne v 13. stor. Zásobnice IV. typu sú charakteristické vyššími kyjovite zosilnenými okrajmi a výškou až 80 cm. Tento posledný typ je však charakteristický hlavne pre 14.-15. stor. K zániku používania masívnych zásobníc zrejme došlo až na konci 15. stor. Autori tiež zdôraznili, že práve v období vrcholného stredoveku sa už aj na zásobniciach prejavila výraznejšia tvarová diferenciácia v jednotlivých regiónoch, čo dokladajú určitými rozdielmi medzi severnou a južnou Moravou (*Goš 1984*, 237, 251; *Goš/Karel 1979*, 170). Vonkajšie časti okrajov zásobníc bývajú zdobené jednoduchou rytou vlnovkou, neskôr hrubšími žliabkovitými líniami, ktoré sa najčastejšie viažu na III. vývojový rad. Výzdoba na tele zásobníc pozostáva zo žliabkov, niekedy kombinovaných s vlnovkou vyhotovenou hrubším nástrojom s jedným hrotom. Pomerne často sa vyskytuje výzdoba v podobe vetvičkovitého ornamentu. Objavuje sa i plastická výzdoba v tvare plastickej lišty na tele, ktorá zvykne byť bohato zdobená, ale aj bez výzdoby (najmä neskoršie lišty nebývajú zdobené). Taktiež platí, že pri výskyte viacerých líšt na tele zásobnice bola zdobená len najvyššie situovaná lišta a nižšie lišty sú bez výzdoby.

V nedávnej dobe sa v nadväznosti na spomínané práce pomerne detailne venoval rozboru zásobníc *L. Poláček* (*1994*, 140, 141; *1998b*, 152, 153, 155, 195, obr. 48) na základe rozsiahleho súboru z Mikulčíc, najmä pokiaľ išlo o zásobnice s vysokým obsahom grafitu, ktoré sú datované do 12. až 13. stor. Tamojšie základné typy štvoruholníkového prierezu zodpovedajú typom z Beluše. Obdobné datovanie doložil pri ich analýze na Břeclavsku *J. Unger* (*1981a*; *1984*; *1992*). Nálezy zásobníc z viacerých juhomoravských i severomoravských lokalít charakterizoval *B. Novotný* (*1974*; *1976*, 211; *1978*, 196-198; *1981*, 224-228). Zaoberal sa nimi aj *R. Nekuda* (*1984*, 43; *1986-1987*, 128, 129). Pre región Brna sa venovali ich analýze R. Procházka a I. Loskotová, ktorí porovnávajú tamojší výskyt zásobníc aj v širších moravských súvislostiach a hľadajú analógie z iných lokalít (*Loskotová/Procházka 1996*, 205-215, obr. 2; *Procházka 1984*; *1991*; *1992a*; *1992b*; *2003*; *Procházka/Loskotová 1999*, 170-180). K nálezom okrajov zásobníc v Beluši majú najbližšie okraje uvádzané v štúdii *I. Loskotovej* a *R. Procházku* (*1996*,

obr. 2), označené číslami 935, 937, ktorých väčšina pochádza z prvej polovice 13. stor.

Pre strednú Moravu pri výbere lokalít s keramikou obsahujúcou grafit venoval značnú pozornosť aj zásobniciam z 12. stor. *Č. Staňa* (*1998*, 120). *V. Nekuda* (*1973*, 88; *1985*, 109; *2000*, 239, 240) zoradil zásobnice odkryté na sídlisku v Mstěniciach na Slavonicku do štyroch skupín, pričom predovšetkým jeho 3. a 4. skupina sú blízke nálezom z Beluše a tiež sú datované do 12. a 13. stor. Exempláre III. typu majú výrazne vyšší okraj, ktorý bol smerom von aj dnu zosilnený - variant A a C podľa autora. Z výzdobných prvkov prevažujú vrypy, jednoduchá vlnovka a obvodové ryhovanie. Pre IV. typ sú príznačné kyjovite stvárnené a zvonka profilované okraje. Veľmi zaujímavá nálezová situácia bola odkrytá v Mstěniciach v rámci stredovekej usadlosti XII, kde bola zásobnica odkrytá *in situ* - takmer celou svojou výškou zapustená do zeme (*Nekuda*, *V. 2000*, obr. 306), čo svedčí o konkrétnych možnostiach využitia týchto foriem nádob. Analogický nález pochádza z osady Bystřec, kde sa zásobnica zapustená do zeme našla v usadlosti U II (*Belcredi 2006*, 333).

Podobný vývoj bol sledovaný tiež v obci Konůvky (*Měchurová 1997a*, 63), ako aj v osade Pffafenschlag (*Nekuda*, *V. 1975*, 118-120). K rovnakým výsledkom, aké publikovali uvedení bádatelia, dospel aj *L. Belcredi* (*2006*, 333) pri skúmaní keramiky z už uvedenej osady Bystřec.

Pri snahe datovať zásobnice zo skorších nálezov z územia Slovenska sa môžeme opierať iba o niektoré lokality s ich prítomnosťou. Ide napríklad o exempláre zo sídliska v Hurbanove-Bohatej (*Habovštiak 1961*, 473, obr. 28), o nálezy z 11.-12. stor. v Siladiciach (*Habovštiak 1962*, 845) či o keramiku z prieskumu v Bratislave na Leningradskej ulici (*Vallašek/Plachá 1965*, 105, 106). Viaceré takéto zlomky uvádza *T. Štefanovičová* (*1975*, 108, 197) z výskumu stredovekého osídlenia v rámci Bratislavského hradu, s datovaním do 11.-13. stor. Nechýbali ani v druhej fáze osídlenia na sídlisku Komjatice-Štrkovisko, s datovaním do 12.-13. stor. (*Šalkovský/Vlkolinská 1987*, 165, obr. 25).

Novšie údaje sú sumarizované v prácach *M. Ruttkaya* (*1995*, 570-585; *1996*) na základe výskumu lokality Nitra-Párovské Háje. Veľkú pozornosť venoval takýmto keramickým nálezom aj *J. Hoššo* (*1999*, 154, 155). Vychádzajúc z najnovších výskumov v oblasti Bratislavy sa zásobnicami (vrátane zásobníc s veľmi výrazným podielom grafitu) zaoberali aj *J. Hoššo* a *B. Lesák* (*2001*). Autori uvádzajú najmä polohy (Hlavné námestie a františkánska záhrada na Uršulínskej ulici), kde bola zistená mimoriadna koncentrácia zlomkov zásobníc, oveľa vyššia než je bežné pre predpokladané použitie v domácnostiach. Dôležitým príspevkom k sledovanej problematike je analýza keramiky na základe výskumu lokality Nitra-Šindolka, datovanej do záveru 11. a do 12. stor. (*Fusek/Spišiak 2005*).

Niektoré zlomky okrajov zásobníc nie je jednoduché zaradiť do vývojových schém, keďže nemajú presné analógie na lokalitách s doloženým absolútnym datovaním. Možno ich však zaradiť aspoň k základným vývojovým typom. Niektoré okraje však predstavujú prechodné formy, preto ich často nie je možné dosť presne začleniť. Možno len súhlasiť s G. Fusekom, keď pri analýze grafitových zásobníc z lokality Nitra-Šindolka, datovanej do druhej polovice 11. a prvej polovice 12. stor., s presahom do druhej polovice 12. stor., konštatuje o schéme vývoja zásobníc publikovanej *V. Gošom* a *J. Karelom* (*1979*), že s odstupom štvrťstoročia sa autormi stanovené tendencie vývoja mnohokrát potvrdili či upresnili (*Fusek/Spišiak 2005*). Zároveň sa ale ukazuje, a to aj v súbore Nitra-Šindolka (typy Z1 a Z3 sa v danej klasifikačnej schéme neobjavujú), že typologický rozsah okrajov grafitových zásobníc je variabilnejší. Túto skutočnosť už predpokladali v apendixe svojej štúdie *V. Goš* a *J. Karel* (*1979*, 174).

Čo sa týka okrajov zásobníc odkrytých v Beluši, možno ich podľa analógií zaradiť k zásobniciam moravského pôvodu (napr. *Belcredi 2006*; *Fusek 1998*, 233-235; *Fusek/Spišiak 2005*, 292-300, 311-318, obr. 18; *Nekuda*, *V. 2000*; *Loskotová/Procházka 1996*; *Poláček 1998b*; *Scharrer-Liška 2003*, obr. 3; 4). Viaceré takéto exempláre boli datované aj prostredníctvom mincí. Ich počiatky spadajú už do 11. stor., hlavne od jeho druhej polovice, a plne sa rozvinuli v 12. stor.

Zásobnice rakúskeho pôvodu, ktoré z územia Slovenska nedávno zhrnul G. Fusek, sa v Beluši vôbec nevyskytli. Nezistili sa ani na lokalite Nitra-Šindolka, hoci v rámci Nitry sa na niektorých skúmaných polohách v neveľkom počte vyskytli (*Fusek/Spišiak 2005*, obr. 17). Zásobnice rakúskeho pôvodu sú však pomerne hojne zastúpené v Bratislave (*Bazovský/Elschek 1998*; *Fusek/Spišiak 2005*, obr. 17; *Hoššo 1999*; *Hoššo/Lesák 2001*), čo poukazuje na blízke kontakty s rakúskymi výrobnými centrami a podčiarkuje dôležitosť obchodných ciest cez Bratislavu. Viaceré polohy sú tam datované i mincami.

Keď chceme zaradiť zásobnice z Beluše do základnej vývojovej schémy podľa *V. Goša* a *J. Karela* (*1979*), je možné ich s určitou rezervou začleniť do ich II. typu, hlavne IIB, a iba čiastočne aj do III. typu. Spadajú do 12. a prvej polovice 13. stor. Je však nutné zdôrazniť, že nešlo o úplne presné analógie, ale iba o podobnosť v základných rysoch, pretože v určitých detailoch sa okraje z Beluše čiastočne odlišovali.

Možno konštatovať, že zásobnice z Beluše majú najbližšie k typu Z1 podľa triedenia G. Fuseka (*Fusek/Spišiak 2005*, 296-298) a v prípade jedného okrajového črepu z objektu 2 (tab. IV: 2_169) nachá-

dzame paralelu v šindolskom type Z4. Typy Z1 a Z4 zodpovedajú tvarovo aj chronologicky Scharrer-Liškovej typu 1 (*Scharrer-Liška 2003*), takže je možné uvažovať o ich moravskom pôvode (*Fusek/Spišiak 2005*, 298). Podľa I. Loskotovou a R. Procházkom detailne vypracovaného triedenia zásobníc z územia Brna (*Loskotová/Procházka 1996*, 214, obr. 2; *Procházka/Loskotová 1999*, 182, 183 - s úpravou datovania k polovici 12. stor.) majú okraje zásobníc z Beluše najbližšie k ich typom 935 a 937.

Vychádzajúc z uvedených dobre datovaných analógií možno zásobnice z Beluše datovať do druhej polovice 12. a prvej polovice 13. stor.

Pokiaľ ide o výzdobu jednotlivých typov zásobníc, *V. Goš* a *J. Karel* (*1979*, 164-175) zdôrazňujú na základe chronologicky podložených nálezov zo severnej Moravy, že najbohatšiu výzdobu mali exempláre prináležiace k ich II. typu, s hlavnou koncentráciou v 12. stor. Takmer celé boli pokryté výzdobnými prvkami. Výzdoba pozostávala jednak z rytej, jednak z plastickej výzdoby. K typickým výzdobným prvkom patril pás vrypov hlavne na hrdle a na pleciach, často v podobe vetvičkovitého ornamentu, veľmi často sa vyskytli žliabky na tele, niekedy kombinované s jednoduchou vlnovkou. Neskôr sa škála týchto prvkov zmenšuje a prevláda výzdoba v podobe žliabkov či závitnice. Už v 13. stor. miznú najmä plastické lišty a výzdoba sa redukuje len na kombináciu pozostávajúcu z pásu šikmých vrypov občas usporiadaných do vetvičky, umiestnených na podhrdlí, a zo žliabkovania na tele (*Goš 1977*, 297; *Goš/Karel 1979*, 170). Tieto závery potvrdili aj niektoré ďalšie analýzy nálezov z osád 11., 12. a 13. stor. na Morave (*Loskotová/Procházka 1996*; *Nekuda, R. 1986-1987*; *Nekuda, V. 2000*, 205-207; *Poláček 1998b*, obr. 48; *Procházka/Loskotová 1999*; *Procházka 2003*) aj na Slovensku (*Fusek 1998*; *Fusek/Spišiak 2005*; *Hoššo 1999*; *Hoššo/Lesák 2001*, 251; *Šalkovský/Vlkolinská 1987*, 165).

Predovšetkým na základe moravských dobre datovaných nálezov možno konštatovať, že najčastejšie boli zdobené lišty nachádzajúce sa pod hrdlom, ostatné lišty na tele nebývali zdobené. Exempláre datované do 13. stor. tiež nemávajú zdobené lišty a ich profil sa blíži plochému obdĺžniku, niekedy s miernym prežliabnutím (*Fusek/Spišiak 2005*, 298, 299; *Poláček 1998b*).

V Beluši boli na viacerých zlomkoch zásobníc pod ich okrajom zistené ryté výzdobné motívy pozostávajúce tak z pásov vrypov a zásekov, ako aj z tzv. vetvičkovitého ornamentu. V tejto rozvinutej podobe majú pomerne veľa analógií na mnohých sídliskách datovaných do 12.-13. stor., takže nepovažujem za nutné uvádzať všetky lokality s týmito výzdobnými prvkami (napr. *Cejnková/Loskotová 1992*; *Fusek/Spišiak 2005*, 298; *Goš/Karel 1979*; *Hoššo/Lesák 2001*, 251; *Loskotová/Procházka 1996*, 205-207; *Nekuda, V. 1972*; *2000*, 239, 240; *Ruttkay 1996*, 263, 264; *Šalkovský/Vlkolinská 1987*, 165; *Zatloukal 1999*).

Plastická výzdoba v podobe lišty bola v Beluši odkrytá dvakrát, to na zlomkoch tiel zásobníc s obsahom grafitu z dvoch objektov, pričom však samotná lišta nebola zdobená a ani jej najbližšie okolie, pokiaľ to bolo možné kvôli torzovitosti črepov zistiť.

Vývojom plastickej lišty na nádobách obdobia 9.-10. stor. v rámci sídlisk sa podrobnejšie zaoberal *L. Galuška* (*1989*). Na pohrebiskách z územia Slovenska takáto výzdoba nebola doložená (*Vlkolinská 1996*, tab. IX).

Pre sledované obdobie 12.-13. stor. uvediem niektoré práce, v ktorých sa autori zaoberajú touto problematikou súbornejšie v rámci Slovenska (*Bazovský/Elschek 1998*; *Fusek 1998*; *Fusek/Spišiak 2005*; *Hoššo/Lesák 2001*, 251; *Ruttkay 1995*; *1996*) a Moravy (*Loskotová/Procházka 1996*; *Nekuda, R. 1984*, 35; *Procházka 1991*; *Unger 1995*, 123).)

Pri porovnávaní nálezov z Beluše s nálezmi z lokality Nitra-Šindolka, datovanými do druhej polovice 11. až prvej polovice 12. stor., možno konštatovať, že v Beluši síce úplne chýbajú zásobnice rakúskeho pôvodu, ale našli sa tam zásobnice moravského pôvodu (*Fusek/Spišiak 2005*, 298, 299, obr. 17; 18), aké boli nájdené a presnejšie datované hlavne v Nitre (rôzne polohy), Komjaticiach, Trnave a v jednom prípade dokonca aj na severozápadnom Slovensku v Dubnici nad Váhom-Prejte, ktorá nie je príliš vzdialená od lokality Beluša.

Ako vyplynulo z porovnávania situácie týkajúcej sa plastickej výzdoby zistenej v Beluši s analógiami z najbližších oblastí Slovenska a Moravy, charakter tejto výzdoby nevybočuje z celkove známej vývojovej situácie v 12.-13. stor. Treba však opäť zdôrazniť, že obe lišty z tiel zásobníc v Beluši mali v profile štvoruholníkový plochý tvar a v jednom prípade bola lišta prežliabnutá. No vôbec nemali výzdobu, čo nie je príliš častým javom a čo je skôr typické pre lišty situované na spodných častiach tiel zásobníc a hlavne pre mladšie varianty (*Nekuda, R. 1984*, 35 - vrátane datovania mincou). Oveľa častejšie sú pre 12. stor. doložené plastické lišty pokryté bohatou rytou výzdobou. V prípade viacerých líšt na jednej zásobnici platí pravidlo, že aspoň lišta situovaná pod hrdlom niesla výzdobu (napr. *Belcredi 2006*; *Fusek/Spišiak 2005*, 298-300, 315-319; *Loskotová/Procházka 1996*; *Poláček 1998b*, obr. 5; 48).

Zdobený okraj zásobníc bol v Beluši zistený v podobe jednoduchej vlnovky z vonkajšej strany na zlomkoch okrajov zásobníc (tab. IV: P, 2_169; VI: 6_2) prináležiacich k typu IIB a jediný prípad výzdoby vo forme žliabkov na okraji naznačujúcom prechod k III. typu podľa *V. Goša* a *J. Karela* (*1979*).

Pokiaľ ide o vývoj výzdoby použitej na okrajoch nádob, prvé doklady zdobenia okrajov hrncov boli na slovanskej keramike zistená už zo včasnoslovanského obdobia (*Fusek 1994*). Pomerne častým javom sa zdobené okraje stali v slovansko-avarskom období, ako to dokladajú publikácie z jednotlivých pohrebísk. Súbornejšie sa ich vývoju venoval *L. Galuška* (*1987*).V kontexte s keramikou odkrytou na pohrebiskách 9.-10. stor. na Slovensku výzdobu na okrajoch nádob analyzovali hlavne *I. Vlkolinská* (*1994*) a *M. Ruttkay* (*1996*).) Prakticky všetci bádatelia, ktorí sa na skúmaných lokalitách stretli s týmto javom, museli mu venovať určitú pozornosť.

Výzdoba počas vývoja podliehala určitým zmenám. V období 12. a 13. stor. sa pre hrnce stáva charakteristická hlavne výzdoba v podobe jednoduchej vlnovky na vonkajšej strane hore vytiahnutých okrajov, hlavne vyšších foriem. Takéto okraje najmä od 13. stor. pomerne často zdobili aj ornamenty vyhotovené radielkom.

Pokiaľ ide o výskyt zdobenia okrajov zásobníc, na Morave bola podľa nálezov obdobná situácia ako na Slovensku. Takáto výzdoba sa tam objavuje už v závere 12. stor., ale typickou sa stáva hlavne v 13. stor. (*Měřínský 1991*, 179; *Nekuda, R. 1984*, 35; *Nekuda, V. 2000*, 241).

Na väčšine sídlisk z 12.-13. stor. na území Slovenska aj Moravy boli okrem uvedených znakov na zásobniciach zistené i reparačné zásahy (*Belcredi 2006*, 333; *Hoššo/Lesák 2001*, 251, 252; *Šalkovský/Vlkolinská 1987*, 158), čo predstavuje všeobecnú snahu udržať zásobnice čo najdlhšiu dobu v užívaní, pretože ich nahradenie novým exemplárom nebolo zrejme také jednoduché a možno ani lacné. Životnosť zásobníc bola teda zrejme omnoho dlhšia ako bežného riadu, ktorý bol - vychádzajúc z etnografických paralel - obmieňaný v domácnosti približne raz za desať rokov (*Hoššo/Lesák 2001*, 252). Reparačné zásahy sa zistili na zásobniciach z väčšiny sídlisk vrcholného stredoveku. Týka sa to nielen obdobia 12.-13. stor., ale aj nálezov datovaných do druhej polovice 13. až začiatku 15. stor., napríklad zo sídliska v Zlatých Moravciach (*Ruttkayová/Ruttkay 2002*, 457). Vyobrazenie okrajov zásobníc na lokalite Zlaté Moravce poukazuje na ich veľkú rozmanitosť. Na tomto mieste chcem podotknúť, že uvedené profily nezodpovedajú profilom zásobníc v Beluši.

G r a f i t

Na možné kontakty a ovplyvnenia inými lokalitami a prostrediami poukazuje v Beluši výrazný podiel nádob s obsahom grafitu v surovine, z ktorej boli vyhotovené. Sľuda, ktorá je typická až pre 14. stor., sa tu takmer vôbec neobjavuje. Obdobná situácia je doložená na Morave (*Belcredi 1987*; *2006*, 338; *Procházka 1991*; *1994*; *Unger 1984*, 293; *1999*, 90-104).

Materiál, z ktorého boli belušské nádoby vyhotovené, bol skúmaný zatiaľ hlavne makroskopicky. Iba dve vzorky zo zásobníc, pochádzajúce z objektu 2, sa skúmali aj prírodovednými metódami.

Na tomto mieste je vhodné uviesť stručné zhrnutie výsledkov, ku ktorým dospel *J. Spišiak* (*2007*) pri analýzy týchto vzoriek: „*Analyzované vzorky grafitu možno zaradiť k typu V a zriedkavejšie k typu VI podľa delenia R. W. Dell´moura (2001, obr. 6). Tieto typy sú charakteristické pre tzv. Ostgruppe, t. j. pre grafitovú keramiku z Dolného Rakúska, Moravy, zo Slovenska a z Maďarska. Keďže na Slovensku a v Maďarsku sa nevyskytujú vhodné suroviny (Fusek/Spišiak 2005, 289, 309-314, 317-319), ide o keramiku vyrobenú hlavne na Morave a v Dolnom Rakúsku. Keď porovnáme analyzovanú keramiku z Beluše s grafitovou keramikou z Nitry-Šindolky... (Fusek/Spišiak 2005, 280, 281), vykazujú vzorky z Beluše pomerne špecifické zloženie. ... Vzorky z Beluše poukazujú na pomerne vyspelú techniku prípravy hrnčiarskej suroviny. Keramika bola zrejme vyrobená na Morave. ... Uvedené rozdielne charakteristiky nálezov z Beluše a z Nitry-Šindolky však nevylučujú podobnú lokalizáciu zdrojových surovín. Úvahy o chronologických súvislostiach pozorovaných zmien zloženia grafitovej keramiky by v súčasnosti boli ešte predčasné*“. Výsledky analýz priniesli zaujímavé zistenia, no zároveň aj ďalšie otázky.

Viacerí bádatelia v strednej Európe v súčasnosti venujú pozornosť výskytu grafitu v keramike z obdobia stredoveku. Je predmetom intenzívneho bádania hlavne na Morave a v Rakúsku, čo nepochybne súvisí s jej masovým výskytom na týchto územiach, podmieneným rozšírením ložísk grafitu. Tieto ložiská geograficky ohraničuje oblasť Českého masívu. Na Morave sa grafity nachádzajú v západnej časti krajiny v páse od Jeseníkov až po horný tok Dyje. Tam pokračujú v dolnorakúskom Waldviertli, prekračujú Dunaj až po juhovýchodný okraj oblasti Dunkelsteiner Wald. V hornorakúskom Mühlviertli sa tiež nachádzajú malé ložiská grafitu, ložiská v alpskej oblasti nie sú priemyselne využívané (*Fusek/Spišiak 2005*, 288; *Krejčí/Štrejn 1963*, mapa na strane 223; *Novotný 1964*, 398; *Rozložník et al. 1987*, 353). Neveľké poľské ložiská nadväzujúce na severomoravskú grafitovú oblasť neposkytli jednoznačné doklady o ich využívaní v stredoveku. Nie všetky miesta výskytu grafitu boli a sú vhodné na ťažbu.

V Západných Karpatoch sa nenachádzajú ložiská grafitu priemyselného významu. Ani v jednom prípade však kvalita grafitovej suroviny (obsah grafitu do 5%) nedosahuje také parametre, aby zodpovedali obsahu grafitu, bežnému v grafitovej keramike. Na základe toho výskyty grafitov v Západných Karpatoch (Slovensko, priľahlá časť Moravy a Poľska)

nemohli poskytnúť surovinu na výrobu grafitovej keramiky (*Fusek/Spišiak 2005*, 289). Na severnej Morave sa depóniá grafitových hrnčiarskych hlín dosiaľ objavili len v blízkosti výstupov grafitov na povrch (*Goš 1971*, 156; *Mačalová 1984* - napr. lokality Mohelnice, Loštice).

Bádatelia sa snažia riešiť hlavne otázky súvisiace s možným transportom samotného grafitu, resp. s transportom keramických nádob s obsahom grafitu, najmä do väčších vzdialeností (*Hoššo 1993*, 153-155; *1999*; *Hoššo/Lesák 2001*, 251-253). Rovnako sa venujú vysvetľovaniu rôzneho podielu grafitu v surovine, pričom predovšetkým jeho vysoký obsah, ale aj jeho špeciálne zapracovanie, zistené príslušnými analýzami, by mohlo pomôcť poukazovať na špeciálny výber suroviny. V prípade niektorých črepov s veľmi malým obsahom grafitu by sa dalo uvažovať o tom, že grafit mohol byť len náhodnou súčasťou iného materiálu, ktorý sa pridával do hliny. Predmetom skúmania je tiež otázka, aký vysoký obsah grafitu v surovine, prípadne aká jej určitá úprava môžu mať ozajstný význam pre vyvolanie vlastností, ktoré sú nádobám s obsahom grafitu pripisované (najmä tepelná odolnosť, hydrofóbnosť a pod.). Úžitkové vlastnosti grafitovej keramiky boli ovplyvnené teplotou a spôsobom výpalu. Pre výpal grafitovej keramiky je optimálne redukčné prostredie, pretože v ňom na povrchu črepu dochádza k menším stratám uhlíkatých zložiek ako pri oxidačnom výpale (*Fusek/Spišiak 2005*, 292; *Goš 1973*, 373, 374).

Odlišné sfarbenie zistené na povrchu zásobníc, ktoré vzniklo vypálením čiastočiek grafitu, niektorí autori vysvetľujú ako ochranu proti otretiu povrchu, ale mohlo ísť aj o vrstvu chrániacu do určitej miery proti presiakavosti. V každom prípade však nešlo o druhotné nanášanie inofarebnej hlinky po vypálení nádoby, čo posúva posudzovanie jeho významu. Keď totiž podrobnejšie skúmame kvalitu vypálenia samotného grafitu v zásobniciach, v mnohých prípadoch zvyčajne nevykazuje príliš vysokú úroveň vypálenia. V dôsledku toho teda grafit nemohol získať všetky svoje vlastnosti (najmä nie ohňovzdornosť), kvôli ktorým sa pridával do hliny v neskorších fázach stredoveku, napr. v prípade téglikov na tavenie kovov. Ohňovzdornosť však mohla byť získaná až pri oveľa vyššom stupni výpalu, než aký bol zistený pri zásobniciach. Bádatelia preto skôr predpokladajú využitie zásobníc na uloženie sypkých materiálov než tekutín (*Hoššo/Lesák 2001*, 251). Analýze tzv. engoby na zásobniciach sa v nedávnej dobe podrobne venovali *G. Fusek* a *J. Spišiak* (*2005*, 293). Na základe výsledkov prírodovedných analýz dospeli k zisteniu, že ide o odlišné sfarbenie povrchu, vzniknuté vypálením čiastočiek grafitu.

Keďže na Slovensku nie sú doložené využiteľné ložiská grafitu, poloha Beluše na Slovensko-moravskom pomedzí a blízkosť priesmykov (najmä Hrozenkovský, Vlársky a Lyský) mohli zohrávať dôležitú úlohu pri predpokladanom transporte grafitových nádob z Moravy na územie Slovenska, čo naznačuje vzájomné kontakty a vplyvy oboch týchto geograficky blízkych oblastí. Pri porovnávaní keramických nálezov z oboch strán dnešných hraníc sú pozorovateľné viaceré zhody a analógie (za vyjadrenie chcem na tomto mieste poďakovať hlavne bádateľom - L. Galuškovi, P. Kouřilovi, L. Poláčkovi, R. Procházkovi).

K Beluši najbližšie ložiská grafitu na severnej a strednej Morave boli vo veľkovrbenskej klenbe a v olešnickej časti svrateckej klenby, malé ložiská grafitu boli predovšetkým v okolí Ivančíc, Velkej Biteše a Mohelnice (*Bláha 1980*, 303; *Demek/Novák a kol. 1992*, 126; *Fusek/Spišiak 2005*; *Goš 1977*, 299; *Kouřil 1989*, 211, 212; *1994*, 145, 153; *1998*, 37-47; *Mačalová 1984*; *Procházka 1984*, 431-434; *Procházka/Loskotová 1999*, 182). Najbližšie ložiská sú však až vo vzdialenosti viac ako 100 km od skúmanej osady v Beluši.

Ani podrobné štúdium výplne belušských objektov neprinieslo zistenia o vrstvičke grafitu na ich dne, aká sa napríklad našla na sídlisku v Mohelnici, kde sa jej prítomnosť spája so spracovaním grafitu (*Goš 1973*).

Napríklad dovoz grafitu (spolu so sprievodnými horninami) do Brna už pre horizont I.1 (predtým označovaný ako horizont I.a) predpokladajú *R. Procházka* a *I. Loskotová* (*1999*, 182) s najväčšou pravdepodobnosťou hlavne z Nedvědickej vrchoviny na Olešnicku, teda z ložísk vzdialených iba asi 30-40 km od Brna. Tento horizont autori označili ako osídlenie, ktoré bezprostredne predchádzalo príchodu cudzích kolonistov a utváraniu mesta s právami.

K zaujímavým zisteniam dospel *P. Kouřil* (*1994*, 153) pri prírodovednej analýze grafitovej keramiky 12.-13. stor. zo severnej Moravy (české Sliezsko). Výsledky analýz niektorých črepov nepoukazujú na moravský pôvod zisteného grafitu, hoci jeho ložiská sa nachádzajú v blízkosti skúmaných lokalít. Pre severomoravskú surovinovú základňu grafitu podľa doterajších analýz je charakteristický vysoký obsah Fe_2O_3, ktorý však bol vo väčšine vybraných vzoriek veľmi nízky, čo navodzuje ďalšie otázky.

K pozoruhodným výsledkom pri rozbore niekoľkých vzoriek z Racibórza v Sliezsku, datovaných do 12.-13. stor., dospeli autori *P. Rzeznik* a *H. Stoksik* (*2004*). Na základe použitých chemicko-fyzikálnych analýz skúmali úžitkové vlastnosti rozdielnych druhov nádob s obsahom grafitu (hrncov a zásobnice), hlavne vlastností súvisiacich s ich mineralogickým a chemickým zložením, teplotou výpalu a nasiakavosťou vodou. Získané výsledky podľa autorov svedčia o lokálnej výrobe grafitovej keramiky, aj keď odtiaľ

nie sú známe ložiská grafitu. Analýzy nepriniesli doklady o tom, že grafit by podstatne zvyšoval kvalitu nádob. Bádatelia sa preto prikláňajú k názoru, že grafitová prímes slúžila skôr na uľahčenie práce s hrnčiarskou hmotou pri jej príprave a vo fáze točenia, než na využitie iných vlastností grafitu. Využívala sa hlavne výnimočná mäkkosť grafitu a jeho charakteristická kĺzavosť. Premenlivé a nie veľmi vysoké množstvo grafitu ukazuje na technologickú podobnosť výroby tejto keramiky s keramikou na Morave a v oblasti sliezsko-moravského pohraničia. Pomerne nízka teplota výpalu skúmaných nádob (cca 550-560 °C) predstavuje ďalšiu zhodu s moravskou oblasťou. Takáto teplota výpalu vylučuje, aby prímes grafitu hrala podstatnú úlohu pri slinovaní keramickej hmoty. Výsledky rozborov ukazujú skúmané nádoby ako výrobky len priemernej kvality, vrátane pomerne vysokej nasiakavosti vodou. Potenciálne prednosti grafitu (vrátane ohňovzdornosti) neboli využité, ako to dokladajú nízke teploty výpalu (*Rzeznik/Stoksik 2004*, 321, 328-335, 341). Grafitovú keramiku z Poznane analyzovala skupina bádateľov *J. Ruminiecka*, *A. Sikorski* a *J. Wenzel* (*2004*) a prehľad nálezov z Poľska uviedla *K. Zamelska* (*1998*, 33-35).

Pri analýze keramiky s obsahom grafitu je nutné skúmať možnosti jej miestnej solitérnej výroby v prostredí dedinského hrnčiara, t. j. ako keramiky so špecifickými požiadavkami na technológiu a surovinu (*Hoššo 1993*, 99; *1999*, 154; *Hoššo/Lesák 2001*, 251). Stredovekí hrnčiari patrili medzi najmenej zámožných remeselníkov (*Nekuda/Reichertová 1968*, 23, 24). Trochu iná bola zrejme pozícia hrnčiarov v určitých remeselníckych osadách či v osadách ležiacich na dôležitých obchodných cestách, napríklad aj pozdĺž dôležitých vodných tokov, než v bežných roľníckych osadách.

Na význam belušskej osady poukazuje nielen jej situovanie v blízkosti toku Váhu ako dopravnej tepny a neďaleko priesmykov na Moravu, ale aj nález dvoch mincí arabského typu, aké sa objavujú len v osadách pri dôležitých obchodných cestách, napokon i nález značného množstva železnej trosky poukazujúcej na kováčstvo a do určitej miery i na výrobu železa. Spájať výskyt grafitovej keramiky v Beluši s vojenskými ťaženiami zasahujúcimi na Slovensko z Moravy v uvedenom období nepovažujem za pravdepodobné, hoci takáto keramika inde na západnom Slovensku mohla s nimi v niektorých prípadoch súvisieť. Dostupnosť odberateľov a trhov prostredníctvom cestných komunikácií, či už vodných tokov, resp. v prípade pohorí priechodnosť priesmykov, tu skôr naznačuje súvis s obchodom (napr. *Fusek/Spišiak 2005*, 311).

Význačné obchodné centrum sa na juhozápadnom Slovensku zistilo v Bratislave. Značný počet zásobníc s obsahom grafitu v tomto regióne je vysvetliteľný najmä blízkosťou ložísk grafitu v neďalekom Dolnom Rakúsku, odkiaľ v sledovanom období viedli kolonizačné trasy na Slovensko, využívajúc Podunajskú cestu. *J. Hoššo* (*1997*, 288-290) však nevylučuje ani možnosť kontaktov s výrobcami nachádzajúcimi sa v blízkosti moravských ložísk grafitu. Nápadná je mimoriadna koncentrácia zásobníc odkrytá v Bratislave v areáli františkánskej záhrady na Uršulínskej ulici a v polohe Vodná veža (*Hoššo/Lesák 2001*, 251), oveľa väčšia než je bežná pre potreby domácností. Túto nápadnú koncentráciu spájajú autori s nejakou špecifickejšou činnosťou. Napríklad v rámci skúmanej Uršulínskej ulice, kde boli odkryté viaceré chlebové pece datované do záveru 12. stor., mohli byť tieto početné zásobnice použité na skladovanie väčšieho množstva obilia (*Lesák 2000*). Dôležité je zistenie, že výskyt nádob s obsahom grafitu je oveľa početnejší v predmestských jadrách významných západoslovenských miest (Nitra, Trenčín, Trnava) než na vidieku (*Fusek/Spišiak 2005*, 313, 319).

Ďalším strediskom výskytu grafitových nádob na Slovensku je Banská Štiavnica, do kovorudnej oblasti ktorej smerovali kolonizačné trasy (*Labuda 1992*; *1997*). V tejto oblasti je doložený tak grafit v zásobniciach, ktoré mohli tvoriť obaly tovarov dovážaných napríklad z Rakúska, ako aj grafit použitý pri vyhotovení téglikov súvisiacich s tavbou rudy. Požiadavky kladené na taviace tégliky boli v neskoršom období evidentne odlišné od požiadaviek kladených na zásobnice (*Hanuliak/Hoššo/Hunka 1996*).

Je pozoruhodné, že ani v krajinách, kde sa grafit ťažil, t. j. v Rakúsku a na Morave, nie je zastúpenie grafitovej keramiky rovnomerné. Jej počet v objektoch na lokalitách postupne ubúda - hlavne od 13. stor. Jej množstvo je v geologicky bezgrafitovej zóne pomerne veľmi nízke, pričom aj v oblastiach susediacich s krajinami s grafitovými ložiskami je jej infiltrácia málopočetná. Zemepisnou vzdialenosťou od oblastí s ložiskami grafitu nálezy grafitovej keramiky ubúdajú, no ich väčšie počty sú zistené v politicko-hospodárskych centrách (*Cech 2001*; *Duma/Ravasz 1976*; *Fusek/Spišiak 2005*, 315).

Na tomto mieste chcem na záver problematiky grafitu zdôrazniť, že dve analyzované vzorky z Beluše poukazujú na pomerne vyspelú techniku prípravy suroviny. Keramika bola zrejme vyhotovená na Morave. Určitá špecifickosť tejto keramiky v porovnaní s výsledkami dosiahnutými analýzou z lokality Nitra-Šindolka však nevylučujú podobnú lokalizáciu zdrojových surovín. Stupeň výpalu doložený v Beluši je pomerne nízky. Ale podobné nízke teploty výpalu boli zistené aj na ostatných analyzovaných vzorkách z rôznych území z toho obdobia, či to už bolo v Nitre-Šindolke (*Fusek/Spišiak*

2005, 291), alebo na Morave (*Kouřil 1994*), v Rakúsku (*Scharrer-Liška 2003*) či v Poľsku (*Rzeznik/Stoksik 2004*). V dôsledku tohto nízkeho stupňa výpalu nemohli byť dosiahnuté, teda ani v dostatočnej miere využívané podstatné vlastnosti grafitu, akými sú najmä hydrofóbnosť a ohňovzdornosť.

K detailnejšiemu riešeniu otázok dovozu grafitu či nádob s obsahom grafitu na Slovensku by zrejme prispelo aj to, keby boli primerane spracované a analyzované keramické nálezy z viacerých ďalších preskúmaných osád, aj keď väčšinou išlo len o odkryv malej časti sídliska, resp. len o niekoľko jám, kde podklady pre datovanie poskytuje iba samotná keramika. Na tomto mieste chcem citovať z práce autorov *G. Fuseka* a *J. Spišiaka* (*2005*, 318): „*V prípade možnosti štúdia profilácií grafitových hrncov na Slovensku máme k dispozícii vlastne údaje iba zo spracúvanej lokality v Nitre na Šindolke*".

Z h r n u t i e

V oblasti stredného, resp. severozápadného Považia bolo z obdobia stredoveku odkrytých len veľmi málo sídliskových lokalít alebo aspoň ich častí a veľa ich ostalo dodnes neobjavených. O väčšine sídlisk máme informácie iba z prieskumných akcií, pričom často ide dokonca len o nálezy zlomkov keramiky a iba v niektorých prípadoch aj o odkryvy objektov. Zvyčajne boli odkryté na jednotlivých náleziskách len jeden či dva objekty - bez ďalších stratigrafických údajov. Črepy bývajú zistené skôr v sídliskových vrstvách a amorfných jamách než v pravidelných štvoruholníkovitých príbytkoch. Z väčšiny sídlisk pochádzajú len keramické zlomky a chýbajú kovové nálezy, napríklad šperky a zbrane, ktoré sú vhodnejšie pre datovanie. Často ani keramika z týchto lokalít nenesie výraznejšie rozlišovacie znaky vhodné pre stanovenie paralel a pre datovanie sídliska.

V dôsledku týchto skutočností teda nie je možné vytvoriť si ozajstný obraz o tvare, početnosti a charaktere či vzťahu jednotlivých druhov sídliskových objektov, o charaktere a rozlohe sídlisk v danej oblasti, ani o ich početnosti a ďalších znakoch či vlastnostiach. Keramika nájdená na sídliskách má oproti keramickým nálezom odkrytým na pohrebiskách určité výhody, ale aj nevýhody, pokiaľ ide o jej vypovedacie schopnosti. Črepy zo sídlisk predstavujú keramiku bežne používanú v každodennom živote na tej-ktorej lokalite, takže je možné utvoriť si obraz o jej konkrétnom zložení a charaktere. Oproti keramike zistenej v hroboch má však tú nevýhodu, že odkryté boli prevažne len zlomky, z ktorých sa málokedy dajú rekonštruovať celé nádoby alebo aspoň ich veľké časti. To následne spôsobuje, že je ťažké zistiť tvary nádob, väzby medzi tvarmi okraja, tela a dna, ako aj ich výzdobu a kombinácie výzdob na jednej nádobe, prípadne aj súvzťažnosť a vzájomnú súvislosť medzi týmito jednotlivými znakmi a charakteristikami.

Pri skúmaní sídlisk a keramických zlomkov na nich odkrytých je nutné hlavne v súvislosti so snahou o datovanie nezabúdať na možné širšie súvislosti, napríklad či ide o oblasť centrálneho alebo iného postavenia sídliska a predpokladaného postavenia samotného sídliska v štruktúre mikroregiónu (centrálne sídlisko či súčasť zázemia a pod.) a na základe toho zvažovať možné väzby a vysvetlenia výskytu nálezov. Vychádzajúc z určitého takéhoto modelu, modifikovaného pre danú oblasť (s väčšou či menšou pravdepodobnosťou), nesmieme strácať zo zreteľa možnosť nerovnomernosti vývoja v danom regióne.

Pri snahe o presnejšie datovanie pomocou keramiky je pre 12.-13. stor. dôležité nielen podchytiť prítomnosť určitého chronologicky priekazného znaku, ale aj jeho početnosť a jeho pomerné zastúpenie voči iným znakom na lokalite. Z tohto dôvodu je na škodu veci, že v Beluši boli horné vrstvy spolu s črepmi z lokality odvezené a zničené.

Obdobie 13. stor. je vo viacerých centrách spojené s prechodom od predlokačnej fázy k lokačnej fáze miest (napr. Brno - *Procházka/Loskotová 1999*; *Procházka 2003*; Bratislava - *Hoššo/Lesák 2001*), ako aj s kolonizačnými prúdmi zo západnej Európy, takže je o to dôležitejšie venovať pozornosť chronológii a celkovému vývoju keramiky v uvedenom období. Aj keď osada skúmaná v Beluši nepatrila k budúcim mestským centrám, vplyvy a zmeny prejavujúce sa v týchto širších súvislostiach sa mohli, hoci aj len okrajovo, prejaviť aj na jej osídlení.

Dôležitú oporu pre precíznejšie datovanie výrazných prvkov zistených na tunajšej keramike predstavujú dve špeciálne mince tzv. arabského typu, ktoré dal raziť panovník Belo III. alebo Belo IV., hlavne v rokoch 1190-1240 (obe z objektu 4 spolu s kováčskymi nástrojmi). Nie je však vylúčené ani ich dlhšie používanie.

Pre relatívne datovanie keramiky z osady v Beluši máme k dispozícii viacero ukazovateľov. Z foriem nádob sú tu zastúpené len hrnce a zásobnice. V Beluši takmer vôbec neboli zistené okraje so žliabkom pre pokrievku, no široký tvar ústí v mnohých prípadoch nevylučoval použitie drevenej pokrievky. Pokrievky sa nenašli, a to ani staršie ploché a už vôbec nie zvoncovité. Pre datovanie je dôležité, že objavenie sa hlinených pokrievok sa podľa novších, mincami datovaných lokalít posúva smerom dozadu, až do druhej polovice 12. stor. Také nádoby, akými sú džbány, kanvice a stolová keramika vôbec, ktoré sú charakteristické najmä od druhej polovice 13. a hlavne od 14. stor., v Beluši neboli odkryté. Pokiaľ ide o zakončenie okrajov hrncov, dominujú tu vytiahnuté okraje hlavne len s výškou do 2 cm.

Vytiahnuté okraje s výškou 2 cm a viac, ktoré sú považované za mladšie ako predchádzajúce a ktoré prevládajú hlavne v 13. stor., sa na skúmanom sídlisku objavili len veľmi zriedka. No niektoré z nich mali výzdobu (na vonkajšej strane okraja v podobe vlnovky), pričom objavenie sa okrajov s výzdobou sa považuje za jav mladší než okrajov bez výzdoby. Zdobené okraje sa vo väčšej miere prejavujú od polovice 13. stor. Tu treba zdôrazniť, že na moravských lokalitách, na ktorých boli odkryté chronologicky priekazné nálezy, bývajú okraje zdobené hustým radielkom zistené častejšie až z obdobia od polovice 13. stor. Niektoré belušské okraje možno považovať za prechod k rímsovitým formám, ktoré dominujú v 14. stor. Na druhej strane treba zdôrazniť, že v Beluši nechýbali ani jednoduché vyhnuté okraje. Predstavovali takmer 28% zo všetkých okrajových črepov, ktoré sú považované za najstaršie okraje a celkovo nie sú veľmi vhodné pre precíznejšie datovanie.

Okraje zásobníc v Beluši vykazovali hlavne štvoruholníkové tvary zodpovedajúce moravskému pôvodu, čo neskôr potvrdili aj výsledky prírodovedných analýz (*Spišiak 2007*). Takéto formy prevládajú v 12. a v prvej polovici 13. stor.

Radielková výzdoba sa síce vyskytla aj v Beluši, no nie v podobe hustých odtlačkov radielka na okrajoch hrncov, ale iba pásmi na tele nádob (iba v objekte 8). Pritom ide o jednoduchší variant radielkovej dekorácie, ktorý je považovaný za starší než variant s komplikovanými hustými vzormi a je známy už od 11. stor. Pretrváva i v 12. stor., no objavuje sa už zriedkavejšie. Vo výzdobe celkovo prevládali vzory, ako sú vlnovka alebo žliabky, vyhotovené jednohrotým nástrojom.

Chcela by som však opäť upozorniť na zaujímavý jav, aký bol pozorovaný pri skúmaní keramiky zo Zlatých Moraviec a z Partizánskeho. Pri porovnávaní keramiky z týchto lokalít, ktoré sú datované približne do druhej polovice 13. a do 14. stor., je pozoruhodné, že keramický fond z lokality Zlaté Moravce sa výrazne odlišuje od materiálu z malého šľachtického sídla v Partizánskom. Dôvod tejto skutočnosti bude možné spresniť až po spracovaní oboch výskumov. Jedným z dôvodov môže byť rozdielna funkcia oboch lokalít (*Ruttkayová/Ruttkay 2002*, 457).

Na tomto mieste je však potrebné upozorniť, že síce v malom počte, ale predsa, boli v Beluši zistené tiež okraje hrncov, ktoré sú podľa paralel hlavne na Morave zaraďované až do záveru 13. a najmä do 14. stor. Keďže ich slovné pomenovanie sa u rôznych bádateľov rozchádza, označíme ich číslami typov použitých v Beluši: B12-B17. Ich prítomnosť na skúmanej lokalite by mohla indikovať využívanie niektorých objektov aj v neskoršom období. Uvedené okraje mali len málo zástupcov, avšak vzhľadom na poškodenie objektov a ich následné neveľké hĺbky nemožno vylúčiť, že tieto mladšie okraje sa sem dostali druhotne, teda z objektov, ktoré boli zničené ešte pred výskumom. Na druhej strane je potrebné zdôrazniť, že ani v bližšom a ani v širšom okolí odkrytých objektov osady (už mimo telesa diaľnice) neboli zistené ďalšie stredoveké objekty.

V závere tejto časti považujem za potrebné zopakovať, že lokalita bola pred výskumom značne poškodená. Nebolo možné preskúmať ju celú, pretože časť objektov sa vtedy už nachádzala pod diaľničným privádzačom. Poškodená bola tiež skúmaná plocha, keďže z nej odviezli (spolu s nálezmi) hornú vrstvu v hrúbke cca 40 cm, takže na výskum ostali k dispozícii ozaj len najspodnejšie časti objektov, ktoré boli v tej súvislosti veľmi plytké. Situáciu komplikovala aj skutočnosť, že táto plocha ostala dlhší čas pred výskumom otvorená a prechádzali po nej stavebné mechanizmy, čo mohlo tiež prispieť k zvýšeniu neprehľadnosti stavu lokality.

ZÁVER

V širšom okolí lokality, vo vzdialenostiach cca 600 m a viac, boli v priebehu rokov zistené viaceré stredoveké lokality (aj lokality zo starších období), doložené sú však iba na základe prieskumov, z ktorých pochádzajú len črepy. V blízkosti skúmanej lokality a na jej ploche neboli žiadne črepy či iné nálezy, ktoré by tu indikovali včasnostredoveké osídlenie.

Keďže povrchová vrstva plochy belušskej osady bola stavebnou firmou odvezená v hrúbke asi 40 cm, bolo možné skúmať len spodné časti objektov, zahĺbené v ílovitom podloží. Na ploche ohraničenej budovaným telesom privádzača bolo výskumom v roku 2000 odkrytých 16 objektov. Väčšina z nich sa nachádzala v nepravidelnom rade v južnej časti plochy.

Objekty mali väčšinou vaničkovitý a lavórovitý tvar, v podstate veľmi nepravidelný. Skúmané torzá boli veľmi plytké, najväčšia hĺbka bola 55 cm, inak sa pohybovala v rozmedzí 15-35 cm. V niektorých prípadoch bola v objekte na menšej či väčšej ploche zistená koncentrácia nálezov, hlavne keramiky, veľmi často aj s kúskami železnej trosky a so zvieracími kosťami. Objekt 4 sa vyznačoval nielen početnými nálezmi železnej trosky, ale aj prítomnosťou viacerých dôležitých kovových predmetov - v severovýchodnej časti objektu bola železná nákovka typu „tupá babka“, ako aj dve medené mince tzv. arabského typu, ktoré razil panovník Belo III. alebo Belo IV. Takéto mince sa nachádzajú na dôležitých obchodných cestách a osada v Beluši ležala neďaleko Váhu, pozdĺž ktorého prebiehala dôležitá obchodná trasa (*Hunka 1994*; *Hunka/Ruttkay 1998*).

Keramický materiál na lokalite tvorili fragmenty rôznych hrncovitých nádob a nechýbali ani zlomky zásobníc. Na pomerne značnom počte črepov (najmä zásobníc) boli zistené tzv. reparačné otvory, prostredníctvom ktorých sa spájali poškodené časti nádoby. Keramické fragmenty svojím tvarom i výzdobou umožňujú datovanie osady do záveru 12. a do 13. stor. Nálezy mincí upresňujú toto datovanie do rokov 1190-1240, aj keď niekedy mince mohli byť v používaní dlhšiu dobu.

Pomerne početné fragmenty železnej trosky (aj väčších rozmerov), podobne ako aj niektoré ďalšie železné nálezy poukazujú na výrazne rozvinutú kováčsku výrobu. Toto zistenie bolo potvrdené aj výsledkami analýzy viacerých vybratých exemplárov trosky, ktoré poukazujú aj na možnú výrobu a spracovanie železa. Škoda, že mohla byť skúmaná len časť tejto osady. Výskum napriek tomu priniesol mnohé zaujímavé zistenia, ktoré sú o to dôležitejšie, že v tomto regióne zo skúmaného obdobia nebola systematicky preskúmaná žiadna osada.

Doklady roľníckeho zázemia osady, napríklad zvyšky polí, neboli v okolí ani po viacerých prieskumoch zistené. Juhovýchodným smerom vo vzdialenosti cca 200 m sa však zistila výrazne podmáčaná pôda, miestami slabo sfarbená do červenkava či hrdzava. Starší obyvatelia obce upozornili, že ešte v tridsiatych rokoch 20. stor. tu tiekli viaceré menšie potôčiky, ktoré rôzne meandrovali, a že plocha podmáčanej pôdy bola vtedy oveľa rozsiahlejšia. Jej zmenšenie bolo spojené s budovaním diaľkového vodovodu v tomto regióne a s celkovým odvodňovaním a úpravou korýt tunajších potokov. Miestne názvy však nepoukazujú na prípadné získavanie železnej rudy z týchto močaristých pôd. Jediné pomenovanie, ktoré navodzuje možnú existenciu podmáčanej plochy, je poloha Močiarne v smere na severovýchod od lokality - tu však boli prieskumom zistené len črepy dokladajúce včasnostredoveké osídlenie (9.-10. stor.).

Z tohto mikroregiónu je pozoruhodný najmä názov Chríb, ktorý sa ale viaže až na takmer 3,5 km vzdialené návršie juhovýchodným smerom. Pomenovanie Chríb, Chrib či Chriby bolo na Slovensku často doložené v súvislosti so slovanským osídlením datovaným hlavne do 9.-10. stor., avšak bez nadväznosti na získavanie bahennej železnej rudy. S týmto názvom sa stretli mnohí bádatelia skúmajúci určité konkrétne slovanské sídlisko umiestnené na vyvýšenine - súborne sa venoval tejto problematike *M. Majtán* (*1996*, 45) a regionálne pre oblasť Piešťan *R. Bača* (*1991*). Pri prieskume polohy Chrib v rámci chotára Beluše však neboli nájdené žiadne doklady osídlenia. Návršie bolo poškodené stavbou cesty už v šesťdesiatych rokoch 20. stor.

Prvý písomný prameň vzťahujúci sa k osídleniu v chotári Beluše spomína až v roku 1330 pomenovanie *terra Belos* - územie na rozhraní chotárov obcí Beluša a Trstín (*Kočiš 1994*, 9). S najväčšou pravdepodobnosťou však išlo už o osadu nachádzajúcu sa v blízkosti stredu dnešnej obce pri kostole - vo vzdialenosti cca 2 km na juhozápad od skúmanej lokality. Nasvedčuje to aj situovanie Kaplnky sv. Anny v blízkosti tohto kostola. Táto neskororománska-ranogotická kaplnka je datovaná do druhej polovice 13. stor., s menšou úpravou okolo rokov 1300-1310 (*Súpis pamiatok 1967*, 114).

V druhej polovici 13. stor. na území Slovenska postupne dochádzalo k opúšťaniu viacerých roztrúsenejších osád v chotároch obcí a následne ku koncentrácii obyvateľstva okolo centier dnešných obcí. Zanikanie menších osád teda súviselo (s výnimkou vpádu Tatárov) prevažne so snahou vytvárania väčších dedín, t. j. sústreďovania väčšieho počtu obyvateľstva do výhodnejšie situovaných alebo vhodnejšie zameraných väčších sídelných celkov (*Marsina/Sopko/Vozár 1986*, 322-358).

Na základe archeologických dokladov sa z tohto hľadiska venoval tejto problematike aj *A. Habovštiak* (*1961*, 469), keďže uvedený vývojový trend bol doložený vo viacerých regiónoch juhozápadného Slovenska (pomerne nízky počet nepravidelne rozmiestnených objektov v rámci jednotlivých roztrúsených osád v chotári jednej dnešnej obce, umiestnenie osady mimo zárodkov neskorších dedinských centier s kostolom, zánik pôvodnej osady v priebehu 13. stor.). Na základe výskumu v Palárikove sa touto témou zaoberal tiež *M. Hanuliak* (*1997a*, 145; *1999*, 252). Je dôležité, že na základe výskumu v Beluši možno obdobnú situáciu doložiť alebo aspoň predpokladať aj z oveľa severnejšie situovaného regiónu Slovenska.

Určitý význam osídlenia v Beluši potvrdzuje tiež skutočnosť, že v súpise pápežských desiatkov z roku 1332 je už uvedená aj belušská fara (*Kočiš 1994*, 8).

V listine z roku 1369, v ktorej sa ohraničuje belušský chotár od chotára obce Visolaje, je už Beluša uvedená ako *villa Belos*, čiže ako obec či dedina. Z roku 1375 pochádza listina kráľa Ľudovíta I. (Veľkého), podľa ktorej panovník daroval Trenčiansky hrad spolu s inými hradmi a so všetkými ich náležitosťami kráľovskému taverníkovi Jurajovi Bebekovi z Plešivca, ale s výnimkou troch miest: Trenčína, Beluše a Ilavy. V tejto listine je Beluša prvýkrát uvedená ako *civitas* (*Kočiš 1994*, 9; *Vlastivedný slovník 1977*, 156, 157). Bola však len trhovým mestečkom, v ktorom sa ročne konalo 5 trhov (*Súpis pamiatok 1967*, 113, 114). V neskorších prameňoch sa však väčšinou uvádza pod označením *oppidum* vo význame skôr menšieho mestečka. Ako *oppidum Belos* sa spomína v roku 1470, ako *oppidum Belus* zase v roku 1489 a aj v roku 1507 (*Kočiš 1994*, 10-12).

Tabela 2. Beluša. Tabuľka dát keramiky zo stredovekých objektov. Index x znamená príslušným koeficientom násobenú hodnotu v označenom stĺpci. Označenie stĺpcov: 1 - číslo jedinca; 2 - počet črepov; 3 - druh nádoby (H - hrniec; Z - zásobnica); 4 - prítomnosť grafitu; 5 - prítomnosť reparačného otvoru; 6-10 - okraj (6 - počet; 7 - typ, H - hrubý z hrnca, N - neklasifikovaný, P - poškodený; 8 - variant; 9 - okraj zdobený; 10 - okraj nezdobený); 11-13 - dochovanosť povrchu (11 - stupeň dochovanosti; 12 - priradený koeficient; 13 - skutočný počet); 14, 15 - evidencia výzdoby (14 - zdobený; 15 - nezdobený); 16 - výzdoba hrebeňom (vlnovka); 17-19 - výzdoba jednohrotým nástrojom (17 - vlnovka; 18 - línia; 19 - zásek); 20 - výzdoba radielkom; 21 - plastická lišta; 22, 23 - dno (22 - počet jedincov; 23 - koeficient); 24, 25 - značka na dne (24 - prítomnosť; 25 - absencia).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
1_1	1									3	0,3	1	1	0,3							1	0,3	1	0,3										
1_2	1	H			1	A	A4		1																									
1_3	1												1	0,1							1	0,1												
1_4	1												1	0,1							1	0,1												
1_5	1												1	0,1							1	0,1												
1_6	1												1	0,1							1	0,1												
1_7	1	H			1	H			1																									
1_8	1	H	1		1	B	B?		1																									
1_9	1	H			1	H			1	4	0,1	1																						
1_10	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_11	1	H			1	B	B11		1																									
1_12	1																												1	0,5			1	0,5
1_13	1	H			1	B	B11		1																									
1_14	1									4	0,1	1			1	0,1																		
1_15	1																												1	0,1			1	0,1
1_16	1																												1	0,1			1	0,1
1_17	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_18	1	H			1	H			1																									
1_19	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_20	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_21	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_22	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_23	1	H			1	P			1																									
1_24	1																												1	0,5			1	0,5
1_25	3																												1	0,1			1	0,1
1_26	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_27	3		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_28	1																												1	0,5			1	0,5
1_29	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_30	1									4	0,1	1			1	0,1																		
1_31	3																												1	0,1			1	0,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
1_32	1	H	1		1	B	B7		1																									
1_33	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_34	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_35	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_36	1																												1	0,1			1	0,1
1_37	1																												1	0,1			1	0,1
1_38	2																												1	0,5			1	0,5
1_39	1	H			1	B	B5		1																									
1_40	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_41	1	H	1		1	B	B2		1																									
1_42	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_43	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_44	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_45	1	H			1	B	B5		1																									
1_46	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_47	1	H			1	A	A2		1																									
1_48	1	H	1		1	B	B11		1																									
1_49	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_50	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_51	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_52	1	H			1	B	B6		1																									
1_53	1	H	1		1	B	B7		1																									
1_54	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_55	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_56	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_57	4	Z	1		1								1	1							1	1	1	1										
1_58	1																												1	0,1			1	0,1
1_59	1	H			1	P			1																									
1_60	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_61	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_62	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_63	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_64	1	H			1	B	B6		1	2	0,6	1	1	0,6							1	0,6	1	0,6										
1_65	1	H	1		1	B	B7		1	2	0,6	1	1	0,6							1	0,6	1	0,6										
1_66	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_67	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
1_68	1	H	1		1	B	B5		1																									
1_69	1	H			1	B	B7		1																									
1_70	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_71	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_72	3	Z	1		1										1	0,1																		
1_73	1	H			1	B	B5		1	3	0,3	1	1	0,3									1	0,3										
1_74	1	H			1	P			1																									
1_75	1	H			1	P			1																									
1_76	1	H			1	A	A4		1																									
1_77	1	H			1	H			1																									
1_78	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_79	1		1							4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_80	1									3	0,3	1	1	0,3							1	0,3	1	0,3										
1_81	1									3	0,3	1	1	0,3							1	0,3												
1_82	1	H	1		1	B	B7		1	1	1	1	1	1							1	1	1	1										
1_83	1		1							4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_84	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_85	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_86	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
1_87	1	H			1	A	A1		1	2	0,6	1	1	0,6							1	0,6	1	0,6										
1_88	1	H			1	B	B6		1																									
1_89	1	H	1		1	B	B7		1																									
1_90	1	H			1	B	B7		1																									
1_91	1																												1	0,1			1	0,1
1_92	1																												1	0,1			1	0,1
1_93	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_94	1																												1	0,1			1	0,1
1_95	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_96	5									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_97	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
1_98	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_99	1	H			1	B	B5		1	2	0,6	1	1	0,6							1	0,6	1	0,6										
1_100	1		1							3	0,3	1	1	0,3							1	0,1	1	0,1										
1_101	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_102	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_103	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
1_104	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_105	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_106	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
1_107	1	H			1	B	B7		1																									
1_108	1	Z			1					4	0,1	1			1	0,1																		
1_109	1	H			1	B	B7		1																									
1_110	1	H	1		1	B	B7		1																									
1_111	1	H			1	B	B6		1																									
1_112	1									3	0,3	1	1	0,3							1	0,3	1	0,3										
1_113	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
1_114	1	H			1	B	B5		1	2	0,6	1	1	0,6							1	0,6	1	0,6										
1_115	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_1	1	H			1	B	B15		1																									
2_2	1	H			1	B	B15		1																									
2_3	1																												1	0,1			1	0,1
2_4	1	Z	1		1					2	0,6	1	1	0,6									1	0,6										
2_5	1																												1	0,5	1	0,5		
2_6	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_7	1																												1	0,5			1	0,5
2_8	1									4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
2_9	1									4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
2_10	1									4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
2_11	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_12	1	H	1		1	B	B17		1																									
2_13	1																												1	0,1			1	0,1
2_14	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_15	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_16	1									4	0,1	1	1	0,1																				
2_17	1									4	0,1	1			1	0,1																		
2_18	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_19	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_20	1									4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
2_21	1	Z	1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
2_22	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_23	1									4	0,1	1	1	0,1			1	0,1					1	0,1										
2_24	1									4	0,1	1			1	0,1																		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
2_25	1		1							4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_26	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_27	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_28	1	Z	1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_29	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
2_30	1	Z	1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_31	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
2_32	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_33	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_34	1	H			1	A	A5		1																									
2_35	1		1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_36	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_37	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_38	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_39	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_40	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_41	1			1						4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
2_42	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_43	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_44	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_45	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_46	1	Z	1							4	0,1	1			1	0,1																		
2_47	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_48	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_49	1	Z	1							4	0,1	1			1	0,1																		
2_50	1	H			1	B	B11		1																									
2_51	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_52	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_53	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_54	1		1																										1	0,1			1	0,1
2_55	1									4	0,1	1			1	0,1																		
2_56	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_57	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_58	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_59	1																												1	0,5	1	0,5		
2_60	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1	1	0,1										

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
2_61	1	H			1	B	B7		1																									
2_62	3									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_63	2									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_64	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_65	1									4	0,1	1			1	0,1																		
2_66	1		1							4	0,1	1																						
2_67	1																												1	0,5	1	0,5		
2_68	1																												1	0,1			1	0,1
2_69	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
2_70	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_71	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_72	3	Z	1							2	0,6	1	1	0,6									1	0,6										
2_73	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_74	1		1							4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_75	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_76	3																												1	0,1			1	0,1
2_77	2																												1	0,1			1	0,1
2_78	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_79	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_80	1	H			1	H			1																									
2_81	1	H	1		1	B	B6		1																									
2_82	1	H			1	B	B7		1																									
2_83	1	H			1	B	B15		1																									
2_84	1																												1	0,1			1	0,1
2_85	1	H			1	A	A3		1																									
2_86	1	H			1	H			1																									
2_87	1	H			1	B	B15		1																									
2_88	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_89	1	H	1		1	B	B15		1	4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_90	1		1							4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_91	1																												1	0,1			1	0,1
2_92	1									4	0,1	1			1	0,1																		
2_93	1												1	0,1									1	0,1					1	0,1			1	0,1
2_94	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_95	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_96	3									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
2_97	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_98	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_99	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_100	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_101	1	H	1		1	B	B15		1																									
2_102	1	H			1	B	B15		1																									
2_103	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_104	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_105	1	H			1	A	A1		1	4	0,1	1			1	0,1																		
2_106	1									4	0,1	1																						
2_107	3	H			1	A	A2		1	2	0,6	1	1	0,6									1	0,6										
2_108	1	H	1		1	H		1		4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
2_109	1																												1	0,1			1	0,1
2_110	1									4	0,1	1			1	0,1																		
2_111	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1			1	0,1										
2_112	1									4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
2_113	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_114	1																												1	0,1			1	0,1
2_115	1																												1	0,1			1	0,1
2_116	1																												1	0,5	1	0,5		
2_117	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1	1	0,1										
2_118	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
2_119	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_120	1	H	1		1	H			1																									
2_121	1	H			1	A	A2		1																									
2_122	1	H			1	B	B7		1																									
2_123	1	H			1	B	B7		1																									
2_124	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_125	1																												1	0,1			1	0,1
2_126	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_127	3									2	0,6	1	1	0,6					1	0,6	1	0,6												
2_128	1	H			1	B	B7		1																									
2_129	2	H			1	B	B7		1																									
2_130	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_131	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_132	1																												1	0,5			1	0,5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
2_133	1																												1	0,5	1	0,5		
2_134	1		1							4	0,1	1	1	0,1																				
2_135	1	H			1	A	A3		1																									
2_136	1	H	1		1	A	A4		1																									
2_137	1	H			1	A	A4		1																									
2_138	1																												1	0,1			1	0,1
2_139	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_140	1	H	1		1	B	B11		1	4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_141	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_142	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_143	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_144	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_145	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
2_146	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1	1	0,1										
2_147	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_148	1	H	1		1	A	A1		1																									
2_149	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_150	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_151	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_152	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
2_153	3	Z	1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_154	2	Z	1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_155	3	Z	1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_156	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
2_157	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_158	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_159	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_160	3	Z	1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_161	2	Z	1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_162	2	Z	1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_163	9	Z	1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_164	1	Z	1	1						4	0,1	1			1	0,1																		
2_165	1	Z	1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_166	1									4	0,1	1	1	0,1			1	0,1	1	0,1	1	0,1												
2_167	2	Z	1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_168	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
2_169	1	Z	1	1	1			1		4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
2_170	1	Z	1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_171	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_172	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_173	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_174	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_175	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_176	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_177	1																												1	0,5	1	0,5		
2_178	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_179	1	H	1		1	H			1	4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_180	1									4	0,1	1	1	0,1																				
2_181	1		1							4	0,1	1	1	0,1																				
2_182	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_183	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_184	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_185	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_186	1	Z	1	1						4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
2_187	4	Z	1	1																														
2_188	1									4	0,1	1	1	0,1																				
2_189	1																												1	0,5	1	0,5		
2_190	1	Z	1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_191	3	Z	1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_192	1	Z	1							4	0,1	1			1	0,1																		
2_193	1	Z	1							4	0,1	1			1	0,1																		
2_194	2	Z	1		1					2	0,6	1	1	0,6																				
2_195	3	Z	1		1					2	0,6	1	1	0,6																				
2_196	1									4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
2_197	1									4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
2_198	2	Z	1	1	1					4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_199	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_200	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_201	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_202	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_203	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_204	1	Z	1							4	0,1	1			1	0,1																		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
2_205	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_206	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_207	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_208	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_209	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_210	1	Z	1	1											1	0,1																		
2_211	1	H	1		1	A	A3		1																									
2_212	3									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
2_213	1																												1	0,1			1	0,1
2_214	1		1							4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
2_215	1		1	1						4	0,1	1	1	0,1			1	0,1																
4_1	1	H	1		1	B	B8		1																									
4_2	1	H	1		1	A	A3		1																									
4_3	1	H	1		1	B	B8		1																									
4_4	1	H			1	B	B11		1																									
4_5	1		1																										1	0,1			1	0,1
4_6	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
4_7	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_8	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_9	1			1						4	0,1	1									1	0,1	1	0,1										
4_10	1	H			1	B	B11		1																									
4_11	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_12	1	H	1		1	B	B16		1	2	0,6	1	1	0,6							1	0,6												
4_13	1	H	1		1	A	A?		1																									
4_14	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
4_15	1	H			1	H			1	2	0,6	1											1	0,1										
4_16	1	H	1		1	B	B11		1																									
4_17	1	H			1	B	B6		1																									
4_18	1	H	1		1	H			1																									
4_19	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
4_20	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
4_21	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_22	1																												1	0,5	1	0,5		
4_23	1	H	1		1	A	A3		1																									
4_24	1	H	1		1	B	B2		1																									
4_25	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
4_26	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_27	2		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_28	1		1																										1	0,5			1	0,5
4_29	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
4_30	1	H			1	P			1	4	0,1	1	1	0,1									1	0,3										
4_31	1	H			1	B	B15		1																									
4_32	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_33	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
4_34	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
4_35	1																												1	0,5			1	0,5
4_36	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_37	3									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1	1	0,1												
4_38	1		1							3	0,3	1	1	0,3					1	0,1	1	0,1												
4_39	2		1							3	0,3	1	1	0,3							1	0,1												
4_40	1		1							4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
4_41	1	H	1		1	A	A4		1	2	0,6	1	1	0,6									1	0,6										
4_42	1																												1	0,5	1	0,5		
4_43	1	H	1		1	B	B11		1																									
4_44	1	H			1	H			1																									
4_45	1		1																										1	0,1			1	0,1
4_46	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
4_47	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
4_48	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
4_49	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_50	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_51	1	H	1		1	B	B16		1																									
4_52	1				1	B	B16		1																									
4_53	1	H	1							4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
4_54	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
4_55	1		1																										1	0,1			1	0,1
4_56	3									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_57	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_58	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_59	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
4_60	1	H	1		1	H			1																									
4_61	1	H	1		1	B	B11		1																									

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
4_62	1				1	P			1																									
4_63	1	H	1		1	B	B12		1																									
4_64	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
4_65	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
4_66	1		1							4	0,1	1			1	0,1																		
4_67	1	H			1	P			1																									
4_68	2									4	0,1	1			1	0,1																		
4_69	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1							1	0,1			1	0,1
4_70	1	H			1	H		1																										
6_1	1	H	1		1	B	B10		1	2	0,6	1	1	0,6									1	0,6										
6_2	1	Z	1		1																													
6_3	1	H			1	A	A4		1	4	0,1	1																						
6_4	1																												1	0,1			1	0,1
6_5	1																												1	0,5			1	0,5
6_6	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
6_7	1		1																										1	0,1			1	0,1
6_8	1																												1	0,1			1	0,1
6_9	1		1							4	0,1	1	1	0,1																				
6_10	1																												1	0,5	1	0,5		
6_11	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
6_12	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
6_13	1		1							4	0,1	1			1	0,1																		
6_14	1		1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
6_15	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
6_16	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
6_17	1		1							4	0,1	1			1	0,1																		
6_18	1	H			1	A	A4		1																									
6_19	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
6_20	1		1																										1	0,1			1	0,1
6_21	1	Z	1							3	0,3	1	1	0,3							1	0,3					1	0,3						
6_22	3																												1	0,1			1	0,1
6_23	1	H			1	P			1																									
6_24	1	H			1	A	A4		1																									
6_25	1	H	1		1	B	B10		1																									
6_26	1	H			1	A	A3		1																									
6_27	1	H	1		1	B	B7		1																									

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
6_28	1		1							4	0,1	1			1	0,1																		
6_29	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1							1	0,5			1	0,5
6_30	1																												1	0,1			1	0,1
6_31	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
6_32	2																												1	0,5	1	0,5		
6_33	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
6_34	1	H	1		1	B	B5		1				1	0,1																				
6_35	1	H			1	A	A1		1																									
6_36	1		1							3	0,3	1	1	0,3									1	0,3										
6_37	1	H			1	A	A4		1	2	0,6	1	1	0,6							1	0,6	1	0,6										
6_38	1									4	0,1	1			1	0,1																		
6_39	1	Z	1	1						4	0,1	1			1	0,1																		
6_40	1	H			1	A	A4		1												1	0,1												
6_41	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
6_42	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
6_43	1																												1	0,5	1	0,5		
6_44	1																												1	0,5	1	0,5		
6_45	1		1																										1	0,5			1	0,5
6_46	1		1	1						4	0,1	1			1	0,1																		
6_47	1		1																										1	0,5	1	0,5		
6_48	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
6_49	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
7_1	1	H			1	P		1?		3	0,3	1	1	0,3							1	0,1												
7_2	1	H			1	B	B16		1																									
7_3	1	H			1	A	A3		1																									
7_4	1	H	1		1	B	B17		1																									
7_5	1	H			1	B	B7		1																									
7_6	1	H	1		1	A	A3		1																									
7_7	1					A	A3		1																									
7_8	1	H	1		1	B	B17		1																									
7_9	2																												1	0,5			1	0,5
7_10	4	H			1	A	A4		1	1	1	1	1	1							1	1	1	1										
7_11	1	H	1		1	B	B15		1	1	1	1	1	1							1	1	1	1										
7_12	1																												1	1	1	1		
7_13	1	H			1	P			1	1	1	1	1	1																				
7_14	1																												1	1	1	1		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
7_15	1																																	
7_16	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
7_17	1	H		1	1	B	B17		1																									
7_18	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
7_19	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1			1	0,1										
7_20	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1			1	0,1										
7_21	1		1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1			1	0,1										
7_22	1		1							4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
7_23	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1			1	0,1										
7_24	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
7_25	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
7_26	1		1																										1	0,1			1	0,1
7_27	1		1							4	0,1	1	1	0,1																				
7_28	1																												1	0,5			1	0,5
7_29	3																												1	0,1			1	0,1
7_30	1		1							4	0,1	1	1	0,1																				
7_31	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
7_32	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
7_33	1	H	1		1	B	B3		1																									
7_34	1		1							4	0,1	1			1	0,1																		
7_35	1	H			1	P			1																									
7_36	1	H	1		1	B	B14		1																									
7_37	1																																	
7_38	2	H			1	B	B16		1																									
7_39	2		1																										1	0,5			1	0,5
7_40	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
7_41	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
7_42	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
7_43	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
7_44	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
7_45	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
7_46	1									4	0,1	1	1	0,1																				
7_47	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
7_48	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
7_49	1	H	1		1	B	B14		1																									
7_50	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
7_51	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
7_52	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
7_53	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
7_54	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
7_55	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
7_56	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
7_57	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
7_58	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
7_59	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
7_60	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
7_61	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
7_62	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
7_63	1																												1	1	1	1		
8_1	1	H			1	B	B2		1																									
8_2	1	H	1		1	B	B7		1																									
8_3	3	H	1		1	A	A4		1	2	0,6	1	1	0,6											1	0,6								
8_4	2	H			1	B	B2		1	3	0,3	1	1	0,3									1	0,3										
8_5	2	H	1		1	B	B12		1	1	1	1	1	1							1	1	1	1										
8_6	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
8_7	1	Z								4	0,1	1			1	0,1																		
8_8	1									3	0,3	1	1	0,3											1	0,3								
8_9	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_10	1	H			1	P		1																										
8_11	1	H			1	P		1																										
8_12	1									3	0,3	1	1	0,3											1	0,1								
8_13	1	H			1	B	B16		1																									
8_14	1	H			1	B	B15		1																									
8_15	1	H			1	A	A4		1																									
8_16	1	H			1	B	B4		1																									
8_17	1	H			1	A	A2		1																									
8_18	2	H			1	B	B3		1																									
8_19	2	H			1	A	A6		1	1	1	1	1	1											1	1								
8_20	3	H			1	A	A6		1	1	1	1	1	1											1	1								
8_21	2																												1	0,5			1	0,5
8_22	1		1							4	0,1	1	1	0,1																				
8_23	2																												1	0,5			1	0,5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
8_24	1																												1	0,1			1	0,1
8_25	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_26	1																												1	0,1			1	0,1
8_27	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_28	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_29	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_30	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_31	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_32	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_33	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_34	1									3	0,3	1	1	0,3																				
8_35	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
8_36	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
8_37	1																												1	0,1			1	0,1
8_38	2		1																										1	0,5			1	0,5
8_39	1																												1	0,5			1	0,5
8_40	2																												1	0,1			1	0,1
8_41	2		1																										1	0,5			1	0,5
9_1	1		1																										1	0,1			1	0,1
9_2	1		1																										1	0,5	1	0,5		
9_3	2																												1	0,1			1	0,1
9_4	1		1																										1	0,5			1	0,5
9_5	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
9_6	1	Z	1							3	0,3	1	1	0,3					1	0,3	1	0,3												
9_7	1	Z	1							3	0,3	1	1	0,3							1	0,3												
9_8	1	H	1		1	B	B16		1																									
9_9	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
9_10	1	H	1		1	A	A4		1																									
9_11	2	H			1	B	B5		1																									
9_12	1	H	1		1	H			1																									
9_13	1		1																										1	0,1			1	0,1
9_14	4	H			1	N			1	1	1	1	1	1					1	1	1	1	1	1										
9_15	1																												1	0,1			1	0,1
9_16	1																												1	0,1			1	0,1
9_17	1																												1	0,1			1	0,1
9_18	1		1																										1	0,5	1	0,5		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
9_19	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
9_20	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
9_21	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
9_22	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
9_23	1		1							3	0,3	1	1	0,3							1	0,1												
9_24	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
9_25	1									3	0,3	1	1	0,3							1	0,3	1	0,3										
9_26	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
9_27	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
9_28	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
10_1	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
10_2	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
10_3	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,3	1	0,3										
10_4	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
10_5	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
10_6	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
10_7	1	Z	1							3	0,3	1	1	0,3													1	0,3						
10_8	1	H			1	P			1												1	0,1												
10_9	1	H			1	B	B5		1																									
10_10	1	H			1	A	A1		1																									
10_11	1	H			1	A	A2		1																									
10_12	1	H			1	A	A1		1																									
10_13	1	H	1		1	B	B16		1																									
10_14	1	H	1		1	B	B5		1																									
10_15	1	H			1	A	A4		1																									
10_16	1																												1	0,1			1	0,1
10_17	1																												1	0,1			1	0,1
10_18	1		1																										1	0,1			1	0,1
10_19	1																												1	0,1			1	0,1
10_20	1																												1	0,1			1	0,1
12_1	1	H	1		1	A	A3		1	1	1	1	1	1							1	1	1	1										
12_2	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
12_3	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
12_4	1									4	0,1	1			1	0,1																		
12_5	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
12_6	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
12_7	1	H			1	A	A3		1																									
12_8	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
12_9	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
12_10	1		1							4	0,1	1			1	0,1																		
12_11	1		1							4	0,1	1			1	0,1																		
12_12	1	H			1	B	B7		1																									
12_13	1	H	1		1	B	B7		1																									
12_14	1	H			1	B	B2		1																									
12_15	1	H			1	B	B7		1																									
12_16	1	H	1		1	B	B13		1																									
12_17	1	H			1	B	B1		1																									
12_18	1	H	1		1	B	B2		1	1	1	1	1	1									1	1										
12_19	2																												1	0,1			1	0,1
12_20	1				1	A	A4		1	1	1	1	1	1									1	1										
12_21	1									4	0,1	1	1	1																				
12_22	1																												1	0,5	1	0,5		
12_23	2		1							4	0,1	1			1	0,1																		
12_24	1		1																										1	0,5			1	0,5
12_25	1																												1	0,5			1	0,5
12_26	1	H	1		1	A	A3		1																									
13_1	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
13_2	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
13_3	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
13_4	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
13_5	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
13_6	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
13_7	1									4	0,1	1			1	0,1																		
13_8	1	Z								4	0,1	1			1	0,1																		
13_9	1	H	1		1	B	B6		1																									
13_10	1	H	1		1	B	B7		1																									
13_11	1		1																										1	0,1			1	0,1
13_12	1		1		1	B	B16		1																									
14_1	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
14_2	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
14_3	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
14_4	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
14_5	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
14_6	1	H			1	P			1	4	0,1	1			1	0,1																		
14_7	1	H	1		1	B	B6		1																									
14_8	1	H			1	B	B7		1																									
15_1	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_2	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_3	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
15_4	1			1						3	0,3	1	1	0,3							1	0,1												
15_5	1									3	0,3	1	1	0,3							1	0,1												
15_6	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_7	1	H			1	P			1																									
15_8	1	H			1	P			1																									
15_9	1	H			1	B	B7		1																									
15_10	1	H			1	B	B5		1																									
15_11	1	H			1	A	A4		1	3	0,3	1	1	0,3					1	0,3			1	0,3										
15_12	2		1		1	B	B7		1	1	1	1	1	1							1	1	1	1										
15_13	2																												1	0,1			1	0,1
15_14	1																												1	0,5	1	0,5		
15_15	1	H			1	A	A4		1	2	0,6	1	1	0,6							1	0,6	1	0,6										
15_16	1	H			1	B	B1		1	2	0,6	1	1	0,6							1	0,6	1	0,6										
15_17	1	H			1	A	A2		1																									
15_18	1	H			1	B	B7		1																									
15_19	1	H			1	B	B7		1																									
15_20	1	H	1		1	B	B6		1																									
15_21	1	H			1	A	A3		1	3	0,3	1	1	0,3									1	0,3										
15_22	1	H			1	B	B2		1																									
15_23	1		1																										1	0,1			1	0,1
15_24	1																												1	0,1			1	0,1
15_25	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_26	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_27	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_28	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_29	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_30	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_31	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_32	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
15_33	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
15_34	1	H			1	B	B6		1																									
16_1	1	H	1		1	B	B3		1	1	1	1	1	1							1	1	1	1										
16_2	1	H			1	B	B17		1																									
16_3	1		1																										1	0,1			1	0,1
16_4	1																												1	0,1	1	0,1		
16_5	1									4	0,1	1	1	0,1					1	0,1														
16_6	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
16_7	3		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_8	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_9	1		1							4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
16_10	1									4	0,1	1	1	0,1									1	0,1										
16_11	1	H	1		1	A	A1		1																									
16_12	3									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_13	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_14	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_15	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_16	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_17	1	H	1		1	B	B16		1																									
16_18	1	H	1		1	B	B3		1																									
16_19	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_20	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_21	3									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_22	1	H			1	B	B17		1																									
16_23	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_24	1	H			1	P			1																									
16_25	1	H			1	B	B7		1																									
16_26	1	H	1		1	B	B17		1																									
16_27	2	H	1		1	B	B9		1																									
16_28	1	H	1		1	B			1	4	0,1	1			1	0,1																		
16_29	1									4	0,1	1	1	0,1																				
16_30	1									4	0,1	1	1	0,1																				
16_31	1	H	1		1	B	B13		1	1	1	1	1	1							1	1	1	1					1	1	1	1		
16_32	1	H			1	B	B17		1																									
16_33	1	H	1		1	B	B17		1																									
16_34	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14x	15	15x	16	16x	17	17x	18	18x	19	19x	20	20x	21	21x	22	23	24	24x	25	25x
16_35	3									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_36	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_37	1		1							4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_38	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_39	1									4	0,1	1	1	0,1																				
16_40	1	H	1		1	B	B3		1	1	1	1	1	1							1	1	1	1					1	1			1	1
16_41	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
16_42	2																												1	0,5	1	0,5		
16_43	1	H	1		1	B	B12		1	2	1	1	1	1							1	0,1	1	0,1										
16_44	1	H	1		1	B	B7		1	2	1	1	1	1							1	0,1	1	0,1										
16_45	1	H			1	B	B6		1	2	1	1	1	1							1	0,1												
16_46	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_47	2									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_48	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
16_49	1	H	1		1	B	B9		1	2	0,6	1	1	0,2																				
16_50	1	H	1		1	B	B2		1				1	0,1							1	0,1	1	0,1										
16_51	1	H			1	B	B3		1	2	0,6	1	1	0,1							1	0,1	1	0,1										
16_52	1	H			1	B	B3		1																									
16_53	1	H			1	B	B6		1																									
16_54	1	H			1	B	B16		1																									
16_55	1																												1	0,1			1	0,1
16_56	2																												1	0,5			1	0,5
16_57	1		1																										1	0,5	1	0,5		
16_58	1																												1	0,1			1	0,1
16_59	1																												1	0,5			1	0,5
16_60	1									4	0,1	1	1	0,1							1	0,1												
16_61	1	H			1	B	B7		1																									
16_62	1	H			1	B	B7		1																									
Spolu	865		208	12	218			5	205		78	465	432	75,1	36	3,6	12	1,2	47	6,5	311	47,8	151	35,5	5	3	2	0,6	110	33	25	14	85	19

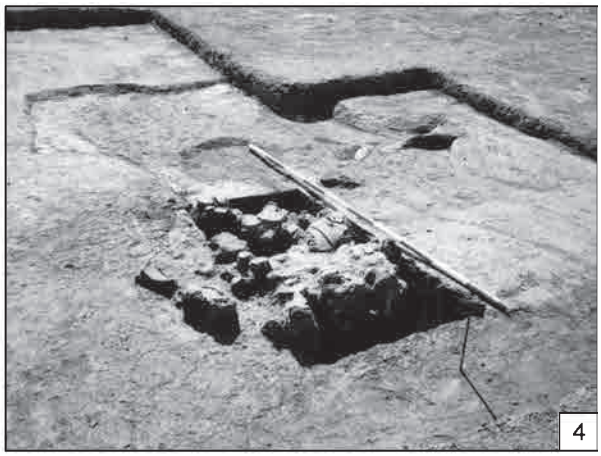

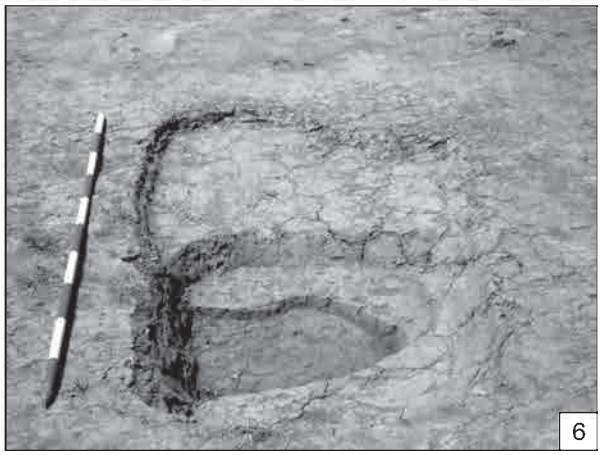

Tab. I. Beluša. 1- pohľad na plochu; 2 - objekt 1; 3, 4 - objekt 2; 5 - objekt 2A; 6 - objekt 2B.

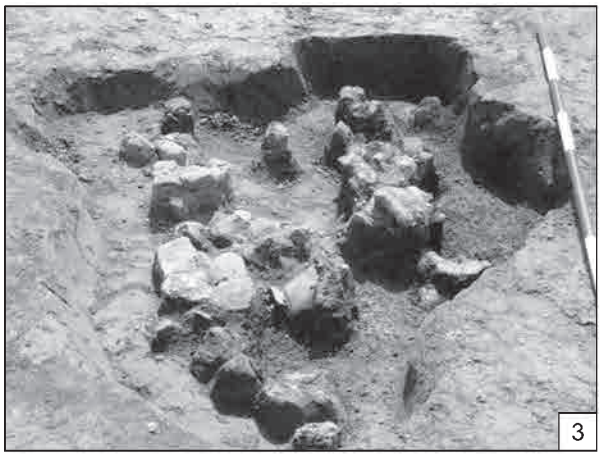

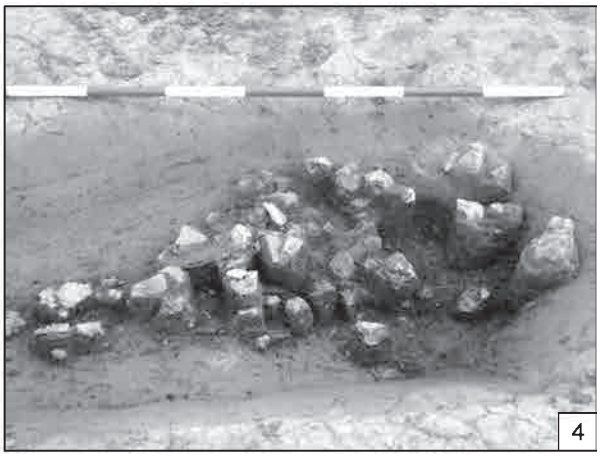

Tab. II. Beluša. 1 - objekt 4; 2 - objekt 6; 3 - objekt 7; 4 - objekt 8; 5 - objekt 9; 6 - objekt 10.

Tab. III. Beluša. 1 - objekt 11; 2 - objekt 12; 3 - objekt 13; 4 - objekt 14; 5 - objekt 16; 6 - pohľad na objekty v južnej časti plochy.

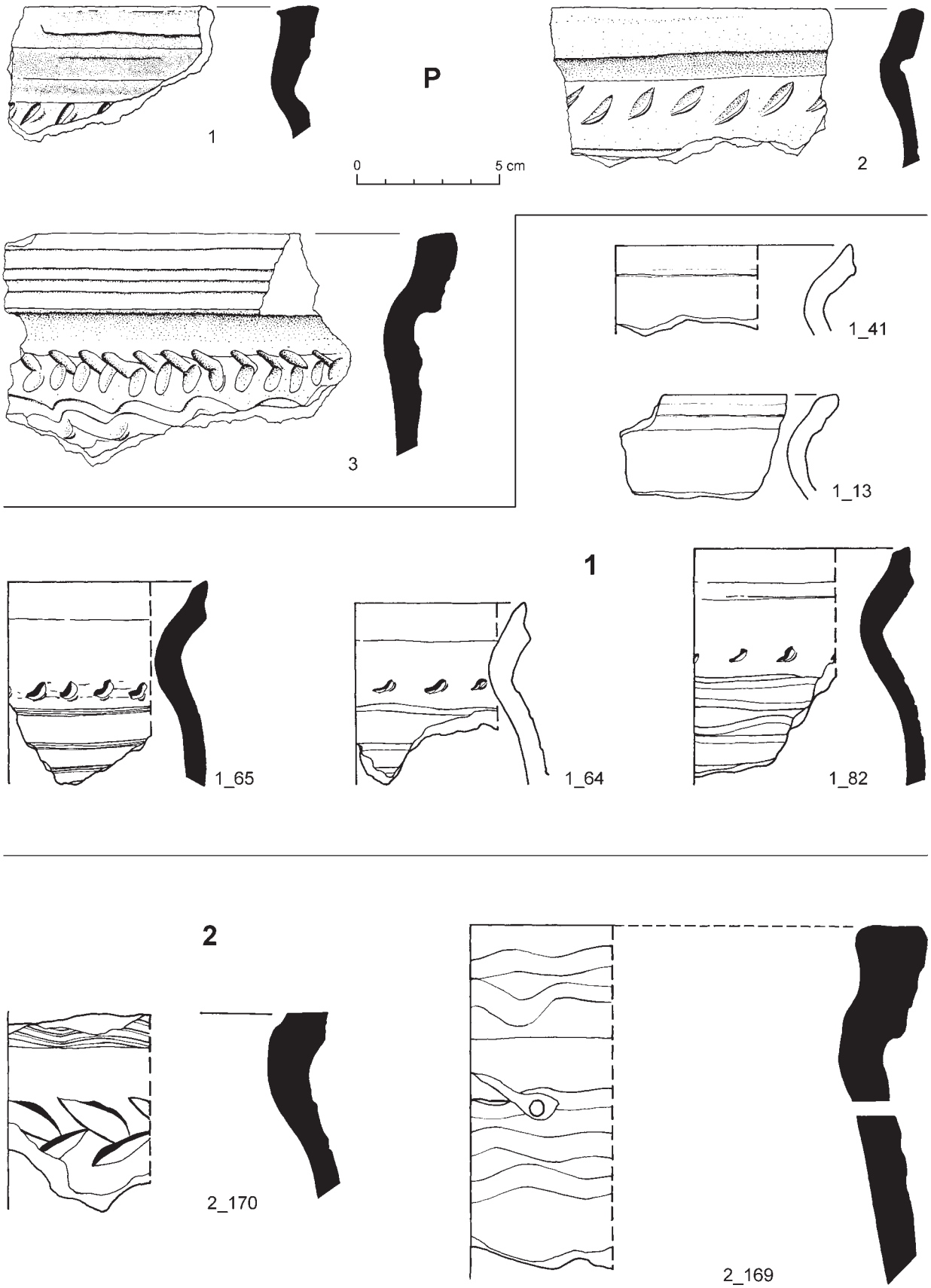

Tab. IV. Beluša. Výber nálezov keramiky z porušených objektov v jeseni roku 1998 (P) a z objektov 1, 2 (1, 2).

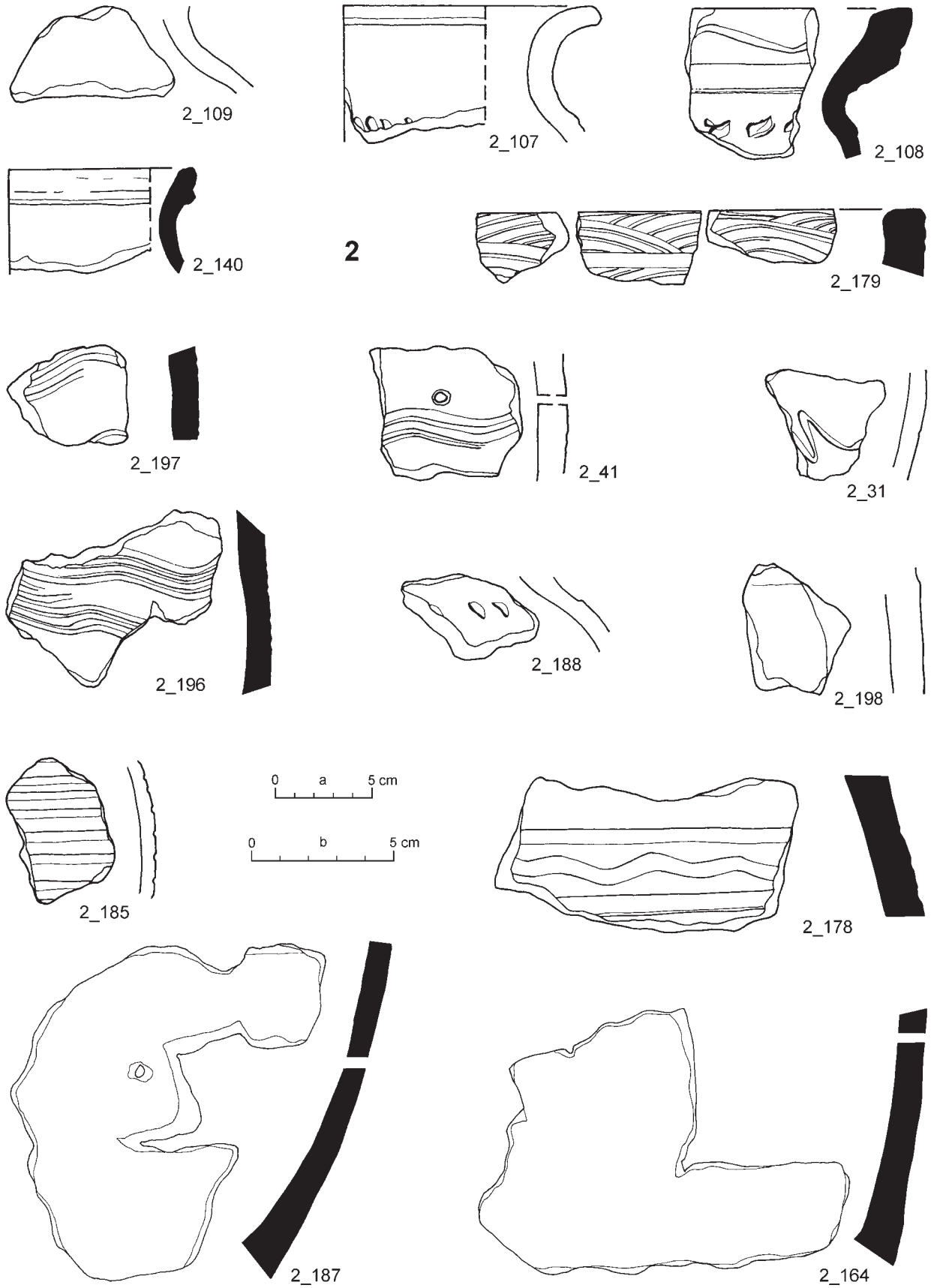

Tab. V. Beluša. Výber nálezov keramiky z objektu 2. Mierka: a - 2_164, 2_187; b - ostatné.

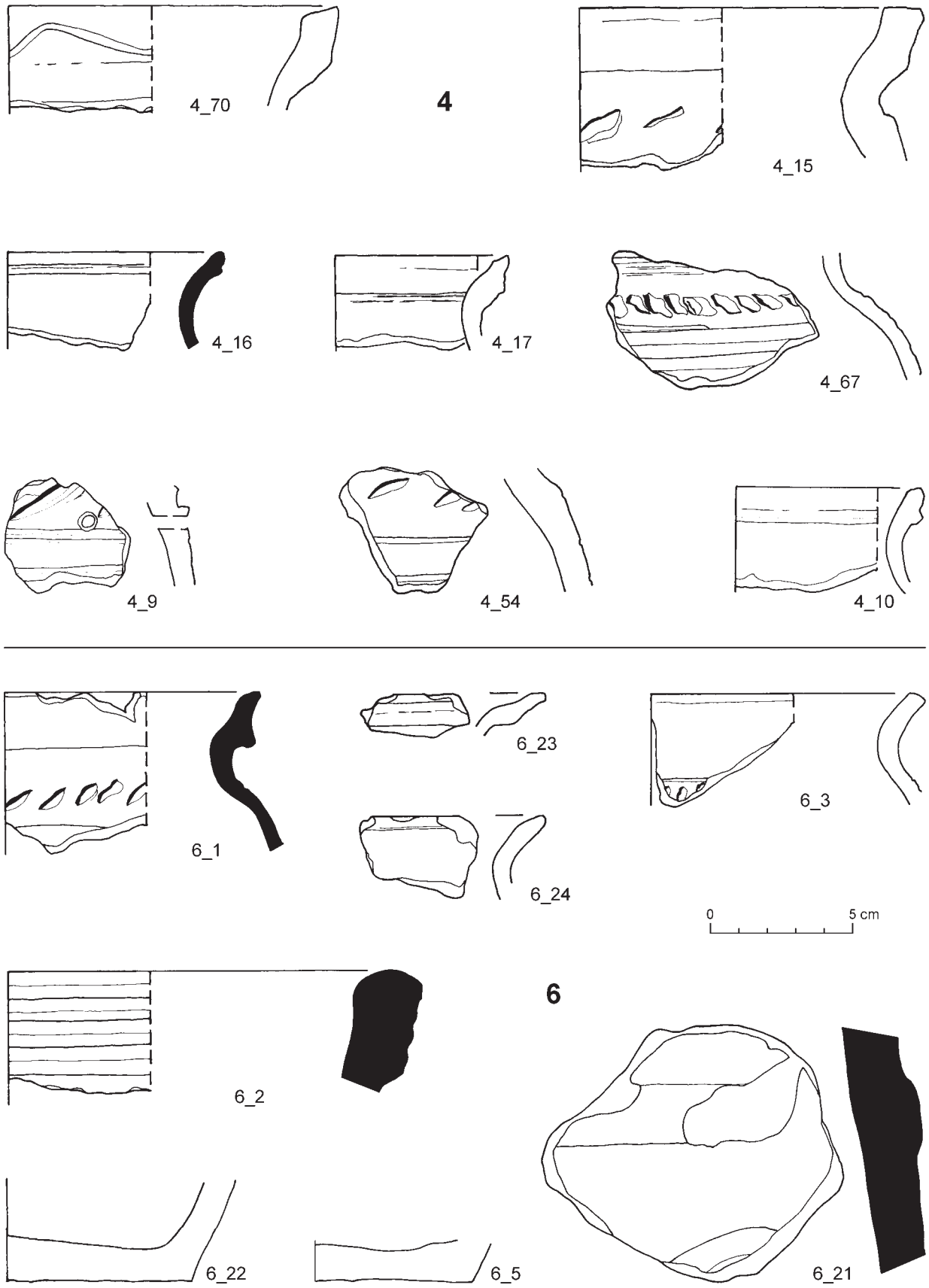

Tab. VI. Beluša. Výber nálezov keramiky z objektov 4 a 6.

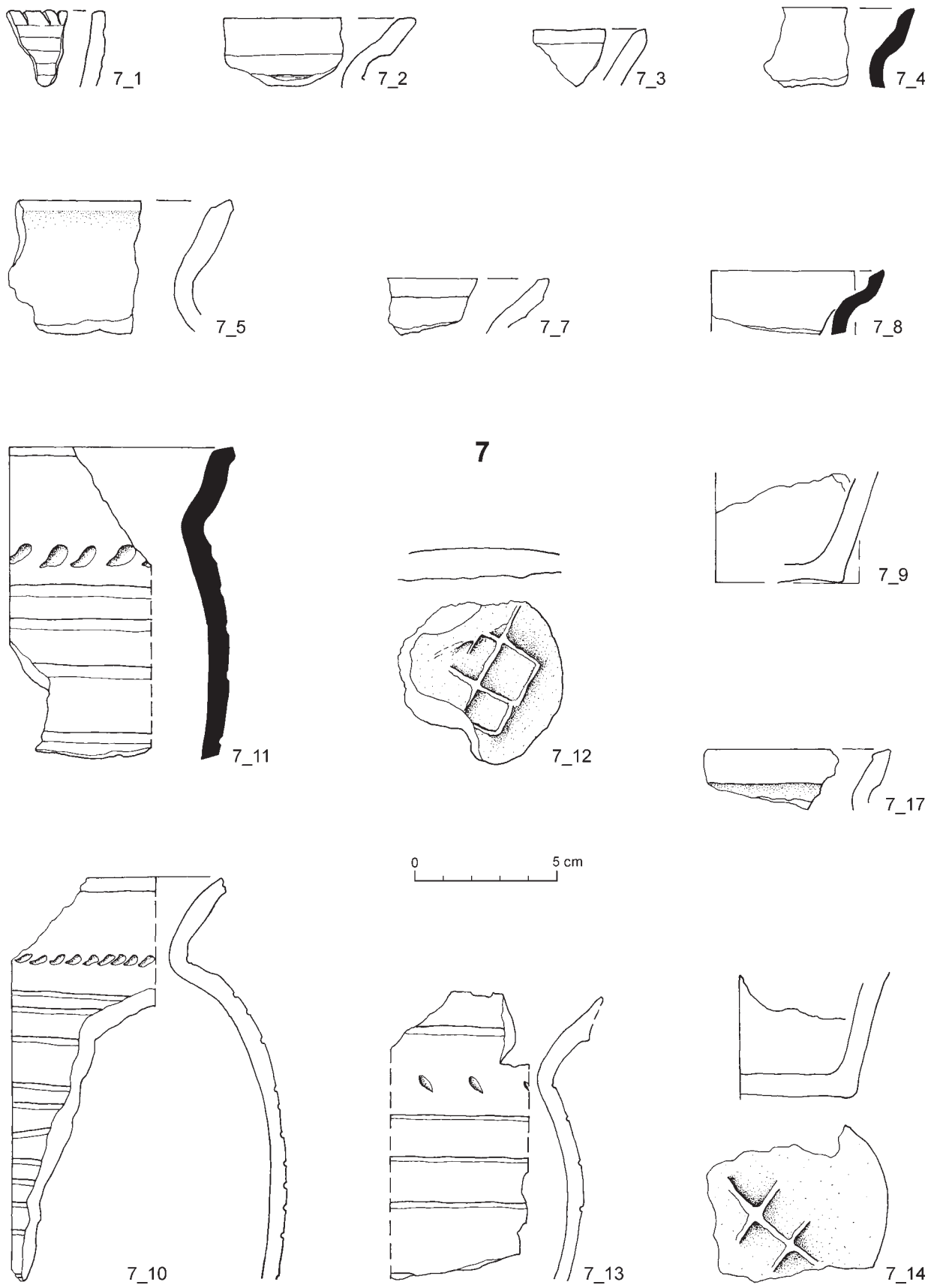

Tab. VII. Beluša. Výber nálezov keramiky z objektu 7.

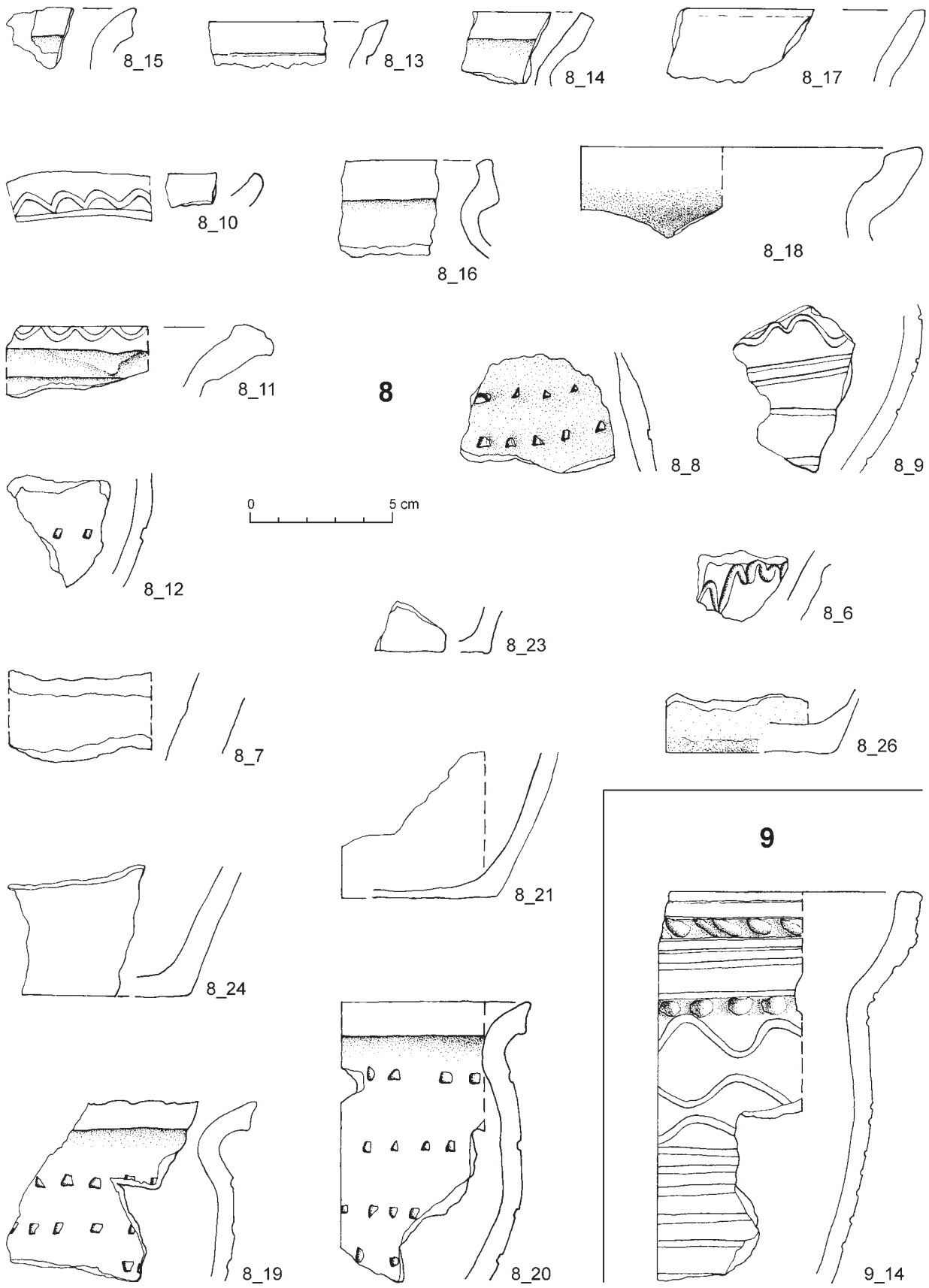

Tab. VIII. Beluša. Výber nálezov keramiky z objektov 8 a 9.

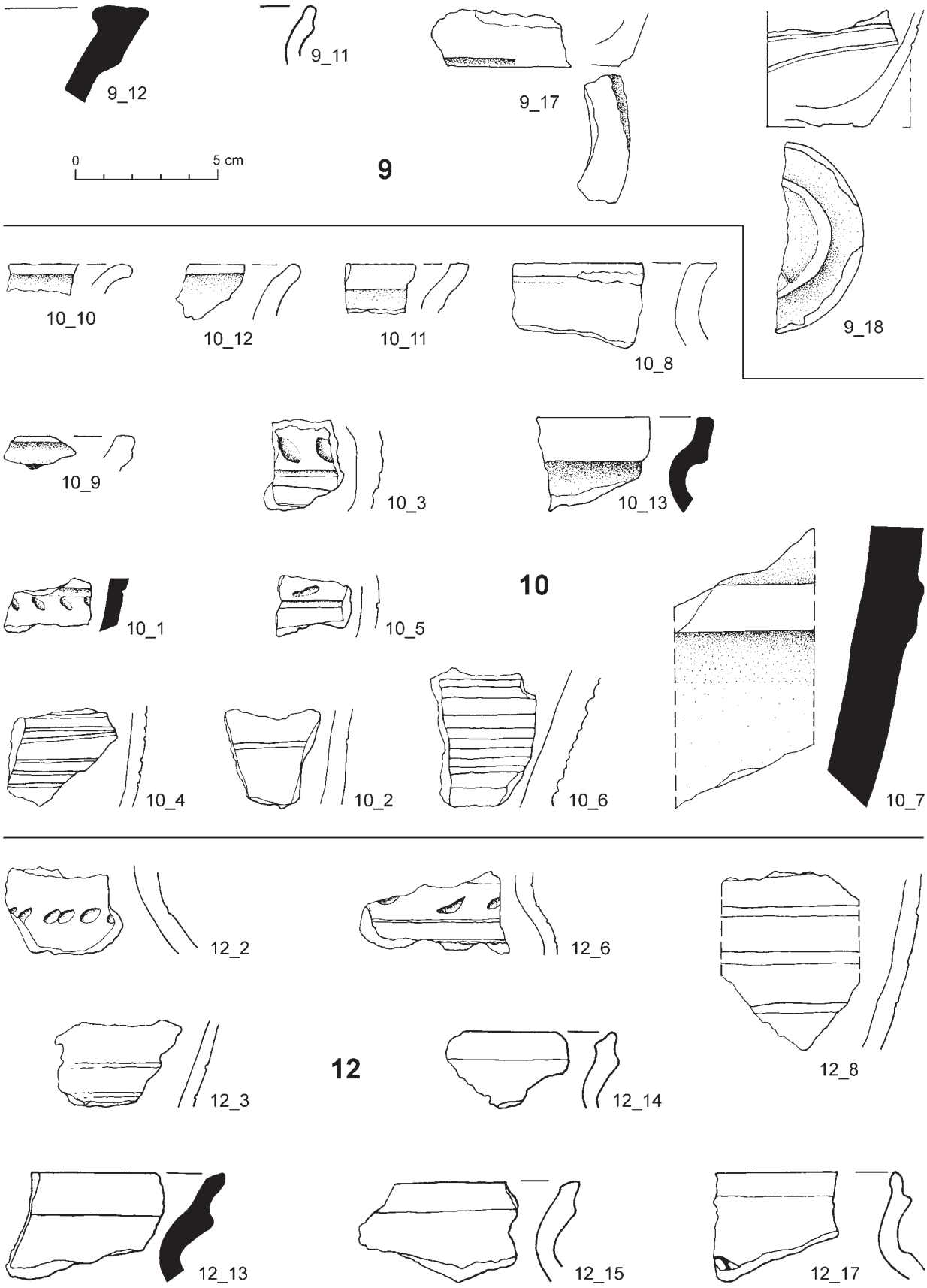

Tab. IX. Beluša. Výber nálezov keramiky z objektov 9, 10 a 12.

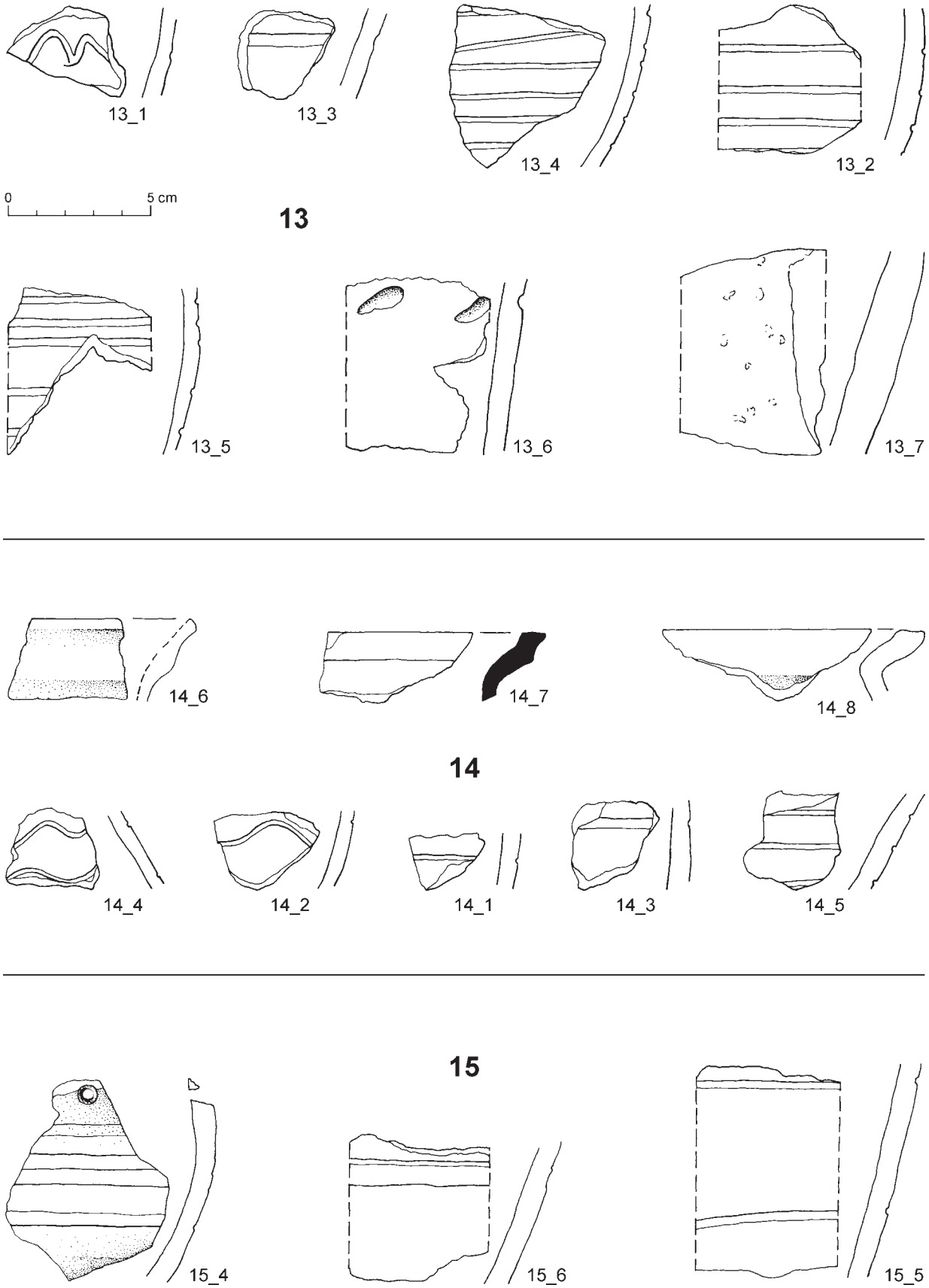

Tab. X. Beluša. Výber nálezov keramiky z objektov 13-15.

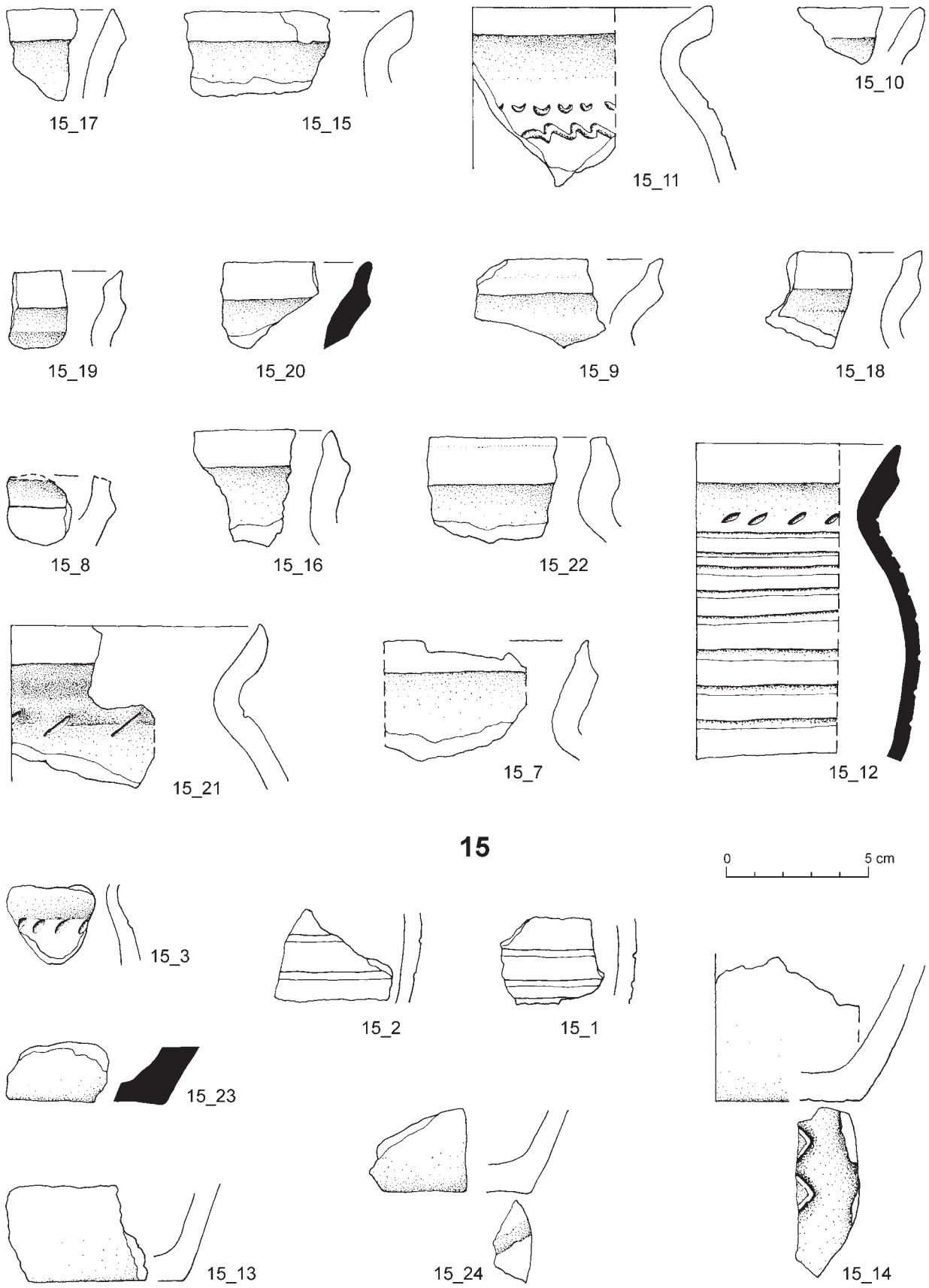

Tab. XI. Beluša. Výber nálezov keramiky z objektu 15.

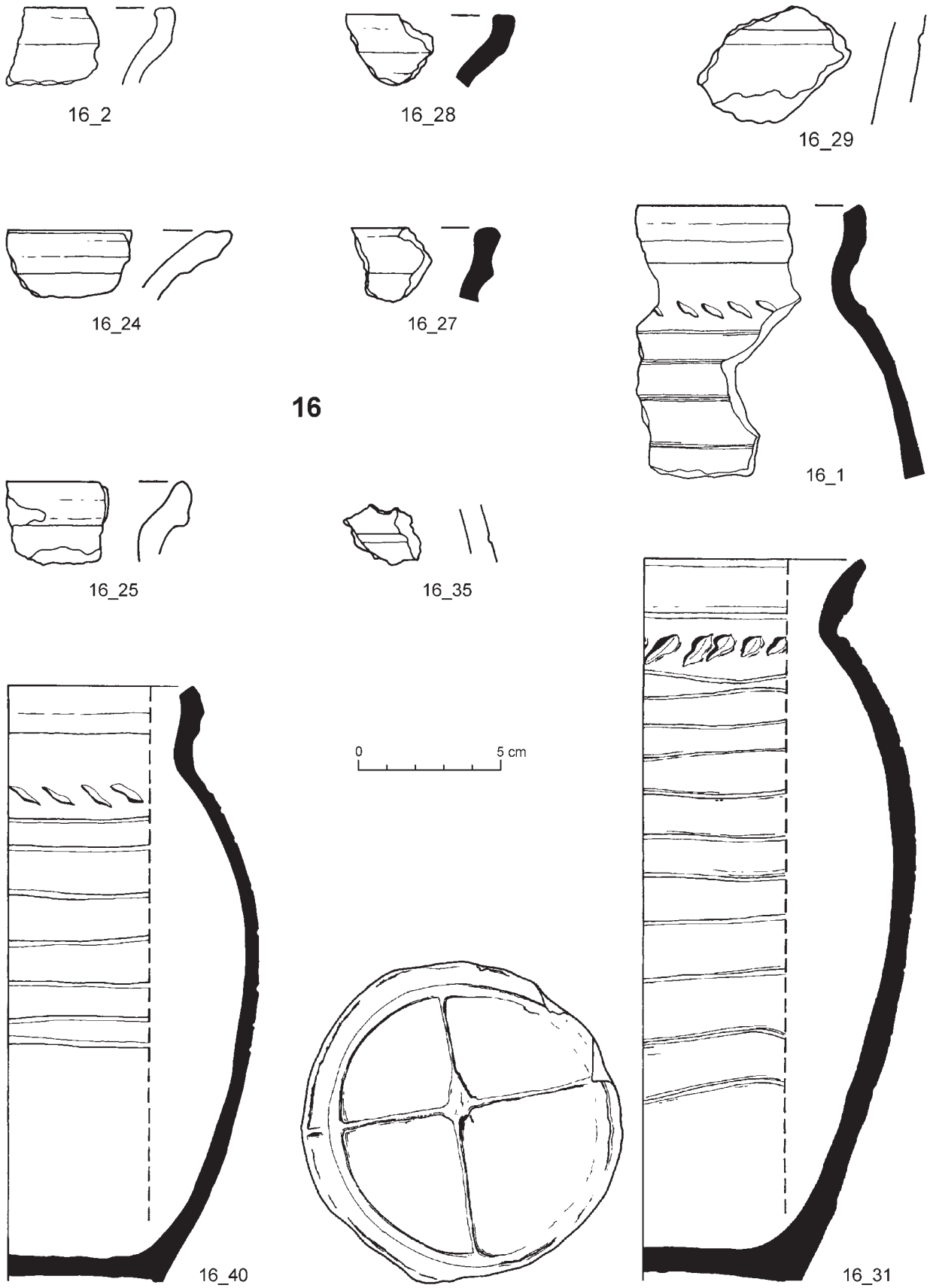

Tab. XII. Beluša. Výber nálezov keramiky z objektu 16.

LITERATÚRA

Bača 1991 - R. Bača: Toponymia okolia Piešťan z hľadiska archeologického. Balneol. Sprav. 30, 1991, 36-56.

Bartošková 1986 - A. Bartošková: Slovanské depoty železných předmětů v Československu. Praha 1986.

Baxa/Musilová 2002 - P. Baxa/M. Musilová: K počiatkom osady Sv. Michala v Bratislave. Zbor. SNM 96. Arch. 12, 2002, 63-80.

Bazovský/Elschek 1998 - I. Bazovský/K. Elschek: Osídlenie v Bratislave-Dúbravke v 9.-13. storočí. II. Stredoveký dvorec. Zbor. SNM 92. Arch. 8, 1998, 85-96.

Bednár/Fottová 2003 - P. Bednár/E. Fottová: Nitra-tržnica. Príspevok k poznaniu stredovekého mesta. Arch. Hist. 28, 2003, 303-317.

Belcredi 1983 - L. Belcredi: Zemědělské a řemeslnické nástroje na zaniklých středověkých osadách. Arch. Hist. 8, 1983, 411-422.

Belcredi 1987 - K počátkum středověkého osídlení na lokalitě zaniklé vsi Bystřec. Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 72, 1987, 121-140.

Belcredi 2006 - L. Belcredi: Bystřec. O založení, životě a zániku středovéké vsi. Brno 2006.

Beranová 1980 - M. Beranová: Zemědělství starých Slovanů. Praha 1980.

Bialeková 1981 - D. Bialeková: Dávne slovanské kováčstvo. Bratislava 1981.

Bialeková/Tirpáková/Vlkolinská 1989 - D. Bialeková/A. Tirpáková/I. Vlkolinská: The application of some mathematical-statistical methods in solving the possibility of exploitation of Roman measures in manufacturing of Slavic axe-shaped currency bars and pottery. Slov. Arch. 37, 1989, 427-450.

Bláha 1980 - J. Bláha: Otázka kontinuity slovanského osídlení olomouckého kopce a několik poznámek k hmotné kultuře olomouckých Slovanů. Vlastivěd. Věstník Moravský 32, 1980, 301-312.

Budinský-Krička 1961 - V. Budinský-Krička: Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku. Slov. Arch. 9, 1961, 347-390.

Budinský-Krička 1970 - V. Budinský-Krička: Slovanské sídlisko a zaniknutá stredoveká dedina v Osuskom. Štud. Zvesti AÚ SAV 19, 1970, 211-242.

Buko 1990 - A. Buko: Wczesnopolska ceramika. Wprowadzenie do badań. Warszawa 1990.

Burian 1975 - V. Burian: Příspěvek k nejstarší historii olomouckého Předhradí. Vlastivěd. Věstník Moravský 27, 1975, 269-282.

Cech 2001 - B. Cech: Thunau am Kamp - Eine befestigte Höhensiedlungen (Grabung 1965-1990). Die keramischen Funde der frühmitteakterlichen Befestigung. Wien 2001.

Cejnková/Loskotová 1992 - D. Cejnková/I. Loskotová: Pozůstatky středověkého osídlení na Orlí ulici v Brně. Forum Brunense 1992, 21-31.

Čaplovič 1981 - D. Čaplovič: Stredoveká dedina vo Svinici a jej význam pre poznanie stredovekého dedinského osídlenia na východnom Slovensku. Arch. Hist. 6, 1981, 499-504.

Čaplovič 1983 - D. Čaplovič: Doklady domácej a remeselnej výroby v stredovekých dedinách na východnom Slovensku. Arch. Hist. 8, 1983, 373-383.

Čaplovič 1987 - P. Čaplovič: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin 1987.

Černohorský 1960 - K. Černohorský: K datování keramiky od železářských pecí v Želechovicích. Pam. Arch. 51, 1960, 388-405.

Černohorský 1965 - K. Černohorský: K problematike Dolních Věstonic v časném středověku. Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 50, 1965, 63-86.

Dell´mour 2001 - R. W. Dell´mour: Mikroskopische Untersuchungen an frühmittelalterlicher Keramik von Thunau am Kamp (NO). Anz. Österr. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Kl. 136, 2001, 69-109.

Demek/Novák a kol. 1992 - J. Demek/V. Novák a kolektiv: Vlastivěda moravská. Země a lid (N. Ř.) 1. Neživá příroda. Brno 1992.

Duma/Ravasz 1976 - G. Duma/C. Ravasz: Graphithaltige Gefässe aus Österreichs Mittelalter. Arch. Austriaca 59/60, 1976, 225-242.

Dvorská et al. 1999 - J. Dvorská/U. Heußner/L. Poláček/Th. Westphal: Zum Stand der Dendrochronologie in Mikulčice (Mähren, Tschechien). In: L. Poláček (Hrsg.): Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. In: Internat. Tagungen Mikulčice 5. Brno 1999, 69-79.

Dvorská/Merta/Peška 2001 - J. Dvorská/D. Merta/ M. Peška: Dendrochronologie v historickém jádru Brna. Ve Službách Arch. 3, 2001, 31-39.

Eisner 1933 - J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.

Eisner 1966 - J. Eisner: Rukověť slovanské archeologie. Praha 1966.

Felgenhauer-Schmiedt 1977 - S. Felgenhauer-Schmiedt: Das Fundmaterial des Hausbergs zu Gaiselberg. Arch. Austriaca 61/62, 1977, 209-277.

Felgenhauer-Schmiedt 1992 - S. Felgenhauer-Schmiedt: Früh- bis hochmittellaterliche Funde aus Wien. I. Ruprechtsplatz und Sterngasse. Beitr. Mittelalterarch. Österreich 8, 1992, 61-84.

Felgenhauer-Schmiedt 1995 - S. Felgenhauer-Schmiedt: Reste einer Giesserwerkstatt aus der Zeit um 1200 in Thaya, NÖ. Beitr. Mittelalterarch. Österreich 11, 1995, 111-119.

Felgenhauer-Schmiedt 1996 - S. Felgenhauer-Schmiedt: Niederösterreichische Keramik des 12. und 13. Jahrhunderts. Pravěk (N. Ř.) 6, 1996, 229-240.

Felgenhauer-Schmiedt 1998 - S. Felgenhauer-Schmiedt: Graphittinkeramik des Früh- und Hochmittelalters in Niederösterreich. In: *Poláček 1998a*, 199-212.

Fusek 1994 - G. Fusek: Slovensko vo včasnoslovanskom období. Bratislava 1994.

Fusek 1998 - G. Fusek: Vorläufige Erkentnnise zur Graphittonkeramik aus der Siedlung Šindolka in Nitra. In: *Poláček 1998a*, 231-248.

Fusek 2000 - G. Fusek: Torzo stredovekého sídliska v Bielovciach. Slov. Arch. 48, 2000, 101-154.
Fusek/Spišiak 2005 - G. Fusek/J. Spišiak: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky. Archeológia a mineralógia. Slov. Arch. 53, 2005, 265-336.
Galuška 1987 - L. Galuška: K výzdobě vnitřních stran okrajů slovanských nádob. Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 72, 1977, 75-87.
Galuška 1989 - L. Galuška: Plastická lišta na středohradištní keramice ze Starého Města. Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 74, 121-135.
Goš 1970 - V. Goš: K poznání vývoje mladohradištní keramiky na severní Moravě. Sbor. Národ. Muz. Praha 24, 1970, 39-44.
Goš 1971 - V. Goš: Slovanská osada z 9.-13. století v Mohelnici. R. Snášil (Ed.): Zaniklé středověké osady v ČSSR ve světle archeologických výzkumu. Praha 1971, 155-160.
Goš 1973 - V. Goš: Slovanská osada v Mohelnici. Arch. Rozhledy 27, 1973, 371-380.
Goš 1977 - V. Goš: Slovanská keramika 10.-13. stor. na severní Moravě. Vlastivěd. Věstník Moravský 29, 1977, 291-303.
Goš 1984 - V. Goš: Sídlištní objekty slovanské osady v Mohelnici. Čas. Slezského Muz. 1984, 221-252.
Goš/Kapl 1986 - V. Goš/V. Kapl: Slovanská osada u Palonína. Arch. Rozhledy 38, 1986, 176-204.
Goš/Karel 1979 - V. Goš/J. Karel: Slovanské a středověké zásobnice ze severní Moravy. Arch. Rozhledy 31, 1979, 163-175.
Goš/Novák/Karel 1985 - V. Goš/J. Novák/J. Karel: Počátky osídlení Rýmařova. Pam. Arch. 76, 1985, 184-227.
Habovštiak 1961 - A. Habovštiak: Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI.-XIII. storočí. Slov. Arch. 9, 1961, 451-482.
Habovštiak 1962 - A. Habovštiak: Mladohradištná chata v Siladiciach, okres Trnava. Arch. Rozhledy 14, 1962, 841-846.
Habovštiak 1963 - A. Habovštiak: Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach. Slov. Arch. 11, 1963, 407-458.
Habovštiak 1985 - A. Habovštiak: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava 1985.
Hanuliak 1993 - M. Hanuliak: Pohrebisko slovanskej populácie v Bučanoch. Slov. Arch. 41, 1993, 83-113.
Hanuliak 1994 - M. Hanuliak: Malé Kosihy. Pohrebisko z 10.-11. storočia (Archeologicko-historické vyhodnotenie). Nitra 1994.
Hanuliak 1997a - M. Hanuliak: Sídliskové nálezy z Palárikova (okr. Nové Zámky). In: Z pravěku do středověku. Brno 1997, 140-147.
Hanuliak 1997b - M. Hanuliak: Možnosti a problémy výskumu šperkov z 10.-13. storočia. Arch. Hist. 22, 1997, 275-286.
Hanuliak 1999 - M. Hanuliak: Vrcholnostredoveké sídliskové objekty z Palárikova. Štud. Zvesti AÚ SAV 33, 1999, 243-256.
Hanuliak 2004 - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004.
Hanuliak/Hoššo/Hunka 1996 - M. Hanuliak/J. Hoššo/J. Hunka: Najvýznamnejšie poznatky z výskumu banskoštiavnického dominikánskeho kláštora. K schopnostiam výpovede tradičných datovacích prostriedkov. Slov. Arch. 44, 1996, 307-326.
Hanuliak/Rejholcová 1999 - M. Hanuliak/M. Rejholcová: Vyhodnotenie pohrebiska v Čakajovciach. Nitra 1999.
Hlôška 2007 - L. Hlôška: Výsledky archeozoologickej analýzy osteologického materiálu z Beluše. Slov. Arch. 55, 2007, 109-111.
Hoššo 1983 - J. Hoššo: Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku. Arch. Hist. 8, 1983, 215-233.
Hoššo 1981-1982 - J. Hoššo: Značky na keramike vrcholného stredoveku a novoveku zo Slovenska. Historica 32-33, 1981-1982 (1986), 19-34.
Hoššo 1985-1986 - J. Hoššo: Hrnčiarstvo, remeslo stredovekej dediny a mesta vo svetle archeologických prameňov. Historica 35-36, 1985-1986 (1988), 105-139.
Hoššo 1997 - J. Hoššo: Príspevok k štúdiu materiálnej kultúry na území Bratislavy v období stredoveku a na začiatku novoveku. Arch. Hist. 22, 1997, 287-300.
Hoššo 1999 - J. Hoššo: Príspevok k poznaniu kontaktov a obchodných ciest na príklade nálezov stredovekej keramiky z územia Slovenska. In: Slovensko a európsky juhovýchod. Bratislava 1999, 152-177.
Hoššo/Lesák 2001 - J. Hoššo/B. Lesák: Archeologický výskum horizontu 12.-13. storočia v historickom jadre Bratislavy. Arch. Hist. 26, 2001, 241-259.
Hunka 1994 - J. Hunka: Medené mince Bela III. - dôsledok menovej reformy v Uhorsku? Hist. Čas. 42, 1994, 609-624.
Hunka 2002 - J. Hunka: Vojenské cesty a udalosti vo svetle nálezov mincí. Slov. Arch. 50, 2002, 153-170.
Hunka 2007 - J. Hunka: Medené mince z Beluše a ich historický význam. Slov. Arch. 55, 2007, 113-115.
Hunka/Kolníková 2001 - J. Hunka/ E. Kolníková: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v rokoch 1999-2000. AVANS 2000, 2001, 90-95.
Hunka/Ruttkay 1998 - J. Hunka/M. Ruttkay: Historické komunikácie na území stredovekého Slovenska. Arch. Hist. 23, 1998, 295-302.
Klíma 1985 - B. Klíma: Hradištní osada u Dolních Věstonic, okr. Břeclav. Arch. Rozhledy 36, 1985, 27-48.
Klíma 1993 - B. Klíma: Archeologický výzkum znojemského hradu. Vlastivěd. Věstník Moravský 45, 1993, 137-154.
Klíma 1995 - B. Klíma: Znojemská rotunda ve světle archeologických památek. Brno 1995.
Kočiš 1994 - J. Kočiš: Beluša 1330-1995. Pohľady do dejín. Žilina 1994.
Kouřil 1989 - P. Kouřil: Příspěvek k poznání osídlení venkovského charakteru na Opavsku v mladší a pozdní době hradištní. Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 74, 1989, 203-215.
Kouřil 1994 - P. Kouřil: Slovanské osídlení českého Slezska. Brno - Český Těšín 1994.
Kouřil 1998 - P. Kouřil: Zu den Anfangen der slawischen Graphittonkeramik in Schlesien. In: *Poláček 1998b*, 43-63.
Kouřil/Žáček 1981 - P. Kouřil/R. Žáček: Příspěvek k dějinám hradu Hukvaldy na severní Moravě. Arch. Hist. 6, 1981, 253-268.
Kraskovská 1980 - Ľ. Kraskovská: Nádoby datované nálezmi mincí na Slovensku. Zbor. SNM 74. Hist. 20, 1980, 81-106.

Kraskovská 1983 - Ľ. Kraskovská: Značky na dnách nádob z doby veľkomoravskej. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 1983, 193-206.

Krejčí/Štrejn 1965 - M. Krejčí/Z. Štrejn: K historické topografii dolování grafitu na Moravě. Sbor. Matice Moravské 84, 1965, 214-231.

Kujovský/Vlkolinská 1999 - R. Kujovský/I. Vlkolinská: Výskum v obci Beluša. AVANS 1997, 1999, 98.

Kyselý 2002 - M. Kyselý: Zvířecí kosti (12.-13. století) z areálu bývalých kasáren Jiřího z Poděbrad na náměstí Republiky v Praze 1 (zjišťovací výzkum v letech 1998-1999). Arch. Pragensia 16, 2002, 189-197.

Labuda 1992 - J. Labuda: Materiálna kultúra z výskumu Kamerhofu v Banskej Štiavnici. Slov. Arch. 40, 1992, 135-164.

Labuda 1997 - J. Labuda: Montánna archeológia na Slovensku (Príspevok k dejinám stredoveku). Slov. Arch. 45, 1997, 83-156.

Lesák 2000 - B. Lesák: Stredoveké pece na Uršulínskej ulici v Bratislave. Zbor. SNM 44. Arch. 10, 2000, 137-148.

Loskotová 1993 - I. Loskotová: Než vznikla stará radnice. Forum Brunense 1993, 207-215.

Loskotová/Procházka 1995 - I. Loskotová/R. Procházka: Brněnské zemnice (Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. století). In: Brno v minulosti a dnes 13. Brno 1995, 112-149.

Loskotová/Procházka 1996 - I. Loskotová/R. Procházka: Keramik von Brno des 12./13. Jahrhunderts. Pravěk (N. Ř.) 6, 1996, 199-228.

Mackerle 1955 - J. Mackerle: Slovanské zásobnice. Arch. Rozhledy 7, 1955, 83-90.

Mačalová 1984 - H. Mačalová: Výsledky výzkumu v Lošticích-Židlovicích (okr. Šumperk). Arch. Hist. 9, 1984, 101-110.

Majtán 1996 - M. Majtán: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava 1996.

Marsina/Sopko/Vozár 1986 - R. Marsina/J. Sopko/M. Vozár: Druhá časť. Slovensko v 14. storočí (1301-1397). In: Dejiny Slovenska. I. Bratislava 1986, 308-382.

Měchurová 1994 - Z. Měchurová: Výsledky sondážního archeologického výzkumu a geofyzikálního měření v obci Prace (okr. Brno-venkov). Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 79, 1994, 111-133.

Měchurová 1997a - Z. Měchurová: Konůvky - zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese. Brno 1997.

Měchurová 1997b - Středověká keramika z Konůvek (kat. Hešpice, okr. Vyškov). Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 82, 1997, 149-181.

Měřínský 1975 - Z. Měřínský: Nálezy raněstředověké keramiky ze Sušice (okr. Přerov). Vlastivěd. Věstník Moravský 27, 1975, 312-315.

Měřínský 1976a - Z. Měřínský: Zaniklé středověké osady na panství kláštera oslavanského. Arch. Hist. 1, 1976, 109-120.

Měřínský 1976b - Z. Měřínský: Hradisko Ordějov u Bánova (okr. Uherské Hradiště) a otázka jeho datování. Vlastivěd. Věstník Moravský 28, 1976, 219-221.

Měřínský 1983 - Z. Měřínský: Vztahy mezi Moravou a Balkánským polostrovem v některých prvcích keramické produkce 9.-13. století. In: XII. Mikulovské sympozium, 1982. Brno 1983, 97-101.

Měřínský 1986 - Z. Měřínský: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů. Pam. Arch. 77, 1986, 18-80.

Měřínský 1987 - Z. Měřínský: Příspěvek k možnostem rekonstrukce středověké krajiny, území zaniklých vesnic a typu sídlisť. Arch. Hist. 12, 1987, 111-128.

Měřínský 1991 - Z. Měřínský: Keramika 6. až 1. poloviny 13. století na Moravě a její vztahy ke slezské oblasti. Ślaşkie Prace Prahist. 2, 1991, 163-184.

Měřínský 1993 - Z. Měřínský: Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě. Arch. Hist. 18, 1993, 99-118.

Měřínský/Unger 1987 - Z. Měřínský/ J. Unger: Zaniklá ves Kovalov u Žabčic (archeologické nálezy). Mikulov 1987.

Mihok 2007 - Ľ. Mihok: Výskum trosiek zo stredovekej osady v Beluši. Slov. Arch. 55, 2007, 117-122.

Michna 1980 - V. Michna: Dvě sídlištní stavby z počátku lokačního Uničova (Příspěvek do diskuze k otázce zemnic ve městech a vesnicích 13. století). Vlastivěd. Věstník Moravský 32, 1980, 161-186.

Moravčík 1972 - J. Moravčík: Najnovšie prírastky v archeologických zbierkach Považského múzea a galérie v Žiline. Vlast. Zbor. Považia 11, 1972, 19-39.

Moravčík 1991 - J. Moravčík: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1981-1985. Vlast. Zbor. Považia 16, 1991, 5-42.

Nechvátal 1999 - B. Nechvátal: Radomyšl. Raně středověké pohřebiště. Praha 1999.

Nekuda, R. 1980 - R. Nekuda: Korpus středověké keramiky datované mincemi z Moravy a Slezska. Arch. Hist. 5, 1980, 389-451.

Nekuda, R. 1984 - R. Nekuda: Příspěvek k charakteristice mladohradištní keramiky na Moravě. Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 49, 1984, 23-47.

Nekuda, R. 1986-1987 - R. Nekuda: Ein Beitrag zur Chronologie und Typologie der frühmittelalterlichen Keramik in Mähren (Tschechoslowakei). Zeitschr. Arch. Mittelalter 14-15, 1986-1987, 119-151.

Nekuda, R. 2002 - R. Nekuda: Zemědělská usedlost ve středověké vesnici na Moravě. Brno 2002.

Nekuda/Nekuda 1997 - R. Nekuda/V. Nekuda: Mstěnice 2. Zaniklá středověká ves. Dům a dvůr ve středověké vesnici. Brno 1997.

Nekuda, V. 1965 - V. Nekuda: K otázce značek na středověké keramice na Moravě. Čas. Moravského Mus. Brno 74, 1965, 109-142.

Nekuda, V. 1972 - V. Nekuda: Středověká ves Mstěnice. Praha 1972.

Nekuda, V. 1973 - V. Nekuda: Raně středovéké typy sídlištních objektů ve Mstěnicích. Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 68, 1973, 77-96.

Nekuda, V. 1975 - V. Nekuda: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno 1975.

Nekuda, V. 1985 - V. Nekuda: Mstěnice I. Hrádek, tvrz, dvůr, předsunutá opevnění. Brno 1985.

Nekuda, V. 1990 - V. Nekuda: Vybavení a provoz venkovské domácnosti ve středověku. Arch. Hist. 15, 1990, 7-17.

Nekuda, V. 2000 - V. Nekuda: Mstěnice 3. Zaniklá středověká ves. Raně středověké sídliště. Brno 2000.

Nekuda/Reichertová 1968 - V. Nekuda/K. Reichertová: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno 1968.

Nekuda/Sejbal 1960 - V. Nekuda/J. Sejbal: Keramika ze sídliště 11. století z Rokytné u Mor. Krumlova datovaná mincemi. Moravské Num. Zprávy 7, 1960, 23-26.

Novotný 1962 - B. Novotný: Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích. Čas. Slezského Muz. 11, 1962, 65-80.

Novotný 1964 - B. Novotný: K otázce osídlení Olomouckého kopce a Kláštera-Hradiska ve střední a pozdní době hradištní. Pam. Arch. 55, 1964, 392-415.

Novotný 1974 - B. Novotný: Záchranný výzkum zaniklého středověkého dvorce a chat u Šakvic, okr. Břeclav. Arch. Hist. 1, 1974, 61-91.

Novotný 1978 - B. Novotný: Výzkum přemyslovského ústředí „castrum Zpitignew" z 11.-12. století a rekonstrukce jeho údělu v archeologických pramenech. Arch. Hist. 3, 1978, 183-215.

Novotný 1981 - B. Novotný: Archeologický výzkum hradu Rokyten na Moravě z 11. až poloviny 12. století. Arch. Hist. 6, 1981, 221-238.

Parma 2001 - D. Parma: K problematice zázemí přerovského hradu v mladohradištním období. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno M 6, 2001, 186-195.

Paulík/Rejholec 1958 - J. Paulík/E. Rejholec: Stredoveké chaty v Chotíne. Slov. Arch. 6., 1958, 223-235.

Peška/Unger 1993 - J. Peška/J. Unger: Jungburgwallzeitliche Befestigung bei Dürnholz, Bez. Břeclav (Lundenburg) in Mähren. Beitr. Mittelalterarch. Österreich 9, 1993, 139-145.

Pleiner 1958 - R. Pleiner: Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. Praha 1958.

Pleiner 1962 - R. Pleiner: Staré evropské kovářství. Praha 1962.

Pleiner 2000 - R. Pleiner: Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters. Praha 2000.

Poláček 1994 - L. Poláček: Zum Stand der Erkenntnis der frühmittelalterlichen Keramik in Südwestmähren. In: *Staňa 1994*, 207-219.

Poláček 1995 - L. Poláček: Altes Gliederungssystem der Mikulčicer Keramik (mit Exkurs von Jitka Dvorská und Lumír Poláček). In: L. Poláček (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert - Terminologie und Beschreibung. Internat. Tagungen Mikulčice 2. Brno 1995, 131-203.

Poláček 1998a - L. Poláček (Hrsg.): Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internat. Tagungen Mikulčice 4. Brno 1998.

Poláček 1998b - L. Poláček: Graphittonkeramik aus Mikulčice. In: *Poláček 1998a*, 127-198.

Polla 1962 - B. Polla: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.

Polla 1971 - B. Polla: Kežmarok. Výsledky historicko-archeologického výskumu. Bratislava 1971.

Procházka 1984 - R. Procházka: Pozdně hradištní keramika v některých moravských regionech. Arch. Rozhledy 36, 1984, 430-442.

Procházka 1991 - R. Procházka: Brünner Keramik des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhundert und die Frage ihrer auswärtigen Beziehungen. In: XX. Mikulovské sympozium 1990. Brno 1991, 233-246.

Procházka 1992a - R. Procházka: Záchranný výzkum slovanského sídliště v Kuřimi, okr. Brno-venkov. Pravěk (N. Ř.) 2, 1992, 317-341.

Procházka 1992b - R. Procházka: Mittelalterliche Stadtkernforschung in Brno (Brünn). Beitr. Mittelalterarch. Österreich 8, 1992, 159-181.

Procházka 1993 - R. Procházka: K vývoji a funkčnímu rozvrstvení hradu 11.-12. století na Moravě. In: Spotkania Bytomskie 1. Wrocław 1993, 109-141.

Procházka 1994 - R. Procházka: Brněnská stolní a kuchynská keramika 2. poloviny 14. století - počátku 15. století. Pravěk (N. Ř.) 4, 1994, 323-344.

Procházka 1996 - R. Procházka: Die älteste Besiedlung des Petersberges in Brno und die Frage der Stadtenstehung. Kwartalnik Hist. Kultury Mat. 1996, 19-30.

Procházka 2000 - R. Procházka: Současný stav poznání počátků jihomoravských měst. Přehled Výzkumů 42, 2000, 25-74.

Procházka 2001 - R. Procházka: Chlebové pece předlokačního a lokačního Brna. Arch. Hist. 26, 2001, 207-221.

Procházka 2003 - R. Procházka: Počátky měst a etnické změny. Arch. Hist. 28, 2003, 267-297.

Procházka/Loskotová 1999 - R. Procházka/I. Loskotová: K topografii a interpretaci předlokačního osídlení brněnského historického jádra. Arch. Hist. 24, 1999, 169-188.

Procházka/Štrof 1983 - R. Procházka/A. Štrof: Příspěvek k osídlení Bořitova a Černé Hory na Blanensku. Vlastivěd. Věstník Moravský 35, 1983, 46-57.

Procházka/Štrof 1987 - R. Procházka/A. Štrof: Z badań nad kontaktami polsko-morawskimi we wczesnym średniowieczu. Silesia Ant. 29, 1987, 101-109.

Richter/Vokolek 1995 - M. Richter - V. Vokolek: Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové - Praha 1995.

Rozložník et al. 1987 - L. Rozložník/J. Havelka/F. Čech/V. Zorkovský: Ložiská nerastných surovín a ich vyhľadávanie. Bratislava - Praha 1987.

Ruminiecka/Sikorski/Wenzel 2004 - J. Ruminiecka/A. Sikorski/J. Wenzel: Ceramika grafitowa z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu. Folia Praehist. Posnaniensia 12, 2004, 265-281.

Ruttkay 1992a - M. Ruttkay: Sídlisko z 10.-12. stor. v Sľažanoch, okres Nitra. Arch. Rozhledy 44, 1992, 593-610.

Ruttkay 1992b - M. Ruttkay: Prehľad výsledkov archeologického bádania stredovekých dedinských sídlisk na západnom Slovensku. Slovan. Štúd. 2, 1992, 176-184.

Ruttkay 1995 - M. Ruttkay: Príspevok k poznaniu stredovekej keramiky na juhozápadnom Slovensku. Arch. Hist. 20, 1995, 563-585.

Ruttkay 1996 - M. Ruttkay: Die Grundveränderungen in der Keramikproduktion im 12.-14. Jh. in der Westslowakei. Pravěk (N. Ř.) 6, 1996, 261-284.

Ruttkay 1998 - M. Ruttkay: Dedina a dom vo vrcholnom a neskorom stredoveku: In: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava 1998, 37-66.

Ruttkay 1999 - M. Ruttkay: Výskum stredovekých dedinských sídlisk na Slovensku (Stav a perspektívy). Arch. Hist. 24, 1999, 7-40.

Ruttkay/Cheben 1992 - M. Ruttkay/I. Cheben: Včasnostredoveké sídlisko a pohrebisko v Bíni. Slov. Arch. 40, 1992, 109-134.

Ruttkayová/Ruttkay 2002 - J. Ruttkayová/M. Ruttkay: Záchranný archeologický výskum stredovekej osady v Zlatých Moravciach. Arch. Hist. 27, 2002, 447-461.

Rzeznik/Stoksik 2004 - P. Rzeznik/H. Stoksik: Silesian Graphittonkeramik of the 12th-13th centuries in the light of specialist analyses of vessels from Racibórz. Arch. Rozhledy 56, 2004, 321-342.

Scharrer-Liška 2003 - G. Scharrer-Liška: Die Entwicklung Hochmittelalterlicher Vorratsgefässe aus Grafitkeramik im Gebiet des heutigen osterreichischs und der angrenzenden Gebiete. In: Beiträge zur historischen Archäologie. Festschrift für Sabine Felgenhauer-Schmiedt zum 60. Geburtstag. Wien 2003, 45-61.

Snášil 1975 - R. Snášil: Archeologie a vesnická sídliště 10.-13. století na Moravě. Arch. Rozhledy 27, 1975, 303-315.

Souchupová 1986 - V. Souchupová: Hutnictví železa v 8.-11. století na západní Moravě. Brno 1986.

Súpis pamiatok 1967 - Súpis pamiatok na Slovensku. I. Bratislava 1967.

Spišiak 2007 - J. Spišiak: Petrografia, mineralógia a geochémia úlomkov grafitovej keramiky z Beluše. Slov. Arch. 55, 2007, 123-126.

Spurný 1965 - J. Spurný: Zásobnice. Praha 1965.

Staňa 1994 - Č. Staňa (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internat. Tagungen Mikulčice 1. Brno 1994.

Staňa 1998 - Č. Staňa: Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mittelmähren. In: *Poláček 1998a*, 87-125.

Šalkovský 1998 - P. Šalkovský: Dedinský dom a sídlo vo včasnom stredoveku. In: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava 1998, 9-36.

Šalkovský 2001 - P. Šalkovský: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001.

Šalkovský/Vlkolinská 1987 - P. Šalkovský/I. Vlkolinská: Včasnostredoveké a vrcholnostredoveké sídlisko v Komjaticiach. Štud. Zvesti AÚ SAV 23, 1987, 127-172.

Štefanovičová 1975 - T. Štefanovičová: Bratislavský hrad v 9.-12. storočí. Bratislava 1975.

Unger 1981a - J. Unger: Hradištní a středověká osada u Šakvic, okr. Břeclav. Arch. Rozhledy 33, 1981, 55-87.

Unger 1981b - J. Unger: Nálezy z objektu datovaného mincí na tvrzišti „Kulatý kopec" u Žabčic (okr. Brno-venkov). Arch. Hist. 6, 1981, 315-325.

Unger 1984 - J. Unger: Základní horizonty keramiky 12.-15. století na soutoku Jihlavy a Svratky, okr. Břeclav. Arch. Rozhledy 36, 1984, 288-296.

Unger 1985 - J. Unger: Zaniklá středověká ves Bořanovice u Přibic (okres Břeclav). Jižní Morava 21, 1985, 109-125.

Unger 1992 - J. Unger: Sídliště ze střední a mladší doby hradištní v trati Bílé břehy u Šakvic, okr. Břeclav. Pravěk (N. Ř.) 2, 1992, 343-357.

Unger 1994 - J. Unger: Koválov. Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě. Brno 1994.

Unger 1995 - J. Unger: Mladohradištní sídliště Smolín-Studýnková (okr. Břeclav). Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 40, 1995, 119-134.

Unger 1999 - J. Unger: Život na lelekovickém hradě ve 14. století. Brno 1999.

Unger a kol. 1980 - J. Unger a kol.: Pohořelice-Klášterka. Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká ves. Praha 1980.

Vallašek/Plachá 1965 - A. Vallašek/V. Plachá: Zisťovací archeologický prieskum na Leningradskej ulici v Bratislave. Bratislava. Spisy MM 1, 1965, 91-110.

Vlastivedný slovník 1977 - Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. Bratislava 1977.

Vlkolinská 1994 - I. Vlkolinská: Pottery from cemeteries of the 9th-10th centuries in the territory of Slovakia. In: *Staňa 1994*, 83-92.

Vlkolinská 1995 - I. Vlkolinská: Zur Typologie der Keramik aus Gräberfeldern des 9.-11. Jahrhunderts in der Slowakei. In: *Poláček 1995*, 35-38.

Vlkolinská 1996 - I. Vlkolinská: Die Grabverbände mit Keramik des 9.-10. Jh. aus dem Gebiet der Slowakei aufgrund geographisch-chronologischer Analysen. In: Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava 1996, 313-332.

Vlkolinská 2000 - I. Vlkolinská: Výskum na diaľničnom uzle v Beluši. AVANS 1999, 2000, 154.

Vlkolinská 2001 - I. Vlkolinská: Výskum na trase diaľničného privádzača v Beluši. AVANS 2000, 2001, 213.

Vlkolinská 2006 - I. Vlkolinská: Výrobné objekty v Beluši. Arch. Technica 17, 2006, 127-132.

Vlkolinská/Illášová/Hunka 1998 - I. Vlkolinská/Ľ. Illášová/J. Hunka: Výskumy a prieskumy na trase diaľnice. AVANS 1996, 1998, 170, 171.

Zamelska 1998 - K. Zamelska: Graphitkeramik in Polen - Chronologie und Verbreitung. In: *Poláček 1998a*, 33-36.

Zatloukal 1999 - R. Zatloukal : Archeologické doklady hrnčířství ve 13. až první polovině 16. století na Moravě a ve Slezsku. Arch. Technica 11, 1999, 60-74.

Rukopis prijatý 9. 9. 2007

Preklad abstraktu Ľudmila Vaňková
Preklad súhrnu Eva Pietová

PhDr. Ivona Vlkolinská, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
ivona.vlkolinska@savba.sk

Reste eines mittelalterlichen Dorfes in Beluša

Ivona Vlkolinská

ZUSAMMENFASSUNG

Das Dorf Beluša befindet sich im nordwestlichen Waagtal in der Nähe der Städte Púchov und Považská Bystrica, am linken Waagufer, das die Mittelachse dieser Region bildet. Aus diesem Gebiet wurden vor allem durch die Geländebegehungen zahlreiche Angaben über die vor- und frühgeschichtliche, wie auch slawische Ansiedlung gewonnen. Größere systematische Grabungen wurden hier praktisch bis in die neunziger Jahre des 20. Jh.s nicht durchgeführt. In dieser Zeit haben die Terrainaktivitäten mit dem Aufbau des Autobahnnetzes wie auch weiteren Investitionsaktivitäten zusammen gehängt.

Die eigene Fundstelle in Beluša, untersucht im J. 2000, befindet sich auf der Trasse der Zufahrtsstraße zur Autobahn, die von Osten Richtung Púchov führt. Im Jahre 1998 wurde die Fundstelle durch einen Aufbau beschädigt. Die Grabung konnten allerdings erst im Jahr 2000 angefangen worden.

Weil die Baufirma die 40 cm dicke obere Schicht der Fläche beseitigte, war es möglich nur die unteren Teile der ins Lehmliegende eingetieften Objekte, zu untersuchen. Insgesamt wurden 16 Objekte freigelegt. Die meisten von ihnen befanden sich in unregelmäßiger Reihe in dem Südteil der Fläche, wobei manche zum Teile unter dem Humus des nahe liegenden Baches (Konopný potok) lagen, so dass sie nur teilweise, oder gar nicht untersucht werden konnten. Ein Teil der Objekte, freigelegt bei der Abfuhr der Erde im Jahre 1998, war bereits vor der Grabung mit einer Aufschüttung der Zufahrtsstraße zur Autobahn überdeckt.

Die Objekte hatten eine sehr unregelmäßige, meist wannen- und schüsselartige Form. In manchen Objekten wurde auf kleinerer oder größerer Fläche eine Fundkonzentration, vor allem der Keramik, vermischt mit Stücken von durchgebranntem Lehmbewurf, oftmals auch mit Eisenschlackeresten und Tierknochen, festgestellt. Größte Konzentration der Keramik ist im Objekt 2 zum Vorschein gekommen. Das Objekt 4 enthielt zahlreiche Klümpchen der Eisenschlacke und in seiner Mitte war ein Dengeleisen, sowie zwei Kupfermünzen des sog. arabischen Typs, die von den Herrschern Bela III. oder Bela IV. geprägt wurden. Den Ansiedlungscharakter ergänzen mehrere weitere Funde von Eisenwerkzeug. Die Scherben stammen von verschiedenen topfförmigen Gefäßen und Bruchstücke von Vorratsgefäßen, manche sogar mit dem Graphitinhalt, fehlen auch nicht. Bemerkenswert ist, dass auf größerem Teil der Scherben sog. Reparierungslöcher, durch die die beschädigten Gefäßteile zusammengeknüpft wurden, vorkommen. Derartige Löcher waren nicht nur auf den Vorratsgefäßen, sondern auch auf den Töpfen. Die Keramikfragmente ermöglichen durch ihre Form und Verzierung die Datierung der Ansiedlung ins Ende des 12. Jh.s und in das 13. Jh. Die Münzfunde präzisieren diese Datierung in die Jahre 1190-1240, obwohl die Münzen auch längere Zeit verwendet werden konnten.

Verhältnismäßig zahlreiche Fragmente von Eisenschlacke, manche auch größerer Ausmaßen, deuten darauf hin, dass im Dorf eine gut entwickelte Schmiedeproduktion gewesen ist.

Schade, dass nur ein Teil der Ansiedlung, der noch dazu durch die Erdarbeiten schon beschädigt war, untersucht werden konnte. Die Ausgrabung brachte dennoch viele interessante Erkenntnisse, die umso wichtiger sind, dass aus der untersuchten Zeit in dieser Region kein Dorf systematisch erforscht wurde.

Erste Schriftquellen erwähnen die Ansiedlung in der Dorfflur von heutigem Dorf Beluša unter der Bezeichnung *terra Belos* erst im Jahre 1330. Aber mit größter Wahrscheinlichkeit handelte es sich um eine Ortschaft, die in der Nähe der Mitte des gegenwärtigen Dorfes bei der Kirche lag, worauf auch die Situierung der Hl. Anna-Kapelle, die in die Hälfte des 13. Jh.s datiert wird, hinweist. Im Verzeichnis der päpstlichen Zehnte aus dem Jahr 1332 ist schon auch die Pfarrei von Beluša eingeführt.

In einer weiteren Urkunde aus dem Jahre 1369, in der die Beluša-Flur von der Flur der Gemeinde Visolaje abgegrenzt wird, ist Beluša schon als *villa Belos*, also schon als Gemeinde oder Dorfsiedlung, eingetragen. Aus dem Jahr 1375 stammt eine Urkunde des Königs Ludwig I., nach der der Herrscher die Trenčín-Burg, zusammen mit weiteren Burgen und mit allen ihren Erfordernissen, dem königlichen Schatzmeister Georg Bebek von Plešivec, mit der Ausnahme von drei Städten: Trenčín, Beluša und Ilava, geschenkt hat. In dieser Urkunde ist Beluša zum ersten Mal als *civitas* erwähnt. Es handelte sich aber eher um eine kleine Marktstadt. In älteren Urkunden aus dem 15. Jh. ist öfter der Terminus *oppidum* - im Sinne eines kleineren Städtchens - benutzt.

Abb. 1. Beluša. Karte der Mikroregion mit bezeichneter Fundstelle.
Abb. 2. Beluša. Gesamtplan der Untersuchungsfläche.
Abb. 3. Beluša. Grundrisse und Profile der Objekte 1, 4-6. Legende: a - Steine; b - Lehmbewurf.
Abb. 4. Beluša. Grundrisse und Profile der Objekte 2, 2A, 2B und Objektprofil 2B. Legende: a - Steine; b - Lehmbewurf.
Abb. 5. Beluša. Grundrisse und Profile der Objekte 7-11. Legende. a - Steine; b - Lehmbewurf.
Abb. 6. Beluša. Grundrisse und Profile der Objekte 12-16. Legende: a - Steine; b - Lehmbewurf.
Abb. 7. Beluša. Kleine Gegenstände. 1 - Objekt 12 (Bronzering); 2-4 - Objekt 4 (2 - Dengeleisen, 3, 4 - Kupfermünzen); 5 - Objekt 8 (Eisenschere); 6 - Objekt 13 (Eisenschere). Maßstab: a - 1-4, b - 5, 6.
Abb. 8. Beluša. Typologie der Topfränder. A -einfache Ränder; B - profilierte Ränder.
Abb. 9. Beluša. Stempel auf den Gefäßböden. 1-4, 7, 8, 11 - Objekt 2; 6, 13 - Objekt 4; 5 - Objekt 6; 9, 10, 12 - Objekt 7.
Abb. 10. Beluša. Stempel auf den Gefäßböden. 1, 2, 9, 10 - Objekt 6; 4, 11 - Objekt 9; 6 - Objekt 12; 7 - Objekt 15; 3, 5, 8, 12 - Objekt 16.

Taf. I. Beluša. 1- Blick auf die Fläche; 2 - Objekt 1; 3, 4 - Objekt 2; 5 - Objekt 2A; 6 - Objekt 2B.
Taf. II. Beluša. 1 - Objekt 4; 2 - Objekt 6; 3 - Objekt 7; 4 - Objekt 8; 5 - Objekt 9; 6 - Objekt 10.
Taf. III. Beluša. 1 - Objekt 11; 2 - Objekt 12; 3 - Objekt 13; 4 - Objekt 14; 5 - Objekt 16; 6 - Blick auf die Objekte im Südteil der Fläche.
Taf. IV. Beluša. Auswahl der Keramikfunde aus beschädigten Objekten im Herbst des Jahres 1998 (P) und aus den Objekten 1, 2 (1, 2).
Taf. V. Beluša. Auswahl der Keramikfunde aus dem Objekt 2. Maßstab: a - 2_164, 2_187; b - weitere.
Taf. VI. Beluša. Auswahl der Keramikfunde aus den Objekten 4 und 6.
Taf. VII. Beluša. Auswahl der Keramikfunde aus dem Objekt 7.
Taf. VIII. Beluša. Auswahl der Keramikfunde aus den Objekten 8 und 9.
Taf. IX. Beluša. Auswahl der Keramikfunde aus den Objekten 9, 10 und 12.
Taf. X. Beluša. Auswahl der Keramikfunde aus den Objekten 13-15.
Taf. XI. Beluša. Auswahl der Keramikfunde aus dem Objekt 15.
Taf. XII. Beluša. Auswahl der Keramikfunde aus dem Objekt 16.

Tabelle 1. Beluša. Übersicht der Topfränder in einzelnen Objekten.
Tabelle 2. Beluša. Tafel mit Angaben von Keramik aus den mittelalterlichen Objekten. Index x heißt mit entsprechendem Koeffizient multiplizierten Wert in bezeichneter Kolonne. Bezeichnung der Kolonnen: 1 -Nummer; 2 -Anzahl der Scherben; 3 - Gefäßart (H - Topf; Z -Vorratsgefäß); 4 - Anwesenheit von Graphit; 5 - Anwesenheit des Reparierungsloches; 6-10 - Rand (6 - Anzahl; 7 - Typ, H - dicker Topfrand, N - nicht klassifiziert, P - beschädigt; 8 - Variante; 9 - verzierter Rand; 10 - unverzierter Rand); 11-13 - Erhaltung der Oberfläche (11 - Erhaltungsgrad; 12 - zugeordneter Koeffizient; 13 - Effektivzahl); 14, 15 - Verzierungsevidenz (14 - verziert; 15 - unverziert); 16 - Kammverzierung (Wellenlinie); 17-19 - Verzierung mit einem einzinkigen Werkzeug (17 - Wellenlinie; 18 - Linie; 19 - Einkerbung); 20 - Rädchenmuster; 21 - plastische Leiste; 22, 23 - Boden (22 - Anzahl; 23 - Koeffizient); 24, 25 -Bodenstempel am Boden (24 - mit Stempel; 25 - ohne Stempel).

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA LV-1, 2007, 109-111

VÝSLEDKY ARCHEOZOOLOGICKEJ ANALÝZY OSTEOLOGICKÉHO MATERIÁLU Z BELUŠE

LADISLAV HLÔŠKA

Results of archaeozoological analysis of osteological material from Beluša. Sample of archaeofaunal material, in which domesticated animals (75.2%) prevailed over the wild ones (24.8%), had been analysed within the research at the excavated medieval settlement site from the 12th-13th centuries.

Key words: Slovakia, settlement site, Medieval Ages, 12th-13th centuries, animal bones.

Analyzované vzorky archeozoologického materiálu sa hodnotili makroskopicky, pričom jednotlivé skeletové elementy boli determinované buď pomocou porovnávania s osteologickou zbierkou, alebo s použitím anatomických atlasov (*Anděra/Horáček 1982*; *Komárek/Štěrba/Fejfar 2001*; *Popesko 1974*; *1988a*; *1988b*; *1988c*; *1992*).

Všetky analyzované vzorky osteologického materiálu pochádzajú z archeologického výskumu lokality Beluša (okr. Púchov), z polohy Pri Konopnom potoku. Osteologické zvyšky sa našli v zahĺbených archeologických objektoch-jamách, v rôznych vrstvách. Pochádzajú z hĺbok, ktorých hodnoty sa pohybovali v rozpätí 5-30 cm pod úrovňou porušeného terénu. Lokalita bola osídlená v stredoveku, v 12.-13. stor.

V analyzovanom osteologickom súbore (n = 168) výrazne dominujú kostrové zvyšky domestikovaných zvierat (75,2%) nad voľne žijúcimi zvieratami (24,8%). Dominantné zastúpenie domácich druhov zvierat v stredovekom archeofaunálnom materiáli z archeologických objektov konštatujú na základe vykonanej analýzy aj *Z. Miklíková* a *M. Fabiš* (*2004*, 165-172). V našom súbore domestikovaných zvierat tvorili osteologické zvyšky ošípanej 37,8%, hovädzieho dobytka 36,6% a ovce 15,9%. Komplementárnym doplnkom vzorky domestikovaných zvierat boli kostrové zvyšky kury domácej (8,6%) a koňa (1,2%).

Zatiaľ čo spomenutí autori zistili v analyzovanej vzorke iba 0,7% zvyškov divo žijúcich zvierat (*Miklíková/Fabiš 2004*), v našom súbore archeofaunálneho materiálu pripadá na zvyšky voľne žijúcich zvierat až 24,8%. Táto vyššia percentuálna hodnota koreluje zrejme s blízkosťou zalesnených komplexov v susediacich orografických celkoch Biele Karpaty a Strážovské vrchy, s výskytom lovnej zveri, predovšetkým voľne žijúcich prežúvacov (*Sus scrofa*, *Capreolus capreolus* a *Cervus elaphus*), resp. radu zajace (*Lagomorpha*), reprezentovaného v analyzovanej archeozoologickej vzorke druhom *Lepus europaeus*. Spektrum skeletových fragmentov divo žijúcej zveri, prítomných vo vzorke, zjavne indikuje jej lov a konzumáciu na danej lokalite v období stredoveku. Najpočetnejšie zastúpeným druhom divo žijúcej zveri bola vo vzorke diviačia zver (51,6%), za ňou nasledovali párnokopytníky (*Artiodactyla*) - srnec lesný (19,4%) a jeleň lesný (12,9%). Škálu voľne žijúcich zvierat dopĺňajú dva druhy radu hlodavce - *Sciurus vulgaris* (6,5%) a *Glis glis* (6,5%) a jeden druh radu *Lagomorpha* - zajac poľný (3,2%). Zastúpenie osteologických zvyškov jeleňa lesného (*Cervus elaphus*) v analyzovanom materiáli svedčí o jeho dostatočnej populačnej hustote v okolitých lesoch a súčasne aj o zachovalosti vhodných biotopov aj napriek známej skutočnosti, že v stredoeurópskom areáli jeho rozšírenia došlo v časovom rozmedzí od 10. stor. približne po 15. stor. k výraznému poklesu početnosti (*Bališ 1980*).

Súbor archeozoologického materiálu reprezentuje typický kuchynský odpad vznikajúci pri spracovaní mäsa. Jeho súčasťou sú aj parohy jeleňa lesného, ktoré nesú zreteľné stopy po opracovaní. Parohovina z nich slúžila na výrobu rukovätí nožov, hrebeňov a iných predmetov dennej potreby. Na tento účel sa používali predovšetkým vetvy (výsady) jelenieho parožia.

Percentuálne zastúpenie jednotlivých skeletových elementov v analyzovanej vzorke osteologického materiálu v závislosti na druhu zvieraťa znázorňuje graf na obr. 1.

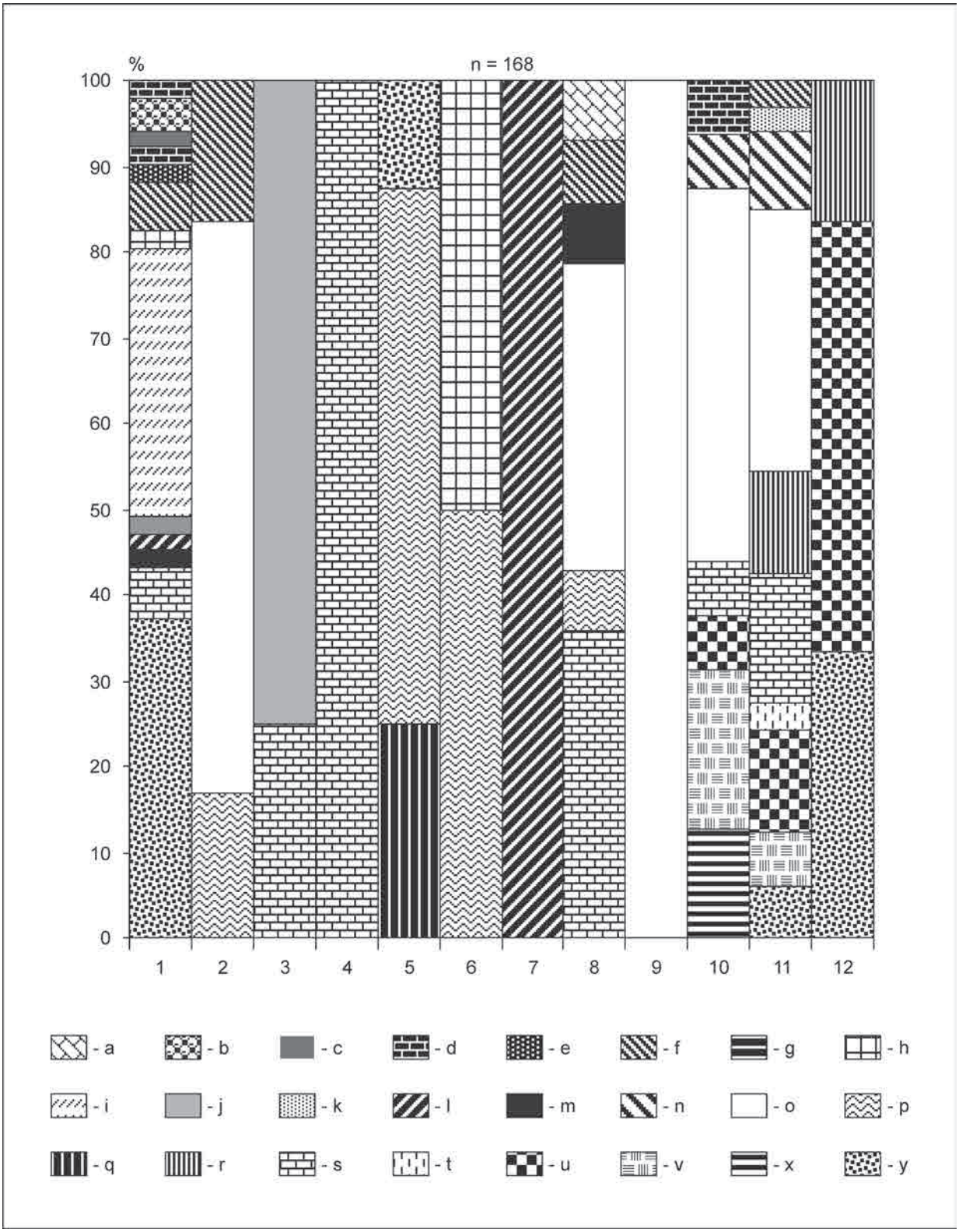

Obr. 1. Beluša. Percentuálny podiel skeletových elementov vo vzorkách jednotlivých druhov zvierat. Vysvetlivky: 1 - *Bos sp.*; 2 - *Capreolus capreolus*; 3 - *Cervus elaphus*; 4 - *Eguus caballus*; 5 - *Gallus gallus f. domestica*; 6 - *Glis glis*; 7 - *Lepus europaues*; 8 - *Ovis aries*; 9 - *Sciurus vulgaris*; 10 - *Sus scrofa*; 11 - *Sus scrofa f. domestica*; 12 - *Sus. sp*. Legenda: a - *vertebra cervicalis*; b - *tibia*; c - *tarsometataurus*; d - *talus*; e - *sceleton cruris*; f - *scapula*; g - *ramus ossis ischii*; h - *radius*; i - *processus cornuales*; j - paroh; k - *os lanatum*; l - *os coxae*; m - *olecranon*; n - *maxilla*; o - *mandibula*; p - *humerus*; q - dlhé kosti; r - *dens premolaris*; s - *dens molaris*; t - *dens incisivus*; u - *dens incisivum*; v - *dens caninus*; x - *dens*; y - *costae*.

LITERATÚRA

Anděra/Horáček 1982 - M. Anděra/I. Horáček: Poznáváme naše savce. Praha 1982.
Bališ 1980 - M. Bališ: Jelenia zver. Bratislava 1980.
Komárek/Štěrba/Fejfar 2001 - V. Komárek/O. Štěrba/O. Fejfar: Anatomie a embryologie volně žijících přežvýkavců. Praha 2001.
Miklíková/Fabiš 2004 - Z. Miklíková/M. Fabiš: Zvyšky zvierat z nádvoria mestskej tržnice v Nitre. Ve Službách Arch. 5, 2004, 165-172.
Popesko 1974 - P. Popesko: Nomina anatomica veterinaria. Baratislava 1974.
Popesko 1988a - P. Popesko: Atlas topografickej anatómie hospodárskych zvierat. I. Hlava a krk. Bratislava 1988.
Popesko 1988b - P. Popesko: Atlas topografickej anatómie hospodárskych zvierat. II. Trup. Bratislava 1988.
Popesko 1988c - P. Popesko: Atlas topografickej anatómie hospodárskych zvierat. III. Panva a končatiny. Bratislava 1988.
Popesko 1992 - P. Popesko: Anatómia hospodárskych zvierat. Bratislava 1992.

Rukopis prijatý 9. 9. 2007

Preklad abstraktu Ľudmila Vaňková
Preklad súhrnu Eva Pietová

RNDr. Ladislav Hlôška
Topoľová 1
SK-010 03 Žilina
hloska@pmza.sk

Ergebnisse der archäozoologischen Analyse von osteologischem Material aus Beluša

Ladislav Hlôška

ZUSAMMENFASSUNG

Bei der präziser archäozoologischen Analyse wurden auf der Fundstelle 168 Skelettüberreste von Tieren festgestellt. Stark dominierten die domestizieren (75,2%) über den wilden Tieren (24,8%). Im Komplex der domestizieren Tieren dominieren osteologische Fragmente vom Ferkel (37,8%), Rindvieh (36,6%) und Schaf (15,9%). Das Artspektrum von domestizierten Tieren ergänzt das Huhn (8,6%) und das Pferd (1,2%). Zwischen den Wildtieren dominante die Art *Sus scrofa* (51,8%), kleinerer Anteil (29,6%) hatten die osteologischen Überreste der Wiederkäuer - *Cervus elaphus* und *Capreolus capreolus*. Von den frei lebenden Tieren ist das Vorkommen der Skelettüberresten von Nagetieren wie *Sciurus vulgaris* und *Glis glis*, die mit einigem Maß von Wahrscheinlichkeit für sekundäre Fremdstoffe des analysierten Archematerials der Tiere gehalten werden können, interessant. Diese Tatsache kann man in einigen Maßen mit der Beschädigung der Fundstelle durch die Bauarbeiten noch vor der archäologischen Grabung in Verbindung stellen. Weil die Baufirma eine ungefähr 40 cm dicke obere Schicht der Fläche beseitigte, blieb die Fläche unbedeckt - zugänglich den äußeren Einflüssen fast einundhalb Jahre - bis zum Anfang der Grabung.

Abb. 1. Beluša. Prozentualer Anteil der Skelettelemente in den Proben einzelner Tierarten. Erläuterungen: 1 - *Bos sp.*; 2 - *Capreolus capreolus*; 3 - *Cervus elaphus*; 4 - *Eguus caballus*; 5 - *Gallus gallus f. domestica*; 6 - *Glis glis*; 7 - *Lepus europaues*; 8 - *Ovis aries*; 9 - *Sciurus vulgaris*; 10 - *Sus scrofa*; 11 - *Sus scrofa f. domestica*; 12 - *Sus. sp.*
Legende: a - *vertebra cervicalis*; b - *tibia*; c - *tarsometataurus*; d - *talus*; e - *sceleton cruris*; f - *scapula*; g - *ramus ossis ischii*; h - *radius*; i - *processus cornuales*; j - Geweih; k - *os lanatum*; l - *os coxae*; m - *olecranon*; n - *maxilla*; o - *mandibula*; p - *humerus*; q - lange Knochen; r - *dens premolaris*; s - *dens molaris*; t - *dens incisivus*; u - *dens incisivum*; v - *dens caninus*; x - *dens*; y - *costae*.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA LV-1, 2007, 113-115

MEDENÉ MINCE Z BELUŠE A ICH HISTORICKÝ VÝZNAM

JÁN HUNKA

Copper coins from Beluša and their historical significance. Find of two copper coins of so-called Arabian type from the years 1190-1240. This type of coins had a special function in contemporary monetary system of the Ancient Hungary. Found at Beluša, they are evidence of the site's important position at the distant trade way along the river Váh.

Key words: Slovakia, settlement site, Medieval Ages, 12th-13th centuries, ancient Hungarian coins (1190-1240).

Počas archeologického výskumu stredovekej osady v Beluši sa okrem iných archeologických artefaktov objavili aj dve stredoveké medené mince. Po ich konzervácii a numizmatickom vyhodnotení sa ukázalo, že ide o dve relatívne vzácne uhorské razby z prelomu 12.-13. stor. Obe sú dobre zachované, ich priemer je 24 mm, hmotnosť okolo 1,3 g. Na minciach tvoria hlavnú výzdobu imitácie nápisov z arabských mincí, teda pôvodne tu muselo byť uvedené meno vydavateľa mince - kalifa či niektorého miestneho vládcu, ako aj názov mincovne, kde boli dané razby vyrobené, ich datovanie a súry z koránu.

Mince dokladajú jedno z najpozoruhodnejších období mincovníctva stredovekého Uhorska - razbu vlastných medených mincí koncom vlády Bela III. (1172-1196) a začiatkom vlády Bela IV. (1235-1270), dnes datovanú približne do rokov 1190-1240. Uhorsko sa tak stalo jedným z mála štátov strednej a západnej Európy, vyrábajúcich tzv. kreditné mince, teda platidlá, pre ktoré je typické, že hodnota kovu použitého na ich výrobu sa nerovná úradne stanovenej hodnote mince. Predstihli tak čas výroby kreditných mincí v strednej Európe približne o 550 až 570 rokov. V období 12.-13. stor. to bol veľmi nezvyklý monetárny a vladársky čin, lebo jediným súdobým štátom bežne využívajúcim aj mince z medi bola vtedy Byzancia, ktorá razbu medených a bronzových platidiel rôznych hodnôt prevzala ešte z čias Západorímskej ríše. Meny všetkých ostatných známych štátnych celkov boli založené na používaní dvoch-troch druhov strieborných mincí. Ako v podstate jediné zlaté mince sa počas včasného a rozvinutého stredoveku (teda do polovice 13. stor.) v Európe využívali iba zlaté platidlá Byzancie a zlaté dináre arabských či maurských vladárov.

Problematikou uhorských medených mincí z prelomu 12. a 13. stor. sa za posledných cca 250 rokov zaoberalo viacero popredných bádateľov. Zistili množstvo prekvapujúcich faktov, z ktorých bolo vyvodených veľa protichodných teórií snažiacich sa objasniť dôvody, prečo sa v Uhorsku museli nechať raziť takéto zvláštne mince. Predovšetkým sa zistilo, že sa razili iba dva základné druhy medených mincí. Boli to mince napodobňujúce jednak súdobé byzantské razby, jednak súdobé arabské, presnejšie maurské razby. Preto sa tieto mince nazvali mincami tzv. byzantského či arabského typu. K minciam arabského typu patria i razby z Beluše. Najväčším problémom, ktorý sa v súvislosti s razbou uhorských medených mincí rieši podnes, je ich presnejšie datovanie. Starší bádatelia (*Rupp 1841*, tab. 8, č. 200-203, tab. 11, č. 323, 324; *Schoenvisner 1801*, tab. 2, č. 56, 57; *Weszerle 1911*, tab. 17, č. 1-181) ich spočiatku zaraďovali do obdobia vlády Bela IV. Podľa nich mince vznikli ako náhrada za strieborné denáre v čase po tatárskom vpáde (1241-1242). Pretože štát nemal poruke žiadne väčšie zásoby striebra, pristúpilo sa k dočasnej razbe medených mincí. Naproti tomu *L. Réthy* (*1898*) presadzoval teóriu, že tieto mince vôbec nesúvisia s časom vlády Bela IV., ale sú z obdobia panovania jedného z protikráľov zákonitých uhorských panovníkov druhej polovice 12. stor. - Štefana IV. (1162-1164). Tohto vládcu dosadil na uhorský trón byzantský cisár Manuel I. Komnen (1143-1180), ktorý tak chcel vojensky a politicky kontrolovať Uhorské kráľovstvo. Pretože v danej dobe sa v Byzancii razili početné emisie medených mincí, mali sa podobné razby začať vyrábať i v Uhorsku. Teória o dobe razby za Štefana IV. bola až do šesťdesiatych-sedemdesiatych rokov minulého storočia veľmi populárna,

preto boli aj mnohé slovenské nálezy týchto mincí datované do uvedeného obdobia (napr. *Kolníková 1967*; *Nálezy mincí II*; *III*). Najreálnejší názor na čas razby medených mincí nastolil *G. Jeszenszky* (*1935-1936*) svojím vyhlásením, že razby sú z čias vlády Bela III. a vyplývajú z jeho probyzantskej orientácie (vyše 10 rokov bol rukojemníkom na dvore cisára Manuela I.), resp. sú dôsledkom prenájmu uhorských mincovní izmaelitsko-židovským nájomcom, o ktorých je známe, že neraz namiesto zo striebra vyrábali mince zo zmesi striebra a medi (na ich vplyv mali poukazovať i nezrozumiteľné arabské nápisy). Podľa *J. Hunku* (*1994*) sú oba typy medených mincí z rokov 1190-1240 jedinečným dokladom o snahe kráľa Bela III. uskutočniť v štáte dôkladnú menovú reformu. Je známe, že počas prvej polovice vlády uvedeného panovníka obiehali pomerne nekvalitné strieborné denáre, ktoré nevyhovovali novým celospoločenským pomerom. Do štátu prichádzajúci kolonisti z Nemecka, Rakúska, Francie a Talianska vyžadovali kvalitnú menu, s ktorou sa dalo obchodovať v širokom priestore strednej Európy. Preto sa popri skvalitnených uhorských denároch začali za panovníka Bela III. raziť i domáce vysokohodnotné strieborné brakteáty. Belo III. ako jeden z najskúsenejších vládcov vo vtedajšom svete (mal príbuzenské a osobné kontakty v minimálne desiatke najvyspelejších štátov Európy) sa pravdepodobne rozhodol vyraziť emisiu napodobenín súdobých byzantských a maursko-arabských zlatých mincí. Tie sa však ukázali v rámci uhorského obchodu ako príliš hodnotné platidlá, preto sa pre potreby širokých más štátu začali vyrábať tieto imitácie cudzích mincí z medi či bronzu (v poklade takýchto mincí z Trhovišťa pri Michalovciach boli dokonca aj pomosadzené exempláre).

Podľa známych nálezov obsahujúcich stovky medených mincí museli byť tieto platidlá veľmi obľúbené (nachádzajú sa skoro na každom významnejšom stredovekom sídlisku) a dlhodobo razené. Preto je možné predpokladať, že sa vyrábali nielen počas vlády Bela III., ale až do čias vpádu Tatárov. Žiaľ, dodnes nie je známy prepočet medených mincí k vtedy používanej striebornej mene. Predpokladá sa, že strieborný denár bol nadradenou mincou k medeným razbám Bela III. V rámci medených mincí razby tzv. byzantského typu, ktoré sú väčšinou dvakrát ťažšie ako razby tzv. arabského typu, tvorili asi základnú jednotku. K nej mince tzv. arabského typu (aké sa našli aj v Beluši) boli polovičnou razbou. Z viacerých nálezov (hrad Bene pri Egri, minca zo zbierky Trenčianskeho múzea) sú známe aj vyrezané stredy z mincí tzv. arabského typu. Tie tvorili asi tretinu, možno štvrtinu z hodnoty pôvodných mincí.

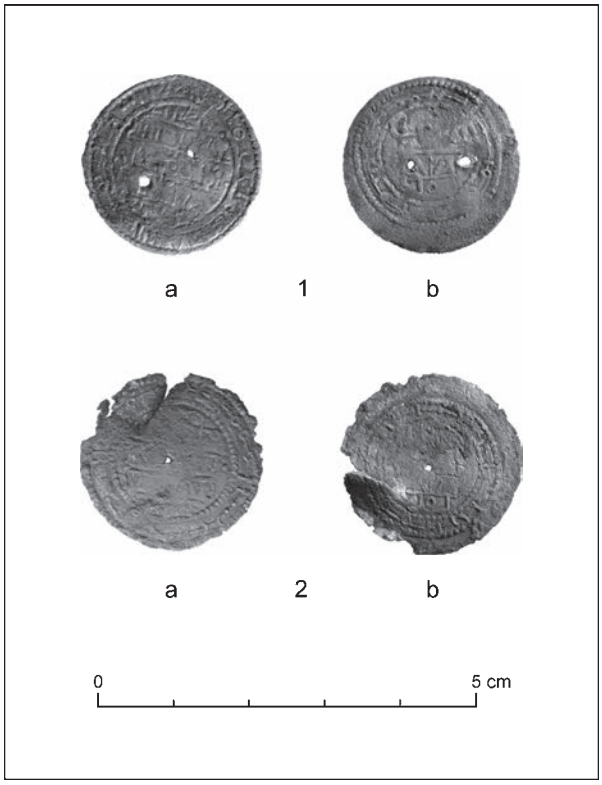

Obr. 1. Beluša. Averz a reverz dvoch uhorských mincí tzv. arabského typu z objektu 4.

Mince z Beluše sú cenným svedectvom o menových pomeroch v tejto časti Slovenska na prelome 12. a 13. stor. Dokladajú nielen bežné využívanie takýchto mincí v prostredí miestnej stredovekej osady, ale svedčia aj o rozšírení medených mincí z rokov 1190-1240 v hornatých častiach Slovenska. Doteraz nám danú skutočnosť dokladali iba málopočetné nálezy zo Starej Ľubovne (dve mince tzv. arabského typu), z Kežmarku-Ľubice (dve mince tzv. byzantského typu), z Vyšného Kubína (dve-tri mince neznámych typov). Podľa zhodnotenia nálezov medených mincí zo Slovenska (*Hunka 1998*, mp. 14b) väčšina zo známych nálezov sa koncentruje v oblasti juhozápadného Slovenska, resp. stredného Považia (Ducové) a horného Ponitria (Žabokreky, Nedanovce-Krásno). Nálezov z hornatých oblastí Slovenska - z Liptova, Turca, zo Spiša a Šariša je dosiaľ veľmi málo. Belušské mince naznačujú, že takisto ako časť z iných slovenských nálezov takýchto medených mincí môžu dokladať trasy základných obchodných komunikácií idúcich cez Slovensko (cesty pozdĺž riek Váh, Nitra, Hron, Poprad, Topľa, Laborec). Sú najsevernejším dokladom o využívaní tzv. Považskej cesty (na nej sa medené mince našli napr. na lokalitách Šaľa-Veča a Ducové).

LITERATÚRA

Hunka 1994 - J. Hunka: Medené mince Bela III. - dôsledok menovej reformy v Uhorsku? Hist. Čas. 42/4, 1994, 609-624.

Hunka 1998 - J. Hunka: Mince Arpádovcov a ich odraz v hospodárskych vzťahoch stredovekého Slovenska. I-II. Nepublikovaná kandidátska práca (Archeologický ústav SAV, Nitra). Nitra 1998.

Jeszenszky 1935-1936 - G. Jeszenszky: Az elsö magyar rézpénzek. Num. Közl. 34-35, 1935-1936, 35-47.

Kolníková 1967 - E. Kolníková: Obolus mŕtvych vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku. Slov. Arch. 15, 1967, 189-246.

Nálezy mincí II - J. Hlinka/Ľ. Kraskovská/J. Novák: Nálezy mincí na Slovensku. II. Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Bratislava 1968.

Nálezy mincí III - J. Hlinka/E. Kolníková/Ľ. Kraskovská/J. Novák: Nálezy mincí na Slovensku. III. Bratislava 1978.

Réthy 1898 - L. Réthy: Corpus nummorum Hungariae. I. Budapest 1898.

Rupp 1841 - J. Rupp: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. I. Budán 1841.

Schoenvisner 1801 - S. Schoenvisner: Notitia Hungaricae rei nummariae. Budae 1801.

Weszerle 1911 - J. Weszerle: Hatrahagyott érmészeti táblái. I. Budapest 1911.

Rukopis prijatý 9. 9. 2007

Preklad abstraktu Ľudmila Vaňková
Preklad súhrnu Eva Pietová

PhDr. Ján Hunka, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
jan.hunka@savba.sk

Kupfermünzen aus Beluša und ihre historische Bedeutung

Ján Hunka

ZUSAMMENFASSUNG

Während der Grabung der mittelalterlichen Siedlung aus dem 12.-13. Jh. in Beluša sind neben anderen archäologischen Belegen auch zwei ungarische Kupfermünzen entdeckt worden. Numismatische Analyse hat gezeigt, dass es Münzen des sog. arabischen Typs, die an beiden Seiten Imitationen von arabischem Text haben, sind. Nach heutigen Erkenntnissen wurden sie zur Regierungszeit der Könige Bela III. und Bela IV. geprägt. Sie stammen also wahrscheinlich aus den Jahren 1190-1240. Dieser Münztyp hatte in dem damaligen Währungssystem von Ungarn, der nur aus unterschiedlich großen Silbermünzen bezeichnet als Denare und Halbdenare entstand, eine spezifische Position. Bei der Zahlung mit diesen Münzen galt das Prinzip, dass der Gehalt vom Edelmetall in den Münzen ihrem Wert gleich sein musste. Aus diesem Grunde ist überraschend, dass Bela III. eine Währungsreform, während der mehrere Typen von Kupfermünzen geprägt wurden, durchgeführt hat. Ihr Wert war durch den Staat, nicht durch den Gehalt von Edelmetall, garantiert. Deswegen konnten Befürchtungen, dass die damaligen Menschen solche Münzen nicht verwenden wollen werden, entstehen. Heute wissen wir, dass Funde solcher Münzen in der Slowakei, Ungarn und in anderen Teilbereichen des mittelalterlichen Ungarns zahlreich sind. Es ist also wahrscheinlich, dass derartige Zahlungsmittel im 12. Jh. und der ersten Hälfte des 13. Jh.s zwischen der Bevölkerung sehr beliebt und oft benutzt gewesen sind. Die Münzen belegen in Rahmen der Untersuchung des mittelalterlichen Dorfes in Beluša mehrere Zusammenhänge: 1 - den Umlauf dergleichen Münzen auch in der Trenčín-Region, das heißt in der Nord-Westslowakei; 2 - Die Einwohner der untersuchten Ansiedlung sind wohlhabender als die Einwohner von anderen ähnlichen Dörfern gewesen; 3 - Ortschaft, in der sie lebten, war offensichtlich ökonomisch bedeutender als sonstige Ansiedlungen; 4 - Die Münzen können auf die Nutzung des Fernweges dem Waag-Fluss entlang hindeuten.

Abb. 1. Beluša. Avers und Revers der zwei ungarischen Münzen des sog. arabischen Typs aus dem Objekt 4.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA LV-1, 2007, 117-122

VÝSKUM TROSIEK ZO STREDOVEKEJ OSADY V BELUŠI

ĽUBOMÍR MIHOK

Analysis of slags from the medieval settlement site in Beluša. Analysis of slags from the medieval settlement site in Beluša at the central river Váh basin, which has been dated to the 12th-13th centuries, is evidence of smith's production of iron artefacts at the site.

Key words: Slovakia, settlement site, Medieval Ages, 12th-13th centuries, iron slag.

Nález stredovekých trosiek z výroby a spracovania železa na strednom Považí je pomerne zriedkavý. Trosky zadané na analýzu pochádzali z troch objektov zistených pri záchrannom výskume na trase diaľničného privádzača Púchov. Celkove bolo analyzovaných 10 kusov trosiek a už podľa makroskopického výzoru sa dalo celkom jednoznačne určiť, že pochádzajú z výroby alebo zo spracovania železa.

CHARAKTERISTIKA ANALYZOVANÝCH VZORIEK TROSIEK

Objekt 2 - 1. vrstva
Vrecko obsahovalo 1 kus trosky.

• Vzorka 1
Tento kus trosky mal formu misky s rozmermi 10 x 13 cm. Na hornej aj spodnej strane boli plytké priehlbiny, ktoré dávali tomuto kusu skôr tvar plochého koláča. Napriek tomu je tento tvar typický pre kováčsku trosku (obr. 1: 1). Troska mala šedé, miestami hrdzavé sfarbenie, na povrchu vykazovala jemnú pórovitosť.

Objekt 4 - 1. vrstva
Vrecko obsahovalo 2 kusy trosky a 2 ďalšie malé zlomky trosky. Analyzované boli dva väčšie kusy.

• Vzorka 2
Troska mala formu misky s rozmermi 9,5 x 9,5 cm (obr. 1: 2). Na hornom povrchu bola plytká priehlbina. Troska mala šedé, miestami hrdzavé sfarbenie, na lome čierne. Na povrchu trosky sa zistila jemná pórovitosť a na lome aj väčšie póry. Je to typická vzorka kováčskej trosky.

• Vzorka 3
Troska mala formu malej misky asymetrického tvaru s rozmermi 6,5 x 9 cm (obr. 1: 3). Na svoju veľkosť bol tento kus trosky dosť hlboký, na vrchnej plochej strane sa nachádzala plochá priehlbina. Troska mala šedé sfarbenie, na povrchu bola viditeľná jemná pórovitosť. Typickými pre túto trosku boli výrazné praskliny.

Objekt 4 - 1. vrstva
Vrecko obsahovalo 16 kusov trosky, z toho 1 menšiu misku, 3 väčšie zlomky, ďalšie menšie zlomky - pravdepodobne všetko fragmenty misiek. Analyzovala sa vzorka vo forme misky, dva väčšie a štyri menšie zlomky trosiek.

• Vzorka 4
Troska mala formu menšej, pomerne hlbokej (5 cm) misky s rozmermi 7 x 8 cm. Bola šedej farby, lokálne mala aj hrdzavé sfarbenie. Na povrchu sa zistila jemná pórovitosť (obr. 1: 4). Je to zrejme kováčska troska, spodok kováčskej nísteje, kde sa troska zhromažďovala, bol úzky a hlboký.

• Vzorka 5
Je to pravdepodobne zlomok trosky, ktorá mala formu malej hlbokej misky (obr. 1: 5). Jej rozmery boli 7 x 4 cm. Horný povrch bol relatívne hladký, natavený. Sfarbenie trosky na povrchu bolo šedé, na lome čierne. Ako je vidno z obrázku, na povrchu sa nachádzalo veľa jemných a niekoľko väčších pórov, na lome prevládali veľké póry.

• Vzorka 6
Vzorka bola zlomkom kusa trosky, ktorý mohol mať miskovitú formu (obr. 1: 6). Rozmery vzorky boli 7 x 4,5 cm. Vzorka mala na povrchu šedé sfarbenie s mnohými hrdzavými miestami, lom mal čierne sfarbenie. Ako je vidno z obrázku, povrch vzorky bol pomerne hladký, s malým množstvom jemných pórov a s niekoľkými väčšími pórmi.

• Vzorka 7
Tento malý kúsok trosky nepripomína zlomok kováčskej misky. Vzorka (obr. 1: 7) má rozmery 6,5 x 4 cm. Vzorka trosky mala šedé, miestami hrdzavé sfarbenie. Na povrchu sa zistila len jemná pórovitosť, na lome boli viditeľné aj veľké póry.

• Vzorka 8
Vzorka bola zlomkom kúska trosky vo forme hranola. Mohol by to byť aj fragment misky, čo však nie je možné presne identifikovať. Vzhľadom na to, že lom je dosť ťažko rozpoznateľný, mohlo by ísť o samostatný malý kúsok trosky (obr. 1: 8). Rozmery vzorky sú 4,5 x 3,3 cm, sfarbenie je šedé, na niekoľkých miestach hrdzavé. Na celom povrchu sú viditeľné jemné aj väčšie póry.

• Vzorka 9
Tento kus trosky by podľa vzhľadu mohol byť zlomkom z malej, nie veľmi hlbokej misky (obr. 1: 9). Rozmery

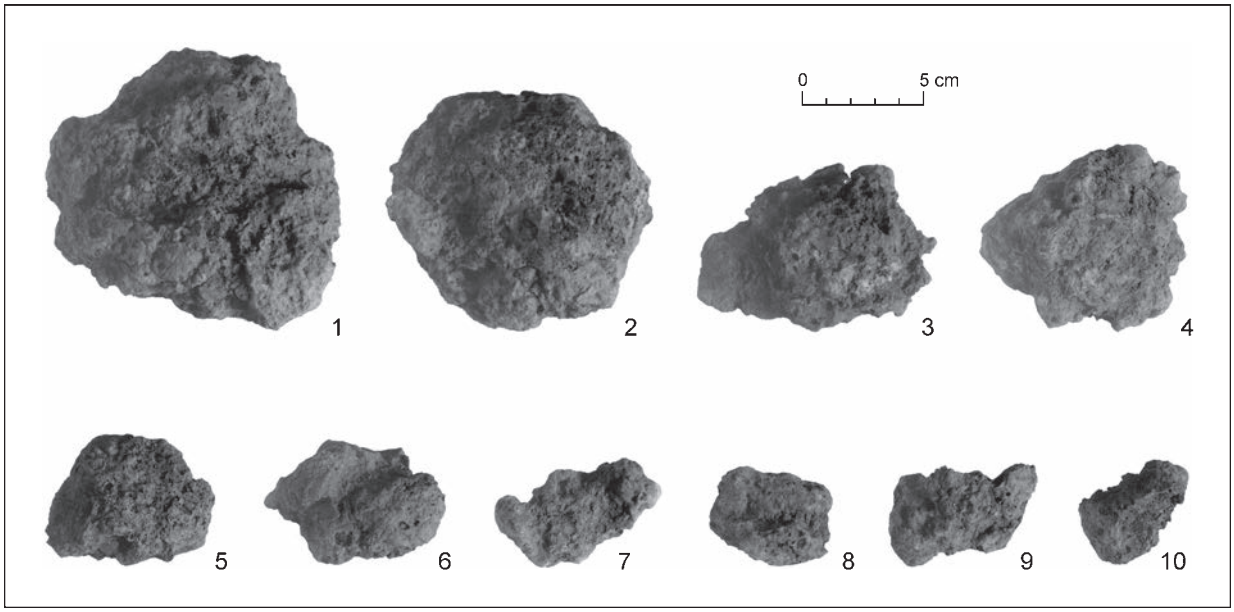

Obr. 1. Beluša. Analyzované trosky. Poradové čísla zodpovedajú číslovaniu vzoriek.

mal 6 x 3 cm, sfarbenie šedé, miestami hrdzavé. Na povrchu trosky boli viditeľné len jemné póry, na lome boli aj veľké póry.

• Vzorka 10

Vzorka je zlomkom trosky, ktorý má nepravidelný tvar, pôvodný tvar celého kusa trosky sa nedá odhadnúť (obr. 1: 10). Rozmery má 5 x 3 cm, sfarbenie šedé a hrdzavé. Na povrchu sú viditeľné jemné póry, na lome je mnoho veľkých pórov.

Ako je zrejmé z opisov vzoriek vybratých pre analýzu, väčšina z nich je podobná. Buď sú vo forme misky, kováčskej trosky, alebo sú jej zlomkom. Len u niekoľkých vzoriek nie je možné presne definovať tvar pôvodného kusa trosky. Sfarbenie všetkých vzoriek je rovnaké - šedé, na niekoľkých miestach vystupuje hrdzavé sfarbenie, zrejme produkt korózie malých kúskov železa, zachytených v troske. S výnimkou jednej trosky mali všetky vzorky na povrchu len jemnú pórovitosť a na lome, teda vo vnútri trosky, boli veľké póry. To znamená, že troska bola na povrchu natavená, kompaktná. Je to zvlášť typické pre kováčsku trosku.

CHEMICKÁ A MIKROSKOPICKÁ ANALÝZA TROSIEK

Zo všetkých desiatich vzoriek boli diamantovou pílou oddelené dva kusy - jeden sa po pomletí na vibračnom mlyne použil na klasickú chemickú analýzu, na druhom bol brúsením a leštením na papieroch a pastách pripravený mineralogický nábrus.

Výsledky chemickej analýzy vzoriek trosiek sú v tabele I. Prvým poznatkom z chemickej analýzy je, že skutočne ide vo všetkých prípadoch o vzorky trosiek. Všetky majú vysoký obsah železa, ktoré sa vyskytuje hlavne v dvojmocnej forme. Takéto vysoké obsahy železa sú typické tak pre trosky z procesov priamej výroby kujného železa v malých pieckach používaných až do 14.-15. stor., ako aj pre kováčsku trosku. Pomery $Fe_c : FeO > 1$, ktoré môžu byť vodidlom pri určovaní kováčskych trosiek, sú len u vzoriek 1, 3 a 4. Ďalším poznatkom vyplývajúcim z chemickej analýzy je relatívne vyšší obsah oxidu vápenatého CaO. Pretože sa v danom období nepoužívali prídavky troskotvorných látok do vsádzky pece na tavenie železa, u trosiek z takejto pece to signalizovalo vyšší obsah CaO v používanej železnej rude. V prípade kováčskych trosiek autor už zistil v izolovaných prípadoch pridávanie malého množstva vápna alebo vápenca do kováčskej nísteje, nebola to však všeobecne používaná technológia.

Tretím, veľmi dôležitým poznatkom bola veľká podobnosť analýz jednotlivých vzoriek. Toto zistenie je v korelácii s makroskopickým pozorovaním vzoriek, kde boli konštatované spoločné rysy u väčšiny z nich.

Pri mikroskopickej analýze boli pripravené mineralogické nábrusy pozorované pod optickým mikroskopom, charakteristické štruktúrne zložky boli fotograficky dokumentované.

• Vzorka 1

Na väčšine prierezu pozorovaného pod mikroskopom sa zistila štruktúra pozostávajúca z dendritov wüstitu

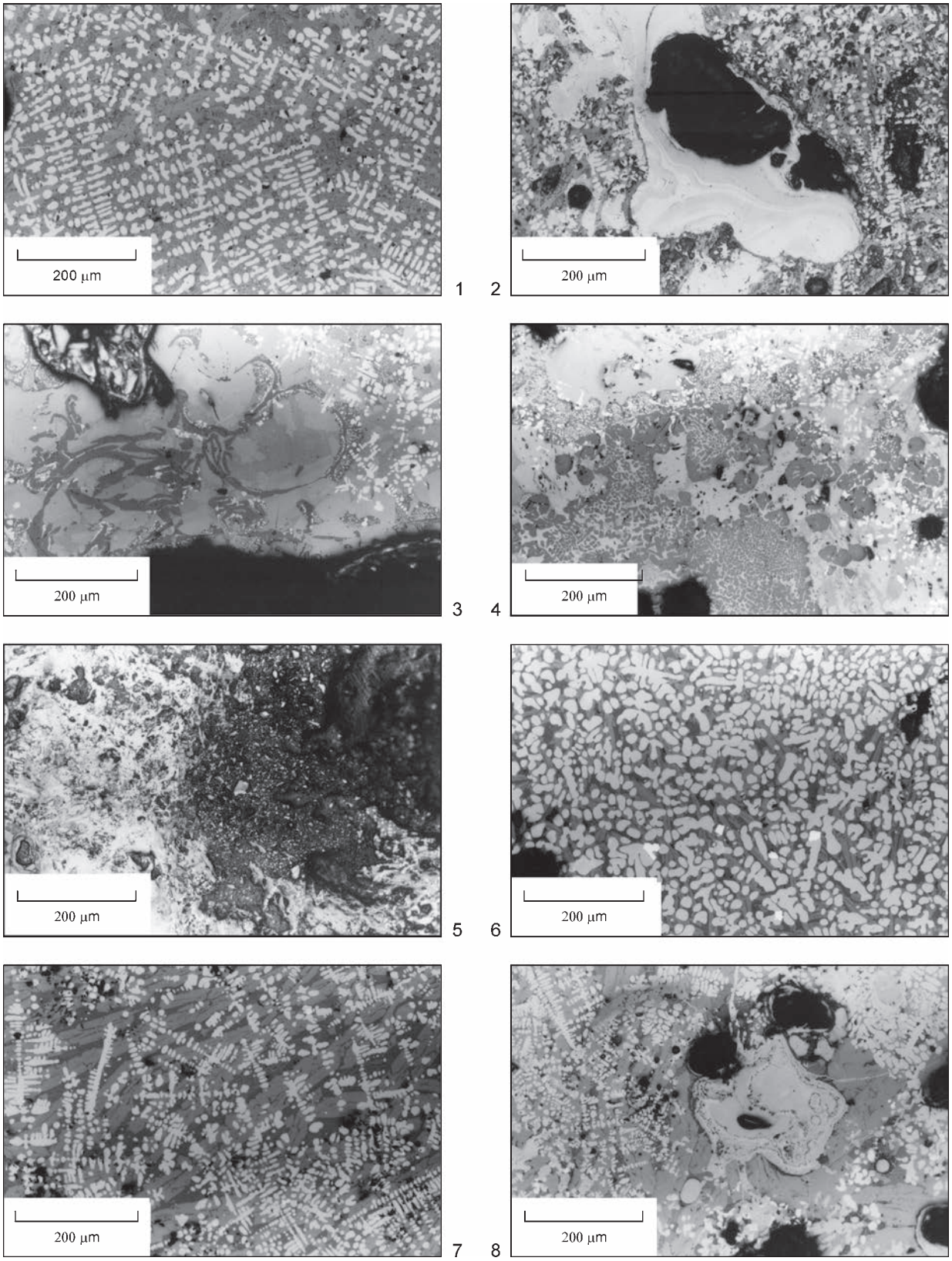

Obr. 2. Beluša. 1 - dendrity wüstitu v dvojzložkovej kremičitanovej matrici v štruktúre vzorky 1; 2 - korózne splodiny v štruktúre vzorky 1; 3 - pásy kremičitanového skla v štruktúre vzorky 1; 4 - oblasti kremičitanovej štruktúry vo vzorke 2; 5 - zvyšky kremenného piesku v štruktúre vzorky 2; 6 - dendrity wüstitu v dvojzložkovej kremičitanovej matrici v štruktúre vzorky 3; 7 - dendrity wüstitu v dvojzložkovej kremičitanovej matrici v štruktúre vzorky 4; 8 - korózne splodiny v štruktúre vzorky 4.

Tabela 1. Beluša, okr. Púchov. Výsledky chemickej analýzy trosiek, % hmotnosti.

Číslo vzorky	SiO_2	Fe_c	CaO	MgO	Al_2O_3	MnO	FeO	S
1	19,66	48,03	8,4	0	0,41	0,24	46,70	0,028
2	25,60	44,68	8,4	0	0,41	0,32	47,28	0,018
3	11,82	59,20	8,4	0	0,20	0,24	58,90	0,037
4	16,38	53,05	7,8	0	0,40	0,32	47,10	0,029
5	28,66	41,32	7,3	0	0,40	0,25	49,90	0,016
6	21,78	45,23	6,7	0	0,20	0,12	47,70	0,012
7	25,64	44,12	6,7	0	0,20	0,12	47,60	0,011
8	21,28	51,38	5,6	0	0,20	0,13	58,90	0,010
9	28,48	43,00	6,7	0	1,02	0,13	47,40	0,028
10	21,96	42,43	8,4	0	1,02	0,38	45,80	0,016

Fe_xO v dvojzložkovej kremičitanovej matrici (obr. 2: 1). Takáto štruktúra je typická pre pecnú trosku, teda pre trosku z tavenia železa v malej šachtovej peci. Mimo tohto typu štruktúry sa zistilo aj väčšie množstvo koróznych splodín (obr. 2: 2). Súčasne boli zistené aj pásy kremičitanového skla, uzavierajúce celé časti štruktúry (obr. 2: 3). Tieto dva rysy sú typické pre kováčsku trosku, ktorá však môže obsahovať aj štruktúru znázornenú na obr. 2: 1 (azda prinesená používanými železnými polotovarmi). Na základe štruktúrnej analýzy, ako aj na základe tvaru tejto trosky je možné predpokladať, že ide o kováčsku trosku.

• Vzorka 2

V štruktúre vzorky sa nachádzali oblasti s dendritmi wüstitu v dvojzložkovej kremičitanovej matrici, podobné ako na obr. 2: 1. V tomto prípade však na analyzovanej ploche nedominovali, nachádzali sa tam aj oblasti s prevahou kremičitanových zložiek a s malým množstvom dendritov wüstitu (obr. 2: 4), ktoré sú produktom reakcie okovín z povrchu ohrievaných železných polotovarov s kremenným pieskom a sú vlastne základom hmoty kováčskej trosky. Na pozorovanej ploche sa zistili aj mnohé zvyšky korózie kúskov železa a zvyšky kremenného piesku (obr. 2: 5). Táto vzorka je vzorkou kováčskej trosky.

• Vzorka 3

V tejto vzorke sa zistila len štruktúra s dendritmi wüstitu v dvojzložkovej kremičitanovej matrici, na niektorých miestach boli dendrity wüstitu vo veľkom množstve (obr. 2: 6). Žiadne štruktúry charakteristické pre kováčsku trosku sa nezistili. Práve táto troska sa obsahom železa (tabela 1) líšila od ostatných trosiek. Vysoký obsah železa odpovedá vysokému obsahu wüstitu v štruktúre. Túto vzorku nie je možné jednoznačne charakterizovať ako kováčsku trosku.

• Vzorka 4

V štruktúre vzorky sa zistili časti s dendritmi wüstitu v dvojzložkovej kremičitanovej matrici (obr. 2: 7), zvyšky okovín a väčšie množstvo koróznych splodín (obr. 2: 8). Štruktúra vzorky je typická pre kováčsku trosku.

• Vzorka 5

V štruktúre tejto vzorky sa tiež zistili mnohé atribúty kováčskej trosky. Boli tu oblasti so štruktúrou obsahujúcou dendrity wüstitu v dvoj- až trojzložkovej kremičitanovej matrici, množstvo dendritov wüstitu bolo premenné, väčšinou malé (obr. 3: 1). Táto štruktúra je pravdepodobne produktom reakcie okovín s kremenným pieskom. V štruktúre boli zistené korózne splodiny a zvyšky okovín (obr. 3: 2). Táto vzorka je bezpochyby vzorkou kováčskej trosky.

• Vzorka 6

Štruktúra tejto vzorky bola veľmi podobná štruktúre vzorky 5. Prevládali časti s kremičitanovou matricou s veľmi jemnými dendritmi wüstitu (obr. 3: 3), boli tam korózne splodiny, zvyšky okovín a kremenného piesku. Ide o kováčsku trosku.

• Vzorka 7

Štruktúra vzorky má rovnaký charakter ako štruktúra vzoriek 5 a 6. Je to kováčska troska.

• Vzorka 8

Štruktúra vzorky má charakter štruktúry pecnej trosky. Obsahuje pomerne veľké množstvo dendritov wüstitu v dvojzložkovej kremičitanovej matrici (obr. 3: 4). Žiadne charakteristické črty štruktúry kováčskej trosky sa nezistili. Aj v tejto vzorke bol vyšší obsah železa a naopak, najnižší obsah oxidu vápenatého. Forma analyzovaného kúska trosky nenasvedčovala na tvar kováčskej misky. Je možné, že táto troska pochádzala z procesu tavenia železa v malej šachtovej piecke.

• Vzorka 9

Táto vzorka je konglomerátom anorganického materiálu, v ktorom a na ktorom boli časti trosky s prevažne kremičitanovou štruktúrou s minimálnym podielom wüstitu, korózne splodiny a malé kúsky kovového železa (obr. 3: 5). Pravdepodobne ide o výmaz kováčskej nísteje, na ktorom sú časti kováčskej trosky.

• Vzorka 10

Vzorka má štruktúru charakteristickú pre kováčsku trosku. Základ tvorí kremičitanová matrica s menším množstvom dendritov wüstitu (obr. 3: 6), prítomné boli zvyšky okovín, korózne splodiny a inklúzie kremenného piesku (obr. 3: 7). Je to typická kováčska troska.

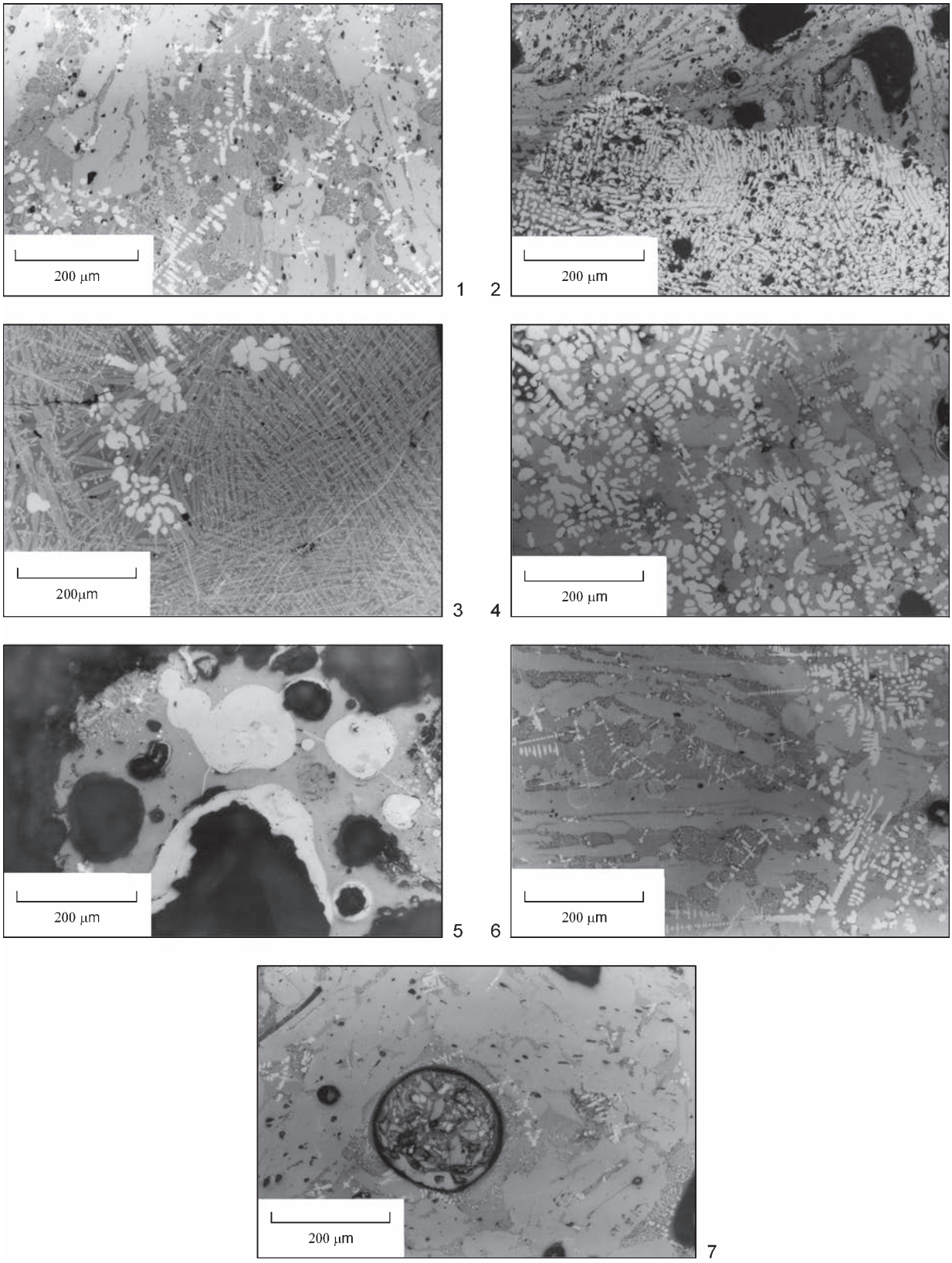

Obr. 3. Beluša. 1 - kremičitanová matrica s malým množstvom dendritov wüstitu v štruktúre vzorky 5; 2 - zvyšok okoviny v štruktúre vzorky 5; 3 - jemné aj väčšie dendrity wüstitu v kremičitanovej matrici v štruktúre vzorky 6; 4 - dendrity wüstitu v dvojzložkovej kremičitanovej matrici v štruktúr vzorky 8; 5 - korózne splodiny v anorganickom materiáli v štruktúre vzorky 9; 6 - kremičitanová matrica s dendritmi wüstitu v štruktúre vzorky 10; 7 - inklúzia kremenného piesku v štruktúre vzorky 10.

ROZBOR VÝSLEDKOV

Z makroskopického opisu vzoriek, z ich chemickej a štruktúrnej analýzy vyplýva, že minimálne osem z nich malo pôvod v kováčskom procese výroby železných predmetov. V tomto procese sa okoviny, oxidy železa, ktoré vznikajú pri oxidácii povrchu ohrievaných železných polotovarov, odstraňujú ich reakciou s kremenným pieskom. Takto vznikajúci železný kremičitan tvorí základ kováčskej trosky, do ktorého sa dostávajú malé kúsky železa (tie následne korodujú), zvyšky okovín a kremenného piesku. Železné polotovary môžu prinášať častice pecnej trosky, ktoré sa môžu stať súčasťou kováčskej trosky.

Všetky tieto atribúty kováčskej trosky chýbajú vo vzorkách 3 a 8. Je možné, že tieto trosky by mohli byť vedľajším produktom tavby železa v malej šachtovej peci. Takéto konštatovanie je však možné urobiť len s veľkou opatrnosťou. Kováčska troska je extrémne nehomogénny materiál a niektoré jej časti môžu mať štruktúru, ktorá obsahuje len kremičitanovú matricu a dendrity wüstitu. Naviac, vzorka 3 má veľmi vysoký podiel dendritov wüstitu, ktorý nie je typický pre pecné trosky z 12. a 13. stor. Skôr môže reprezentovať veľkú okovinu, ktorá sa ocitla v kováčskej nísteji. Veľké okoviny sa odstraňovali z povrchu nielen reakciou s kremenným pieskom, ale aj mechanicky.

Prezentovaná analýza trosiek potvrdzuje kováčsku výrobu železných predmetov v danej stredovekej osade. Či bola v osade aj výroba železa zo železnej rudy, to by bolo potrebné potvrdiť ďalším výskumom, čo však nie je možné vzhľadom na poškodenie lokality a stavebnú činnosť na diaľničnom úseku.

Rukopis prijatý 9. 9. 2007

Preklad abstraktu Ľudmila Vaňková
Preklad súhrnu Eva Pietová

Prof. Ing. Ľubomír Mihok, DrSc.
Hutnícka fakulta Technickej univerzity
Letná 9
SK-042 00 Košice
lubomir.mihok@tuke.sk

Untersuchung der Schlacken aus dem mittelalterlichen Dorf in Beluša

Ľubomír Mihok

ZUSAMMENFASSUNG

Archäologische Ausgrabungen des mittelalterlichen Dorfes Beluša aus dem 12.-13. Jh. im mittleren Waagtal haben unter anderem auch zahlreiche Funde von Eisenschlacke, die makroskopisch als Schlacken aus der Herstellung und Verarbeitung von Eisen charakterisiert wurden, gebracht. Aufgrund der chemischen und mikroskopischen Analyse von 10 Schlackenproben wurde festgestellt, dass die Mehrheit von ihnen ein Abfallprodukt bei der Schmiedeherstellung von eisernen Gegenständen gewesen ist. Sie belegen also die Schmiedeherstellung in dem Dorf. Zwei von den analysierten Proben hatten keine Attribute von Schmiedeschlacke und konnten aus der Eisenherstellung im kleinen Reduktionsofen stammen. Die Abschlüsse über die Eisenherstellung im Dorf können aufgrund zwei Schlackenstücken, die auch große Hammerschlagstücke sein konnten, allerdings nicht gemacht werden.

Abb. 1. Beluša. Analysierte Schlacken. Der Reihenzahlen entsprechen der Probennummerierung.

Abb. 2. Beluša. 1 - Dendriten von Wüstit in einer zweikomponentigen Silikatmatrize in der Probestruktur 1; 2 - Korrosionsüberreste in der Probestruktur 1; 3 - Streifen von Silikatglas in der Probestruktur 1; 4 - Bereich der Silikatstruktur in der Probe 2; 5 - Reste von Quarzsand in der Probestruktur 2; 6 - Dendriten von Wüstit in einer zweikomponentigen Silikatmatrize in der Probestruktur 3; 7 - Dendriten von Wüstit in einer zweikomponentigen Silikatmatrize in der Probestruktur 4; 8 - Korrosionsüberreste in der Probestruktur 4.

Abb. 3. Beluša. 1 - Silikatmatrize mit kleiner Menge von Dendriten von Wüstit in der Probestruktur 5; 2 - Hammerschlagreste in der Probestruktur 5; 3 - feine wie auch größere Dendriten von Wüstit in einer Silikatmatrize in der Probestruktur 6; 4 - Dendriten von Wüstit in einer zweikomponentigen Silikatmatrize in der Probestruktur 8; 5 - Korrosionsüberreste im anorganischen Material in der Probestruktur 9; 6 - Silikatmatrize mit Dendriten von Wüstit in der Probestruktur 10; 7 - Inklusion des Quarzsandes in der Probestruktur 10.

Tabela 1. Beluša, Bez. Púchov. Ergebnisse von chemischer Schlackenanalyse, % von Gewicht.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA LV-1, 2007, 123-126

PETROGRAFIA, MINERALÓGIA A GEOCHÉMIA ÚLOMKOV GRAFITOVEJ KERAMIKY Z BELUŠE *

JÁN SPIŠIAK

Petrography, mineralogy and geochemistry of graphitic pottery fragments from Beluša. Samples from storage vessels with content of graphite that come from the object 2 at the medieval village in Beluša were analysed by several methods of natural sciences. Their result indicate its possible origin in Moravia.

Key words: Slovakia, settlement site, Medieval Ages, 12th-13th centuries, graphitic pottery.

MIKROSKOPICKÉ ŠTÚDIUM

Vzorky na analýzu boli odobrané z dvoch exemplárov zásobníc zo sídliskového objektu 2 v Beluši. Boli podrobne študované pod mikroskopom, aplikovala sa aj RTG-analýza a analýza typov uhlíka.

Pre optické štúdium pomocou odrazeného a prechádzajúceho polarizovaného svetla boli použité nábrusy, leštené a zakryté výbrusy. Zakryté výbrusy sa pripravovali štandardnou metódou. Na nábrusy boli odrezané kúsky keramiky, ktoré sa zaliali do epoxidu a vyleštili diamantovou pastou. Takto pripravené nábrusy sa študovali v odrazenom svetle pomocou mikroskopu Leitz Orthoplan. Leštené výbrusy boli pripravované štandardnou metodikou a študované polarizačným mikroskopom s prechádzajúcim svetlom.

Obidve vzorky boli štruktúrne aj textúrne podobné, preto je ich mikroskopický opis uvedený spoločne. Študovaná grafitová keramika má v mikroskope nerovnomerne zrnitú textúru, ktorá sa vyznačuje prítomnosťou jemnozrnnej základnej hmoty (matrix) a výrastlíc minerálov. Minerálne zloženie matrixu, ako aj výrastlíc je podobné. Podstatne zastúpenou minerálnou fázou sú úlomky hornín (amfibolitické ruly, ale aj živcové horniny) a minerálov (grafit, sľudy, živce, amfiboly a kremeň). Grafit tvorí nepravidelné, často ostrohranné úlomky rôznej veľkosti, od drobných zrniek v matrixe až po väčšie výrastlice do 4 mm. Z ďalších minerálov je charakteristická prítomnosť amfibolov (tremolit-aktinolit), baueritizovaných lupeňov biotitu (lupene sú často ohýbané), úlomkov živcov a živcových hornín. Amfiboly sú dlhostĺpčekovité až stebelnaté a zodpovedajú amfibolom nízkeho až stredného stupňa metamorfózy. Veľkosť úlomkov hornín je do 6 mm. Úlomky minerálov a hornín (okrem grafitu) sú často ováľané, čo poukazuje na ich možný transport a selekciu. Na druhej strane tvar (ostrohranné úlomky) a zastúpenie grafitu poukazujú na to, že do pripravenej suroviny sa dodával drvený, nie mletý grafit. Vylúčiť možno aj použitie grafitovej sutiny. Pri porovnaní typov grafitu v študovanej keramike s vyčlenenými typmi grafitu podľa *R. W. Dell´moura* (*2001*, obr. 6) je možné priradiť študované grafity k typom V a zriedkavejšie VI. Tieto typy sú charakteristické pre jeho tzv. „Ostgruppe", t. j. pre grafitovú keramiku z Dolného Rakúska, Moravy, zo Slovenska a z Maďarska. Keďže na Slovensku a v Maďarsku sa nenachádzajú vhodné suroviny na výrobu grafitovej keramiky (*Fusek/Spišiak 2005*, 289, 309-314, 317-319), ide o keramiku vyrobenú hlavne na Morave a v Dolnom Rakúsku. Okolo úlomkov grafitu, ale aj v puklinkách možno pozorovať lem pravdepodobne amorfného kremeňa. Lem vznikol možno počas vypaľovania keramiky. Pri porovnaní zloženia študovanej grafitovej keramiky z Beluše s analyzovanou včasno- a vrcholnostredovekou grafitovou keramikou z lokalít Nitra-Šindolka na Slovensku, Gars/Thunau v Rakúsku a Kramolín na Morave (*Fusek/Spišiak 2005*, 280, 281), vykazujú vzorky z Beluše pomerne špecifické zloženie. Prejavuje sa najmä relatívne nízkym obsahom kremeňa a sľúd, ako aj zvýšeným modálnym zastúpením živcov (aj alkalických) a amfibolov. Takéto zloženie suroviny grafitovej keramiky je síce pomerne špecifické, avšak v literatúre už bolo opísané hlavne z oblasti Znojma (*Hložek et al. 2003*), ale aj z Gars/Thunau (*Dell´mour 2001*). Na keramike nevidno žiadnu novoutvorenú vonkajšiu vrstvu - engobu.

ANALÝZA TYPOV UHLÍKA

Na určenie organického a anorganického uhlíka boli použité podrvené kúsky keramiky. Obsah uhlíka sa stanovoval na prístroji C-mat 5500 v laboratóriách Geologického ústavu SAV v Banskej Bystrici v nasledovných podmienkach.

* Táto práca bola vypracovaná za finančnej podpory grantového projektu APVT 51-012504, APVT 20-016104.

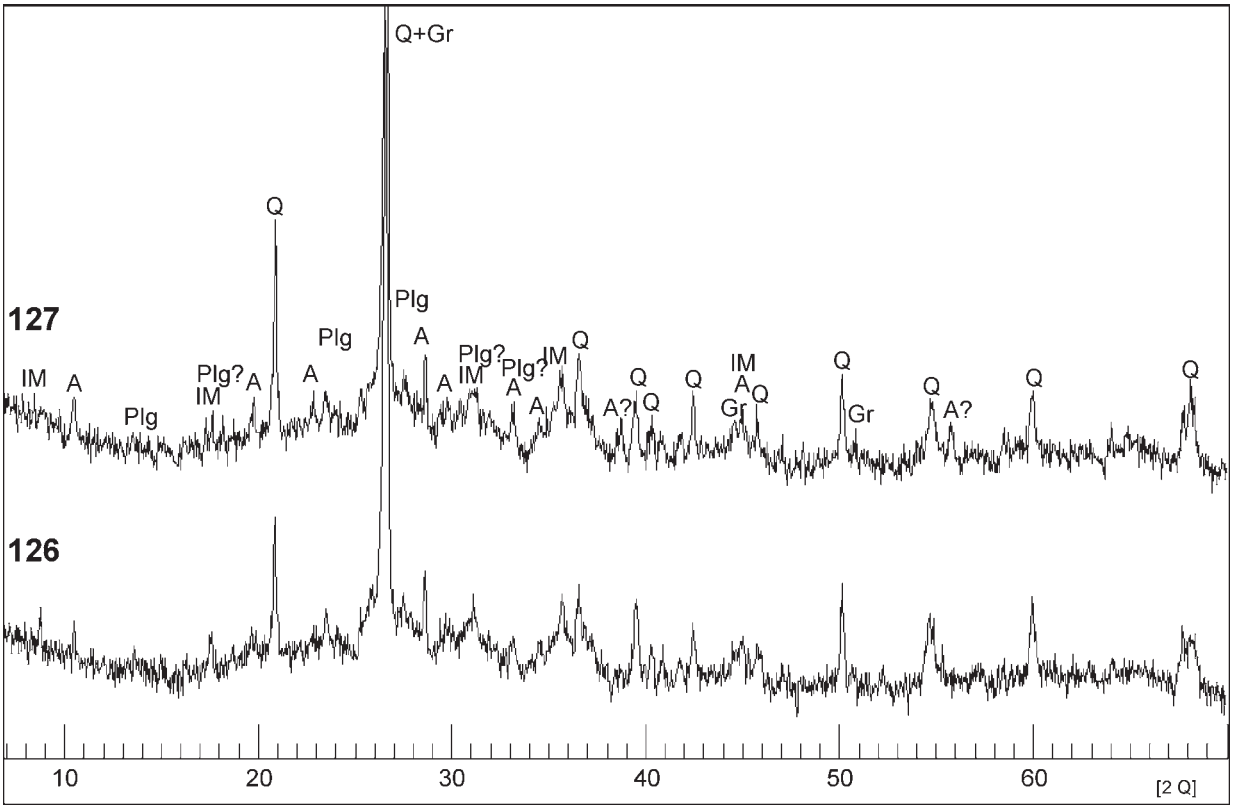

Obr. 1. Beluša. RTG difrakčné záznamy dvoch vzoriek (126 a 127) analyzovanej grafitovej keramiky z objektu 2. A - aktinolit; Gr - grafit; IM - illit/muskovit; Plg - živec (anortoklas); Q - kremeň.

Celkový uhlík (total carbon - TC) sa určuje spaľovaním vzorky v prúde kyslíka. Uvoľnený uhlík sa v podobe CO_2 stanovuje pomocou IR-detektora a takto získaný údaj je vyhodnotený počítačom. Celkový anorganický uhlík (total inorganic carbon - TIC, čiže uhlík viazaný v karbonátoch) sa vymedzuje po uvoľnení anorganického uhlíka rozpúšťaním vzorky v kyseline fosforečnej (prípadne v kyseline chlorovodíkovej) a, podobne ako u TC, aj tento je určený IR-detektorom a jeho obsah vyhodnotený počítačom. Celkový organický uhlík (total organic carbon - TOC) sa stanovuje aritmeticky ako rozdiel hodnôt TC a TIC, resp. sa stanovuje po odstránení anorganického uhlíka spaľovaním vzorky v prúde kyslíka (postup ako v prípade TC). Anorganický uhlík sa odstraňuje pôsobením 3M HCl a následným odparením. Zvyškové Cl ióny sa zachytávajú prebublávaním v 10% roztoku $AgNO_3$ v H_3PO_4 a následne na striebornej vate. V prípade pevných materiálov sa vzorka upravuje na analytickú zrnitosť. Pre štandardizáciu prístroja sa využíva syntetický $CaCO_3$. Správnosť stanovení je kontrolovaná pomocou referenčných materiálov (svetové analytické štandardy: KH, TB, BM, GM, resp. sadou vlastných interných štandardov). Okrem obsahu anorganického uhlíka, ktorý zodpovedá obsahu karbonátov v keramike (po prepočítaní na CO_2), je stanovený aj obsah organického uhlíka. Pri vymedzení celkového organického uhlíka bola vyvinutá vlastná metodika, dovoľujúca odlíšiť organický uhlík, ktorý zodpovedá obsahu rôznych organických zvyškov (drevo, slama, drevené uhlie a pod.) a označuje sa TOC do 750 °C, od ďalšieho typu uhlíka označeného TOC nad 750 °C, ktorý zodpovedá obsahu grafitu vo vzorkách. Z porovnania údajov (tabela 1) s ďalšími získanými poznatkami vyplýva, že:

- Obsah anorganického-karbonátového uhlíka je nízky až nulový, čo potvrdili aj výsledky RTG štúdia. Poukazuje to na veľmi nízky obsah karbonátov v pôvodnej surovine. Nemožno vylúčiť ani možnosť rozpadu časti karbonátov počas vypaľovania.
- Obsah organického negrafitického uhlíka (TOC do 750 °C) je veľmi nízky.
- Obsah organického grafitového uhlíka zodpovedá skôr nižším obsahom vo vrcholnostredovekej grafitovej keramike. Pre porovnanie: analyzovaná súveká keramika z Nitry-Šindolky priemerne obsahovala 20,34% grafitu, rozsah obsahov ohraničovali hodnoty 1,81% a 37,98% (výpočet podľa: *Fusek/Spišiak 2005*, tabela 3).

Tabela 1. Beluša. Obsah uhlíka v analyzovaných vzorkách grafitovej keramiky. TC - celkový uhlík; TOC do 750 °C - organický uhlík negrafitový; TOC nad 750 °C - organický uhlík grafitový; TIC - celkový obsah anorganického uhlíka (st. - stopové množstvo).

Vzorka	TC	TOC do 750 °C	TOC nad 750 °C	TIC
126	11,54%	0,43%	11,11%	st.
127	12,85%	1,62%	11,23%	st.

RTG DIFRAKČNÉ ŠTÚDIUM

RTG štúdium sa robilo z práškových preparátov na RTG-goniometri Philips PW 1710 s použitím CuK_{α} žiarenia, rozsah snímanej oblasti 4-60 2θ.

Difrakčné záznamy oboch vzoriek sú podobné. Sú na nich dominantné reflexy grafitu, menej živcov, amfibolov a sľúd. Nemožno pozorovať reflexy novotvorených kremeňov, napríklad cristobalitu (obr. 1).

ZÁVER

Analyzované vzorky poukazujú na pomerne vyspelú techniku prípravy hrnčiarskej suroviny. Keramika na základe mineralogického štúdia bola pravdepodobne vyrobená na Morave. Mikroskopické štúdium ukazuje, že teplota vypaľovania bola okolo 750 °C.

Dnešný stav výskumu grafitovej keramiky na Slovensku neumožňuje zaujať stanovisko k vývoju analyzovaných vlastností v čase. Zatiaľ sa študovala len kolekcia 68 vzoriek z Nitry-Šindolky a dve prezentované vzorky z Beluše. Ukazuje sa, že zloženie vrcholnostredovekej grafitovej keramiky z Beluše je v istom zmysle špecifické. Rozdielne charakteristiky belušských nálezov a nálezov z Nitry-Šindolky však nevylučujú podobnú lokalizáciu zdrojových surovín. Úvahy o chronologických súvislostiach pozorovaných zmien zloženia grafitovej keramiky by boli v súčasnosti ešte predčasné.

LITERATÚRA

Dell´mour 2001 - R. W. Dell´mour: Mikroskopische Untersuchungen an frühmittelalterlicher Keramik von Thunau am Kamp, NÖ. Lokalware - Importe - Rohstoffherkunft. Anz. Österr. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Kl. 136, 2001, 69-109.

Fusek/Spišiak 2005 - G. Fusek/J. Spišiak: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky. Archeológia a mineralógia. Slov. Arch. 53, 2005, 265-336.

Hložek et al. 2003 - M. Hložek/M. Gregerová/P. C. Ramsl/M. Golec: Mikropetrografické rozbory halštatské grafitové keramiky z Těšetic „Suten“ a Traisentalu. In: M. Golec: Těšetice-Kyjovice VI. Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu. Brno 2003, 122-129, 409-413.

Rukopis prijatý 9. 9. 2007

Preklad abstraktu Ľudmila Vaňková
Preklad súhrnu Eva Pietová

Doc. RNDr. Ján Spišiak, CSc.
Fakulta prírodných vied UMB
Tajovského 40
SK-974 01 Banská Bystrica
spisiak@fpv.umb.sk

Petrographie, Mineralogie und Geochemie der Bruchstücke von Graphitkeramik aus Beluša

Ján Spišiak

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gegenstände der Analyse waren zwei Proben von Graphitvorratsgefäßen aus dem Objekt 2 in Beluša. Die Proben sind unter einem Mikroskop, mit der RTG-Analyse wie auch Analyse der Kohlenstoff-Typen untersucht worden. Die Proben deuten auf eine ziemlich vorgeschrittene Technik der Töpferrohstoff-Zubereitung hin. Die studierte Keramik ist wahrscheinlich in Mähren hergestellt worden. Die Zusammensetzung der Proben aus Beluša war in bestimmter Hinsicht spezifisch und in einigen Maßen unterschiedlich im Vergleich zu den Analysenergebnissen der Graphitkeramik aus der Fundstelle Nitra-Šindolka (*Fusek/Spišiak 2005*). Diese unterschiedlichen Charakteristiken aus beiden Fundstellen schließen allerdings eine ähnliche Lokalisation von Rohstoffquellen nicht aus.

Abb. 1. Beluša. RTG beider Proben (126 und 127) der analysierten Graphitkeramik aus dem Objekt 2. A - Strahlstein; Gr - Graphit; IM - Illit/Muskovit; Plg - Feldspat (Anorthoklas); Q - Quarz.

Tabelle 1. Beluša. Kohlenstofinhalt in analysierten Proben der Graphitkeramik. TC - gänzlicher Kohlenstoff; TOC bis 750 °C - organischer Kohlenstoff - nicht Graphit; TOC über 750 °C - organischer Kohlenstoff - Graphit; TIC - Gesamtgehalt von anorganischem Kohlenstoff (st. - Spurenmenge).

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA LV-1, 2007, 127-186

POCHOVÁVANIE V MESTEČKU DEVÍN V 13. AŽ 18. STOROČÍ

†IGOR KELLER - VERONIKA PLACHÁ - - DENISA DIVILEKOVÁ

Ways of burying at the village Devín in the 13th up to the 18th centuries. The present-day village Devín is situated 10 km to the west of Slovak capital Bratislava. During the 15th century the originally promising settlement under the castle gradually developed to the small flourishing medieval city fortified with a wall and making use of all privileges. Its dominant feature was a church from the 13th century, oldest part of which was the oblong nave corresponding with the present one including rectangular presbytery. The church was rebuilt and readapted for several times to its present-day classicistic appearance.
By the end of the 13th century the deads were buried at the cemetery situated on the southeastern knoll of the fortified settlement in Devín. Later the deceased were buried in the village, near the new church.
Originally the church was consecrated to Virgin Mary. Later, in 1841, it is already meant as the Holy Cross Church. The oldest known written record of its existence is a deed of Bratislava charter dated to May 28th, 1307. The church and cemetery were originally protected by a 3.8 m deep ditch. Its ending seems to be linked with a new fence - a stone wall built as a part of big church reconstruction in the 15th century or with its renovation after having been burnt down by Turks in 1529. The archaeological excavations revealed 113 graves, some of them damaged; in many cases only several bones were preserved from the dead bodies. Grave goods found in 22 graves consisted of devotional artefacts - medallions, small crosses, reliquaries, rosaries, amulets, small mounts, belt buckles, tramps, clasps, a ring fragment, coins and rings, the oldest of which are dated into the 13th century. In three graves remains of coffin woods and in one textile remnants were preserved.
The finding situations and finds suggest that burying at this cemetery had started at the end of the 13th century and it lasted till the 18th century, when (in 1770) burying in the vicinity of churches was banned by a royal regulation. A new cemetery was founded on the border of Devín behind the village western gate near the way to Devínska Nová Ves.

Key words: Slovakia, church, cemetery, 13th-18th centuries, devotional artefacts.

ÚVOD

Devín patrí k najdôležitejším archeologickým lokalitám na Slovensku (obr. 1). Napriek dlhoročnému záujmu bádateľov a významným výsledkom ich práce možno odôvodnene očakávať, že v budúcnosti sa ešte získajú ďalšie hmotné doklady o jeho historickom vývoji. Po niekoľkoročnej prestávke sa v roku 1965 začalo s veľkorysým systematickým archeologickým výskumom národnej kultúrnej pamiatky - Devínskeho hradu a krátko nato, v roku 1967, aj s výskumom samotnej obce Devín. Tu sa pracovalo na viacerých polohách[1] na severnom svahu Devínskej Kobyly (*Keller 1970*, 363-369).

Výskumy v obci sa realizovali v rokoch 1967-1985. Viedol ich pracovník Mestského múzea v Bratislave - archeológ Igor Keller (1936-1999). Výskumy priniesli nové zaujímavé informácie o histórii intravilánu a extravilánu obce Devín.

V tom období sa získali aj cenné poznatky o hrade Devín. Na juhovýchodnom návrší hradného kopca sa zistilo veľkomoravské pohrebisko z druhej polovice 9. stor. spolu s významnou sakrálnou stavbou. Pochovaní mohli patriť k družine kniežaťa Rastislava, ktorý sa tu zdržiaval v kľúčových obdobiach fransko-slovanských vojen. Po páde Veľkej Moravy bola sakrálna stavba zničená. Útoky starých Maďarov z potiskej oblasti na Veľkú Moravu

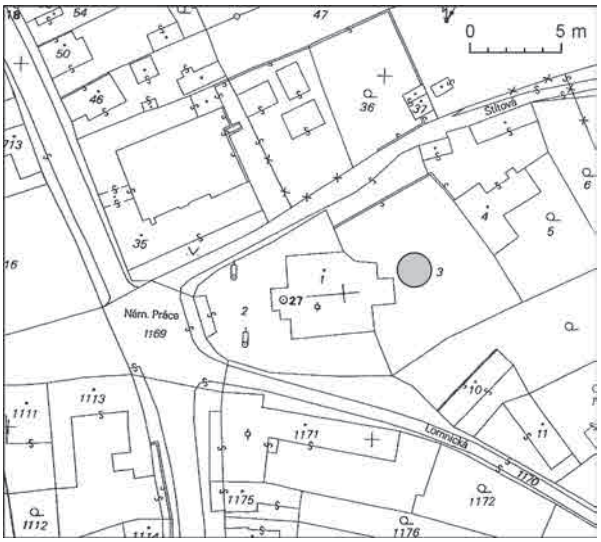

Obr. 1. Devín. Časť obce s kostolným cintorínom z 13.-18. stor. (vyznačený plným krúžkom). Výrez z katastrálnej mapy.

[1] Farská roľa, Za kostolom, Moravské záhrady (parcely 30, 31).

boli dôvodom likvidácie spomínanej sakrálnej stavby (*Plachá/Hlavicová 2003*).

Slovanské obyvateľstvo sa však tejto oblasti definitívne nevzdalo a využijúc zvyšky veľkomoravských opevnení v priestore pôvodného hradiska si koncom 10. stor. vybudovalo osadu ulicového typu. Obyvatelia tam žili v jednoduchých, zväčša jednopriestorových neomietaných domoch s dlážkami z ubitej hliny, vykurovaných otvoreným ohniskom. Svojich mŕtvych pochovávali na vysvätenom mieste na juhovýchodnom návrší hradiska. Pri skúmaní cintorína bolo objavených približne 700 hrobov datovaných od konca 10. až do 13. stor. Zaniknutý veľkomoravský kostol nahradila v 10. stor. kaplnka v jeho blízkosti. Mala kruhový pôdorys s vnútorným priemerom 650 cm. Nedá sa presne určiť, dokedy stavba plnila svoju funkciu.

Na území dnešnej obce bola výskumom doložená existencia farského kostola s cintorínom z 13. stor. Kostol, orientovaný v smere východ-západ, je situovaný na okraji juhozápadného úbočia Devínskej Kobyly v blízkosti pohrebiska z 9. stor. (obr. 2). Najstarším doteraz známym písomným dokladom o jeho existencii je listina spísaná Bratislavskou kapitulou 28. mája 1307, ktorou Geuchunda, manželka Eburlina, brata devínskeho farára Juraja, darovala manželovi svoju vinicu v Svätom Jure pri Bratislave (*Nagy 1878*, 127; *Ortvay 1892*, 794; *1894*, 230, 297). Ďalšie správy sú z rokov 1390 (*Fejér 1843*, 313) a 1397 (*Péterffy 1752*, 266, 271; *Némethy 1894*, 69).[2] Vo fonde Archívu mesta Bratislavy je listina z 27. októbra 1417, ktorou ostrihomský kanonik a vikár Matúš predvoláva bratislavský klérus, ako aj správcov v Devíne a Rači kvôli sporu s mestom o rušení náboženskej slobody (*Archív Bratislavy*, 128, č. 872).

Podhradská osada v Devíne sa v 14. stor. sľubne rozvíjala a postupne sa stala stredovekým mestečkom so všetkými atribútmi. Mala richtára, prísažných tvoriacich radu a používala i vlastné pečatidlo so symbolom mestečka - okrídleným býkom a kruhopisom s textom „*Sigillum civium in Theben*". K celkovému rozkvetu mestečka význačnou mierou prispelo privilégium udelené Devínu 21. mája 1362 Ľudovítom Veľkým, ktoré sa týkalo viníc (*Borovský a kol. 1987*, 95, 96).[3]

V 15. stor. bolo mestečko Devín obohnané múrom so vstupnými bránami. Podľa *V. Janoucha* (*1936*) na konci Dlhej, neskôr Masarykovej (dnes Kremeľskej) ulice sa pri dome č. 59 nachádzali zvyšky mestskej brány. Túto bránu pripomína kanonická vizitácia devínskeho farského kostola z roku 1781 výslovne ako „*portam antiquam oppidi*". Brána dlho vzdorovala zubu času, pretože až na začiatku 20. stor., medzi rokmi 1900-1905, sa rozpadla (*Janouch 1936*, 2). Zvyšky jej základov sa našli v roku 2002 pri archeologickom výskume na Kremeľskej ulici na parcelách 290-292 (*Plachá/Harmadyová 2002*).

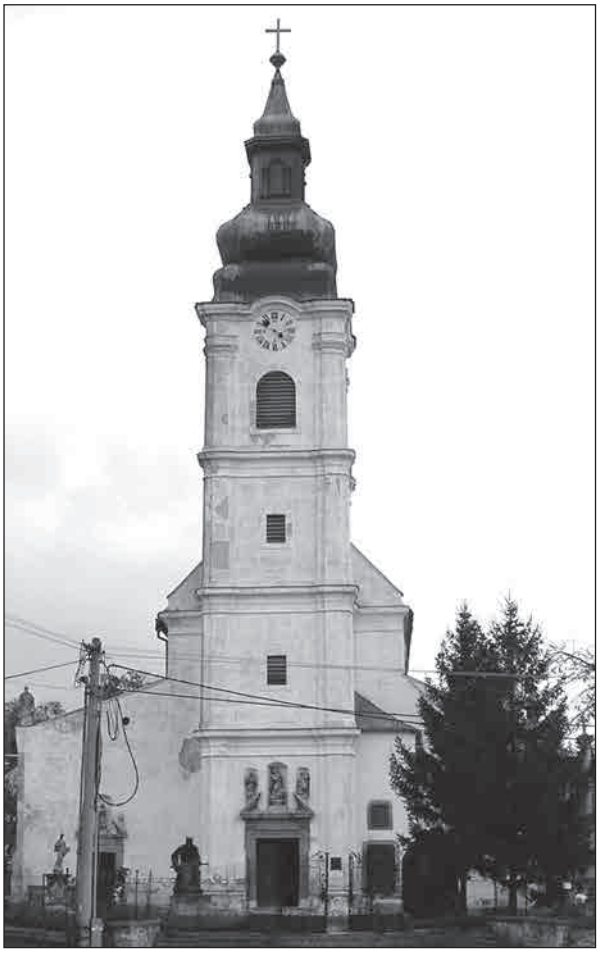

Obr. 2. Bratislava-Devín. Kostol sv. Kríža. Foto: D. Divileková.

V 15. stor. získava mestečko prvé privilégiá vo forme práva konať trhy. Osudy mestečka aj hradu boli v v tom období úzko späté s významným šľachtickým rodom pánov z Gary, pochádzajúcim z Chorvátska, ktorý v 14. a 15. stor. zohral významnú úlohu v uhorských dejinách. Príslušníci tohto rodu pôvodne sídlili v Gare (dnes Gorje) v Stolici Valko (dnešný Vukovar). Hrad veľkoryso prestavali a je

[2] *L. Némethy* (*1894*) však uvádza chybný rok 1379.

[3] Ktorýkoľvek obyvateľ Uhorského kráľovstva, čo vlastní alebo bude vlastniť vinicu, prípadne vinice na devínskych pahorkoch, nie je povinný platiť ako hostia z cudziny mimoriadny poplatok, všeobecne nazývaný Gastgab, ale len riadnu, zaužívanú a oddávna schválenú poddanskú dávku (*terragium*). Na každého, či už domáceho obyvateľa alebo cudzinca, ktorý sa trvalo zdržuje v Uhorskom kráľovstve, kde si kúpi vinicu, prípadne vinice na devínskych pahorkoch, sa vzťahuje tá istá výsada - majiteľ vinice, prípadne viníc nie je povinný platiť mimoriadny poplatok, ale len poddanskú dávku.

nesporné, že sa podieľali i na vybudovaní gotickej severnej lode farského kostola v mestečku. Loď je zaklenutá tromi poľami krížovej klenby, ktoré majú v krížení kruhové svorníky zdobené štítmi. Prvý z nich je hladký, na ďalších dvoch sú erby pánov z Gary a manželky Mikuláša z Gary - Anny z Celje. V 15. stor. sa ranogotický jednoloďový farský kostol rozšíril na neskorogotické trojlodie a nie je vylúčené, že páni z Gary boli stavebníkmi celého tohto diela (*Borovský a kol. 1987*, 55, 56). To by vysvetľovalo absenciu kaplnky priamo v areáli stredovekého hradu.

Kostol bol pôvodne zasvätený Panne Márii. Tak ho spomína cirkevný vizitátor Juraj Draskovich roku 1634: *„... ad B. M. V. consecrata"*[4]. A. Reesch v roku 1841 uvádza už devínsky kostol ako *„Ant. Par. Eccles. ad S. Crucem"* (starodávny farský kostol sv. Kríža).V úcte svätému Krížu zasvätili kostol zrejme pri posviacke terajšieho hlavného oltára z rokov 1810-1820, na ktorom je 2 m vysoký pozlátený drevený kríž (*Fundárek 1976*, 275, pozn. 1).

Prvú správu o kanonickej vizitácii devínskej fary poznáme z roku 1561. Nariadil ju bratislavský prepošt (*Bucko 1939*, 132). V správe z kanonickej vizitácie v roku 1562, vykonanej na príkaz ostrihomského primasa Mikuláša Oláha, sa konštatuje, že kostol, ktorý vypálili Turci, je už opravený a slušne zachovaný (*Bucko 1939*, 141; *Némethy 1894*, 69, pozn. 1). Vpád Turkov viedol sultán Soliman, ktorého privolal do Uhorska Ján Zápoľský. V roku 1529 Turci dobyli pre neho Budín a potom tiahli po Dunaji obliehať Viedeň. Zastavili sa pri Devíne, no keďže sa im nepodarilo bleskovým útokom dobyť hrad, spálili mestečko aj kostol. Devínčania si potom z kostola urobili pevnosť - zamurovali arkády bočných lodí, čoho dokladom sú dve strieľne v múre starej sakristie (jedna v okne, druhá pri zamurovanom vchode na kazateľnicu). V roku 1583 sa Turci pod vedením K. Mustafu plavili po Dunaji k Viedni, no Devínskeho hradu sa im opäť nepodarilo zmocniť (*Borovský 1984*, 61; *Fundárek 1976*, 279, 280).

Z rokov 1672-1673 sa zachovali účty súvisiace s obnovou devínskeho farského kostola, ktorý bol renovovaný nákladom 1510 toliarov a 89,5 denára (*Fundárek 1976*, 280, pozn. 23). Z účtov vyplýva, že investície sa týkali zväčšenia a zasklenia troch okien v presbytériu, ktoré bolo znova prestrešené, prestavby kostolnej veže, ktorá bola opatrená cibuľovitou strieškou a v ktorej boli umiestnené zvony. V roku 1673 dostala chrámová loď novú podlahu, novú barokovú krížovú hrebienkovú klenbu, nový krov a krytinu. Pracovalo sa aj v bočných kaplnkách. Časť južnej lode bola zaklenutá pruskou klenbou a v interiéri kostola bola postavená nová kazateľnica. V zachovaných účtoch sa uvádzajú aj mená majstrov, ktorí na úprave kostola pracovali: murársky majster Štefan Zehntner, stolársky majster Ján Plicner, sklenársky majster Ján Khimmiger, kováč Matej Stöger a zámočnícky majster Ján Derwein (*Borovský a kol. 1987*, 128-131).

Kanonická vizitácia z roku 1781 uvádza, že okrem opravy kostola (najmä strechy a veže) bolo zvýšené a nanovo zaklenuté presbytérium, vymenené dvere aj okno a arkády bočných lodí sa opäť otvorili: *„Lateraria sacella antea clausa, aperta"*. Rok 1772 bol rokom veľkej barokovej prestavby. Znamenal komplexnú úpravu čelnej fasády a nadstavanie veže. Medzi rokmi 1735-1772 bola k južnému múru pripojená nová sakristia, stará sa prestala používať. Posledná stavebná úprava devínskeho kostola sa týkala presbytéria, ktoré bolo v roku 1788 upravené pilastrami a novou klasicistickou klenbou, ako sa uvádza v kanonickej vizitácii z roku 1812: *„Hic fornix in sanctuario anno 1788 assesori bus obductus est"*[5]. Autorka zápisnice A. Güntherová v tejto súvislosti podotýka, že ide o unikátnu vec, pretože podobné klasicistické úpravy vnútorného priestoru sú na území Slovenska doložené len od roku 1800.

V sedemdesiatych rokoch 20. stor. bol vypracovaný zámer pamiatkovej úpravy farského kostola v Bratislave-Devíne, čo si vyžiadalo realizáciu architektonického, reštaurátorského a archeologického výskumu. Dovtedy sa o histórii kostola vedelo iba z niektorých uvedených historických správ.

Pôvodne sme v tejto práci nechceli opisovať a vyhodnocovať sondy realizované v interiéri farského kostola. Zistili sme však, že sú dôležité nielen z hľadiska ich situovania, ale najmä z hľadiska datovania na základe archeologických nálezov bezprostredne súvisiacich s cintorínom a jeho okolím. Žiaľ, nenašli sme ani opisy všetkých sond, ani opisy niekoľkých hrobov a ich kresby. Nevieme tiež, čo sa stalo s kostrovým materiálom, pretože sa nám ho napriek vytrvalému hľadaniu nepodarilo nájsť. Všetky uvedené informácie sme zozbierali zo stručných - kompletných i nekompletných - nálezových správ, z rôznych opisov a zo zachovanej kresbovej a fotografickej dokumentácie. V ilustračnej časti tohto príspevku, konkrétne pri kresbách kostier v tabuľkách, nie je vyznačená ich

[4] *B. M. V. - Beata Maria Virgo* - blahoslavenej Panne Márii.

[5] Farská kronika (*Historia domus*), ktorá je najbohatším prameňom poznávania dejín devínskeho kostola, sa nachádza na neznámom mieste. Najdôležitejšie údaje z nej zaznamenala A. Güntherová v zápisnici zo dňa 20. 4. 1949 pri príležitosti prehliadky miestneho rímskokatolíckeho kostola v Devíne pod č. 177960 (49-VII).

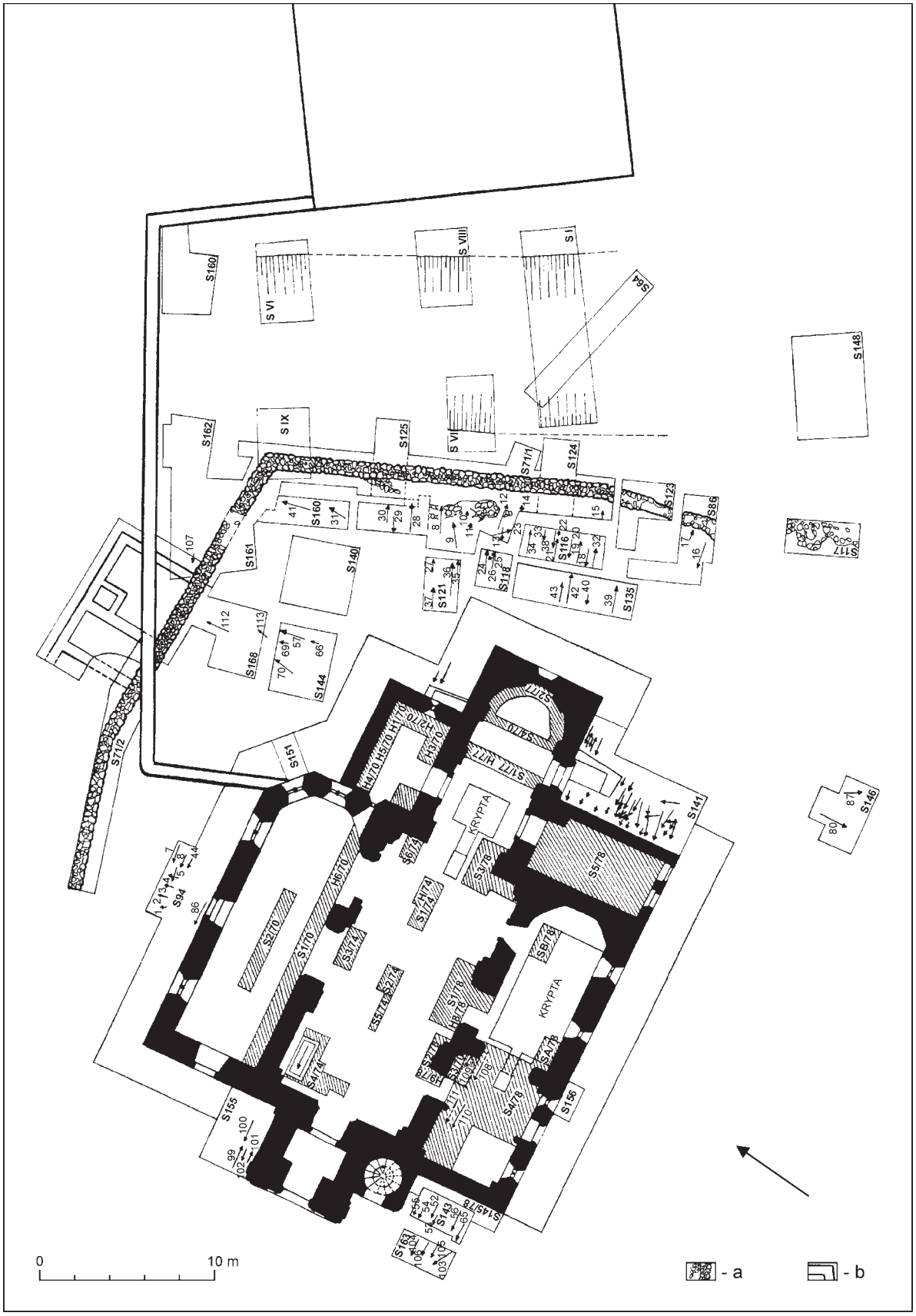

Obr. 3. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín s vyznačenými hrobmi (H), sondami (S) a orientáciou hrobu (šípka). Legenda: a - pôvodný múr ohrady cintorína; b - súčasný múr ohrady kostola. Podľa J. Hlavicovej kreslila D. Divileková.

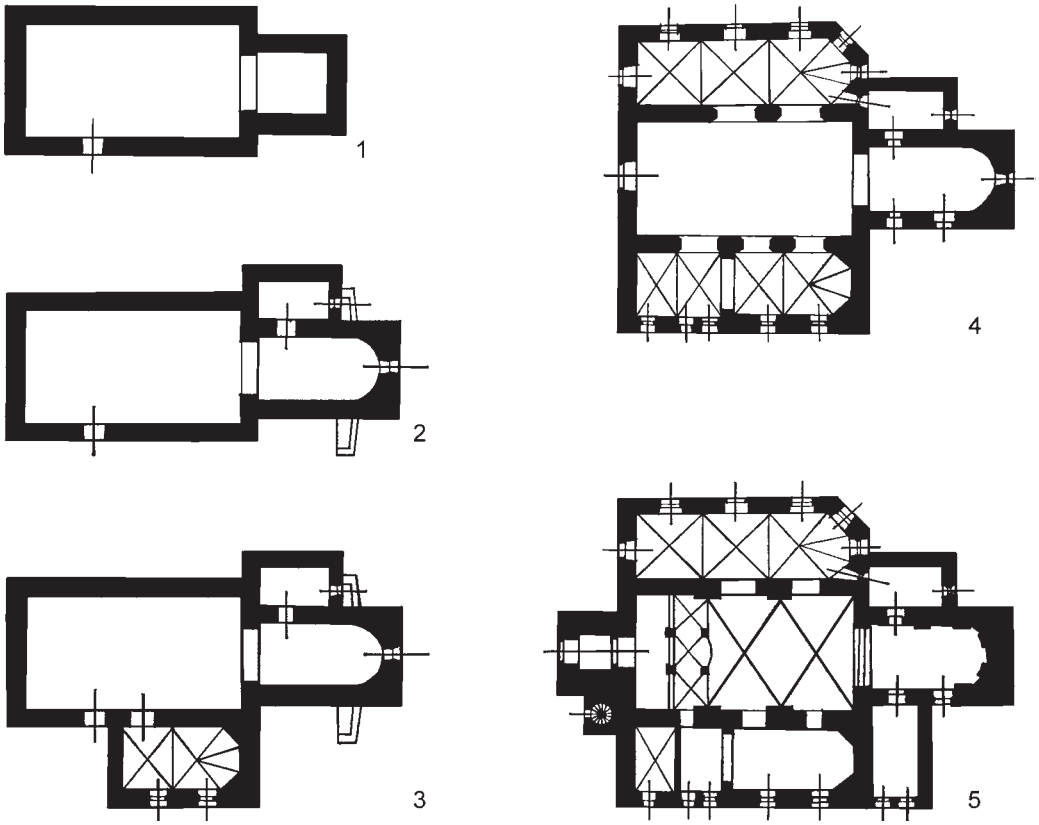

Obr. 4. Bratislava-Devín. Stavebný vývoj Kostola sv. Kríža. Podľa: *Borovský 1984*.

orientácia podľa svetových strán a umiestnenie hrobového inventára, pretože sa nenachádzali ani na pôvodných kresbách. Tieto skutočnosti sú nezvratné, ale aj tak sme považovali za viac ako potrebné uverejniť všetko, čo sa nám podarilo zistiť o tomto dlhoročnom významnom archeologickom výskume. Je to nepochybne zaujímavá a významná lokalita, ktorá si takúto pozornosť zaslúži, a sme presvedčení, že v rámci celkového vyhodnotenia podobných objektov bude mať v budúcnosti dôležitú vypovedaciu hodnotu.

Archeologický výskum mal za cieľ zistiť možné zvyšky staršej architektúry pod základmi súčasného farského kostola, prípadne zvyšky murív, ktorých horné časti boli pri prestavbách odstránené. Tento výskum sa neobmedzil iba na interiér kostola, ale sondážne sa preskúmala i časť jeho exteriéru (obr. 3). V období od 17. novembra do 18. decembra 1970 a od 20. januára do 9. apríla 1971 boli preskúmané kaplnky, pôvodná sakristia a presbytérium. V roku 1974 sa realizoval záchranný výskum severnej polovice hlavnej lode kostola. Vzhľadom na zisťovací charakter výskumu a jeho okolnosti (objekt bol stále v prevádzke) nemohli byť všetky nálezové možnosti úplne vyčerpané.

Najstaršie jadro kostola bolo datované do polovice 13. stor. bočným ostením vstupného portálu, mníchovským fenigom Ľudovíta II. (1253-1294), fenigom Leopolda VI. (1210-1230) a štítkovým prsteňom z cintorína. Tvorila ho pozdĺžna loď (veľkosťou zodpovedajúca dnešnej) a pravouhlé presbytérium, ktorého uzáverový múr sa nachádza približne v strede súčasnej svätyne. Táto dispozícia sa zmenila najprv predĺžením presbytéria a jeho statickým zabezpečením opornými piliermi. Neskôr bola zo severnej strany sanktuária pristavaná ranogotická sakristia, ktorej súčasťou boli dve pastofóriá s polychrómnou ornamentálnou výzdobou, lavabo a štrbinové okno s polkruhovým záklenkom. Jej východný múr prekryl základy severného oporného piliera. Ďalší vývoj sakrálneho objektu vedie k vytvoreniu gotického trojlodia, prepojeného dvojicami širokých lomených oblúkov s kamenným ostením so skosenými hranami. Najčistejším gotickým priestorom je severná loď s tromi poľami krížovej klenby, piatimi dvojpoľovými oknami a kružbou v lomenom oblúku. V južnej lodi, postavenej vo dvoch etapách, sa nachádza armované nárožie približne v strede jej južnej fasády, v interiéri naň nadväzuje široký priečny oblúk. Pôvodná krížová klenba sa zachovala iba v jej novšej časti. Svorník s plastickou ružicou, nájdený okrem iných architektonických článkov v novovekej priečke rozdeľujúcej západný priestor

južnej lode a svorník použitý v základoch barokového pilastra v hlavnej lodi, dovoľujú predpokladať, že v súvislosti s budovaním bočných lodí bola krížovou klenbou zaklenutá i hlavná loď. Podľa erbov uhorského palatína Mikuláša z Gary a jeho manželky Anny z Celje, ktoré sú v dvoch svorníkoch klenby severnej lode, možno nepriamo datovať túto rozsiahlu prestavbu alebo aspoň jej podstatnú časť medzi roky 1419-1433, kedy bol vlastníkom devínskeho domínia Mikuláš z Gary. Renesančné úpravy po vypálení kostola Turkami v roku 1529 boli dôsledne prekryté barokovou úpravou celého objektu. Pretože veža bola pri prestavbách v rokoch 1672-1673 od základov prebudovaná, nie je tu možné vystopovať žiadne stredoveké architektonické prvky (obr. 4; *Keller 1981*, 434, 435).

Výsledky archeologického výskumu interiéru Kostola Sv. Kríža v Devíne v rokoch 1970-1971

Archeologický výskum začal v priestore sakristie, ktorá pôvodne predstavovala exteriér kostola. V mieste oporného piliera, prekrytého čiastočne jej východnou stenou, bol v hĺbke 85 cm pod úrovňou vtedajšej dlažby zistený hrob 1/70. Kostra dieťaťa, orientovaná v smere Z-V, ležala vo vystretej polohe na chrbte s rukami pozdĺž tela a s mierne ohnutými nohami. Vo vzdialenosti 50 cm juhozápadne sa v tom istom horizonte odkryl hrob 2/70 - ďalšia detská kostra, orientovaná tiež v smere Z-V. Zachovali sa z nej iba zlomky lebky a rebier. Vo výkope sa pokračovalo v nadväznosti na uvedenú sondu s cieľom odkryť ďalšie časti základového muriva sakristie na východnej a najmä na severnej strane. Po odstránení dlažby a maltovej kryhy sa objavili ďalšie značne porušené zvyšky kostrového hrobu 3/70. Ani jeden z týchto troch hrobov neobsahoval žiaden inventár. Detské hroby, ktoré sa tu našli, boli situované z vonkajšej strany severnej steny pôvodného presbytéria, v podstate pod odkvapom farského kostola. Na takomto mieste, alebo pri ohradovom kostolnom múre pochovávali nepokrstené deti, ktoré mohli pochádzať z filiálnych dedín, prípadne to mohli byť chorľaví jedinci v dojčenskom veku, eventuálne i nemanželské deti. Dažďová voda z prístrešku ich mala očistiť či pokrstiť (*Ohler 1990*, 146; *Slivka 1977*, 73, 74; *Zawadzska-Antosik 1973*, 365, 366). V severozápadnej časti sakristie sa v hĺbke 20 cm objavil hromadný nález 143 drobných strieborných mincí uložených v súdkovitej nádobe. V hĺbke 35 až 85 cm sa pri severozápadnom nároží našli porušené časti kostrových hrobov 4/70 a 5/70, s orientáciou Z-V, bez nálezov.

Základové murivo sakristie sa sledovalo až pod jeho uloženie v pieskovom podloží v hĺbke 150 cm od úrovne súčasnej dlažby. Nálezová situácia naznačuje, že po deštrukcii oporného piliera patriaceho staršej fáze kostola tvoril priestor sakristie súčasť kostolného cintorína, ako to dokladá najmä hrob 1/70.

Ďalšou plochou, kde sa uskutočnil sondážny archeologický výskum, bola severná kaplnka. Išlo tu o zistenie charakteru základového muriva severnej steny hlavnej lode kostola a vzťahu muriva kaplnky k murivu kostola. Z tohto dôvodu bola pozdĺž severnej steny hlavnej lode vytýčená prvá sonda.

- Sonda 1/70 mala rozmery 1450 x 100 cm. Po odstránení dlaždíc sa vo východnej stene sondy našli v hĺbke 35 cm porušené zvyšky kostrového hrobu 6/70 - bez nálezov. V celom priebehu sondy bezprostredne pod dlažbou sa zistilo základové murivo, ktoré bolo v celej dĺžke bez cezúry. Murivo zistené medzi oblúkmi, ktorými je kaplnka pripojená k hlavnej lodi, malo šírku 160 cm. Sondou sa na západnej strane potvrdilo plytšie založenie základov kaplnky vo vzťahu k hlavnej lodi kostola. Súčasne sa dalo konštatovať, že úroveň pôvodnej dlažby bola podstatne znížená.
- Sonda 2/70, s rozmermi 600 x 80 cm, bola situovaná v osi kaplnky, kde sa v hĺbke 120 cm našiel železný gotický kľúč. Sonda bola prehĺbená na úroveň sondy 1/70, ďalšie nálezy sa v nej však nezistili. Nález zvyškov hrobu 6/70 naznačuje, že aj priestor severnej kaplnky patril pôvodne ku kostolnému cintorínu.
  V južnej kaplnke išlo predovšetkým o overenie poznatkov získaných pri architektonickom výskume.
- Sonda 3/70, s rozmermi 320 x 80 cm, bola situovaná pri južnej stene hlavnej lode, no v priebehu výskumu bola rozšírená severným a západným smerom. V hĺbke 20 cm sa zistila deštrukcia kamenného muriva, ktorá pokračovala do hĺbky 100 cm, takže kompaktné základové murivo sa odkrylo iba medzi piliermi oblúka. Sondou bola odkrytá časť muriva krypty situovanej vo východnej časti kaplnky. Nachádzali sa v nej pohreby z prvých desaťročí 18. stor., ktoré v tom čase nemohli byť archeologicky preskúmané. V tejto sonde sa tiež odkrylo základové murivo južnej steny kaplnky do hĺbky 100 cm. Prínosom archeologického výskumu bol nález dolnej časti profilovaného kamenného článku, pravdepodobne pravého ostenia pôvodného portálu, v severozápadnom nároží sondy, kde sa dosiahla hĺbka 180 cm.
- Sondou 4/70 sa v hlavnej lodi kostola skúmalo presbytérium v priestore medzi jeho uzáverom a oltárom. Pod tehlovou dlažbou bola maltová kryha, ktorá tvorila podklad staršej dlažby. Pod ňou sa nachádzala vrstva navážky. Pri prečisťovaní odkrytého kamenno-tehlového základového muriva polkruhového uzáveru presbytéria sa zistilo, že sú v ňom sekundárne použité kamenné články.

Odvodňovacie práce, ktoré porušili terén v bezprostrednej blízkosti kostola, vyvolali tiež archeologický výskum kostolného cintorína.

V nároží severnej steny sanktuária a východnej steny sakristie sa objavilo kamenné murivo východnej steny sakristie. Po odstránení zeminy a prečistení murív sa zistila takmer polovica druhého oporného piliera známeho už z výskumu interiéru objektu, kde bola jeho časť prekrytá detským hrobom 1/70. Je možné konštatovať, že severné líce oporného piliera je predsadené pred sokel sanktuária o 185 cm, že má zistiteľnú hrúbku 43 cm a že sa na severnej strane rozširuje.

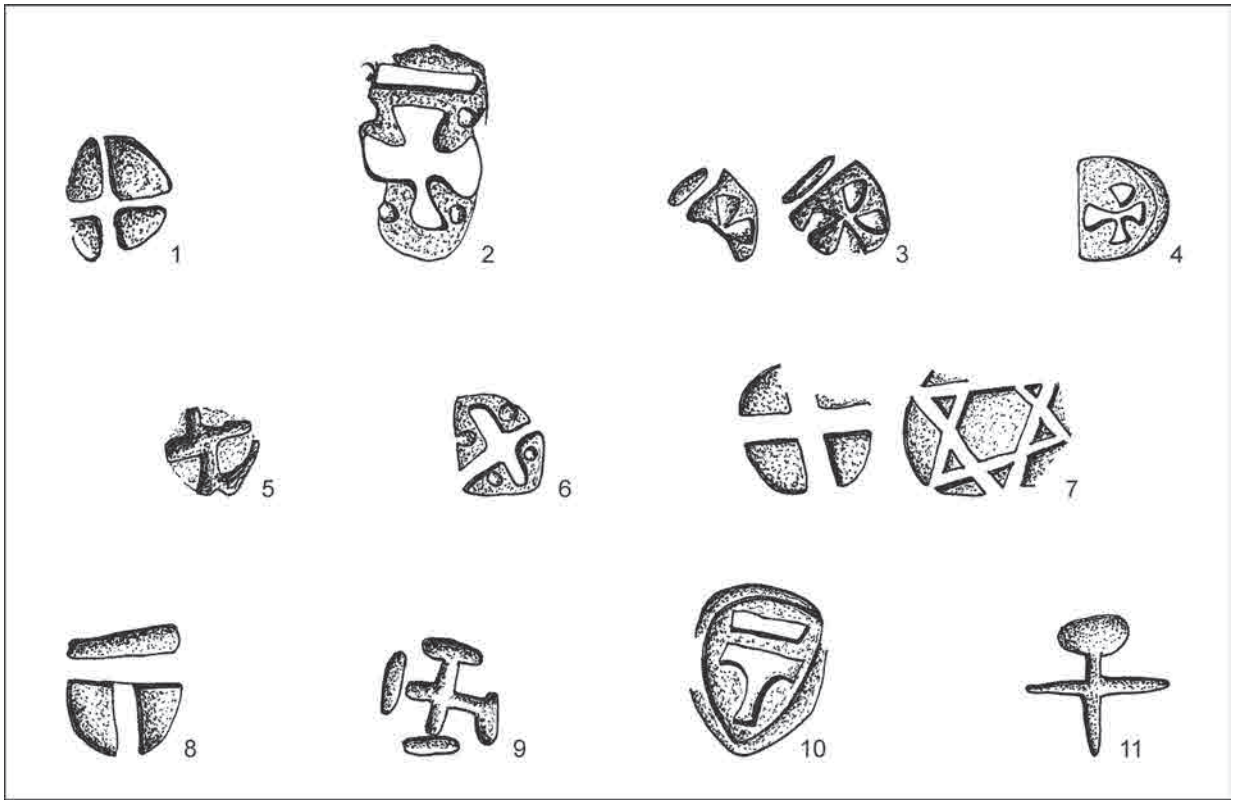

Obr. 5. Bratislava-Devín. Ukážky kolkov na keramike z kostolného cintorína.

Výsledky archeologického výskumu v exteriéri farského Kostola Sv. Kríža v rokoch 1970-1971

Situáciu v exteriéri kostola overili sondy 64, 71/1, 71/2, 86 a 94.

- Sonda 64 - okrem zlomkov kostí zo sondy pochádza aj sporadicky sa vyskytujúci stredoveký črepový materiál.
- Sonda 71/1 - vo vzdialenosti 10 m východne od kostola, hneď na začiatku výkopu, boli sondou zachytené zvyšky muriva, o ktorých sa po rozšírení sondy dalo konštatovať, že sú časťou pôvodného ohradového múra. Ohradenie cintorína kamenným múrom sa uvádza v kanonickej vizitácii z roku 1562, vykonanej na príkaz ostrihomského arcibiskupa Mikuláša Oláha[6] (*Bucko 1939*, 141). Múr bol vybudovaný z pomerne mohutných kameňov; v dolnej časti do výšky približne 30-40 cm ho tvorili okruhliaky kladené do výkopu bez maltového spojiva, v hornej časti pozostával z lomového kameňa spájaného vápennou maltou. Okraje múra boli z veľkých kameňov, jadro bolo vyplnené drobnejšími kameňmi a maltou. Múr, ktorý bol široký 85-90 cm, sa zachoval do výšky 30-90 cm.
  Vo vrchných vrstvách sondy 71/1, podobne ako v sonde 64, sa pri terénnych úpravách objavovali zlomky ľudských kostí z porušených hrobov.
- Sonda 71/2 - priebeh múra sa v sonde sledoval pozdĺž severnej kaplnky (v roku 1971 bolo celkom odkrytých 47 m z múra prísne rešpektujúceho situovanie kostola).
- Sonda 86 - v profile tejto sondy, rovnako ako v profile sondy 71/1, sa rysovali ďalšie hroby, situované bližšie ku kostolu.
- Sonda 94 - severne od kostola, kde sa v profile výkopu pre drenážne účely rysovali zvyšky hrobov, boli touto sondou preskúmané hroby 1-7 z kostolného cintorína. Datovacím prostriedkom boli viedenské fenigy z 13. a 14. stor.

Kompaktnejší horizont kostolného cintorína bol zachytený pri základovej ryhe múra (hroby 8-15). Okrem súčastí odevu sa tu našli klince z rakiev, zlomky medailónov a denár Mateja II. (1612-1619) z roku 1616, ako aj ďalší jeho zlomok (*Fundárek 1974*, 197).

Z pôdorysu kostola je zrejmé, že tu bolo vykopaných 17 archeologických sond (opisy prevažnej väčšiny však chýbajú). V roku 1970 začal záchranný výskum v severnej polovici hlavnej lode kostola a v rámci neho bolo odkrytých šesť sond. Pokiaľ ide o nájdený keramický materiál z interiéru kostola a z jeho exteriéru, predkladáme iba ukážku najzaujímavejších črepov s kolkami, pretože nebolo možné ich opisy v nálezových správach stotožniť so sporadicky nájdenými kresbami a tabuľkami (obr. 5).

[6] *„Cemiterium lapidibus est circumdatum."*

Výsledky archeologického výskumu interiéru Kostola Sv. Kríža v roku 1974

- Sonda 1/74, s rozmermi 300 x 120 cm, bola situovaná pri krypte zasahujúcej do presbytéria. Do hĺbky 90 cm sa tu nachádzala stavebná sutina premiešaná úlomkami ľudských kostí a na rozhraní s rastlým terénom sa našiel porušený neúplný hrob (lebka medzi panvovými kosťami) bez sprievodného materiálu.

- Sonda 2/74, s rozmermi 150 x 100 cm, sa nachádzala vo vzdialenosti 250 cm od sondy 1/74 približne v strede lode a severne od jej osi. V hĺbke 30 cm sa našiel opracovaný kváder, pod ktorým bola drobná sutina. V hĺbke 75 cm bolo už iba sterilné podložie.

- Sonda 3/74, s rozmermi 250 x 110 cm, bola umiestnená pri západnom oblúku spájajúcom priestor hlavnej lode so severnou kaplnkou. Bola ňou odkrytá časť základového muriva oblúka z lomového kameňa (hrúbka 60 cm). Aj tu v hĺbke 75 cm začínalo sterilné podložie.

- Sonda 4/74, s rozmermi 320 x 150 cm, bola situovaná v severozápadnom nároží lode. Počas výskumu bola rozšírená, pretože pod dlaždicovou a tehlovou dlažbou, navážkami so sporadickým novovekým črepovým materiálom a úlomkami ľudských kostí bola v hĺbke 90 cm objavená hrobka postavená z kamenno-tehlového muriva, s rozmermi 250 x 105 cm. V murive a v zásype hrobky sa našli zlomky krytiny (korýtko, škridle). Kostra, s orientáciou Z-V, ležala v hĺbke 150 cm vo vystretej polohe na chrbte, s pravou rukou na panvovej kosti a ľavou voľne položenou pozdĺž tela. Lebka ležala na pravom spánku. Nenašiel sa tu žiadny inventár. Hrobku autor výskumu na základe nálezových okolností rámcovo datoval do 18. stor. (obr. 6; *Keller/Plachá/Hlavicová 1975*, 83).

Obr. 6. Bratislava-Devín. Hrobka z 18. stor. z interiéru Kostola sv. Kríža. Foto: Fotoarchív MMB.

- Sonda 5/74, s rozmermi 220 x 40 cm, mala overiť v nadväznosti na sondu 2/74 existenciu bloku z ďalšieho uvažovaného piliera. Nálezová situácia bola však negatívna.

V severovýchodnom nároží hlavnej lode sa odstránením bočného oltára, nutným pre stavebné úpravy, porušilo jeho základové murivo s tehlovo-kamennou plentážou (tehly mali značku PAP). Zistil sa tu aj novoveký murovaný výstupok obsahujúci staršie opracované kamene. Po rozobratí časti bloku bol na východnej stene zachytený porušený pás polychrómnej maľby.

- Sonda 6/74 - bola vytýčená pod rozobratým blokom na ploche 180 x 135 cm. V jej východnej stene sa v hĺbke 50 cm zistilo základové kamenné murivo dosahujúce výšku 70 cm. V hĺbke 120 cm od vtedajšej úrovne terénu a 5 cm pod základovou ryhou muriva začínalo pieskové podložie.

Výsledky archeologického výskumu v roku 1977

V dňoch 30. mája až 6. júla 1977 sa pokračovalo v skúmaní presbytéria farského kostola na celej dostupnej ploche.

- V sonde 1/77 - pred hlavným oltárom - bolo v hĺbke 22 cm od vtedajšej dlažby odkryté základové murivo z lomového kameňa, s hrúbkou 160 až 170 cm a výškou 118 cm, orientované v smere S-J. Hrúbka bola rovnaká ako u základového muriva severnej a južnej steny hlavnej lode. V strednej časti bolo murivo porušené a nachádzal sa tu, tak ako pod menzou oltára, sypký zásyp s drobnými zlomkami malty, ľudských kostí a s niekoľkými nevýraznými stredovekými črepmi. K vnútornému lícu muriva bola pristavaná krypta z tehlového materiálu. Klenba krypty, ktorej koruna sa v tom čase nachádzala 38 cm pod pôvodnou dlažbou, bola zasypaná ílovitou vrstvou a nad ňou bola 20 cm hrubá vyrovnávacia vrstva pod dlažbou.

Na základe doterajších výskumov objektu je možné považovať toto murivo za uzáverový múr najstaršieho stavebného jadra kostola. Vonkajšie východné líce múra korešponduje s armovaným nárožím na južnej strane presbytéria.

Súbežne s odkrytím uzáverového múra sa dokončilo skúmanie celého vnútorného priebehu výrazne odlišného základového muriva súčasnej poloblúkovitej apsidy. Potvrdilo sa, že murivo je zmiešané, obsahuje sekundárne použité architektonické články a že na severnej a južnej strane je medzi ním a uvedeným pôvodným uzáverom výrazná stavebná škára. Medzi základmi menzy oltára a južným murivom tejto apsidy sa našli zvyšky porušeného kostrového hrobu.

V exteriéri kostola, v mieste, kde sa nachádza už spomínané nárožné armovanie naznačujúce pôvodnú dĺžku presbytéria, boli odokryté základové murivá stavebných

fáz presbytéria až po jeho juhovýchodné nárožie do úrovne 20 cm pod základovú škáru, t. j. 250 cm od vtedajšej úrovne okolitého terénu. Vo vrchných vrstvách sa nachádzali časti porušených hrobov bez sprievodného materiálu. Dalo sa konštatovať, že základové murivo mladšej fázy presbytéria (jeho predĺženie východným smerom) pokračuje plynule priamo, nezatáča sa. Pri základovej ryhe muriva sa sporadicky nachádzali zlomky gotickej keramiky a železné klince z rakiev. Oporný pilier, situovaný na stavebnú škáru medzi staršou a mladšou stavebnou fázou presbytéria, plnil funkciu statického zabezpečenia prístavby presbytéria. Potvrdzuje to aj skutočnosť, že murivo novšej časti a oporného piliera sú previazané, čo svedčí o tom, že sú stavané súčasne.

Výsledky archeologického výskumu v roku 1978

V sezóne 1978 sa v interiéri kostola skúmali sondy 1/78 až 4/78.

- Sonda 1/78, s rozmermi 380 x 170 cm, bola situovaná pozdĺž južnej steny hlavnej lode. Pod vtedajšou staršou tehlovou dlažbou a pod vrstvou sutiny s drobnými úlomkami malty, tehál a kamenia (hrúbka 15-20 cm), sa spolu so základom prístenného pilastra zo zmiešaného muriva odkrylo základové murivo južnej steny hlavnej lode. Na tomto murive i na celej ploche sa nachádzalo pavimentum s hrúbkou 4-6 cm. Murivo, sledujúce konfiguráciu terénu, tvoril do hĺbky 150 cm lomový kameň s maltovým spojivom, pod ktorým sa do hĺbky 180 cm, t. j. po základovú ryhu, nachádzal lomový kameň menších rozmerov, kladený do hlineného lôžka. V hĺbke 130 cm sa vo východnej časti sondy zistil kostrový hrob 8/78, s orientáciou Z-V. Dolné končatiny pochovaného boli čiastočne prekryté základmi pilastra.
- Sonda 2/78, s rozmermi 280 x 150 cm, bola vytýčená pred západným vstupom do južnej lode, aby sa v tomto priestore umožnilo obojstranné preskúmanie konštrukcie základového muriva južnej steny hlavnej lode. Po odstránení dlažieb sa analogicky so sondou 1/78 odkryla vrstva drobnej sutiny a pod ňou, v hĺbke 28 cm, pavimentum s hrúbkou 4-8 cm. Výkop súvisiaci so založením pilastra bol zasypaný zeminou s úlomkami ľudských kostí a drobnou sutinou. Zmiešané základové murivo pilastra siahalo do hĺbky 125 cm a bol v ňom sekundárne použitý svorník klenby (obr. 7) a fragment mramorovej platne. V severnej stene sondy sa v hĺbke 145 cm zistila časť porušeného hrobu 9/78. Základové murivo malo rovnaký charakter ako v sonde 1/78, avšak jeho ryha sa vzhľadom na klesajúci terén nachádzala v hĺbke 185 cm. V profile západnej steny sondy bolo možné pozorovať do hĺbky 125 cm výkop zasypávaný sutinou.

Obr. 7. Bratislava-Devín. Svorník klenby z interiéru Kostola sv. Kríža zo sondy 2/78. Foto: D. Divileková.

Obr. 8. Bratislava-Devín. Fragment náhrobného kameňa z interiéru Kostola sv. Kríža zo sondy 2/74. Foto: D. Divileková.

- Sonda 3/78 bola situovaná v priestore triumfálneho oblúka na pôvodnej ploche 270 x 160 cm. Po demontáži južného bočného oltára a odstránení sutiny nachádzajúcej sa pod jeho menzou, obsahujúcej opracované kamene a tehly z pálffyovskej tehelne, bola pôvodná sonda rozšírená o plochu 190 x 90 cm. Odkrylo sa murivo s hrúbkou 190 cm a výškou 120 cm, ktoré v sledovanej dĺžke 350 cm prechádzalo pod oblúkom a tvorilo sčasti základ východnej steny hlavnej lode. Časť tohto muriva sa zistila aj sondou 6/74. V severnej časti sondy 3/78 bola v ílovom podloží dosiahnutá hĺbka 210 cm.
- Sonda 6/74 bola vytýčená severne od vstupu do krypty. Murivo bolo technologicky zhodné s vyššie opísaným murivom južného múra hlavnej lode a bolo s ním previazané.
  Súbežne so sondami 1/78-3/78 bola v hlavnej lodi rozšírená sonda 2/74, v ktorej sa okrem druhej časti kamenného bloku našiel fragment náhrobného kameňa (obr. 8).

- Sonda 4/78, vytýčená v západnej časti južnej lode, sledovala okrem priebehu základového muriva južnej steny hlavnej lode z jej exteriérovej strany aj situáciu v priľahlom priestore. Vo východnej časti sondy, v druhom klenbovom poli od západu, sa v hĺbke 70 cm našla kamenná platňa s rozmermi 150 x 80 x 30 cm. Jej spodná rovina bola 55 cm nad hrobom 108, patriacim k staršej fáze kostolného cintorína, rovnako ako hroby 109-111, ktoré boli odkryté v tom istom priestore. V hĺbke 90 cm (25 cm od južného múra hlavnej lode a 70 cm od kamennej platne) sa našla nádoba (1) datovaná na rozhranie 14. a 15. stor.
  Opis nálezu:
  1. Hrncovitá nádoba s prehnutým okrajom a s krátkym, od tela nádoby odsadeným hrdlom. Maximálna vydutina je v hornej tretine, smerom k rovnému dnu sa telo hrnca kónicky zužuje. Nádoba, vyrobená na kruhu, je deformovaná. Materiál je zrnitý, farba sivá. Rozmery: v. 17,5-18,6 cm, pr. ústia 14,7-15,5 cm (inv. č. 5022; tab. XIII: 2).

Pod priečnym oblúkom južnej lode sa zistilo murivo z lomového kameňa spájaného maltou, s hrúbkou 85 cm, ktoré bolo sekundárne primurované k južnému múru hlavnej lode, ako o tom svedčí výrazná stavebná škára, avšak s murivom južnej lode bolo previazané. Dalo sa konštatovať, že murivo tvorí západný, t. j. čelný múr krypty a súčasne základový múr priečky. V časti sondy sa dosiahla hĺbka 405 cm od úrovne vtedajšej dlažby hlavnej lode, takže v hĺbke 395 cm bolo možné sledovať základovú ryhu uvedenej steny krypty. Na celej ploche západnej časti sondy 4/78 sa až do hĺbky 155 cm nachádzala navážka so zlomkami kostí, klincami z rakiev a so sporadickým stredovekým a novovekým črepovým materiálom. Západne od priečky vedúcej stredom západnej polovice južnej lode sa nachádzalo množstvo sutiny. V časti rozobratých základov priečky sa našli fragmenty náhrobných kameňov a krížov, z ktorých jeden bol datovaný rokom 1697. Všetky sú nenávratne stratené (tab. XIV).

Východne od priečneho oblúka bola odkrytá klenba krypty, ktorej vrchol siahal 10 cm pod vtedajšiu úroveň dlažby. Zo západnej strany sa zistil murovaný vstup do krypty s horizontálnym otvorom, s rozmermi 215 x 83 cm.

- Sonda A/78 bola otvorená v juhozápadnom nároží krypty, na ploche 130 x 80 cm. Vo vrchných vrstvách sa nachádzalo menšie množstvo ľudských kostí (najmä lebky). Sonda sa prehĺbila do 110 cm od úrovne pieskového dna krypty, t. j. 10 cm pod základové ryhy murív.

- V sonde B/78, s rozmermi 190 x 110 cm, situovanej v severovýchodnom nároží krypty, sa zistili základové ryhy murív v hĺbke 90 cm od dna krypty.

Plošným odkryvom v južnej - novovekej sakristii, t. j. v priestore pôvodného exteriéru kostola, sa v prvej fáze preskúmala situácia v nároží južnej steny presbytéria a východnej steny hlavnej lode. Murivá mali zhodný charakter s murivami zistenými v interiéri a boli vzájomne previazané. V sterilnom ílovito- piesčitom podloží sa dosiahla hĺbka 230 cm od vtedajšej dlažby presbytéria, 60 cm pod základové ryhy murív. Týmto zistením sa potvrdila správnosť názoru, že múr, ktorý bol odkrytý v sonde 1/77 približne v strede súčasného sanktuária, je jeho pôvodným uzáverom.

Ďalej sa zistila výrazná stavebná škára medzi juhovýchodným nárožím hlavnej lode s bosážou a východnou stenou južnej lode, ktorej murivo je v spodnej časti liate a je hlbšie založené, pretože tvorí súčasne uzáver krypty. V uvedenej škáre sa od hĺbky 170 cm až približne do 440 cm nachádzala šikmá kolová jama s priemerom 21 cm, s maltou po obvode; v krypte sa archeologickou sondou nezistila.

- Sonda 5/78 - pod pieskovou a škvárovou izolačnou vrstvou vtedajšej dlážky sa na celej ploche sakristie nachádzala do hĺbky 140-170 cm zemina zmiešaná s drobnou sutinou a zlomkami ľudských kostí, v ktorej sa našli zlomky strieborného štítkového prsteňa datovaného rámcovo do 12.-13. stor. (dnes je stratený).
  V južnej polovici plochy sakristie sa v hĺbke 60 cm zistil zamurovaný otvor do krypty, ktorého spodná hrana sa nachádzala v hĺbke 185 cm od vtedajšej úrovne presbytéria. Pred otvorom sa odokryli dva paralelné múriky s priemernou hrúbkou 50 cm. Vybudované boli z lomového kameňa spájaného maltou, ale mali odlišný charakter ako murivo uzáveru južnej lode. V takto vymedzenom priestore - múriky boli od seba vzdialené 130 cm - sa našlo množstvo sekundárne uložených zlomkov ľudských kostí, klince z rakiev, fragmenty štyroch náhrobných krížov zo 17.-18. stor. (na jednom bol kolorovaný vinohradnícky nôž), sklenené terče s olovenými rámikmi z okien (tieto nálezy sú stratené) a rekonštruovateľné zlomky keramiky z rozhrania 14. a 15. stor. (tab. XIII: 1) a zo 16.-17. stor. (tab. XIII: 3, 4). Uvedené múriky možno považovať za zvyšky kostnice, zrušenej pri výstavbe sakristie.
  Opis nálezov:
  1. Hrncovitá nádoba súdkovitého tvaru s prehnutým okrajom a krátkym hrdlom. Na podhrdlí je ostrá obvodová ryha. Maximálna vydutina je v hornej tretine nádoby, ktorá sa smerom k rovnému dnu kónicky zužuje. Materiál je zrnitý, farba tmavosivá. Rozmery: v. 11,8 cm, pr. dna 7,2 cm, pr. ústia 11,7 cm (inv. č. 5020; tab. XIII: 1).
  2. Hrncovitá nádoba súdkovitého tvaru s lievikovite rozšíreným ústím, z ktorého vychádza pásikové ucho napojené na telo nádoby. Maximálna vydutina je približne v polovici nádoby. Smerom k rovnému dnu sa telo kónicky zužuje. Materiál je plavený, farba béžová; vnútorná strana je hnedo-žlto glazovaná. Povrch nádoby je zadymený a pokrytý hustými obvodovými ryhami. Rozmery: v. 16 cm, pr. dna 8,2 cm, pr. ústia 14,5 cm (inv. č. 5023; tab. XIII: 3).
  3. Hrncovitá nádoba s lievikovite rozšíreným ústím, z ktorého vychádza pásikové ucho napojené na telo nádoby. Maximálna vydutina je približne v polovici nádoby, smerom k rovnému dnu sa kónicky zužuje. Materiál je plavený, farba béžová, vnútorná strana je hnedo a tmavohnedo glazovaná. Povrch nádoby je zadymený a pokrytý hustými obvodovými ryhami. Rozmery: v. 18,1 cm, pr. dna 10,5 cm, pr. ústia 17 cm (inv. č. 5024; tab. XIII: 4).

Výsledky archeologického výskumu v exteriéri farského Kostola sv. Kríža

Dôležitým predmetom výskumu bol exteriér kostola, kde sa predpokladal cintorín v jeho blízkosti. Keďže v tom čase sa realizoval archeologický výskum aj na susedných parcelách, kde sa našli veľkomoravské hroby, čísla sond kostolného cintorína na seba nenadväzujú (71/1, 71/2, 86, 94, 116-118, 120, 121, 123-125, 135, 140, 141, 143-146, 148, 155-157, 161, 162).

SÚPIS HROBOV Z KOSTOLNÉHO CINTORÍNA

Hrob 1 (sonda 94; tab. I) - z kostry, orientovanej v smere SZ-JV, sa zachovala časť stavcov a rebier.
Bez nálezov.

Hrob 2 (sonda 94; tab. I) - kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s ľavou rukou na páse a s pravou na pleci, lebka spočívala na pravom spánku, na dolnej čeľusti bola patina.
Nález:
1. Minca - viedenský fenig (dnes stratený).

Hrob 3 (sonda 94; tab. I) - kostra dieťaťa, orientovaná v smere SZ-JV, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami pozdĺž tela.
Bez nálezov.

Hrob 4 (sonda 94; tab. I) - značne porušená kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala vo vystretej polohe na chrbte a prekrývala hrob 5.
Bez nálezov.

Hrob 5 (sonda 94; tab. I) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami v lone.
Bez nálezov.

Hrob 6 (sonda 94; tab. I) - z kostry, orientovanej v smere Z-V, sa zachovala len panva a dolné končatiny.
Bez nálezov.

Hrob 7 (sonda 94; tab. I) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými na prsiach.
Bez nálezov.

Hrob 8 (sonda 71/1; tab. I) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami položenými na páse.
Bez nálezov.

Hrob 9 (sonda 71/1; tab. I) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými v lone.
Bez nálezov.

Hrob 10 (sonda 71/1; tab. I) - z kostry, orientovanej v smere SV-JZ, sa zachovala lebka a časť horných končatín.
Bez nálezov.

Hrob 11 (sonda 71/1; tab. I) - z kostry sa zachovala iba lebka.
Bez nálezov.

Hrob 12 (sonda 71/1; tab. II) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami uloženými na páse.
Nálezy:
1. Minca - denár Mateja II. (1608-1619) z roku 1616, Uhorsko.
2. Minca - fragment bez letopočtu.

Hrob 13 (sonda 71/1; tab. II) - z kostry, orientovanej v smere JZ-SV, sa odkryli iba dolné končatiny, zvyšná časť ležala v stene sondy.
Bez nálezov.

Hrob 14 (sonda 71/1; tab. II) - z kostry, orientovanej v smere SV-JZ, sa zachovala lebka, zvyšná časť ležala v stene sondy.
Bez nálezov.

Hrob 15 (sonda 124; tab. II) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami na páse, časť kostry sa nachádzala v stene sondy.
Bez nálezov.

Hrob 16 (sonda 86; tab. II) - kostra, orientovaná v smere V-Z, ležala v hĺbke 120 cm vo vystretej polohe na chrbte, s hlavou na pravom spánku a so zopätými rukami.
Bez nálezov.

Hrob 17 (sonda 86; tab. II) - kostra, orientovaná v smere V-Z, ležala v hĺbke 105 cm na chrbte, s hlavou na tyle a s rukami na prsiach, dolná časť skeletu chýba. Pod kostrou sa zachovali zvyšky truhly.
Bez nálezov.

Hrob 18 (sonda 116; tab. II) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 120 cm vo vystretej polohe na chrbte, so skríženými rukami na prsiach, lebka a niektoré kosti hornej časti skeletu chýbajú.
Bez nálezov.

Hrob 19 (sonda 116; tab. II) - neúplná kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 100 cm vo vystretej polohe na chrbte, s hlavou na ľavom spánku a so zopätými rukami.
Bez nálezov.

Hrob 20 (sonda 116; tab. II) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 115 cm, zachovala sa z nej len pravá dolná končatina, časť stavcov a panvovej kosti.
Bez nálezov.

Hrob 21 (sonda 116; tab. II) - z kostry sa zachovala iba poškodená lebka v hĺbke 150 cm.
Bez nálezov.

Hrob 22 (sonda 116; tab. II) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 140 cm vo vystretej polohe na chrbte, s hlavou na ľavom spánku a s rukami skríženými na páse.
Bez nálezov.

Hrob 23 (sonda 71/1; tab. II) - kostra, orientovaná v smere JV-SZ, ležala v hĺbke 140 cm na boku, so skrčenými dolnými končatinami a s ľavou rukou pozdĺž tela.
Bez nálezov.

Hrob 24 (sonda 118; tab. II) - neúplná kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 90 cm vo vystretej polohe na chrbte, s hlavou mierne otočenou doprava, s pravou rukou voľne pozdĺž tela a ľavou ohnutou do pravého uhla.
Bez nálezov.

Hrob 25 (sonda 118; tab. III) - kostra, orientovaná v smere S-J, ležala v hĺbke 90 cm, zachovala sa z nej len lebka bez spodnej čeľuste a časť končatín.
Bez nálezov.

Hrob 26 (sonda 118; tab. III) - neúplná kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 90 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými na prsiach.
Bez nálezov.

Hrob 27 (sonda 121; tab. III) - kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala v hĺbke 115 cm, zachovala sa z nej len časť dolných končatín.
Bez nálezov.

Hrob 28 (sonda 71/1; tab. III) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 140 cm vo vystretej polohe na chrbte, s lebkou na tyle a s rukami skríženými na prsiach.
Bez nálezov.

Hrob 29 (sonda 71/1; tab. III) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 120 cm, zachovala sa z nej len panva, časť stavcov a pravá dolná končatina.
Bez nálezov.

Hrob 30 (sonda 71/1; tab. III) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 130 cm, zachovala sa z nej len časť pravej dolnej končatiny a panvovej kosti.
Bez nálezov.

Hrob 31 (sonda 120; tab. III) - kostra, orientovaná v smere S-J, ležala v hĺbke 120 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými na prsiach.
Bez nálezov.

Hrob 32 (sonda 116; tab. III) - neúplná kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala v hĺbke 135 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami voľne položenými na páse.
Bez nálezov.

Hrob 33 (sonda 116; tab. III) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 145 cm azda vo vystretej polohe na chrbte, horná časť skeletu bola dislokovaná.
Bez nálezov.

Hrob 34 (sonda 116; tab. III) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 140 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami položenými na páse, zachovali sa z nej len časti končatín a lebka.
Bez nálezov.

Hrob 35 (sonda 121; tab. III) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 125 cm, zachovali sa z nej iba dolné končatiny.
Bez nálezov.

Hrob 36 (sonda 121; tab. III) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 135 cm vo vystretej polohe na chrbte, s hlavou na ľavom spánku a s rukami na páse. V oblasti panvy sa našli 4 mince.
Nálezy:
1. Minca - fragment strieborného grajciara Leopolda I. (1657-1705), razba r. 1665, Rakúsko (Korutánsko).
2. Minca - fragment haliera Karola III. (1711-1746), razba r. 1712, Rakúsko.
3. Minca - fragment strieborného haliera Leopolda I. (1657-1705), Rakúsko.
4. Minca - strieborný trojfenig Ferdinanda II. (1619-1637), razba r. 1624, Rakúsko.

Hrob 37 (sonda 121; tab. III) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 160 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami položenými v lone (sú dislokované).
Bez nálezov.

Hrob 38 (sonda 116; tab. III) - neúplná kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 110 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými na prsiach.
Bez nálezov.

Hrob 39 (sonda 135; tab. III) - neúplná kostra, orientovaná v smere V-Z, ležala v hĺbke 120 cm vo vystretej polohe na chrbte, s hlavou na ľavom spánku a s rukami pôvodne zopätými v lone. Pri ľavej ruke sa našla minca. Zachovali sa zvyšky truhly.
Nález:
1. Minca - zlatý dukát Žigmunda Luxemburského (1387-1437) s monogramom komorného grófa F. Bernardiho, pravdepodobne vyrazený v r. 1384-1401, Uhorsko.

Hrob 40 (sonda 135; tab. III) - neúplná kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 115 cm.
Bez nálezov.

Hrob 41 (sonda 120; tab. IV) - kostra, orientovaná v smere SZ- JV, ležala v hĺbke 120 cm vo vystretej polohe na chrbte, s lebkou na pravom spánku a s rukami voľne položenými na páse. Zachovali sa zvyšky truhly.
Bez nálezov.

Hrob 42 (sonda 135; tab. IV) - kostra, orientovaná v smere V-Z, ležala v hĺbke 130 cm vo vystretej polohe na chrbte, s lebkou na tyle a s rukami na páse.
Bez nálezov.

Hrob 43 (sonda 135; tab. IV) - neúplná kostra, orientovaná v smere V-Z, ležala v hĺbke 130 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami položenými na páse.
Bez nálezov.

Hroby 44, 45, 46 - nenašla sa žiadna dokumentácia.

Hrob 47 (sonda 141; tab. IV) - kostra, orientovaná v smere SZ- JV, ležala v hĺbke 110 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami položenými na páse.
Nálezy:
1. Bronzový krížik so závesným uškom (inv. č. 3988; tab. IV: 47: 1).
2. Kostené zrnká (3 ks) z ruženca (inv. č. 3987a; tab. IV: 47: 2).
3. Koráliky (39 ks) zo sklenej pasty (inv. č. 3987; tab. IV: 47: 3).
4. Osobný relikviár s bronzovým rámikom a uškom (inv. č. 3989; tab. IV: 47: 4).

5. Osobný relikviár, sklenený, slzovitého tvaru (inv. č. 3987b; tab. IV: 47: 5).

Hrob 48 (sonda 141; tab. IV) - neúplná kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 110 cm, zachovala sa z nej len časť dolných končatín a panva.
Bez nálezov.

Hrob 49 (sonda 141; tab. IV) - neúplná kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 130 cm, zachovala sa z nej len časť po pás, panva a dolné končatiny chýbajú.
Bez nálezov.

Hrob 50 (sonda 141; tab. IV) - čiastočne porušená kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 100 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami položenými na páse.
Nálezy:
1. Benediktínsky medailón so závesným uškom (inv. č. 3974; tab. IV: 50: 1).
2. Bronzový krížik so závesným uškom (inv. č. 3975; tab. IV: 50: 2).

Hrob 51 (sonda 141; tab. V) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 105 cm, zachovala sa z nej len lebka a časť hrudníka.
Bez nálezov.

Hrob 52 (sonda 143; tab. V) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 105 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami položenými v lone.
Bez nálezov.

Hrob 53 (sonda 143; tab. V) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 110 cm, odkryla sa iba časť neúplne zachovaných dolných končatín, zvyšok skeletu bol v stene sondy.
Bez nálezov.

Hrob 54 (sonda 143; tab. V) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 105 cm, zachovala sa z nej iba lebka a časť hrudníka.
Nálezy:
1. Zrnká (19 ks) z ruženca, zo sklovitej hmoty (inv. č. 3908; tab. V: 54: 1).
2. Bronzový krížik z ruženca (inv. č. 3906; tab. V: 54: 2).
3. Krúžkové kovanie (inv. č. 3907; tab. V: 54: 3).

Hrob 55 (sonda 143; tab. V) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 110 cm, zachovala sa z nej len panva a časť horných končatín.
Nálezy:
1. Zrnká (10 ks) z ruženca (inv. č. 3909; tab. V: 55: 1).

Hrob 56 (sonda 143; tab. V) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 115 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami na hrudi, časť pravej dolnej končatiny sa nezachovala.
Nálezy:
1. Kostené zrnká (14 ks) z ruženca (inv. č. 3913; tab. V: 56: 1).
2. Fragment prsteňa s modrou a bielou pastóznou výzdobou (inv. č. 3911; tab. V: 56: 2).
3. Bronzový medailónik s uškom a s nápisom IHS (inv. č. 3912; tab. V: 56: 3).
4. Ruženec z bielych (58 ks) a modrých (6 ks) sklenených perál (inv. č. 4022; tab. V: 56: 4).

Hrob 57 (sonda 144; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 160 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami na páse.
Nálezy:
1. Kostené plastiky - prívesky: dve chodidlá, srdce, lebka, pravá dlaň s prstami (inv. č. 3885; tab. VI: 57: 1).
2. Časť kosteného krížika (inv. č. 3885; tab. VI: 57: 2).
3. Kostené zrnko z ruženca (inv. č. 3885; tab. VI: 57: 3).

Hrob 58 (sonda 141; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 160 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami v lone (dolné končatiny dislokované, časť lebky chýba).
Bez nálezov.

Hrob 59 (sonda 141; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 155 cm, zachovali sa z nej len dolné končatiny (hrob zasahuje pod sakristiu).
Bez nálezov.

Hrob 60 (sonda 141; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 155 cm, zachovala sa z nej len časť dolných končatín (hrob zasahuje pod sakristiu).
Bez nálezov.

Hrob 61 (sonda 141; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 160 cm; zásahom hrobu 59 sa z kostry zachoval iba porušený hrudník a časť pravej hornej končatiny.
Bez nálezov.

Hrob 62 (sonda 141; tab. VI) - neúplná kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 155 cm vo vystretej polohe na chrbte.
Nález:
1. Medailónik s Madonou z Mariazellu (inv. č. 3985; tab. VI: 62: 1).

Hrob 63 (sonda 141; tab. VI) - neúplná kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 160 cm vo vystretej polohe na chrbte (horné končatiny sú dislokované).
Nález:
1. Medailónik, čiastočne poškodený; na averze Svätá rodina, na reverze Madona a kruhopis: S. MARIA (je stratený); snáď podobný medailónu z hrobu 62 (inv. č. 3985).

Hrob 64 (sonda 141; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala v hĺbke 140 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami na páse, dolná časť kostry chýba.
Bez nálezov.

Hrob 65 (sonda 143, kresba chýba) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 120 cm vo vystretej polohe na chrbte, s ľavou rukou v lone a pravou na hrudi, kosti dolných končatín sú čiastočne dislokované.
Bez nálezov.

Hrob 66 (sonda 144; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala v hĺbke 175 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami pozdĺž tela; porušená bola hrobom 57.
Bez nálezov.

Hrob 67 (sonda 141; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 160 cm vo vystretej polohe na chrbte, prekrytá bola základovým murivom presbytéria.
Bez nálezov.

Hrob 68 (sonda 141; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 160 cm, zachovali sa z nej iba spodné končatiny.
Bez nálezov.

Hrob 69 (sonda 144; tab. VI) - kostra, orientovaná v smere S-J, ležala v hĺbke 140 cm vo vystretej polohe na chrbte, zachovala sa z nej iba lebka, časť rebier, stavcov a horných končatín.
Bez nálezov.

Hrob 70 (sonda 144; tab. VII) - neúplná kostra, orientovaná v smere S-J, ležala v hĺbke 160 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami na páse.
Bez nálezov.

Hrob 71 (sonda 141; tab. VII) - z kostry, ležiacej v hĺbke 165 cm, sa zachoval iba zhluk dislokovaných kostí.
Bez nálezov.

Hrob 72 (sonda 141; tab. VII) - neúplná kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 150 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami na páse.
Nález:
1. Benediktínsky medailónik (inv. č. 3976; tab. VII: 72: 1).

Hrob 73 (sonda 141; tab. VII) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 130 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami na páse, časť dolných končatín sa nezachovala.
Nález:
1. Bronzová pracka z opaska (inv. č. 3881; tab. VII: 73: 1).

Hrob 74 (sonda 141; tab. VII) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 120 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami na páse, časť dolných končatín chýba.
Bez nálezov.

Hrob 75 (sonda 141; tab. VII) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 180 cm, zachovali sa z nej iba dolné končatiny.
Bez nálezov.

Hrob 76 (sonda 141; tab. VII) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 150 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými v lone, časť pravej končatiny chýba.
Nálezy:
1. Nášivka z bronzového drôtika a perličiek (inv. č. 3905; tab. VII: 76: 1).
2. Časť ruženca z drevených zrniek (13 ks) a rameno z krížika (inv. č. 3904; tab. VII: 76: 2).

Hrob 77 (sonda 141; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala v hĺbke 150 cm, zachovala sa z nej lebka, časť stavcov, rebier a horných končatín.
Bez nálezov.

Hrob 78 (sonda 141; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 155 cm vo vystretej polohe na chrbte, zachovali sa iba dolné končatiny, panva a časť trupu s hornými končatinami.
Bez nálezov.

Hrob 79 (sonda 141; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala v hĺbke 150 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami v lone, časť dolných končatín chýba.
Bez nálezov.

Hrob 80 (sonda 146; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere J-S, ležala v hĺbke 170 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami na páse (pravá horná končatina chýba).
Nález:
1. Bronzový krížik s porušeným uškom na zavesenie (je stratený).

Hrob 81 (sonda 141; tab. VIII) - z kostry, ktorá ležala v hĺbke 150 cm, sa zachovali iba časti dolných končatín a stavcov.
Bez nálezov.

Hrob 82 (sonda 141; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 150 cm, zachovala sa z nej iba časť dolných končatín.
Bez nálezov.

Hrob 83 (sonda 141; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 160 cm, zachovali sa z nej iba dolné končatiny, časť panvy a stavcov.
Bez nálezov.

Hrob 84 (severne od presbytéria, východne od starej sakristie, výkop pre drenáž; tab. VIII) - neúplná kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 180 cm vo vystretej polohe na chrbte.
Bez nálezov.

Hrob 85 (severne od presbytéria, východne od starej sakristie, výkop pre drenáž; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 180 cm, zachovala sa z nej iba panva, časť stavcov a končatín. Pri ľavej stehennej kosti ležala pracka.
Nález:
1. Bronzová okrúhla pracka s tŕňom (inv. č. 3980; tab. VIII: 85: 1).

Hrob 86 (severne od presbytéria, východne od starej sakristie, výkop pre drenáž; tab. VIII) - neúplná kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 160 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami prekríženými v lone, pravá kľúčna a ramenná kosť chýbajú, rebrá boli porušené múrom severnej kaplnky.
Bez nálezov.

Hrob 87 (sonda 146; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere JV-SZ, ležala v hĺbke 180 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami položenými na páse.
Bez nálezov.

Hrob 88 (sonda 141; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami prekríženými na hrudi.
Bez nálezov.

Hrob 89 (sonda 141; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 165 cm, zachovala sa z nej len časť dolných končatín.
Bez nálezov.

Hrob 90 (sonda 141; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 165 cm, zachovala sa z nej len časť dolných končatín.
Bez nálezov.

Hrob 91 (sonda 141; tab. VIII) - kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala v hĺbke 170 cm, zachovali sa z nej dolné končatiny, panva a niekoľko rebier.
Bez nálezov.

Hrob 92 (sonda 141; tab. VIII) - neúplná kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 160 cm.
Bez nálezov.

Hrob 93 (sonda 141; tab. IX) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 165 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami pozdĺž tela (pravá je mierne ohnutá).
Nálezy:
1. Bronzové spínacie háčiky (inv. č. 8836; tab. IX: 93: 1).
2. Nášivky z bronzového drôtika (inv. č. 8837; Tab. IX: 93: 2).

Hrob 94 (sonda 141; tab. IX) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 155 cm, zachovala sa z nej iba časť dolných končatín.
Bez nálezov.

Hrob 95 (sonda 141; tab. IX) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 160 cm, zachovala sa z nej iba časť prekrížených dolných končatín.
Bez nálezov.

Hrob 96 (sonda 141; tab. IX) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 180 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými na páse.
Bez nálezov.

Hrob 97 (sonda 141; tab. IX) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 180 cm vo vystretej polohe na chrbte, horné končatiny a lebka sa nezachovali, rebrá boli dislokované.
Bez nálezov.

Hrob 98 (sonda 141; tab. IX) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 170 cm vo vystretej polohe na chrbte, zachovali sa z nej iba stavce a časť rebier.
Bez nálezov.

Hrob 99 (sonda 155; tab. IX - kresba chýba) - kostra, orientovaná v smere V-Z, ležala v hĺbke 170 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami zopätými na páse, časť dolných končatín bola porušená.
Nálezy:
1. Kovanie kotúčovitého tvaru (inv. č. 3960; tab. IX: 99: 1).
2. Kovanie hranolovitého tvaru (inv. č. 3960a; tab. IX: 99: 2).
3. Bronzové liate kovanie - lebka so skríženými kosťami (inv. č. 3961; tab. IX: 99: 3).
4. Bronzová liata plastika - ukrižovaný Kristus (inv. č. 3979; tab. IX: 99: 4).

Hrob 100 (sonda 155, kresba chýba) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 170 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami zopätými na páse, ľavá horná končatina chýba.
Bez nálezov.

Hrob 101 (sonda 155; tab. X) - kostra, orientovaná v smere V-Z, ležala v hĺbke 240 cm vo vystretej polohe na chrbte, čiastočne bola prekrytá stavbou veže a porušená výkopom pre bleskozvod; konča nôh ležala lebka zo staršieho hrobu.
Bez nálezov.

Hrob 102 (sonda 155; tab. X) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 240 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými v lone, časť dolných končatín chýba.
Bez nálezov.

Hrob 103 (sonda 163; tab. X) - kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala v hĺbke 130 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami položenými na páse.
Nález:
1. Medailónik s Madonou z Mariazellu (inv. č. 3982; tab. X: 103: 1).

Hrob 104 (sonda 163; tab. X) - kostra, orientovaná v smere JV-SZ, ležala v hĺbke 130 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými na prsiach; kostra bola porušená mladšími zásahmi, no prekrývala starší hrob.
Nález:
1. Minca - denár Leopolda I. (1657-1705), razba r. 1693, Kremnica, Uhorsko.

Hrob 105 (sonda 163; tab. X) - kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala v hĺbke 130 cm vo vystretej polohe na chrbte, s rukami pravdepodobne skríženými v lone (lebka a hrudník sú dislokované).
Bez nálezov.

Hrob 106 (sonda 163; tab. X) - kostra, orientovaná v smere SZ-JV, ležala v hĺbke 130 cm, snáď vo vystretej polohe na chrbte (časť kostry zasahovala pod stenu sondy), s rukami zloženými na páse; na hlave sa zachovali zvyšky textílie.

Hrob 107 (sonda 161; tab. X) - kostra dieťaťa, orientovaná v smere Z- V, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami pozdĺž tela.
Bez nálezov.

Hrob 108 (sonda 4/78, interiér kostola; tab. X) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 155 cm, s rukami položenými na bedrách, čiastočne bola prekrytá murivom krypty.
Bez nálezov.

Hrob 109 (sonda 4/78, interiér kostola; tab. X) - kostra, orientovaná v smere JZ-SV, ležala v hĺbke 155 cm, s pokrčenými končatinami, čiastočne bola prekrytá murivom krypty.
Bez nálezov.

Hrob 110 (sonda 4/78, interiér kostola; tab. X) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 155 cm, s rukami pozdĺž tela.
Bez nálezov.

Hrob 111 (sonda 4/78, interiér kostola; tab. X) - kostra, orientovaná v smere Z-V, ležala v hĺbke 155 cm, s rukami skríženými na panve, prekrytá bola základmi prípory.
Bez nálezov.

Hrob 112 (sonda 168; tab. X) - kostra, orientovaná v smere SV-JZ, ležala vo vystretej polohe, s rukami pozdĺž tela.

Nález:
1. Kostené gombíky (2 ks), jeden bol pri sánke, druhý pri panve (sú stratené).

Hrob 113 (sonda 168; tab. X) - kostra dieťaťa, orientovaná v smere SV-JZ, ležala vo vystretej polohe na chrbte, s rukami skríženými na panve.
Nálezy:
1. Zvyšky ruženca - sklenené perličky (sú stratené).
2. Bronzový krížik s legendou:
S. PAVLE ORA PRO ME - S. PETRE ORA PRO ME (je stratený).

Výsledky archeologického výskumu v rokoch 1972 a 1973

V roku 1972 sa pokračovalo vo výskume kostolného cintorína sondami 86, 116-118, 120, 121, 123-125, 135, ako aj rozšírením a prehĺbením sondy 71/1 (hroby 16-43).

Sondami 124 a 125 sa odkryli ďalšie časti ohradového múra. Z jeho vonkajšej strany sa do hĺbky 150 cm nachádzali fragmenty gotickej keramiky. V sonde 125 bola najvýznamnejším nálezom strieborná minca, ktorá sa našla v hĺbke 130 cm. Ide o strieborný fenig Leopolda VI. (1210-1230), Viedeň, Rakúsko.

V roku 1973 bola preskúmaná ďalšia plocha kostolného cintorína sondami 140, 141, 143, 144 a výkopom realizovaným po obvode severnej kaplnky. Sondy 147, 151-154 boli negatívne. Sterilné štrkopieskové podložie sa tu nachádzalo v hĺbke 220-240 cm. Ďalšie informácie o vyššie uvedených sondách sa nám nepodarilo zistiť.

Výsledky archeologického výskumu v roku 1974

Cieľom výskumu v roku 1974 bolo overenie existencie kostolného cintorína západne od kostola.

- Sonda 141 (hroby 47-51, 58-64, 67, 68, 71-79, 81-83, 88-98; obr. 9) bola situovaná pri základovom murive oporného piliera južnej steny presbytéria. Z hľadiska počtu hrobov, vzťahu cintorína ku kostolu a stavebného vývoja objektu bola najdôležitejšou sondou sezóny 1972 a 1973. Hroby boli uložené v niekoľkých vrstvách. Novšie pohreby v mnohých prípadoch porušovali staršie, čím sa ich hrobový inventár dosť často dostal do sekundárnej polohy, preto sa uvádza ako zber.
V roku 1974 bola časť sondy 141 prehĺbená - východne od oporného piliera na ploche 240 x 190 cm, západne od neho na ploche 200 x 70 cm. Pri dosiahnutí hĺbky 380 cm bolo odkryté základové murivo časti polkruhovitej apsidy, známej z výskumu interiéru. Sterilné podložie sa nachádzalo 50-70 cm pod základovými ryhami murív. Ďalšie hroby kostolného cintorína ani iný archeologický materiál sa tu nezistili.
Nálezy neuvedené pri opisoch hrobov:
1. Minca - denár Ferdinanda III. (1637-1657), bez vročenia, Uhorsko.
2. Minca - strieborný denár Ferdinanda III. (1637-1657), Uhorsko.
3. Minca - strieborný denár Rudolfa I. (1576-1608), razba r. 1578, dobové falzum, Uhorsko.

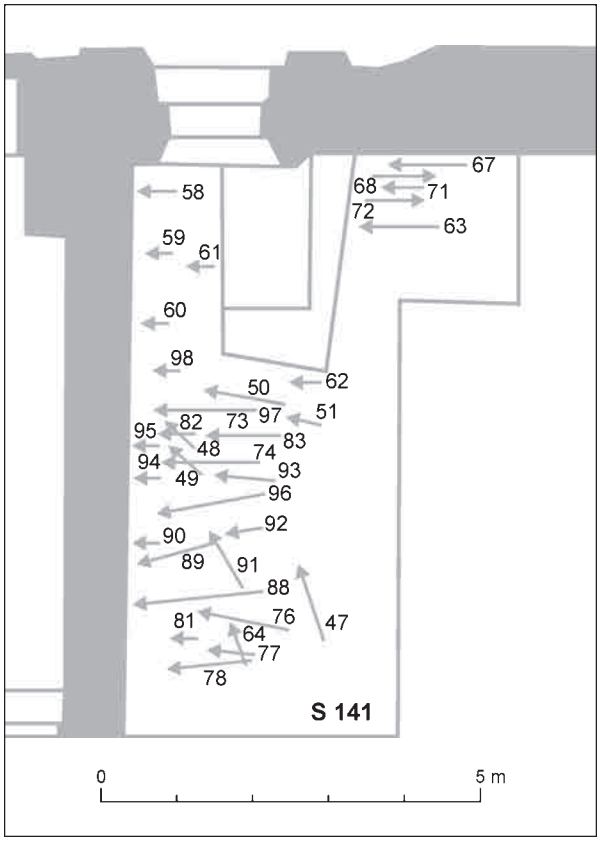

Obr. 9. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín, sonda 141. Podľa J. Hlavicovej kreslila D. Divileková.

4. Krížik (inv. č. 3874; obr. 13: 11; tab. XI: 6).
5. Medailón (inv. č. 3986; obr. 10: 2; Tab. XI: 1).
6. Medailón (inv. č. 3875; obr. 10: 6; tab. XI: 4).
7. Medailón (inv. č. 3876; obr. 10: 4; tab. XI: 3).
8. Medailón (inv. č. 3873; obr. 10: 9; tab. XI: 2).

- Sonda 143 (hroby 52-56) bola umiestnená pri západnej fasáde južnej kaplnky na ploche 300 x 200 cm. Mala sa ňou zistiť existencia kostolného cintorína v tejto časti exteriéru kaplnky.

- Sonda 144 (hroby 57, 66, 69, 70) bola vytýčená vedľa sondy 140, pred severnou fasádou starej sakristie na ploche 500 x 400 cm. V hĺbke od 80 do 120 cm boli všetky hroby porušené terénnymi úpravami.
Nálezy neuvedené pri opisoch hrobov:
1. Zrnká (34 ks) z ruženca (inv. č. 4023; obr. 17: 2; 18; tab. XII: 1).
2. Minca - viedenský fenig (1253-1294).
3. Minca - mníchovský fenig Ľudovíta II. (1253-1294), Bavorsko.

- Sonda 145 - na ploche 530 x 110 cm bola rozšírená pôvodná sonda 145, aby sa zistil charakter západného múra prístavby južnej lode (v interiéri ho nebolo možné preskúmať) a južného múra veže. Medzi uvedenými múrmi, vybudovanými z lomového kameňa spájaného maltou, bola výrazná stavebná škára; základová ryha sa nachádzala v hĺbke 193 až 205 cm od prahu vstupu.

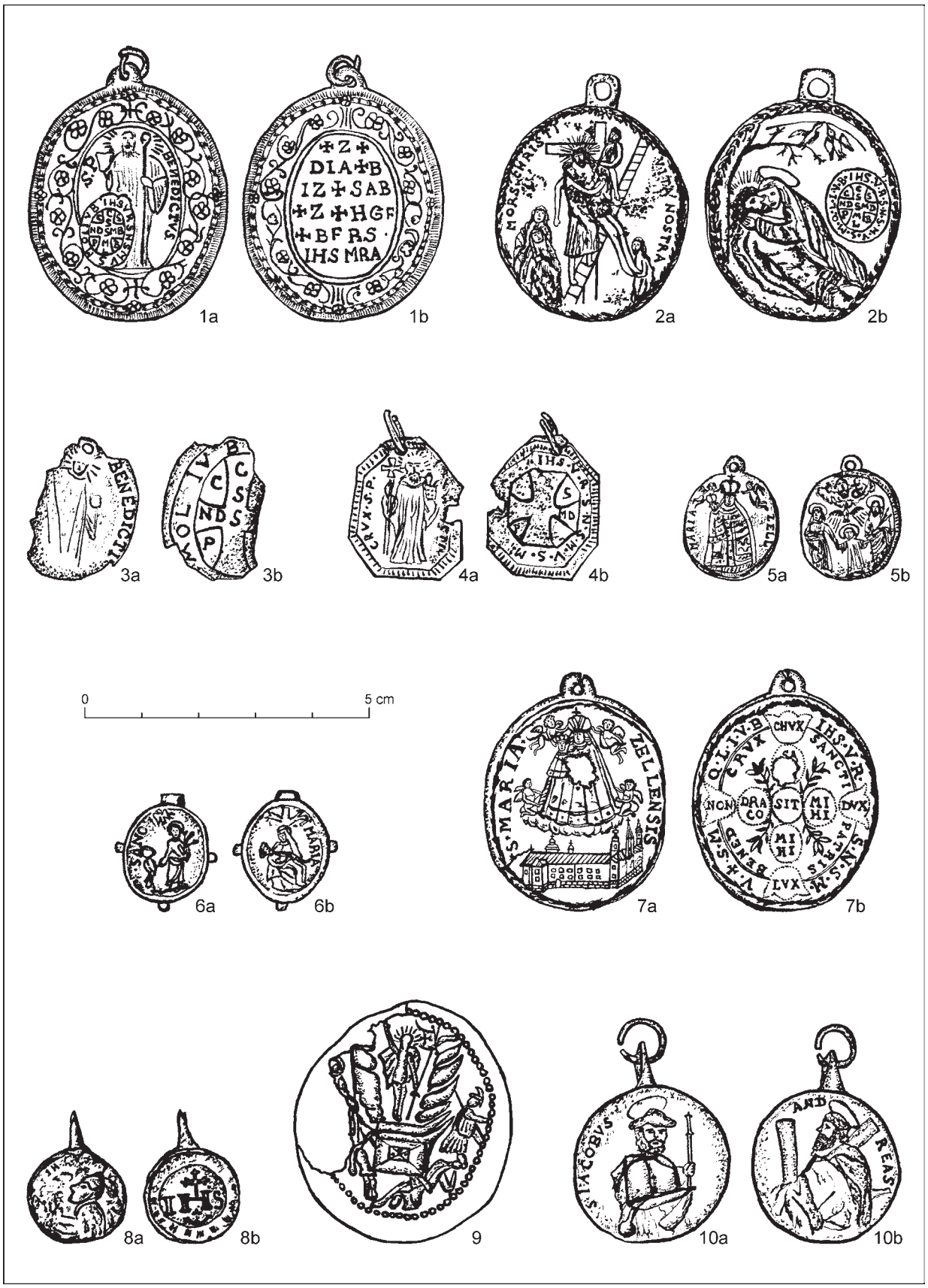

Obr. 10. Bratislava-Devín. Medailóny. 1-9 - kostolný cintorín; 10 - interiér Kostola sv. Kríža, krypta.

• Sonda 146 (hroby 80, 84, 85, 87) bola situovaná na okraji parcely 2, v jej juhovýchodnej časti (400 x 200 cm). Počas výskumu bola rozšírená severným smerom o plochu 200 x 100 cm. V hĺbke 40-80 cm sa nachádzal stredoveký črepový materiál, od 50 do 180 cm sa v južnej stene rysovalo množstvo úlomkov ľudských kostí pochádzajúcich zrejme z porušených hrobov. Kostrové hroby 80, 84, 85, 87 sa našli v hĺbke 170-180 cm.
Nález neuvedený pri opisoch hrobov:
1. Zrnká (3 ks) z ruženca (inv. č. 3983; obr. 14: 4; tab. XI: 11).

Obr. 11. Bratislava-Devín. Averz a reverz medailónu zo sondy 141. Foto: Ľ. Mišurová.

• Sonda 148 sa nachádzala v blízkosti sondy 117 za pôvodným kostolným múrom, mala rozmery 600 x 400 cm. V hĺbke 105 cm sa našli dve železné pracky. Vo vrstve 160-185 cm sa okrem črepového materiálu nachádzali úlomky kostí. Do hĺbky 290 cm bola hnedá zemina a od nej až do hĺbky 500 cm bola hnedozem prevrstvovaná pieskovými nánosmi. V hĺbke 500 cm hnedozem končila. Pri severnej stene sondy sa v hĺbke 470 cm našli zvyšky zvieracej kostry.
Nálezy neuvedené pri opisoch hrobov:
1. Železná pracka z opaska (inv. č. 3573; obr. 19: 13; tab. XI: 10).
2. Železná pracka z opaska (inv. č. 3574; obr. 19: 12; tab. XI: 9).

• Sonda 151 bola vytýčená na ploche 200 x 130 cm, sledovala založenie severovýchodnej steny severnej kaplnky. V hĺbke 90 cm bolo zistené pieskové podložie.

• Sonda 155 (hroby 99-102) bola umiestnená v nároží severnej kaplnky a veže, mala rozmery 470 x 280 cm. Do hĺbky 130 cm sa nachádzali zlomky ľudských kostí a sporadicky železné klince z rakiev. Vo vrstve 130-142 cm sa našla minca - strieborný denár Mateja I. (1458-1490), zlomky kostí a ojedinele črepový materiál. V hĺbke 150 cm bola situácia podobná. Prvé hroby z kostolného cintorína sa objavili v hĺbke 170 cm. Porušené časti kostier, lebky a zlomky ľudských kostí spolu s črepovým materiálom boli zistené i vo vrstve 190-200 cm. V hĺbke 240 cm (50 cm pod základovými ryhami) sa okrem črepového materiálu našli dva hroby, pričom jeden z nich bol čiastočne prekrytý stavbou veže. V severozápadnom nároží sondy na ploche 160 x 130 cm sa ďalej prehlbovalo. V hĺbke 320 cm boli piesčito-hlinité vrstvy bez nálezov a v hĺbke 380 cm sterilné pieskové podložie.
Nálezy neuvedené pri opisoch hrobov:
1. Minca - denár Mateja I. (1458-1490), bez vročenia, razba r. 1487-1489, Uhorsko.
2. Osobný relikviár (inv. č. 3963; obr. 12; 13: 1; tab. XI: 8).
3. Osobný relikviár (inv. č. 3962; obr. 13: 4; tab. XI: 5).
4. Bronzové kovanie (inv. č. 3964; obr. 19: 2; tab. XI: 12).
5. Železná podkovička z obuvi (inv. č. 4486; tab. XII: 5).
6. Železná podkovička z obuvi (inv. č. 4487; tab. XII: 4).

• Sonda 156 mala rozmery 200 x 95 cm, situovaná bola v mieste prístavby k južnej kaplnke, pričom šírka výkopu bola daná terénnymi úpravami v okolí celého objektu. Sledovanie základových murív ukázalo, že v hĺbke 210 cm končí základové murivo prístavby, pričom nie je naviazané na murivo pôvodnej kaplnky. Jej základové murivo pokračuje i v hĺbke 300 cm, kde boli výkopové práce prerušené. Hlbšie založenie základov pôvodnej južnej kaplnky možno vysvetliť existenciou krypty, ktorá sa pod ňou tiahne v celej jej dĺžke. V škáre murív boli v hĺbke 210 cm zistené zvyšky porušeného hrobu.

• Sonda 160 mala rozmery 330 x 330 cm, bola vytýčená v severovýchodnom nároží súčasného kostolného múra. Počas výskumu bola jej plocha upravená na 500 x 330 cm. Do hĺbky 40 cm sa tu nachádzala stavebná sutina a odpad, ale tiež stredoveký črepový materiál. Pod touto vrstvou sa zistilo kamenno-tehlové murivo. Po jeho vyčistení sa ukázalo, že ide o kanál a časť nádrže, do ktorej ústil (*Keller/Plachá/Hlavicová 1975*, 84). Sonda sa ďalej prehlbovala okolo tohto objektu. Od hĺbky 90 cm bola zemina hlinito-piesčitá, od hĺbky 125 cm začínala piesková vrstva a v hĺbke 170 cm za-

Obr. 12. Bratislava-Devín. Relikviár zo sondy 155. Foto: Ľ. Mišurová.

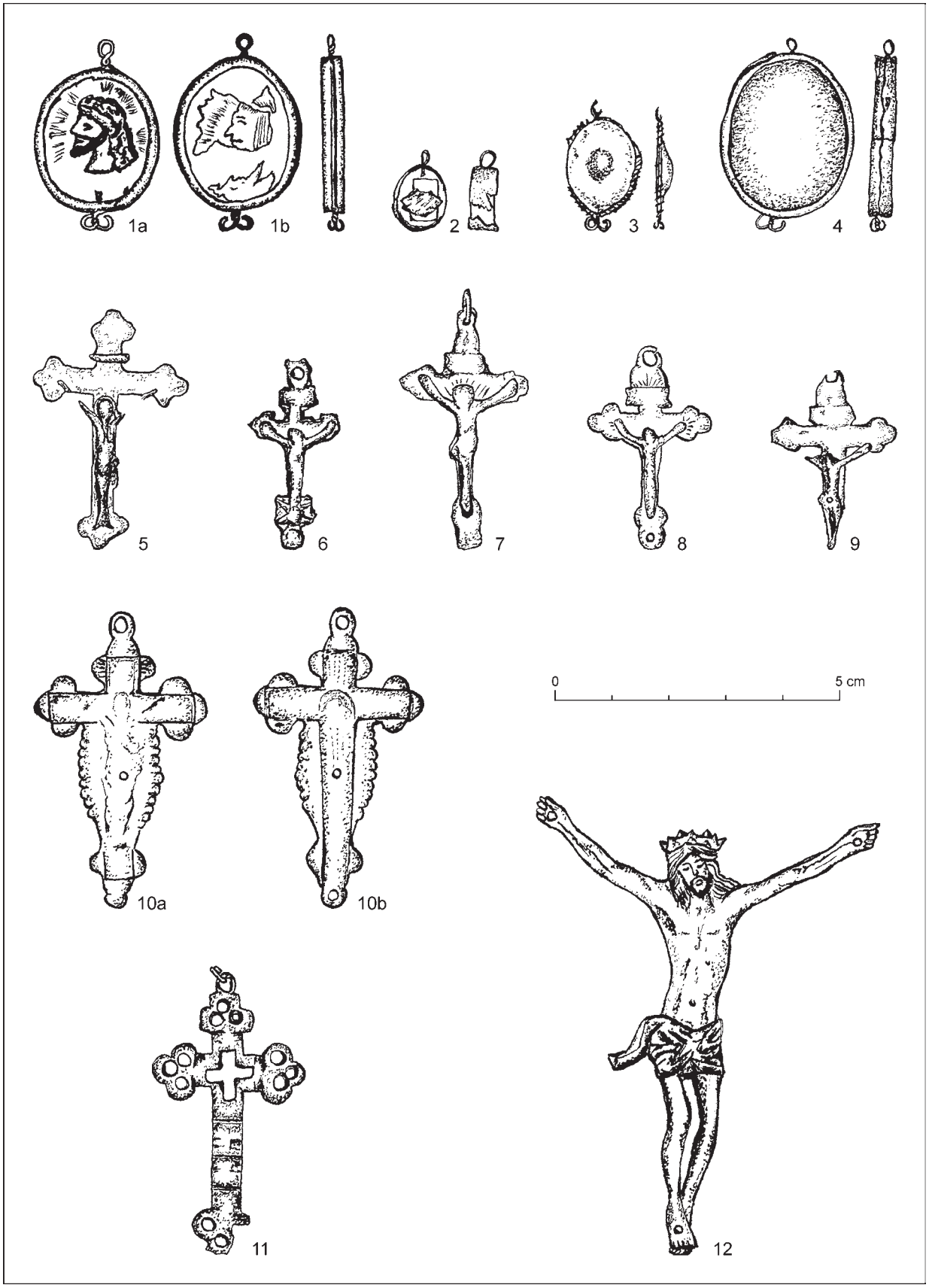

Obr. 13. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. 1-4 - osobné relikviáre; 5-11 - krížiky; 12 - korpus ukrižovaného Krista.

čínalo štrkovo-pieskové podložie. Západným smerom objekt nebolo možné sledovať, pretože tu bola skládka stavebného materiálu.

- Sonda 161 (hrob 107) bola vytýčená na ploche s rozmermi 500 x 500 cm pri severozápadnom nároží stredovekého kostolného múra a pozdĺž terajšieho múra. Tým priamo nadviazala na sondu 71 - v hĺbke 40 cm bola časť preskúmaného múra znova odkrytá. V hĺbke 50 cm sa okrem črepového materiálu nachádzali novoveké glazované misy. V hĺbke 100-120 cm bol z vonkajšej strany múra zistený detský kostrový hrob 107. V hĺbke 150-160 cm sa nachádzala piesčito-hlinitá zemina premiešaná kamennou sutinou a našli sa tam zvyšky po vápennej jame zasahujúcej zo sondy 162. Maximálna hĺbka sondy bola 250 cm, kde už bolo sterilné podložie.
  Nález neuvedený pri opisoch hrobov:
  1. Minca - strieborný viedenský polfenig Fridricha V. (III.) (1439-1452), so štvorrazom, Rakúsko.

- Sonda 162 mala rozmery 300 x 280 cm, situovaná bola medzi sondami 160 a 161. Do hĺbky 115 cm sa vyskytovala iba stavebná sutina a odpad. Črepový materiál sa začal objavovať od hĺbky 80 cm. Od hĺbky 155 cm začala vrstva hlinito-piesčitej zeminy, prechádzajúca postupne do čistého piesku. V tejto vrstve, v severozápadnom nároží sondy, sa našli zvyšky vápennej jamy, sledovateľné do hĺbky 180 cm.

V kontrolnom bloku medzi sondami 161 a 162 boli vrstvy do hĺbky 100 cm bez archeologických nálezov. Do piesčito-hlinitého podložia zasahovala vápenná jama zistená v sonde 162.

- Sonda 163 (hroby 103-106) mala rozmery 550 x 220 cm, skúmala sa pred západnou fasádou južnej kaplnky, čím sa ňou priamo nadviazalo na výskum z roku 1973 (vtedy sa v sonde 143 odkryli hroby 52-56, 65). Z komunikačných dôvodov bola sonda na žiadosť správcu fary upravená na rozmery 500 x 200 cm. Do hĺbky 100 cm sa nachádzali navážky sutiny a zemina so zlomkami ľudských kostí. Preskúmané hroby 103-106 ležali vo vrstve od 118 do 130 cm.
  Nález neuvedený pri opisoch hrobov:
  1. Spínací háčik (inv. č. 3965; obr. 19: 10; tab. XII: 2).

Výsledky archeologického výskumu v roku 1978

Pri severovýchodnom nároží pôvodného kostolného múra, kde v minulých sezónach nebolo možné výskum uskutočniť, bola v roku 1978 vytýčená sonda 168, s rozmermi 400 x 300 cm. V hĺbke 60-120 cm sa nachádzali zlomky ľudských kostí, sporadicky stredoveký a novoveký črepový materiál a v hĺbke 130-140 cm sa zistili novoveké hroby 112 a 113.

Pri rozšírení sondy severným smerom sa odkrylo základové murivo z lomového kameňa spájaného maltou, ktoré dosahovalo hrúbku 55-60 cm a patrilo architektúre pristavanej k pôvodnému kostolnému múru. Architektúra mala obdĺžnikový pôdorys so zistiteľnými rozmermi 480 x 805 cm, keďže však zasahovala do Štítovej ulice pod asfaltovú komunikáciu, nebolo ju možné preskúmať.

Výsledky archeologického výskumu v rokoch 1984-1985

V roku 1984 sa archeologický výskum zameral na priestor medzi farou a pôvodným ohradovým múrom kostola a cintorína (sonda I) a na farský dvor (sondy II, V). Hlavným cieľom výskumu bolo zistiť prípadné pokračovanie veľkomoravského pohrebiska, ktoré bolo podľa poznatkov z predchádzajúcich sezón v tejto časti lokality zničené výstavbou barokovej fary, a sledovať stredoveké osídlenie priestoru, ktorý patril od 15. stor. k najvýznamnejším častiam Devína.

- Sonda I bola situovaná v priestore medzi pôvodným cintorínskym ohradovým múrom a farskou budovou, jej rozmery boli 1150 x 350 cm. Terén v tejto časti sa smerom ku kostolu mierne zvažoval. Pod vrstvou humusu (cca 30 cm) pokračovala vrstva navážky, siahajúca do hĺbky 100 cm, neobsahujúca žiadne nálezy. V tejto nivelete sa začala v profile východnej časti sondy rysovať priekopa zapustená do piesčitého podložia. Po dosiahnutí hĺbky 325 cm sa po silnom daždi zosunula severná stena sondy na ploche približne 10 m^2. Z tohto dôvodu sa výkopové práce realizovali iba pozdĺž južnej steny sondy (šírka 100 cm), kde sa v hĺbke 350-380 cm zachytila časť profilu západnej polovice priekopy. Na tomto základe bolo možné rekonštruovať predpokladaný priebeh priekopy. Z technických dôvodov boli v tom roku ďalšie výkopové práce zastavené. V zásype priekopy sa v tejto sonde v hĺbke 170-350 cm nachádzal gotický črepový materiál (tab. XV: 1), úlomky ľudských kostí a klince z rakiev, v hĺbke 300 cm sa našla železná strelka (tab. XV: 7).
  V roku 1985 sa pokračovalo v sledovaní priekopy ďalšími sondami:
  - Sonda VI - rozmery: 460 x 300 cm.
  - Sonda VII - rozmery: 440 x 260 cm.
  - Sonda VIII - rozmery: 450 x 290 cm.
  - Sonda IX - rozmery: 390 x 290 cm.

Dno priekopy bolo v hĺbke 370-385 cm od pôvodného terénu. Vo vrchných vrstvách hnedozeme, miestami premiešanej lomovým kameňom, sa nachádzali fragmenty gotickej a renesančnej keramiky, ľudské a zvieracie kosti a ojedinele klince z rakiev. V sonde VI sa našli kostené krúžky, zlomok noža, zlomok skleneného pohára a v hĺbke 270 cm minca (strieborný fenig so štvorrazom) a fragmenty sivej keramiky zo 14.-15. stor. (tab. XV: 3). Do hĺbky 120 cm sa nachádzala zeleno glazovaná keramika (tab. XV: 6) a v hĺbke 250 cm gotická kolkovaná keramika (tab. XV: 2, 4, 5). V sonde VII sa našla železná guľka z muškety(?) a v sonde VIII bola trojostrá strelka s tuľajkou.

Dá sa predpokladať, že priekopa tvorila pôvodné opevnenie kostola a ohraničovala cintorín, ktorý tu bol založený hneď po výstavbe kostola v 13. stor. Zánik priekopy súvisí zrejme s vybudovaním kamenného ohradového múra ako súčasti rozsiahlych stavebných úprav kostola v 15. stor., alebo jeho renovácie po vypálení Turkami v roku 1529 (*Keller 1986*, 123, 124).

Za farskou budovou bola situovaná zisťovacia sonda (500 x 300 cm). Okrem novovekého črepového materiálu a fragmentu náhrobného kameňa z roku 1708, nachádzajúcich sa vo vrstve navážky (do hĺbky 140 cm), bola sterilná. Po dosiahnutí hĺbky 220 cm boli v štrkovo-pieskovom podloží výkopové práce zastavené.

Nálezy z kostolného cintorína a krypty farského Kostola sv. Kríža

1. Medailón z tenkého kovového pliešku, oválneho tvaru, s obojstrannou výzdobou, so závesným uškom, v ktorom je prevlečené drôtené očko. Rozmery: v. 41 mm, š. 34 mm, hr. 5 mm (inv. č. 3974; sonda 141; obr. 10: 1; tab. IV: 50: 1).
   Averz - postava svätca (sv. Benedikt) v habite, zobrazená frontálne. V pravej ruke drží pohár, v ľavej biskupskú berlu. Pri pohári je nápis: *S(ANCTUS). P(ATER)*, pozdĺž berly nápis: *BENEDICTUS*. V heraldicky ľavej dolnej časti je benediktínsky rovnoramenný kríž s nápisom v poliach medzi ramenami: *C(RUX) S(ANCTA) P(ATRIS) B(ENEDICTI)*, na zvislom ramene: *C(RUX) S(ANCTA) S(IT) M(IHI) L(UX)*, na vodorovnom ramene: *N(ON) D(RACO) S(IT) M(IHI) D(UX)*, po obvode zhora: *I(ESUS) H(OMINUM) S(ALVATOR) V(ADE) R(ETRO) S(ATANA) N(ON) S(VADE) M(IHI) V(ANA) S(UNT) M(ALA) Q(UAE) L(IBAS) I(PSE) V(ENENA) B(IBAS)*.[7] Po obvode medailónu je výzdoba pozostávajúca z bohatého rastlinného motívu, okraj je lemovaný drobnými hustými zárezmi.
   Reverz - v strednom oválnom poli je nápis: *+Z+DIA+BIZ+SAB+Z+HGF+BRS.IHS MRA. + (CRUX) Z(ELUS) + (CRUX) D(EUS) I(N MANUS) A(NTE) +(CRUX) B(ONUM) I (NCLINABO) Z(ELAVI) + (CRUX) S(ALUS) A(BYSSUS) B(EATUS) + (CRUX) Z(ELUS) + (CRUCIS) H(AECCINE) G(UTTURI) F(ACTAE) + (CRUX) B(EATUS) F(ACTUS) R(ESPICE) S(ALUS) I(ESUS) H(OMINUM) S(ALVATOR) M(A)R(I)A*. Po obvode medailónu je bohatý rastlinný ornament, okraj je lemovaný drobnými hustými zárezmi.

2. Medailón z tenkého bronzového pliešku, oválneho tvaru, s obojstrannou výzdobou a so závesným uškom. Rozmery: v. 41 mm, š. 35 mm, hr. 5 mm (inv. č. 3986; sonda 141, zber; obr. 10: 2; 11; tab. XI: 1).
   Averz - snímanie Ježiša Krista z kríža. Dve postavy stojace na rebríku snímajú telo Krista z kríža, dolu im pomáha tretia postava. Vpravo pod krížom dve postavy žien (Mária, matka Ježiša, a Mária Magdaléna). Po obvode je nápis: *MORS CHRISTI VITA NOSTRA*. Okraj je lemovaný vetvičkovým ornamentom.
   Reverz - Pieta: Mária drží v náručí mŕtveho Ježiša, nad ňou je konárik s vtáčikmi, nad ktorými je nečitateľný nápis. V heraldicky pravej časti je umiestnené oválne pole s benediktínskym rovnoramenným krížom s nápisom: *C(RUX) S(ANCTA) P(ATRIS) B(ENEDICTI), C(RUX) S(ANCTA) S(IT) M(IHI) L(UX), N(ON) D(RACO) S(IT) M(IHI) D(UX), I(ESUS) H(OMINUM) S(ALVATOR) V(ADE) R(ETRO) S(ATANA) N(ON) S(VADE) M(IHI) V(ANA) S(UNT) M(ALA) Q(UAE) L(IBAS) I(PSE) V(ENENA) B(IBAS)*. Obvod je lemovaný vetvičkovým ornamentom.

3. Medailón z tenkého bronzového pliešku, značne poškodený, pôvodne ovály, s prerazeným otvorom na zavesenie. Rozmery: zach. v. 24,5 mm, zach. š. 1,8 mm, hr. 0,5 mm (inv. č. 3976; sonda 141; obr. 10: 3; tab. VII: 72: 1).
   Averz - stojaca postava svätca (sv. Benedikt) zobrazená schematicky - rytými tenkými líniami. V ľavej ruke drží prasknutý pohár. Po obvode je zachovaný nápis: *BENEDICTI*.
   Reverz - časť benediktínskeho rovnoramenného kríža, na ktorom sa zachovali písmená medzi ramenami kríža: *C(RUX) P(ATRIS)*, zvisle: *C(RUX) S(ANCTA) S(IT)*, vodorovne: *N(ON) D(RACO) S(IT)*, po obvode: *M(ALA) Q(UAE) L(IBAS) I(PSE) V(ENENA) B(IBAS)*.

4. Medailón z tenkého bronzového pliešku, osemhranného tvaru, s prevŕtaným otvorom, na ktorom je závesné drôtené očko. Rozmery: v. 26 mm, š. 20 mm, hr. 0,5 mm (inv. č. 3876; sonda 141 - porušená vrstva hrobov; obr. 10: 4; tab. XI: 3).
   Averz - ústredným motívom je schematicky zobrazená stojaca postava svätca (sv. Benedikt) so zriaseným habitom. Pravá ruka je ohnutá, drží v nej berlu s rovnoramenným krížom, v ľavej ruke drží pohár, z ktorého vyčnieva hlava hada. Výzdobný motív je tvorený jemnými líniami. Po heraldicky ľavej strane je nápis: *CRUX. S(ANCTA) P(ATRIS)*., po heraldicky pravej strane je poškodený nápis: *BENEDICTUS*. Okraj je zdobený krátkymi rytými hustými líniami.
   Reverz - rovnoramenný benediktínsky kríž s poškodeným nápisom. Zachovali sa z neho písmená v poliach medzi ramenami kríža: *S(ANCTA)*, na vodorovnom ramene: *M(IHI) D(UX)*, po obvode: *I(ESUS) H(OMINUM) S(ALVATOR),V(ADE) R(ETRO) S(ATANA) N(ON) S(VADE) M(IHI) V(ANA) S(UNT) M(ALA)*. Okraj je zdobený krátkymi rytými hustými líniami.

5. Medailón z tenkého bronzového pliešku, oválneho tvaru, s uškom na zavesenie. Rozmery: v. 23 mm, š. 18 mm, hr. 0,5 mm (inv. č. 3985; sonda 141; obr. 10: 5; tab. VI: 62: 1).
   Averz - stojaca Panna Mária s malým Ježišom v náručí, zahalená dlhým plášťom. Máriu korunujú dvaja anjeli. Po stranách je nápis: *MARIA ZELL*.
   Reverz - Svätá rodina: Mária a Jozef držia za ruku malého Ježiša, nad nimi je holubica predstavujúca Ducha Svätého. Jozef drží v pravej ruke obilné klasy(?). V hornej časti je oblak s tvárou muža s bradou, predstavujúcou Boha. Okraj je zdobený jemnými zárezmi.

6. Medailón liaty, bronzový, oválneho tvaru, s troma plastickými výčnelkami a odlomeným závesným uškom. Rozmery: v. 21,5 mm, š. 18 mm, hr. 1,5 mm (inv. č. 3875; sonda 141; obr. 10: 6; tab. XI: 4).
   Averz - stojace postavy sv. Jozefa a malého Ježiša. Jozef drží v pravej ruke klasy obilia(?) a nad hlavou sa mu vznáša holubica - symbol Ducha Svätého. Po obvode je nápis, čitateľná je však len heraldicky ľavá strana: *SANC*.
   Reverz - pieta: Mária drží v náručí mŕtveho Ježiša, v pozadí je kríž zobrazený v podobe stromu. Po obvode je nápis, čitateľná je iba heraldicky pravá strana: *MARIA*.

7. Medailón z tenkého bronzového pliešku, oválneho tvaru, s nalomeným závesným uškom, v hornej časti je medailón poškodený. Rozmery: v. 37 mm, š. 31 mm, hr. 0,1 mm (inv. č. 3982; sonda 163; obr. 10: 7; tab. X: 103: 1).

[7] Slovenský preklad: Kríž svätého otca Benedikta; Ježiš Spasiteľ ľudí; svätý kríž nech mi je svetlom; diabol nech nie je mojím vodcom. Choď preč satan; nezvádzaj ma k márnostiam; to, čo mi nahováraš, je zlé; sám si vypi svoje jedy.

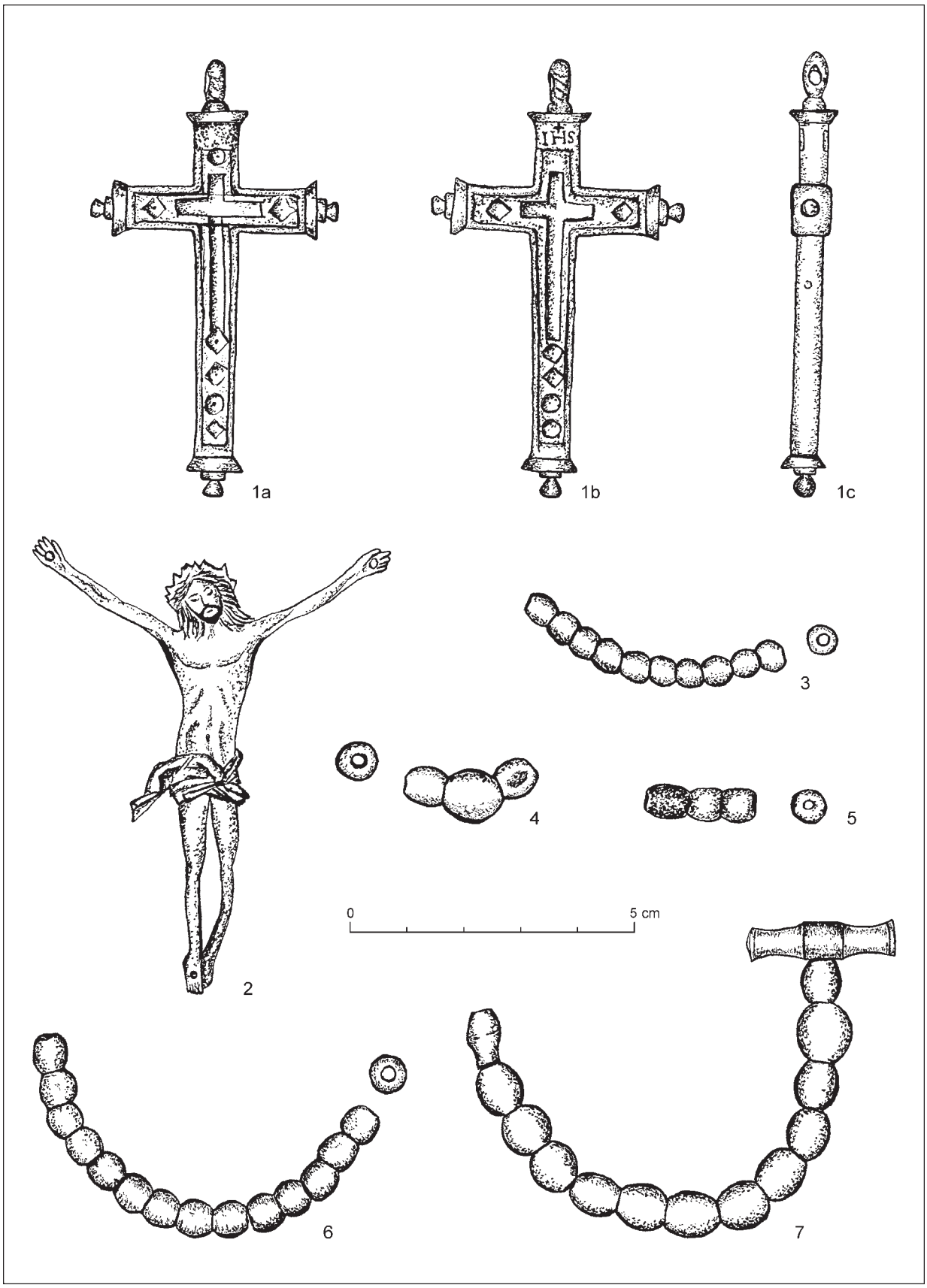

Obr. 14. Bratislava-Devín. 1, 2 - krypta Kostola sv. Kríža; 3-7 - kostolný cintorín (1 - krížik; 2 - korpus ukrižovaného Krista; 3-7 - ružence).

Averz - na oblaku stojaca postava Panny Márie s malým Ježišom v náručí. Máriu, zahalenú dlhým plášťom, korunujú dvaja anjeli a ďalší dvaja jej prinášajú závoj. V dolnej časti je zobrazená bazilika. Po obvode je nápis: *MARIA ZELLENSIS*. Okraj je zdobený vetvičkovým ornamentom.
Reverz - benediktínsky kríž vytvorený z jemných bodkovaných línií tvoriacich kružnice, konce sú tulipánovito ukončené. Pozdĺž ramien sú dve prehnuté vetvičky. Časť benediktínskej modlitby je vypísaná slovami v poliach medzi ramenami kríža - kruhopis: *CRUX SANCTI PATRIS BENED*. V kružniciach a tulipánoch predstavujúcich ramená kríža je na zvislom ramene nápis: *CRUX SA* (poškodený text) *SIT MIHI LUX*, na vodorovnom ramene nápis: *NON DRACO SIT MIHI DUX*, po obvode medailónu sú iba písmená: *I(ESUS) H(OMINUM) S(ALVATOR) V(ADE) R(ETRO) S(ATANA) N(ON) S(VADE) M(IHI) V(ANA) + S(UNT) M(ALA) Q(UAE) L(IBAS) I(PSE) V(ENENA) B(IBAS)*. Okraj medailónu je zdobený vetvičkovým ornamentom.

8. Medailón liaty, bronzový, kruhového tvaru, s čiastočne odlomeným závesným uškom. Rozmery: pr. 16 mm, zach. dĺ. uška 7 mm, hr. 2,5 mm (inv. č. 3912; sonda 143; obr. 10: 8; tab. V: 56: 3).
Averz - poprsie muža, zobrazené z profilu, s nečitateľným nápisom.
Reverz - v strede je kruhová vydutina s písmenami: *I(ESUS) H(OMINUM) S(ALVATOR)*, nad písmenom H je kríž a pod písmenom je kotva. Po obvode je nečitateľný nápis.

9. Medailón liaty, bronzový, kruhového tvaru, so závesným uškom, cez ktoré je prevlečené drôtené očko. Rozmery: pr. 26 mm, hr. 2 mm (inv. č. 8895; sonda 148, krypta - skládka 1; obr. 10: 10).
Averz - postava svätca (sv. Jakub) zobrazená *an face* ako pútnik so svätožiarou okolo hlavy, s klobúkom na hlave a plášťom na pleciach. V ľavej ruke drží pútnickú palicu, na pravej strane má zavesenú čutoru s kapsou. Po heraldicky ľavej strane je po obvode medailónu nápis: *S. IACOBUS*, po heraldicky pravej strane je nečitateľný nápis.
Reverz - postava svätca (sv. Andrej) zobrazená z profilu, s krížom v tvare písmena X, so svätožiarou okolo hlavy. Po obvode je nápis: *ANDREAS*.

10. Medailón z tenkého bronzového pliešku, oválneho tvaru, veľmi poškodený. Rozmery: v. 43 mm, š. 39 mm (inv. č. 3873; sonda 141; obr. 10: 9; tab. XI: 2).
Averz - úplne zničený.
Reverz - na štvoruholníkovom podstavci stojí zmŕtvychvstalý Kristus so svätožiarou okolo hlavy, v ľavej ruke drží dlhú tyč so zástavkou, na ktorej je kríž. Po každej strane sú znázornení dvaja vojaci. Výjav je lemovaný perlovcom. Okraj medailónu je poškodený, miestami zničený.

11. Relikviár osobný, pozostávajúci z dvoch tenkých bronzových plieškov spojených masívnou obrubou po obvode, stiahnutou drôtom vytvárajúcim hore závesné očko a dole dva ozdobné krúžky. Obe strany sú poškodené. Rozmery: v. 25 mm, š. 21 mm, hr. 4 mm (inv. č. 3963; sonda 155; obr. 12; 13: 1; tab. XI: 8).
Na jednej strane sa iba náznakovo zachovala časť tváre. Na druhej strane je portrét Krista s tŕňovou korunou na hlave, po jej obvode sú zárezmi znázornené lúče.

12. Relikviár osobný, pozostávajúci z dvoch oválnych sklenených platničiek spojených obrubou z bronzového pliešku so závesným uškom. Vo vnútri je fragment dreva (z Kristovho kríža alebo rakvy svätého), uložený na obdĺžnikovom papieriku. Rozmery: v. 10 mm, š. 9 mm, hr. 5 mm (inv. č. 3989; sonda 141; obr. 13: 2; tab. IV: 47: 4).

13. Relikviár osobný, zo skla, slzovitého tvaru, s objímkou z bronzového tordovaného drôtu vytvárajúceho v hornej časti poškodené závesné uško a dole dva ozdobné miniatúrne krúžky. Jedna strana sklíčka je rovná, druhá má v strede vypuklinu. Rozmery: v. 17 mm, š. 14 mm (inv. č. 3987b; sonda 141; obr. 13: 3; tab. IV: 47: 5).

14. Relikviár osobný, oválneho tvaru, pozostáva z dvoch sklenených platničiek spojených objímkou z bronzového pliešku, ktorá je stiahnutá drôtom vytvárajúcim hore závesné uško a dole dva ozdobné miniatúrne krúžky. Zdá sa, že vo vnútri je textília. Rozmery: v. 28 mm, š. 24 mm, hr. 5 mm (inv. č. 3962; sonda 155; obr. 13: 4; tab. XI: 5).

15. Krížik s ukrižovaným Kristom, liaty, hliníkový. Ramená kríža sú ukončené trojlístkom. Plastická postava Krista nie je detailne znázornená, ruky sú odlomené. Nad hlavou Krista je pozdĺžna úzka tabuľka, pôvodne asi s nápisom INRI. Zadná časť kríža je hladká. Rozmery: v. 42 mm, š. 27 mm (inv. č. 2129; sonda 141; obr. 13: 5; tab. XI: 7).

16. Krížik s ukrižovaným Kristom, liaty, z bronzu, zvislé rameno kríža je na jednom konci ukončené uškom, pod ním je ošúchaná platnička pravdepodobne s nápisom INRI, spodná časť je zaoblená, vyobrazené sú na nej skrížené kosti s lebkou. Vodorovné rameno je ukončené trojlístkom. Plastický korpus Krista je ošúchaný, nie je detailne znázornený. Zadná časť kríža je plochá. Rozmery: v. 32 mm, š. 16 mm (inv. č. 3906; sonda 143; obr. 13: 6; tab. V: 54: 2).

17. Krížik s ukrižovaným Kristom, liaty, z bronzu, so závesným uškom, cez ktoré je prevlečené drôtené očko. Pod ním je ošúchaná tabuľka s nápisom INRI, spodná časť je zaoblená. Vodorovné ramená kríža sú ukončené trojlístkom. Plastický korpus Krista nie je detailne znázornený. Zadná časť kríža je plochá. Rozmery: zach. v. 31 mm, š. 21 mm (inv. č. 3975; sonda 141; obr. 13: 7; tab. IV: 50: 2).

18. Krížik s ukrižovaným Kristom, liaty, z bronzu, so závesným uškom. Pod uškom je ošúchaná tabuľka pravdepodobne s nápisom INRI. Vodorovné ramená kríža sú ukončené trojlístkom. Zvislé rameno v spodnej časti je tiež ukončené trojlístkom - jeden z lístkov má náznak otvoru. Plastický korpus Krista nie je detailne znázornený. Zadná časť kríža je plochá. Rozmery: v. 36 mm, š. 22,5 mm (inv. č. 8894; krypta, hrob 4; obr. 13: 8).

19. Krížik s ukrižovaným Kristom, liaty, z bronzu, s poškodeným závesným uškom, pod ktorým je ošúchaná tabuľka s nápisom INRI, spodná časť krížika chýba.

Vodorovné ramená kríža sú ukončené trojlístkom. Plastický korpus Krista nie je detailne znázornený, je poškodený. Zadná časť kríža je plochá. Rozmery: zach. v. 31 mm, š. 21 mm (inv. č. 3988; sonda 141; obr. 13: 9; tab. IV: 47: 1).

20. Krížik s ukrižovaným Kristom, liaty, z bronzu, so závesným uškom, s obojstrannou výzdobou, ošúchaný. Zvislé rameno kríža je naplocho roztepané, oba okraje sú vrúbkované. Ramená kríža sú ukončené trojlístkom. Korpus Krista je znázornený schematicky. V strede rozšírenej časti je prerazená dierka. Rozmery: v. 52 mm, š. 28 mm (inv. č. 4141; zber; obr. 13: 10; tab. XII: 3).

21. Krížik liaty, z bronzu, so závesným uškom, cez ktoré je prevlečené drôtené očko. Ramená kríža sú ukončené trojlístkom, každý lístok je prevŕtaný, jeden z nich je v spodnej časti kríža poškodený. V mieste kríženia ramien je vo vnútri výrezom znázornený rovnoramenný kríž. Jeho spodná časť je obojstranne zdobená vodorovnými zárezmi. Rozmery: v. 48 mm, š. 25 mm, hr. 2 mm (inv. č. 3874; sonda 141, zber; obr. 13: 11; tab. XI: 6).

22. Korpus ukrižovaného Krista, liaty, plný, z bronzu, detailne opracovaný. Bedrá postavy sú prekryté zriasenou látkou, ruky a nohy sú prebodnuté. Na hlave je tŕňová koruna, vlasy padajú na ramená, ústa sú pootvorené, tvár má trpiaci výraz. Nohy sú v kolenách mierne ohnuté. Zadná časť je plochá. Rozmery: v. 76 mm, rozpätie ramien 61 mm, š. trupu 11,5 mm, max. hr. 8 mm (inv. č. 3979; sonda 155; obr. 13: 12; tab. IX: 99: 4).

23. Krížik liaty, bronzový, s masívnym závesným uškom zdobeným šikmými zárezmi. Kríž má drevenú výplň, ktorá je na ramenách prichytená nitmi. Ramená sú ukončené plastickými profilovanými gombíkovitými výčnelkami. Drevená výplň je obojstranne zdobená vyrážanými krúžkami a kosoštvorcami, na priesečníku ramien je vyrazený kríž. Pod závesným uškom je vyrytý nápis IHS, na druhej strane kríža je nečitateľný nápis. Rozmery: v. 78 mm, š. 44 mm, hr. 3,5 mm (inv. č. 8896; krypta, skládka 2; obr. 14: 1; 15).

24. Korpus ukrižovaného Krista, liaty, bronzový, dutý, miestami so stopami po nátere zlatou farbou, detailne opracovaný. Bedrá postavy sú prekryté zriasenou látkou, ruky a nohy sú prebodnuté. Na hlave je tŕňová koruna, vlasy padajú na ramená, ústa sú zavreté, tvár má trpiaci výraz. Nohy sú v kolenách mierne ohnuté. Rozmery: v. 77 mm, rozpätie ramien 63 mm, š. trupu 13 mm, max. hr. 7 mm (inv. č. 8897; krypta, hrob 4; obr. 14: 2; 16).

25. Zrnká (10 ks) z ruženca, kostené, tyrkysovej farby, guľovitého tvaru so zrezanými koncami, v strede prevŕtané. Rozmery: pr. 6 mm, hr. 4 mm (inv. č. 3909; sonda 143; obr. 14: 3; tab. V: 55: 1).

26. Zrnká (3 ks) z ruženca, drevené, čiernej farby, súdkovitého tvaru, v strede prevŕtané. Jedno je poškodené. Dve sú rovnako veľké, tretie je väčšie. Rozmery: dve zrnká - pr. 6 mm, hr. 6 mm; väčšie zrnko - pr. 8 mm, hr. 8 mm (inv. č. 3983; sonda 146, zber; obr. 14: 4; tab. XI: 11).

Obr. 15. Bratislava-Devín. Krížik z krypty Kostola sv. Kríža, skládka 2. Foto. Ľ. Mišurová.

Obr. 16. Bratislava-Devín. Korpus ukrižovaného Krista z krypty Kostola sv. Kríža, hrob 4. Foto: Ľ. Mišurová.

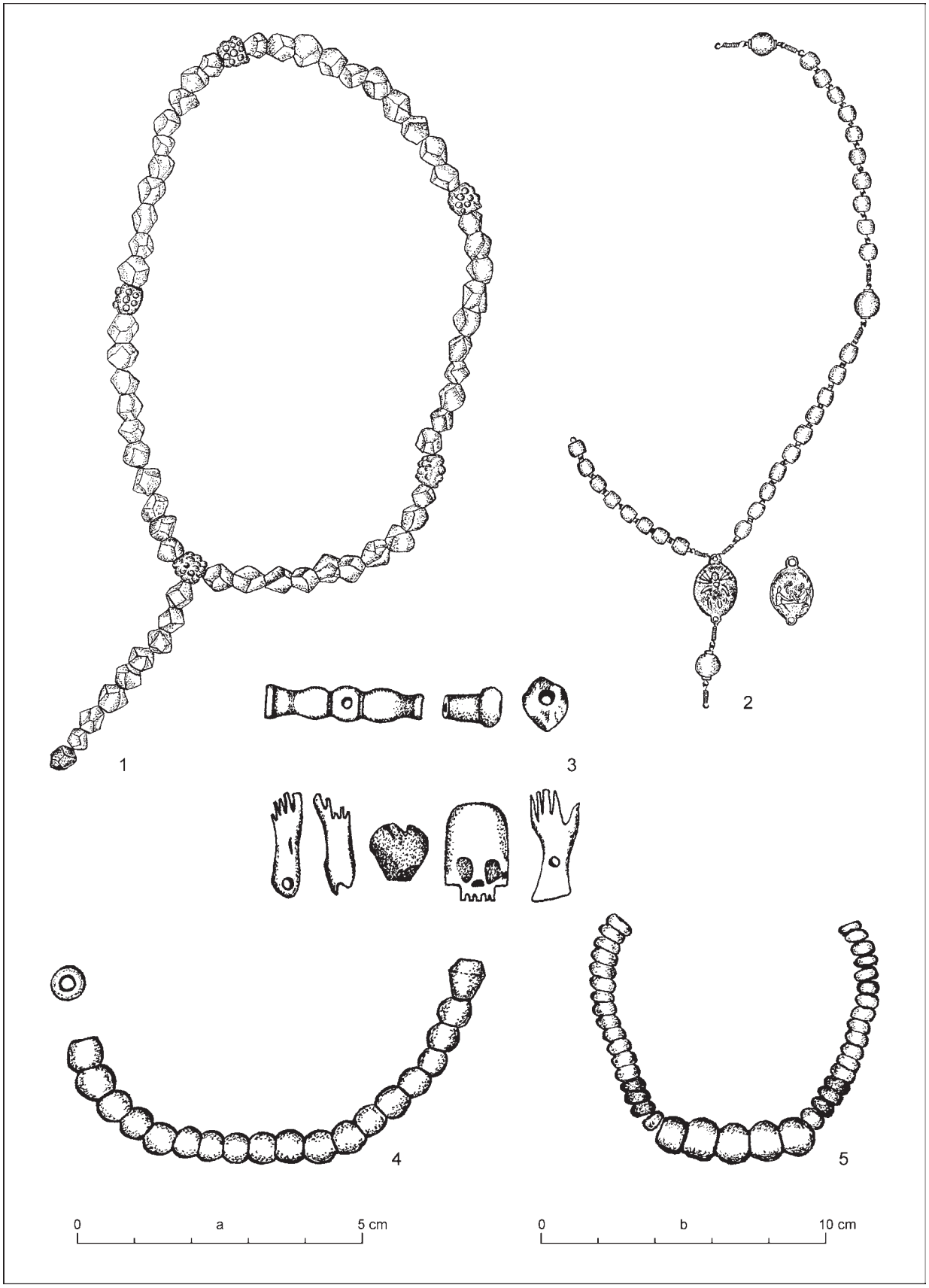

Obr. 17. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. 1, 2, 4 - ružence; 3 - amulety; 5 - koráliky. Mierka: a - 1, 2; b - 3-5.

27. Zrnká (3 ks) z ruženca, kostené. Jedno zrnko je súdkovitého tvaru, v strede prevŕtané, čiernej farby, dve zrnká sú guľovitého tvaru so zrezanými koncami, v strede prevŕtané, tyrkysovej farby. Rozmery: čierne zrnko - pr. 6 mm, hr. 7 mm; tyrkysové zrnká - pr. 6 mm, hr. 5 mm (inv. č. 3987a; sonda 141; obr. 14: 5; tab. IV: 47: 2).

28. Zrnká (14 ks) z ruženca, drevené, béžovej farby, súdkovitého tvaru, v strede prevŕtané. Rozmery: pr. 6 mm, hr. 5 mm (inv. č. 3913; sonda 143; obr. 14: 6; tab. V: 56: 1).

29. Zrnká (13 ks) z ruženca, drevené, tmavohnedej farby, guľovitého tvaru, rôznej veľkosti. Zachovalo sa aj drevené priečne profilované rameno kríža, tiež tmavohnedej farby. Rozmery: zrnká - pr. 6-9 mm, hr. 7-9,5 mm; kríž - dĺ. ramena 25 mm, pr. ramena 6 mm (inv. č. 3904; sonda 141; obr. 14: 7; tab. VII: 76: 2).

30. Ruženec pozostávajúci z bielych priehľadných sklenených korálikov (58 ks) nepravidelného tvaru, so zbrusovanými plôškami. Jednotlivé desiatky sú od seba oddelené modrým korálikom (5 ks) s malinovými nálepmi. V úvodnej časti ruženca je jeden modrý korálik so zbrusovanými plôškami. Rozmery: biele koráliky - pr. 7-11 mm; modré koráliky - pr. 9 mm. (inv. č. 4022; sonda 143; obr. 17: 1; tab. V: 56: 4).

31. Ruženec pozostávajúci z kostených zrniek hnedej a tyrkysovej farby, súdkovitého tvaru, ktoré sú v strede prevŕtané, spojené háčikmi z tenkého drôtu, desiatky boli od seba oddelené väčšími zrnkami. Dva úplné a jeden neúplný desiatok spája medailón z mosadzného pliešku, ktorý má na oboch koncoch uško na zavesenie. Na averze je Sedembolestná Panna Mária, na reverze pravdepodobne výjav obriezky a obetovania malého Ježiša Simeonom. Rozmery: malé zrnká - pr. 5 mm, hr. 4 mm; väčšie zrnká - pr. 7 mm, hr. 6 mm, medailón - v. 18 mm, š. 13 mm, hr. 1 mm (inv. č. 4023; sonda 144, zber; obr. 17: 2; 18; tab. XII: 1).

32. Zrnká (19 ks) z ruženca, béžovej, hnedej a tyrkysovej farby, súdkovitého tvaru, v strede prevŕtané. Jedno zrnko tyrkysovej farby má tvar žaluďa, dve zrnká sú sklenené, zelenej farby, zvyšné sú kostené hnedej až tyrkysovej farby. Rozmery zrniek: sklenené - pr. 6 mm, hr. 5,5 mm; kostené - pr. 6 mm, hr. 4 mm; žaluďovité - pr. 6 mm, hr. 6,5 mm (inv. č. 3908; sonda 143; obr. 17: 4; tab. V: 54: 1).

33. Koráliky (39 ks) vyhotovené zo sklenej pasty, 34 korálikov má sploštený tvar, 5 korálikov má tvar guľovitý, všetky sú v strede prevŕtané. 28 korálikov je bledomodrej a 6 tmavomodrej farby, 5 guľovitých korálikov je bielej farby. Rozmery korálikov: biele - pr. 6 mm, hr. 5,5 mm; ostatné - pr. 4 mm, hr. 2,5 mm (inv. č. 3987; sonda 141; obr. 17: 5; tab. IV: 47: 3).

34. Kostené plastiky - celkom 5 detailne vyhotovených príveskov (amuletov) znázorňujúcich časti ľudského tela (dve chodidlá, pravá dlaň s prstami, lebka bez dolnej čeľuste, srdce). Našli sa spolu s jedným korálikom nepravidelného tvaru so zrezanými plôškami, profilovaným ramenom kríža a s ďalšou časťou kríža. Rozmery plastík: chodidlá - dĺ. 17 mm, max. š. 5 mm; lebka - max. š. 9 mm, v. 15,5 mm; srdce - max. š. 10 mm, v. 9,5 mm; ruka - max. dĺ. 18 mm, max. š. 8 mm; rozmery kríža: rameno - max. dĺ. 28 mm, pr. 6 mm, súčasť kríža - dĺ. 9 mm, pr. 6 mm (inv. č. 3885; sonda 144; obr. 17: 3; tab. VI: 57: 1-3).

35. Kovanie medené, liate, lebka s prekríženými hnátmi. Zadná strana je plochá, opatrená tŕňom. Rozmery: max. dĺ. 16 mm, max. v. 17 mm, dĺ. tŕňa 6 mm (inv. č. 3961; sonda 155; obr. 19: 1; tab. IX: 99: 3).

36. Kovanie medené, pozostávajúce z obdĺžnikovej tenkej plechovej platničky, v ktorej je zasadený stĺpik guľovitého tvaru, vodorovne prevŕtaný, cez otvor je prevlečené drôtené očko. Rozmery: dĺ. platničky 13,5 mm, š. platničky 9 mm, pr. guľovitej časti 7 mm, vonkajší pr. očka 12 mm (inv. č. 3964; sonda 155, zber; obr. 19: 2; tab. XI: 12).

37. Kovanie - poškodené, vyrobené z bronzového pliešku, hranolovitého tvaru, okraj v strede s výrezmi. Rozmery:

Obr. 18. Bratislava-Devín. Ruženec zo sondy 144. Foto: Ľ. Mišurová.

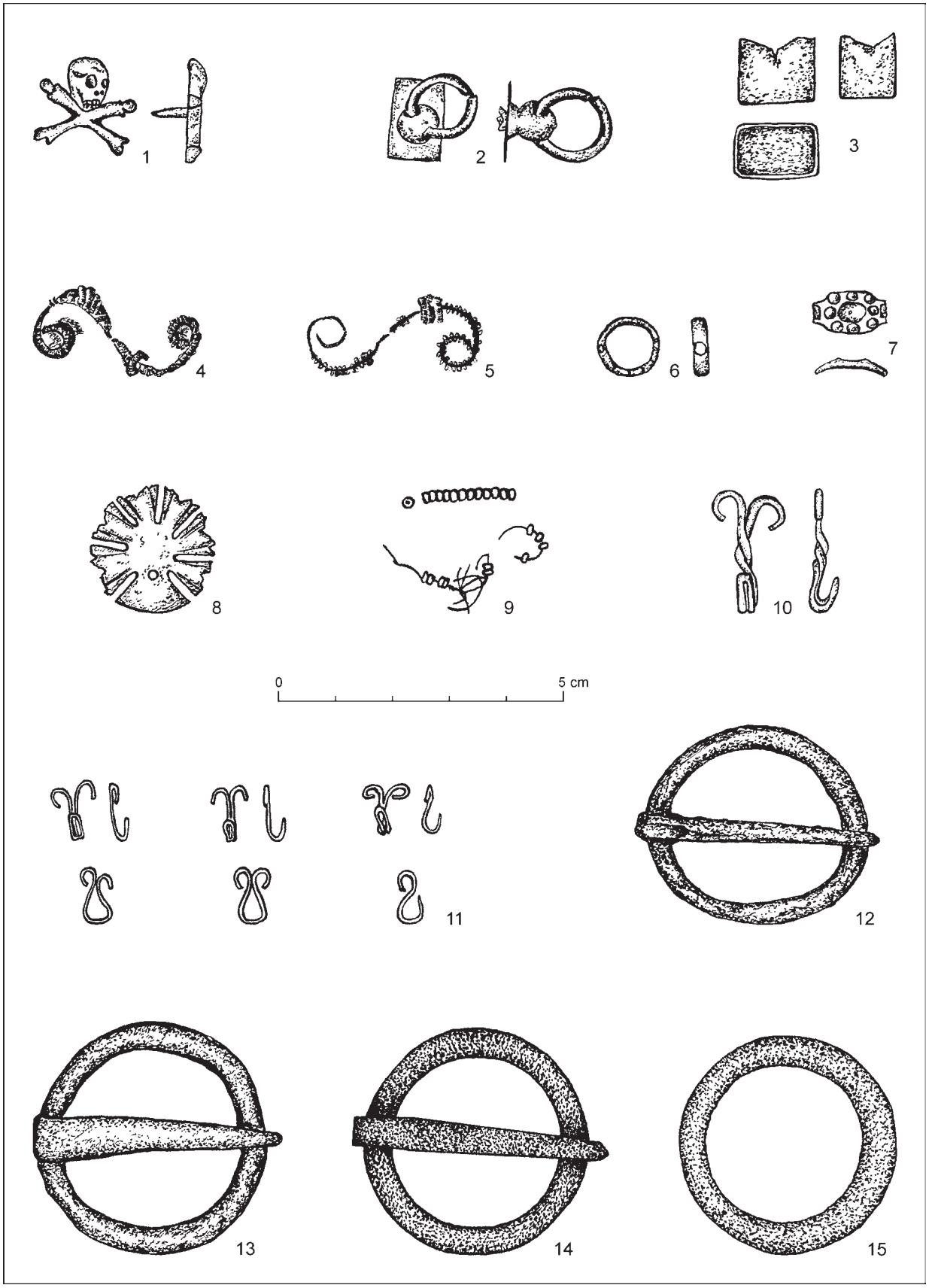

Obr. 19. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. 1-3, 6, 8 - kovania; 7 - fragment štítkového prsteňa; 4, 5, 9 - nášivky; 10, 11 - spínacie háčiky; 12-15 - pracky.

dĺ. 14 mm, š. 10 mm, hr. 10 mm (inv. č. 3960a; sonda 155; obr. 19: 3; tab. IX: 99: 2).

38. Kovanie medené, tepané, kotúčovitého tvaru (aureola). Zadná strana je plochá, na jednom mieste je prerazený otvor na pripevnenie. Rozmery: pr. 20 mm, hr. 0,9 mm (inv. č. 3960; sonda 155; obr. 19: 8; tab. IX: 99: 1).

39. Nášivky (2 ks) vyrobené z bronzového drôtu esovitého tvaru so zvinutými koncami. Bronzový drôt je ovinutý jemným drôtikom, miestami sa zachovala textília. Obidve nášivky sú poškodené (v strede zlomené). Rozmery: max. v. 27 a 28 mm, max. š. 11 a 9 mm (inv. č. 8837; sonda 141; obr. 19: 4, 5; tab. IX: 93: 2).

40. Kovanie krúžkové medené, naplocho roztepané, s dvomi protiľahlými otvormi. Rozmery: vonkajší pr. 11,5 mm, š. materiálu 2,5 mm (inv. č. 3907; sonda 143; obr. 19: 6; tab. V: 54: 3).

41. Prsteň (fragment) - zachovaný štítok prsteňa je vyrobený z bronzového pliešku, zdobený po obvode ôsmimi kruhovitými otvormi vyplnenými bledomodrou pastóznou výzdobou, v strede a po bokoch sú stopy po bielej pastóznej výzdobe. Obrúčkovitá časť chýba. Rozmery: š. 8 mm, zach. dĺ. 12 mm, hr. 1,5 mm (inv. č. 3911; sonda 143; obr. 19: 7; tab. V: 56: 2).

42. Nášivka - poškodená, pozostávajúca z 22 drobných bledomodrých sklenených sploštených korálikov a zvyškov bronzového drôtu. Rozmery: pr. 2 mm, š. 1 mm (inv. č. 3905; sonda 141; obr. 19: 9; tab. VII: 76: 1).

43. Spínací háčik z bronzového drôtu kruhového prierezu, konce na prišitie sú ohnuté, telo tordované. Rozmery: dĺ. 22 mm, max. š. 14 mm (inv. č. 3965; sonda 163, zber; obr. 19: 10; tab. XII: 2).

44. Spínacie háčiky (3 páry) z bronzového drôtika. Jedno očko má odlomený koniec na prichytenie. Rozmery: očko - dĺ. 11 mm, max. š. 6 mm; háčik - max. dĺ. 10 mm, max. š. 7 mm (inv. č. 8836; sonda 141; obr. 19: 11; tab. IX: 93: 1).

45. Pracka z opaska, železná, pozostávajúca z kruhového mierne zdeformovaného rámu, na ktorý je očkom napojený tŕň. Rozmery: vonkajší pr. 38 x 35 mm, dĺ. tŕňa 42 mm, hr. rámu 4 mm (inv. č. 3574; sonda 148, zber; obr. 19: 12; tab. XI: 9).

46. Pracka z opaska, železná, poškodená, pozostávajúca z kruhového rámu a naplocho roztepaného odlomeného tŕňa napojeného očkom na rám. Rozmery: vonkajší pr. 41 mm, dĺ. tŕňa 44 mm, max. š. tŕňa 6 mm, hr. rámu 4 mm (inv. č. 3573; sonda 148, zber; obr. 19: 13; tab. XI: 10).

47. Pracka z opaska, železná, poškodená, pozostávajúca z kruhového rámu a naplocho roztepaného tŕňa napojeného očkom na rám. Rozmery: vonkajší pr. 41 mm, dĺ. tŕňa 40,5 mm, max. š. tŕňa 6 mm, hr. rámu 5,5 mm (inv. č. 3980; výkop pre drenáž; obr. 19: 14; tab. VIII: 85: 1).

48. Pracka bronzová, nerovnakej hrúbky, oválneho prierezu, tŕň chýba. Rozmery: vonkajší pr. 39 mm, max. hr. 5,5 mm (inv. č. 3881; sonda 141; obr. 19: 15; tab. VII: 73: 1).

49. Podkovička z obuvi, železná, poloblúkovitá, konce mierne ohnuté dovnútra, opatrené nitmi. Pätový oblúk je v strede roztepaný aj s ďalším nitom na zachytenie. Rozmery: pr. 91 mm x 84 mm, hr. materiálu 4 mm (inv. č. 4486; sonda 155 pri hrobe 100; tab. XII: 5).

50. Podkovička z obuvi, železná, poloblúkovitá, konce mierne ohnuté dovnútra, opatrené nitmi. Pätový oblúk je v strede roztepaný, so stopami po nite. Rozmery: pr. 91 mm x 84 mm, hr. materiálu 4 mm (inv. č. 4487; sonda 155 pri hrobe 100; tab. XII: 4).

Zhrnutie

Na základe dostupných nálezových správ, fotografií, kresbovej dokumentácie a plánov sa nám podarilo skompletizovať 113 hrobov. Chýbajú však nákresy hrobov 44, 46, 65, 99, 100, 101, 107, 108-113 a umiestnenie hrobov 51, 75, 79 na celkovom pláne kostolného cintorína (obr. 3). Z hrobov 101, 107, 108-113 sme našli iba nekvalitné čiernobiele fotografie (tab. X). Z celkového počtu (113) hrobov obsahovalo 22 hrobov inventár. Pozostával z medailónov, krížikov, korpusov Krista, relikviárov, ružencov (celých i jednotlivých zrniek), amuletov, nášiviek, drobných kovaní, fragmentu prsteňa, spínacích háčikov, krúžkov, praciek z opaskov a mincí.

Žiaľ, nepoznáme presnú lokalizáciu nálezov uložených v hroboch v súvislosti s pochovaným. Množstvo nálezov z hrobového inventára pochádza zo sekundárnej polohy (narušenie hrobu pochovaním ďalšieho nebožtíka) a uvádzame ich ako zberový materiál. Najviac nálezov sa nachádzalo v hroboch v juhovýchodnej časti cintorína, v sonde 141 (obr. 9). Mnohé z hrobov na cintoríne boli značne porušené a vo viacerých prípadoch sa z nebožtíka zachovalo iba niekoľko kostí. Kostry boli prevažne orientované v smere Z-V (40 x), SV-JZ (21 x), SZ-JV (15 x), JZ-SV (14 x), V-Z (7 x), JV- SZ (5 x), S-J (1 x). U kostier, ktoré mali zachovanú lebku, prevažovala poloha na tyle (26 x), nasledovala poloha na pravom spánku (10 x) a na ľavom spánku (8 x). V ostatných prípadoch buď lebka chýbala, alebo bola neúplná. Poloha rúk tiež závisela od stavu zachovania kostry. Ruky boli uložené pozdĺž tela (7 x), v lone (13 x), prekrížené na prsiach (10 x), na páse (27 x), na bedrách (1 x). V 51 prípadoch sa polohy rúk nedali určiť. Na kostolnom cintoríne v Devíne pochovávali zomrelých vo vystretej polohe na chrbte. Výnimku tvorili hroby 23 a 109, kde zomrelí ležali v skrčenej polohe, a hrob 33, v ktorom bola horná časť kostry dislokovaná.

Zvyšky dreva z rakiev sa zistili v hroboch 17, 39, 41 a v hrobe 106 sa na lebke zachovali zvyšky textílií. Mince sa našli v štyroch hroboch - v hrobe 2 (sonda 94) viedenský fenig (stratený); v hrobe 12 (sonda 71/1) denár z roku 1616 a fragment mince bez vročenia; v hrobe 36 (sonda 121) fragmenty strieborných graj-

ciarov Leopolda I., dva fragmenty halierov Leopolda I. a Karola III. a trojník Ferdinanda II.; v hrobe 39 (sonda 135) zlatý dukát Žigmunda Luxemburského, s monogramom komorného grófa Bernardiho.

ROZBOR HROBOVÉHO INVENTÁRA

Medailóny

Tieto predmety patria k devocionáliám, ktoré si ľudia prinášali z pútnických miest. Devocionálie boli spravidla vybavené reprodukciou svätca, pútnického obrazu alebo sochy. Ich posvätením sa časť „*sacra*" prenášala do osobnej výbavy majiteľa, alebo sa stávali súčasťou jeho príbytku. Prostredníctvom nich sa vyprosovala ochrana osoby, hospodárstva, domu, majetku, blaženej smrti atď. Tieto predmety nosili ľudia pri sebe - na prsiach, na krku, na páse, na rukách, na nohách, vo vrecku, pridávali sa ku krížikom či ružencom, vkladali sa do modlitebných knižiek, našívali sa na odev a podobne. Medailóniky a pamätné medaily sa často vydávali pri príležitosti výročia vysvätenia pútnického chrámu alebo nadobudnutia zázračného obrazu či sochy (*Fialová 1993*, 10).

V hroboch z devínskeho cintorína sa našli medailóny s rozličným námetom, rôzneho tvaru, veľkosti a hrúbky. Prvú skupinu tvoria medailóny z tenkého bronzového pliešku oválneho a oktogonálneho tvaru (obr. 10: 1-5, 7, 10), druhú skupinu predstavujú masívnejšie liate medailóny kruhového, prípadne oválneho tvaru (obr. 10: 6, 8, 9). Majú závesné uško alebo prerazený otvor, do ktorého bolo prevlečené pohyblivé drôtené očko. Na averze sú zväčša stvárnenia svätcov (sv. Benedikt, sv. Jakub, sv. Jozef s malým Ježišom), aktu Snímania z kríža a Korunovania Panny Márie z Mariazellu s dvoma anjelmi. Na reverze sú v prevahe nápisy, ale bývajú tam aj nasledovné výjavy: Pieta, Svätá rodina s Duchom Svätým, zmŕtvychvstalý Kristus a sv. Andrej[8] a písmená IHS (*Jesus Hominum Salvator*) s krížom a kotvou[9].

Veľmi zaujímavá je skupina piatich medailónov rôzneho tvaru, s námetom svätého Benedikta, svätca, ktorý založil okolo roku 525 v Monte Cassine benediktínsky rád a stal sa vzorom pre ostatné katolícke rehole. Atribúty svätého Benedikta sú viaceré - biskupská berla, puknutý pohár, kniha s rehoľnými pravidlami, havran pri nohách a ďalšie (*Florentová/ Kopecký 1995*, 70, 71; *Sczaniecki 1987*, 2-18).

Štyri z týchto medailónov majú oválny tvar (obr. 10: 1-3, 7), jeden oktogonálny (obr. 10: 4). Na troch medailónoch (obr. 10: 1a, 3a, 4a) je na averze schematicky zobrazená postava sv. Benedikta držiaceho v jednej ruke biskupskú berlu, v druhej pohár. Analogické schematické zobrazenia sv. Benedikta sa vyskytujú aj na ďalších medailónoch - na Slovensku napríklad z Bolerázu (*Ruttkay 1974*, 119, obr. 8: 4; *Slivka 1996*, 99-102), z Košíc-Krásnej (*Polla 1986*, 196, tab. XXVI: 5, 9) a z Trenčianskeho hradu (*Nešporová 1994*, 131-136), v Českej republike z lokality Znojmo-Hradiště (*Dostál 1968*, tab. XI: 8; XV: 6), v Poľsku z novovekého cintorína v obci Maniowy (*Chudzińska 1998*, 148, 149, tab. I; II), v Rakúsku z lokalít Kleinmariazell a Klostermarienburg (*Farka 2000*, 303-305, 307) a v Nemecku napríklad z Trieru (*Kann 1990*, 100-109). Na averze ďalšieho medailónu je snímanie mŕtveho Ježiša z kríža s kruhopisom *MORS CHRISTI VITA NOSTRA* (obr. 10: 2a; 11). Na reverze je zobrazená Mária držiaca mŕtveho Ježiša (tzv. Pieta) a vpravo benediktínsky kríž s modlitbou (obr. 10: 2b). Piaty, posledný benediktínsky medailón zobrazuje na averze korunovanú Pannu Máriu s malým Ježišom v náručí, pod ňou je bazilika v Mariazelli s kruhopisom: *S. MARIA ZELLENSIS* (obr. 10: 7a). Na reverze je zobrazený benediktínsky kríž pozostávajúci z kružníc a zvončekov a modlitba sv. Benedikta (obr. 10: 7b).

Benediktínske medailóny boli veľmi rozšírené, ale nevzťahujú sa iba na určité pútnické miesto alebo na kláštory. Nosili sa ako ochrana proti jedu, dávali sa dobytku do napájadiel, boli pribité v stajniach alebo zahrabané pod prahmi príbytkov. Slúžili aj ako ochrana proti chorobám, blesku, nečasu, mali pomáhať pri pôrode, proti pokušeniam, na obrátenie hriešnikov a predovšetkým v hodine smrti. Svätý Benedikt bol pokladaný za patróna šťastnej smrti. Preto sa benediktínske medailóny často vyskytujú v hroboch nebožtíkov. Dostávajú ich od pozostalých na poslednú cestu ako sprievodcu do večného života. Text modlitby na medailónoch vznikol v 11. stor. Potom sa pravdepodobne na ňu zabudlo a až v roku 1647 ju znova uverejnili. Prototyp benediktínskeho medailónu s modlitbou má svoj pôvod na jednom z krížov svätého Ulricha z Ausburgu, vyhotovenom Pavlom Seelom (1642-1695). Na jeho zadnej strane sa nachádza veľmi precízne urobený benediktínsky kríž. Oválny tvar kríža na medailónoch svätého Benedikta je z konca 17. stor. a bol napodobňovaný po celé 18. stor. (*Kann 1990*, 112).

Devínske benediktínske medailóny majú buď ušká s otvorom na zachytenie (obr. 10: 1, 2, 7), alebo majú otvor prerazený (obr. 10: 3, 4). V dvoch prípadoch sa zachovali pohyblivé drôtené očká pre šnúrku na zavesenie (obr. 10: 1, 4).

---

[8] Totožným spôsobom je zhotovený aj medailón zo Starej Haliče, námetom je však sv. Peter a Pavol (*Vallašek 1969*, 397, obr. 10; 11).

[9] Podobný námet na medailóne sa našiel v Košiciach-Krásnej (*Polla 1986*, 289, obr. 144: 11).

Ďalším motívom na medailónoch pochádzajúcich z kostolného cintorína v Devíne je Panna Mária. Zobrazená je s mŕtvym Ježišom v náručí - Pieta (obr. 10: 2b, 6b)[10], tiež ako korunovaná Madona z Mariazellu[11] (obr. 10: 5a, 7a), alebo ako Sedembolestná Matka Božia[12] (obr. 17: 2). Korunované postavy Panny Márie súvisia zrejme so zvyšujúcou sa religiozitou v období baroka. *B. Přibil* (*1931*, 5, pozn. 6) uvádza, že v roku 1640 Alexander Sforza Pallavici zaviedol rítus korunovania mariánskych obrazov a sôch. Na Slovensku sa často vyskytujú tieto medailóny so zobrazením Panny Márie. Mali pomáhať pri pôrodoch, chorobách, pri prekonávaní ťažkých životných prekážok, preto ich často nosili najmä ženy (*Hunka 2001*, 237).

Na základe analógií sa podobne ako väčšina bádateľov tiež prikláňame k názoru, že medailóny vyrážané do tenkého plechu oválneho a oktogonálneho tvaru, kde sú postavy pomerne značne schematizované (napr. benediktínske), možno datovať do 17. až do prvej polovice 18. stor. Svedčí o tom aj spôsob ich zavesenia prederavením medailónu alebo pripnutím na tenký pohyblivý krúžok. Liate medailóny sa začali vyrábať pravdepodobne od prvej štvrtiny alebo od polovice 18. stor. (*Hunka 2001*, 237).

Ojedinelým exemplárom z devínskeho kostolného cintorína je veľmi poškodený medailón, ktorého averz je úplne zničený. Na reverze je stvárnený zmŕtvychvstalý Kristus so svätožiarou okolo hlavy a po oboch stranách s dvojicami vojakov. V porovnaní s ostatnými nálezmi je evidentné, že tento medailón patril k inventáru najmladších hrobov kostolného cintorína na Devíne, teda asi z druhej polovice 18. stor.

Osobné relikviáre

Včasné kresťanstvo spočiatku nepoznalo uctievanie relikvií. Po prvýkrát sa o relikvii dozvedáme v súvislosti s martýrom Polykarpom zo Smyrny (zomrel roku 156), ktorého kosti sa považovali za vzácnejšie ako drahokamy a zlato. Preto ich zozbierali a uschovali. To bol počiatok kresťanského uctievania relikvií. V západnej cirkvi toto uctievanie ako prvý zaviedol milánsky biskup Ambrosios (zomrel roku 397), ktorý dal 17. júna 386 exhumovať hroby martýrov Gervasia a Protasia a ich kosti dal preniesť na oltár do kostola. Odvolával sa na tajné zjavenie, chcel vytvoriť nebesko-pozemskú analógiu pobytu duší, ktoré sú pod „nebeským oltárom", preto majú ich zemské pozostatky tiel odpočívať pod pozemským oltárom. Prenos na oltár sa stal zvláštnym aktom a zodpovedal stredovekej kanonizácii, pápežskému vyhláseniu za svätého. Oltáre viac neostávali bez relikvií. Napriek týmto skutočnostiam sa predsa v Ríme uchovala predkresťanská zásada, že hroby sa nemôžu otvárať a nebožtíci, resp. ich ostatky, prenášať. Aby sa však predsa len nebesko-pozemská analógia rešpektovala, Gregor Veľký (zomrel roku 604) dal chór Svätopeterského chrámu tak zvýšiť, že hlavný oltár sa ocitol priamo nad hrobom sv. Petra (*Angenendt 2001*, 349).

Od 8. stor. sa relikvie vkladali do schránok reprezentujúcich výzor a silu svätého. Včasné relikviáre mali často tvar malých domov, sarkofágov alebo kostolov, zdobených scénami zo života svätých. Od 9. stor. mávali relikviáre aj tvar busty z dreva alebo kovu. Boli v nich uložené ostatky svätého. Neskôr mali relikviáre tvar častí tela. Boli to kosti z ramena, ruky, nohy a iné. Niekedy bol na relikviári malý otvor, do ktorého sa vložil horský kryštáľ, cez ktorý mohli veriaci vidieť vloženú relikviu (*Geary 2001*, 346).

Počas reformácie bol kult relikvií napadnutý a vystavený na posmech. Hroby svätých boli zničené a relikviáre roztavené. Katolícki reformátori sa usilovali tieto praktiky zmierniť tým, že nahradili uctievanie relikvií uctievaním hostie, svätých obrazov zázračných sôch a podobne. Je potrebné poznamenať, že napriek spomenutým skutočnostiam sa v katolíckom cirkevnom živote relikvie aj hroby svätcov naďalej uctievali, čo trvá až dodnes. Najdôležitejšie relikvie sú uložené v kostoloch (*Geary 2001*, 346).

Osobné relikviáre sa často snažili získať aj laici. Patrili k najuctievanejším devocionáliám na vyprosenie príhovoru za osobnú ochranu. K typovému rozlíšeniu relikviárov prišlo v období baroka. Osobné relikviáre majú väčšinou tvar drobných schránok. Boli vyrobené zo striebra, mosadze, niekedy aj zo zlata, nachádzali sa v nich ostatky svätých alebo časť odevu či pôdy z miest pobytov Panny Márie a svätcov, rastlinky z týchto miest atď. Súčasťou osobných relikviárov zvykli byť aj drobné reprodukcie pútnických obrazov Ježiša Krista, Panny Márie alebo svätcov, ktoré mali sprostredkovať ich prítomnosť. Ostatky alebo drobné obrázky bývali orámované aplikáciami z kovových nití alebo textílií. Osobné relikviáre mohli mať aj podobu z oboch strán zaskleného medailónu, väčšinou s drobnou

[10] Analogické nálezy pozri: *Hunka 2001*, 241, obr. 5; Košice-Krásna (*Polla 1986*, tab. XXVI: 4); Znojmo-Hradiště (*Dostál 1968*, 52 n., tab. XI: 12).

[11] Analogické nálezy pozri: *Hunka 2001*, 240, obr. 3; Znojmo-Hradiště (*Dostál 1968*, 52 n.); Graz, Klostermarienberg (*Farka 2000*, 306).

[12] Podobné zobrazenie sa nachádza aj na medailóne z Trenčianskeho hradu (*Nešporová 1994*, 133, obr. 1: 2).

maľbou v strede, s ostatkami umiestnenými dookola a s aplikáciami z kovových nití. Poznáme niekoľko foriem osobných relikviárov podľa spôsobu nosenia. Predovšetkým pektorálne relikviáre nosené na hrudi a monílie nosené ako spony alebo prívesky na odeve (*Fialová 1993*, 11).

Na kostolnom cintoríne v Devíne sa našli štyri osobné relikviáre (obr. 13: 1-4). Tri z nich sú sklenené, jeden bronzový. Sklenený má slzovitý tvar (obr. 13: 3) s vypuklinou v strede, okraje sklíčka sú olámané, obruba je z tenkého bronzového tordovaného drôtika. Ostatné sú robené inou technikou - dve oválne sklíčka alebo dve bronzové oválne platničky sú spojené kovovou objímkou ukončenou uškom na zavesenie (obr. 13: 1, 2, 4). V jednom z relikviárov sa zachovala textília, na ktorej mohol byť z oboch strán zobrazený niektorý svätý alebo Panna Mária (obr. 13: 4). Vo vnútri ďalšieho relikviára je na papierovej podložke fragment dreva alebo kosti (obr. 13: 2). Je možné, že ide o drevo z Kristovho kríža alebo z rakvy svätca. Posledný relikviár je zaujímavý svojím stvárnením. Namiesto sklíčok boli použité bronzové platničky z tenkého pliešku (obr. 13: 1a). Na jednej strane je reliéf hlavy Krista s tŕňovou korunou (obr. 12; 13: 1a), na druhej zvyšky neidentifikovateľnej tváre (obr. 13: 1b). Nie je vylúčené, že vo vnútri sa nachádzala relikvia.

Kríže a korpusy

Najstaršie dokumenty o kríži, vzťahujúce sa k umučeniu Krista, sú z Ríma z tzv. Domu Gelotiana na Palatíne. Ide o dva sgrafity, ktoré pochádzajú z prvej polovice 3. stor. Sú to karikatúry namierené pravdepodobne proti kresťanom. Ide o najstarší ikonografický dokument o ukrižovaní. V katakombách sa našlo množstvo namaľovaných alebo do mramoru vyrytých krížov. Veľmi často sú tieto kríže spojené s monogramom Ježiša Krista XP. Existuje veľa druhov krížov s veľmi rozdielnymi tvarmi. Mnohé z nich majú často len málo zjavný vzťah ku kresťanským symbolom viery. Nijaká tradícia neurčuje presnú formu znaku kríža, často kríže pozostávajú z dvoch viacramenných presne skrížených čiar. Poznáme kríže vo forme písmena X (*crux decusata*), kríž vo forme písmena T (*crux palibulata*), kríž, ktorého zvislá časť pretína vodorovnú časť a prevyšuje ju (*crux capitata*), kríž, v ktorom sa rovnomerne zvislá a vodorovná čiara pretínajú v strede (*crux quadrata*), egyptský kríž v tvare písmena T, s držadlom v hornej časti (*crux ansata*) a ďalšie. Nápisy, ktoré sprevádzajú tieto znaky, svedčia o tom, že ide o kresťanské symboly. Niekedy sú tieto symboly utajené, určené len pre zasvätencov. Po vydaní Milánskeho ediktu v roku 313 cisárom Konštantínom Veľkým, kedy kresťanstvo bolo zrovnoprávnené s ostatnými náboženstvami, trvalo ešte pár storočí, kým sa začali v apsidách kostolov a inde objavovať realistické scény ukrižovania Ježiša Krista a kým sa začali kríže objavovať v kostoloch. Najprv bolo potrebné odňať z kríža potupu, čo učinil cisár Konštantín svojím nariadením, že nikto viac nesmie byť ukrižovaný. Najstaršia zmienka o tzv. procesiálnom kríži pochádza z čias Karola Veľkého. V 10. stor. cirkevná autorita nariadila, aby bol každý oltár označený krížom (*Slovenské hlasy 2005*, 13-15).

Kríže sa zhotovovali z mnohých materiálov (drevo, zlato, striebro, slonovina), boli rôzne zdobené (drahokamami, emailom, intarziou a pod.), boli rôznorodé tiež tvarom a veľkosťou. Tvar kríža mali často aj relikviáre. Realistické znázornenie ukrižovaného Spasiteľa sa objavilo až v talianskej renesancii a potom sa rozšírilo po celom kresťanskom svete. Telo ukrižovaného Ježiša je obnažené, na tvári vidno bolesť a utrpenie (*Slovenské hlasy 2005*, 13-15).

Ramená devínskych krížikov (7 ks) sú ukončené trojlístkom, tvarovo sú takmer rovnaké. Sú opatrené korpusom Ježiša (obr. 13: 5-9)[13], iba v jednom prípade je Ježišovo telo vyryté do kovového kríža (obr. 13: 10a). Či boli krížiky súčasťou ruženca, alebo príveskami nosenými na krku, nie je možné zodpovedne určiť. Žiaľ, nemáme presnú lokalizáciu nálezu v súvislosti s kostrou nebožtíka. Vieme iba to, že tri krížiky sa našli v hrobe (obr. 13: 6-8), ďalšie tri sú zo zásypu hrobu (obr. 13: 5, 10, 11). Mohli patriť skôr pochovaným a do zásypu sa dostali pri kopaní nového hrobu. Na základe porovnávania devínskych krížikov s viacerými analógiami sa prikláňame k názoru, že boli súčasťou ruženca.[14] Pre úplnosť nálezov z tejto lokality uvádzame ešte dva kríže. Prvý, pochádzajúci zo zberu, je tvarovo úplne odlišný od ostatných - je masívny, vyhotovený z bronzu, s trojlístkovite ukončenými ramenami, každý lístok je perforovaný (obr. 13: 11). Druhý (obr. 14: 1) bol nájdený v krypte kostola medzi rozpadnutými rakvami. Rám kríža je liaty, bronzový, s tordovaným uškom, vyplnený drevom. Pod závesným uškom je vyrytý nápis IHS (*Jesus Hominum Salvator*; obr. 14: 1b; 15)[15]. Domnievame sa, že jeho veľkosť, tvar a výnimočná kompozícia dovoľujú

[13] Podobné krížiky sa našli na novovekom pohrebisku v Znojme-Hradišti (*Dostál 1968*, tab. XI:10), v obci Maniowy v Poľsku (*Chudzińska 1998*, 157, 158, tab. X; XI) a v Rakúsku v Klostermarienbergu (*Farka 2000*, 296-302, obr. 28: 10, 24, 25,27, 29a, 30b).

[14] Tak ako to bolo na pohrebisku v Košiciach-Krásnej (*Polla 1986*, 196, tab. XVI: 6), ako aj pri nálezoch z Rakúska (*Farka 2000*, 299 n.).

[15] Podobný krížik pochádza z minoritského kláštora z Tullnu v Rakúsku (*Farka 2000*, 296, 297, obr. 28: 12a) a z novovekého pohrebiska v Znojme-Hradišti (*Dostál 1968*, tab. XII: 1).

predpoklad, že kríž by mohol patriť snáď aj cirkevnému hodnostárovi. Podarilo sa nám nájsť záznam, že 5. novembra 1720 bol Czár Franciscus menovaný za devínskeho farára. Po 32 rokoch služby 2. júna 1752 zomrel v Devíne a 5. júna ho pochovali v krypte farského kostola (*Némethy 1894*, 536). Tento záznam je veľmi dôležitý a je doteraz ojedinelý. Je len na škodu veci, že pri rôznych úpravách a zmenách sa rakvy premiestňovali, čím sa poškodili a mnohé devocionálie z rakiev vypadli. Našli sa už len v sekundárnej polohe. Snáď pri pôvodnom uložení by sme mohli podľa zvyškov odevu a sprievodného materiálu identifikovať spomínaného cirkevného hodnostára, ale už sa nenašiel žiadny podrobnejší záznam. Preto i v tomto prípade sa pohybujeme iba v rovine úvah a dohadov.

Ku krížom z Devína patria i dva samostatné liate kovové korpusy ukrižovaného Ježiša Krista[16], ktoré mohli byť súčasťou drevenej rakvy, kde sa zvyknú ešte aj dnes na veko pripevňovať. Jeden pochádza z hrobu 99 (sonda 155; obr. 13: 12), druhý sa našiel v krypte (obr. 14: 2; 16). Tvarovo i rozmermi sú približne rovnaké.

Ružence

Sú najobľúbenejšou formou pobožnosti a slúžia ako pomôcka k cyklu modlitieb, rozjímaniu o tajomstvách vtelenia, utrpenia a zmŕtvychvstania Krista a úcte k Panne Márii. Pôvod ruženca je spojený s menom sv. Dominika. Podľa legendy sa mu zjavila Panna Mária, podala mu ruženec a odporučila ďalej šíriť tento spôsob modlitby (*Fialová 1993*, 10). Ruženec sa postupne vyvinul z rôznych typov modlitebných šnúr, ktorých konce neboli spojené do venca (*Ritz 1962*, 9, 16, 21, 22, 30-32).

Pred 14. stor. predpisy mníšskych rádov vyžadovali pravidelné modlenie často i stoviek Otčenášov, ako to bolo napríklad u cisterciánov v 12. stor. (*Ritz 1962*, 8; *Bláha 1993*, 47). V neskorom stredoveku je ešte zvyčajná početnosť rôznych foriem ružencov ako uzavretých či otvorených šnúrok so zrnkami (10-150 zrniek) rôznej dĺžky. Od 16. stor. bol ruženec rozdelený vždy na 10 zrniek s modlitbou Zdravas, s jedným oddeľujúcim zrnkom s modlitbou Otčenáš. Začiatkom 17. stor. dospel ruženec do svojej konečnej formy - päťkrát desať zrniečok s modlitbou Zdravas, oddelených od seba jedným zrnkom s modlitbou Otčenáš. Oddeľujúce zrnká zvyknú byť väčšie alebo farebne odlíšené. Ruženec so spomínanými desiatkami je uzavretý, spájaný kovovými očkami tvoriacimi retiazku, na ktorú sa pripája závesným ukončením. Na kovovej retiazke je krížik s modlitbou Vyznania viery, za ním nasleduje niekoľko spojených kovových očiek, malé zrniečko s modlitbou Otčenáš, kovová retiazka, tri zrniečka (viera, nádej, láska) s modlitbou Zdravas, ďalšia kovová retiazka a jedno zrnko. V 16. a 17. stor. sa okrem kríža na ruženci nachádzali aj rôzne medailóniky. V 18. stor. je už typickým ukončením ruženca krížik (*Farka 2000*, 292).

Už v 13. stor. ružence vyrábali remeselníci združení v špeciálnych cechoch. Zrniečka ružencov sa najskôr vyrábali z dreva, perlete a z kosti, v 18. stor. predovšetkým zo skla (*Oexle 1985*, 57 n.).

Na devínskom cintoríne sa našli iba časti ružencov v hroboch 47, 54-56, 76 (obr. 14: 3, 5-7; 17: 1, 4), ďalšie sa získali zberom v sondách 144 a 146 (obr. 14: 4; 17: 2) medzi jednotlivými hrobmi. Na výrobu zrniek bolo použité drevo, kosť a sklo. Kostené a drevené zrnká z ružencov sú guľaté alebo súdkovité. Zrnká vyrobené zo skla alebo sklenenej pasty majú rozličný tvar (každé má tvar iný). Prvý z ružencov (obr. 17: 1) pozostáva z 58 bielych priehľadných zrniečok, z jedného modrého zrnka nepravidelného tvaru so zbrúsenými plôškami a jednotlivé desiatky sú od seba oddelené modrým zrnkom s malinovými nálepmi (5 ks). Pôvodne sme určili tento nález ako náhrdelník, zrniečka však autor výskumu I. Keller navliekol na silonovú niť ako ruženec. Dá sa predpokladať, že to urobil hneď po jeho nájdení. Žiaľ, nevieme, kde sa sklenené koráliky v súvislosti s nebožtíkom nachádzali. Preto úpravu nálezu rešpektujeme a považujeme ho za ruženec. Svedčí o tom aj podobný nález z Klostermarienbergu v Rakúsku (*Farka 2000*, 300, obr. 28: 22). Ďalší zaujímavý fragment ruženca (obr. 17: 2), získaný zo zberu, má dva celé desiatky a jeden neúplný (28 pastóznych zrniek), ktoré sú od seba oddelené 3 zrnkami súdkovitého tvaru. Zrnká sú spojené háčikmi z tenkého drôtu. V úvodnej časti ruženca sa zachovalo jedno zrnko a medailón s výjavmi - na averze je Sedembolestná Panna Mária, na reverze výjav obriezky a obetovania malého Ježiša Simeónom (obr. 18). Simeón drží v náručí Ježiša, po stranách stojí Panna Mária a sv. Jozef, v pozadí je prorokyňa Anna, dcéra Fanuelova z pokolenia Aserovho (*Sväté Písmo 1968*, Lk 21-38). Farba zrniek je hnedá a tyrkysová. Tretí fragment ruženca (obr. 17: 4) má 19 zrniek béžovej, hnedej a tyrkysovej farby. Osemnásť je súdkovitého tvaru, jedno má tvar žaluďa, možno oddeľovalo jednotlivé desiatky od seba.

Ruženec sa dával mŕtvemu do hrobu na jeho poslednú cestu buď okolo krku, alebo sa mu omotal okolo zopnutých rúk. Čo sa týka datovania, všetko nasvedčuje tomu, že tieto ružence patrili k najmladšiemu horizontu pochovávania, t. j. 18. stor.

[16] Fragment podobného korpusu Krista sa našiel v Boleráze (*Ruttkay 1974*, 122, obr. 11: 1a, 1b).

Súčasti odevu

Okrem devocionálií sa v hroboch na devínskom cintoríne našli háčiky, zvyšky výzdoby odevu, drobné koráliky, nášivky, krúžky, pracky z opaskov a kovania. V hrobe 93 boli tri páry háčikov a dva kusy nášiviek. Háčiky sú vyrobené z tenšieho bronzového drôtu (obr. 19: 11). Slúžili na zapnutie niektorej časti odevu.[17] Nášivky sú tiež vyhotovené z tenkého bronzového drôtu, sú esovitého tvaru so zvinutými koncami a ovinuté jemným drôtikom. Miestami sa zachovali aj zvyšky textílie (obr. 19: 4, 5), čo by mohlo svedčiť o tom, že zdobili niektorú časť odevu. Zachovala sa ešte jedna poškodená nášivka z hrobu 76 (obr. 19: 9). Pozostáva z 22 drobných bledomodrých sploštených korálikov navlečených na tenkom bronzovom poškodenom drôtiku. Tak ako v ostatých prípadoch, kedy nepoznáme presnú lokalizáciu nálezu v súvislosti s nebožtíkom, nie je možné určiť, či bola nášivka súčasťou čelenky, blúzky alebo inej časti odevu. Pre úplnosť je potrebné spomenúť ešte nález (sonda 163, zber) háčika. Je podstatne masívnejší, s tordovaným telom, vyrobený je zo silnejšieho bronzového drôtu (obr. 19: 10; tab. XII: 2).

V hrobe 47 sa našlo 39 kusov korálikov, z nich 34 kusov je malých sploštených (28 bledomodrej a 6 tmavomodrej farby) a ďalších 5 kusov je väčších, súdkovitého tvaru (bielej farby). Všetky sú v strede prevŕtané (obr. 17: 5). Ide zrejme o náhrdelník, ktorý sa nezachoval celý.

V hrobe 99 (v sonde 155) sa našli štyri kovania - medené kovanie v tvare lebky so skríženými hnátmi, vzadu opatrené tŕňom (obr. 19: 1), medené drobné krúžkové držadlo (obr. 19: 2), bronzové kovanie hranolovitého tvaru na okraji s výrezom (obr. 19: 3) a tepané medené kovanie kotúčovitého tvaru - aureola (obr. 19: 8). Zo sondy 143 pochádza z hrobu 54 drobné medené krúžkové kovanie plocho roztepané, opatrené dvomi protiľahlými otvormi, ktoré mohlo byť súčasťou odevu (obr. 19: 6).

K súčastiam odevu patria aj pracky z opaskov. Z devínskeho cintorína pochádzajú štyri takétoho pracky - tri sú železné (obr. 19: 12-14), jedna je bronzová (obr. 19: 15). Dve železné pracky boli v zásypoch, tretia je z hrobu 85 (vo výkope pre drenáž). Bronzová pracka pochádza z hrobu 73, zo sondy 141. Železné pracky majú kruhový rám, tŕň je napojený očkom na ramienko. Zrejme patrili k porušeným hrobom v sonde 148.[18] Bronzová pracka má tiež kruhový rám, tŕň však chýba.[19] Je pravdepodobné, že všetky štyri pracky pochádzajú zo staršieho horizontu pochovávania.

V zásype pri hrobe 100 sa našli dve železné podkovičky z obuvi (tab. XII: 4, 5). Ide o roztepané pásiky železa, zahnuté približne do písmena U. V miestach, kde sa pripevňovali klincami alebo nitmi na obuv, sú mierne rozšírené. Mohli mať i platničky slúžiace na pevnejšie prichytenie podkovičiek na obuv. Podobné podkovičky sa našli na novovekom cintoríne v Krásnej (*Polla 1986*, 196), v Smoleniciach (*Dušeková 1980*, 439-441), v Turčianskom Sv. Martine, v Dolnom Poltári (*Hrubec 1971*, obr. 3: 9) a pod.

Amulety

Názov amulet pochádza z latinského termínu *amoliri* (odvrátiť, zahnať). *Amuletum* po prvýkrát spomína Varrus ako označenie pre všetky veci odvracajúce zlo či choroby. Toto označenie sa však rozšírilo až koncom 17. a začiatkom 18. stor. Na konci stredoveku prichádza k veľkému rozšíreniu amuletov. Prispela k tomu i pretrvávajúca neistota ľudí, strach, morové epidémie a tiež začínajúca fascinácia antikou. Preberali sa rôzne náuky o prírodných vedách, dovtedy dostupné iba úzkemu okruhu vzdelancov (*Daxelmüller 1980*, 564, 565, heslo amulet).

V roku 1710 Martinus Fredericus Blumer v diele „História amuletov" označuje za amulet všetko, čo si ľudia zavesia na krk alebo na inú časť tela, čo nosia na šatách, čo vystavia na nejakom určitom mieste, aby zamedzili chorobe, odohnali ju, aby posilnili svoje vlastnosti. V užšom zmysle je amulet chápaný ako nejaký predmet, ktorý má vďaka pôsobeniu nadprirodzených síl neobyčajné účinky (*Hansmann/Kiss-Rettenbeck 1966*, 7-16).

Amulety v ranom stredoveku boli zahrnuté pod pojem *maleficio* (*male factum* - zle robiť, škodiť). Napriek zákazu cirkvi ich ľudia nosili a verili, že majú ochrannú silu. *Miraculum* (zázrak) konal svätec, zatiaľ čo malefícium bol skutkom šamana, kúzelníka, diabla a nečistej sily (*Gurevič 1996*, 156, 157). Obe, modlitba aj zariekanie boli prosbou o ochranu a pomoc. Zariekanie sa však obracalo ku kúzelníkom, zatiaľ čo modlitby na svätcov, príhovorcov u Boha (*Spunar 1999*, 96). Rozpor bol tiež medzi relikviami a amuletmi. Relikvie cirkev odporúčala, amulety však zakazo-

[17] Podobných háčikov sa našlo množstvo na rôznych novovekých cintorínoch, napr. Znojmo-Hradiště (*Dostál 1968*, tab. XV: 5, 6, 8, 13), Košice-Krásna - bližšie k súčastiam odevu (*Kovačevičová 1969*, 423-444) a Smolenice (*Dušeková 1980*, 436).

[18] Podobné pracky pochádzajú zo zaniknutej dediny Dolný Poltár (*Hrubec 1971*, obr. 3: 2) a z hradu Devín (*Kraskovská 1968*, obr. 3: 4, 6, 8; *Plachá/Hlavicová 1987*, tab. 56 - hroby 68/83, 74/83, 139/85).

[19] Podobná pracka pochádza z hradu Devín z hrobu 202/87 (*Plachá/Hlavicová/Keller 1990*, F82).

vala, lebo boli kúzelné a magické. Prostredníctvom relikvií sa svätci prihovárali za ľudí u Boha, relikvie ich teda liečili a ochraňovali. Keď relikvie sklamali, ľudia sa obracali k starému, osvedčenému amuletu. V 12.-13. stor. už cirkev tak horlivo nezakazovala amulety, miešali sa s veľkým množstvom rôznych primárnych i sekundárnych relikvií, od ktorých sa nelíšili ani tvarom, ani vlastnosťami.

Od 14. stor. sa začínajú na Slovensku zobrazovať *arma Christi* - nástroje umučenia Krista. Podľa stredovekej interpretácie „*arma*" označujú zbrane, ktorými Kristus porazil diabla (*Gerát 2001*, 57). Ide o širokú škálu predmetov, ktoré mali apotropajnú úlohu a zaháňali démonov. Slúžili na liečenie, chránili pred nepredvídateľnou smrťou (*Kiss-Rettenbeck 1963*, 41, 75).

Podobný tvar (časť tela, ruka, noha) mali aj rôzne votívne predmety. Objavili sa na rozhraní 14.-15. stor., hlavne v 15. stor. (*Kiss-Rettenbeck 1972*, 75 n.). Väčšina votívnych predmetov má prosebný charakter a znázorňuje postihnutú, chorobou napadnutú časť tela (ruky, nohy, oči, tvár, ale aj vnútorné orgány - pľúca, srdce atď.). Ako votívne dary sa dávali aj figúrky detí. Obetovali ich ženy, ktoré sa chceli stať matkami alebo si chceli zaistiť šťastný pôrod a zdravé dieťa. Votívne dary zahŕňali aj hospodárske zvieratá. Zvykom bolo prinášať aj voskové alebo kovové figúrky zvierat, podkovy, reťaze, najmä pri epidémiách dobytka. Okrem toho existovali ešte votívne dary *ex voto* - prinášali sa po vykonaní určitého sľubu alebo ako pokánie za hriech (hriešnik pri vykonaní púte daroval votívny dar *ex voto*). Votívne dary sa vyrábali z rôznych materiálov. Rozšírené boli najmä votívne predmety z dreva, z trávy, z kostí, z hliny, upečené z cesta a neskôr, od 19. stor., z vosku. Bežné votívne dary, predovšetkým z vosku alebo kovu, si bolo možné kúpiť priamo na pútiach. Predstavujú ľudské orgány (oči, ruky, nohy...), figúrky nemluvniat a postavy modliacich sa a prosiacich žien (*Zajícová 1996*, 140, 141).

Tak ako u niektorých amuletov, ich moc sa skrýva v princípe *pars pro toto*, keď napodobenina zastupuje celok. Votívnu končatinu, ktorá sa mala uzdraviť, ľudia zavesili na kostol alebo na oltár. Neskôr ju mohli nosiť ako osvedčený amulet (*Zajícová 1997*, 112-114).

Amulet teda predstavuje predmet z organického alebo anorganického materiálu, spravidla uložený alebo zavesený na tele. Jeho úlohou je odvrátiť všetko nešťastie od nositeľa, chrániť ho pred chorobami, útokom zlých bytostí, démonov a ľudí, prepožičať mu silu a blaho. Na miesto, kde spočíva, pôsobí nadprirodzenou silou a zaháňa všetko zlé. Môže byť zavesený na šatách a nosený pre ochranu, vystavený v dome, ale tiež môže byť súčasťou pohrebného inventára.

Z kostolného cintorína z Devína, z hrobu 57 zo sondy 144 pochádza päť detailne opracovaných kostených amuletov znázorňujúcich časti ľudského tela - dve chodidlá, pravú dlaň s prstami, lebku a srdce. Predstavujú predmety votívneho charakteru, ktoré ich majiteľ mohol neskôr použiť ako amulet. Všetky predmety boli prevŕtané, čo umožňovalo ich zavesenie na šnúrku (obr. 17: 3).

Na základe nálezových okolností a výskytu častí ruženca - ramena kosteného krížika a kosteného zrnka so zbrusovanými plôškami - zaraďujeme tieto amulety do 17. stor.[20]

Mince

K ďalšej skupine hrobového inventára patrili mince. Tieto sa na cintoríne v Devíne našli, podobne ako na iných stredovekých a novovekých cintorínoch, jednak v jednotlivých hroboch, jednak mimo nich. Predstavujú dôležitý datovací prostriedok, i keď nie absolútny, ale iste určujú *terminus post quem*. Celkovo sa na cintoríne v Devíne našlo 17 kusov mincí, z toho 9 v hroboch a 8 v zásypoch sond.

Obr. 20. Bratislava-Devín. Averz a reverz zlatého dukáta Žigmunda Luxemburského (1387-1437), s monogramom komorného grófa F. Bernardiho. Foto: A. Fiala.

K najstarším minciam na cintoríne patria dva viedenské fenigy (sonda 94/1971 - hrob 2 a sonda 144/1973) a mníchovský fenig (sonda 144/1973), datované do druhej polovice 13. stor. Potvrdzovalo by to začiatok pochovávania v okolí Kostola sv. Kríža, pretože na juhovýchodnom návrší centrálneho devínskeho hradiska sa pochovávanie ukončilo zhruba koncom 13. stor. Potom sa pravdepodobne pochovávalo len v obci pri Kostole sv. Kríža.

[20] Podobný ruženec sa našiel v Kleinmariazelli v hrobe 16/1 (*Farka 2000*, 297, 298, obr. 28: 15).

Pozoruhodným nálezom bol zlatý dukát Žigmunda Luxemburského, s monogramom komorného grófa F. Bernardiho, pravdepodobne vyrazený v rokoch 1387-1401, nájdený v hrobe 39 v sonde 135/1972 (obr. 20). Ďalšia minca sa našla v sonde 161/1974, situovanej pri severozápadnom nároží kostolného múra. Bol to strieborný polfenig Fridricha V. (III.) (1432-1452), so štvorrazom.

Strieborný fenig Fridricha Pekného ako kráľa (1314-1330), so štvorrazom, sa našiel v priekope v hĺbke 270 cm. Priekopa pôvodne chránila kostol s cintorínom a predpokladáme, že bola vybudovaná v 14. stor. Vtedy sa už v listine označuje Devín ako mestečko (*oppidum*). To bolo okolo roku 1389, kedy kráľ Žigmund dal Devín do zálohu Rakúšanovi Ladislavovi Heringovi. O rok na to kráľ prikázal mestečko opevniť a zveľadiť (*Sedlák 1978*, 171). Je pravdepodobné, že vtedy bola vykopaná i priekopa, ktorá chránila kostol aj s cintorínom.

Ďalšie nájdené mince potvrdzujú kontinuálne pochovávanie až do 18. stor. Najmladšie pochádzajú zo sondy 121/1972 z hrobu 36. Ide o štyri mince - fragment strieborného grajciara Leopolda I. (1657-1705), razba z r. 1665, Rakúsko (Korutánsko); fragment strieborného haliera Karola III. (1711-1746), razba z r. 1712, Rakúsko; fragment strieborného haliera Leopolda I. (1657-1705), Rakúsko; strieborný trojfenig Ferdinanda II. (1619-1637), razba z r. 1624, Rakúsko[21]. V 18. stor. končí pochovávanie v okolí Kostola sv. Kríža. Táto skutočnosť súvisí s vydaním kráľovského nariadenia niekedy okolo roku 1770 o zákaze pochovávania v okolí kostolov. Boli vydané viaceré obežníky, aby všetky cintoríny v mestách i na dedinách, nachádzajúce sa medzi domami a okolo kostolov, boli uzavreté a zrušené. Nové cintoríny sa mali umiestniť mimo mesta alebo dediny a museli byť ohradené (*Faust 1933*, 182, 183). Išlo hlavne o to, aby sa dodržiavali zdravotné predpisy.

Pochovávanie v Devíne po uzavretí cintorína pri farskom kostole pokračovalo na novoutvorenom cintoríne na konci mestečka za západnou mestskou bránou. Popri cintoríne viedla cesta do Devínskej Novej Vsi. Pravdepodobne pri rozšírení alebo úprave komunikácie (žiaľ, nedá sa zistiť, kedy to bolo) museli z plochy cintorína zobrať pozdĺžny pás na rozšírenie cesty. Túto skutočnosť potvrdil záchranný archeologický výskum v rokoch 2001-2002, kedy sa do výkopov pod komunikáciou kládli nové káble a vodovodné potrubie do hĺbky 200 cm. Pri kopaní rýh sa tu našli štyri lebky a ďalšie ľudské kosti, bez sprievodných nálezov. Isté je, že tieto ľudské pozostatky patrili novoutvorenému cintorínu.

V severozápadnej časti sakristie vo farskom Kostole sv. Kríža sa 10. decembra 1970 našiel v hĺbke 20 cm hromadný nález 143 drobných strieborných mincí uložených v súdkovitej nádobe. Obsahoval takmer samé strieborné trojgrajciare (tzv. cisárske groše). Tieto mince, charakterizované arabskou trojkou v ovále (3) na líci pod obrazom panovníka, resp. pod erbom, začali raziť v polovici 16. stor. v Rakúsku, ale aj v nemeckých krajinách, lebo sa nimi platil žold bojujúcim vojskám. Hromadný nález z Devína je typickým nálezom mincí z tridsaťročnej vojny, aké sa vyskytli v Čechách i na Morave. Rozborom tohto mincového nálezu sa ukázalo, že iba niekoľko mincí je zo 16. stor. a že najmladšia bola vyrazená v roku 1620. V komplexe nebola ani jedna uhorská razba. Mince tu boli ukryté najskôr v čase Bethlenovho povstania v rokoch 1619-1622. Nie je vylúčené, že patrili cudzincovi, azda príslušníkovi cisárskeho vojska, ktorý sa zúčastnil na obsadzovaní hradu Devín. Armáde velil generál Buquoy, ktorý počas tridsaťročnej vojny (1618-1648) operoval aj na území Čiech a Moravy a roku 1621 dostal rozkaz dobyť Bratislavu a Devín (hrad Devín dobyli 28. 1. 1621). Nález mincí nie je pozoruhodný tým, že mince sú vzácne, ale tým, že nález je kompletný i s nádobkou, v ktorej boli uložené, a že môžeme s istotou určiť čas, kedy bol poklad zakopaný (*Fundárek 1976*, 275-285; *Fundárek/Keller 1974*, 203-205).

Súpis mincí z kostolného cintorína v Devíne

1. Viedenský fenig (dnes stratený) - hrob 2, sonda 94, 1971.
2. Denár z roku 1616, Uhorsko, Matej II. (1608-1619) - hrob 12, sonda 71/1, 1971.
3. Zlomok, bez letopočtu - hrob 12, sonda 71/1, 1971.
4. Grajciar, fragment, striebro, Rakúsko (Korutánsko), Leopold I. (1657-1705), razba z r. 1665 - hrob 36, sonda 121, 1972.
5. Halier, fragment, Rakúsko, Karol III. (1711-1746), razba z r. 1712 - hrob 36, sonda 121, 1972.
6. Halier, fragment, striebro, Rakúsko, Leopold I. (1657-1705) - hrob 36, sonda 121, 1972.
7. Trojfenig, striebro, Rakúsko, Ferdinand II. (1619-1637), razba z r. 1624 - hrob 36, sonda 121, 1972.
8. Dukát, zlato, Uhorsko, Žigmund Luxemburský (1387-1437), s monogramom komorného grófa F. Bernardiho, razba pravdepodobne z r. 1384-1401 - hrob 39, sonda 135, 1972.
9. Denár, Uhorsko, Leopold I. (1657-1705), razba z r. 1693, Kremnica - hrob 104, sonda 163, 1974.
10. Denár bez vročenia, Uhorsko, Ferdinand III., (1637-1657) - sonda 141, 1972-1974.
11. Denár, striebro, Uhorsko, Ferdinand III. (1637-1657) - sonda 141, 1972-1974.
12. Denár, striebro, Uhorsko, Rudolf I. (1576-1608), razba z r. 1578, dobové falzum - sonda 141, 1972-1974.
13. Viedenský fenig (1253-1294) - sonda 144, 1974.
14. Mníchovský fenig, Bavorsko, Ľudovít II. (1253-1294) - sonda 144, 1974.

[21] Za určenie mincí z kostolného cintorína v Devíne ďakujeme A. Fialovi.

15. Denár bez vročenia, Uhorsko, Matej I. (1458-1490), razba z r. 1487-1489 - sonda 155, 1974.
16. Viedenský polfenig so štvorrazom, striebro, Rakúsko, Viedeň, Fridrich V. (III.) (1439-1452) - sonda 161, 1974.
17. Fenig so štvorrazom, striebro, Rakúsko, Viedeň, Fridrich Pekný ako kráľ (1314-1330) - sonda VI, 1985.
18. Fenig, striebro, Rakúsko, Viedeň, Leopold VI. (1210-1230) - sonda 125, 1972.

Keramika

Okrem spomínaných nálezov sa na devínskom cintoríne našla aj keramika, ale v prevažnej miere iba vo fragmentoch. Táto keramika nesúvisela bezprostredne s nálezmi v hroboch, ale zrejme sem bola dovezená pri viacerých terénnych úpravách okolia kostola z rôznych častí mestečka. Vieme, že v Devíne boli viaceré hrnčiarske dielne.

Prvé, veľmi skromné písomné pramene zmieňujúce sa o hrnčiaroch pochádzajú z obdobia, keď sa začali združovať v cechoch. V matrike devínskej fary sú záznamy, kde sa hovorí, že v dôsledku trhových možností odbytu výrobkov remeslá na Devíne v rokoch 1565-1720 prosperovali napriek bezprostrednej blízkosti Bratislavy. Veľkú zásluhu na tom mal najmä jeden z majiteľov hradu gróf Andrej Báthory (1535-1566), ktorý od cisára Maximiliána vymohol právo poriadania jarmokov a trhov, kde sa keramika úspešne predávala. Jarmoky boli v Devíne povolené dva razy do roka, a to 8. septembra na sviatok narodenia Panny Márie a 24. apríla na deň sv. Juraja. Týždenné trhy bývali každú nedeľu po bohoslužbách. Toto právo Leopold I. rozšíril a upravil v prospech mestečka (*Janouch 1937*, 377).

Hrnčiarsky cech na Devíne zaujímal osobité miesto. Nevieme, kedy vznikol. Dozvedáme sa o ňom z kanonickej vizitácie z roku 1781 v súvislosti so spievanou cechovou omšou konanou na deň sv. Floriána, patróna hrnčiarov. Na tento cech sa nezachovala okrem výrobkov alebo ich fragmentov žiadna iná pamiatka.

V tridsiatych rokoch sa problematikou hrnčiarstva zaoberal *V. Janouch* (*1937*, 405, 406), ktorý spomína mená posledných štyroch majstrov: Pištelku, Rohricha, Neubauera a Weissa. Štúdiom farských matrík sa V. Janouchovi podarilo zistiť 9 mien hrnčiarskych rodín: Juraj Kapler, *„figulissa“* Magdaléna Berghoferová, Michael Pruner, *„vidua et figulissa“* Margita Helzlová, Ján Glos, Matej Bogner, Andrej Wagner, Jan Bissenbeck, Jan Spangler. Každý z týchto majstrov zamestnával tovarišov a učňov. Podľa domácej tradície majster so svojimi pomocníkmi vyrobil ročne 70-80 tisíc kusov nádob, ktoré sa predávali nielen na domácich trhoch, ale prostredníctvom lodnej dopravy na Dunaji sa dostávali aj na vzdialené trhy. Hlinu na výrobu keramiky majstri dovážali z Rakúska, pretože mala výbornú kvalitu. Devínske hrnčiarstvo zaniklo v roku 1908.

Z plochy cintorína sa zachovali dva hrnce so širokým ústím, krátkym hrdlom, prehnutým okrajom, so zaobleným i rovným dnom. Možno ich zaradiť do 14.-15. stor. (tab. XIII: 1, 2). Ďalšie dve nádoby sú tiež hrncovité, so širokým ústím, rovným dnom, s pásikovým uchom. Vo vnútri sú hnedožlto a tmavohnedo glazované. Patria do obdobia 16.-17. stor. (tab. XIII: 3, 4).

Zvláštnu skupinu keramiky tvoria fragmenty sivých nádob so zaujímavými hrnčiarskymi kolkami (tab. XVI; XVII). Kolkovaná keramika je na juhozápadnom Slovensku, menovite v Bratislave a jej blízkom okolí, veľmi rozšírená. Odborníci delia značky podľa obrazcov na jednoduché (rezané a prstom vtlačené jamky) a zložité (značky robené kolkom, t. j. typáriom). V našom materiáli z devínskeho cintorína boli práve zložité kolky, a to najmä zo 14. stor. Zložité kolky sa začali sporadicky objavovať súbežne s kolkami jednoduchými, no v nasledujúcich storočiach už boli bežné. V prevažnej väčšine sú umiestnené pri koreni uška. Situované boli v štítovom, kruhovom, oválnom alebo štvorcovom poli. Najčastejšie sa vyskytuje motív kríža v rôznych obmenách a kombináciách s inými geometrickými prvkami a rôznymi sekundárnymi znakmi - bodkami, čiarkami, v tvare hviezdy zloženej z dvoch rovnostranných trojuholníkov. Líšia sa zoskupením, veľkosťou, orámovaním a počtom jednotlivých prvkov a ich kombináciami (*Vallašek 1970*, 243-308).

Blízkosť Devína k Bratislave mala rozhodne svoje výhody. V 14.-16. stor. nadobúdalo hrnčiarstvo v Bratislave značný rozmach a prosperitu, zdá sa však, že bratislavskí hrnčiari nestačili kryť domácu spotrebu. Je preto viac ako pravdepodobné, že keramika a ostatné hrnčiarske výrobky sa do Bratislavy dovážali aj z ďalších výrobných centier. Jedným z nich bol určite aj Devín.

ZÁVER

Cieľom nášho príspevku bolo publikovanie výsledkov archeologického výskumu cintorína situovaného v súčasnom Kostole sv. Kríža a jeho okolí v obci Devín (obr. 21). Tento dlhoročný náročný archeologický výskum (1967-1985) viedol I. Keller, pracovník Mestského múzea v Bratislave. V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť niekoľko historických skutočností a zachovaných historických údajov o Devíne.

Strategický význam devínskej oblasti neobyčajne vzrástol v 13. stor. Počas rakúsko-uhorských zápasov o Devínsku bránu a neskôr v dobe čes-

Obr. 21. Bratislava-Devín. Časť kostolného cintorína, sonda 141. Foto: Fotoarchív MMB.

ko-uhorských vojen boli hrad i podhradská osada neraz spustošené (1233, 1271, 1273). Donačná listina, v ktorej Ladislav IV. v roku 1288 vymedzil západnú hranicu darovaného územia, svedčí o tom, že Devín bol majetkom uhorskej koruny. Kráľovským majetkom bol aj v 14. stor., s výnimkou prvých dvoch desaťročí, kedy bol pod rakúskou nadvládou. V roku 1326 sa Devín označuje ako *villa*, ale v roku 1353 sa spomína už ako *civitas*, ktorého ďalší rozvoj podporilo aj kráľovské privilégium Ľudovíta I. Veľkého (1342-1382) z 21. mája 1362. Po roku 1389 dal kráľ Žigmund Devín do zálohu Rakúšanovi Ladislavovi Heringovi. Keďže jeho zaobchádzanie s obyvateľstvom Devína bolo veľmi zlé, vykúpil ho palatín Mikuláš z Gary a podhradské sídlisko v listine sa už označuje ako mestečko (*oppidum*). O rok neskôr ho kráľ prikázal opevniť a zveľadiť. V roku 1420 kráľ Žigmund dal mestečko do dedičného užívania synovi Mikuláša z Gary. V listine sa znova uvádza, že mu dovoľuje mestečko naďalej zveľaďovať a opevniť ho múrom a priekopou podľa vzoru iných miest, teda vystavať murované mesto a nazývať ho „*civitatis*". O rozlohe mestečka ani o jeho topografii nám stredoveké pramene veľa nehovoria. Rozsah osídlenia až do roku 1435 sa nedá presnejšie zistiť, iba predpokladať. Na základe súpisu desiatkov z roku 1435 sa uvádza 262 majiteľov viníc, z toho 22 cudzincov. Ak sa to porovnáva s ostatnými vinohradníckymi lokalitami (Bratislava, Rača, Svätý Jur, Myslenice), možno konštatovať, že po Bratislave mal Devín v celom okolí najpočetnejšie osídlenie. Významným medzníkom v histórii mestečka bol rok 1439. Kráľovná Alžbeta oslobodila všetkých obyvateľov od platenia kráľovského či kráľovninho tridsiatku po celom Uhorsku. Privilégium potvrdil v roku 1453 aj kráľ Ladislav V. krátko nato, ako bol Devín vypálený a spustošený. To bolo maximum, čo mohol Devín v stredoveku ako poddanské mesto dosiahnuť (*Borovský 1984*, 46-51; *Sedlák 1978*, 169). Pulzoval tu rušný život obyvateľstva, ktoré sa živilo vinohradníctvom, rybárstvom a rozličnými druhmi remesiel. V druhej polovici 16. stor. majitelia hradu Báthoryovci mali evidentné zásluhy na zveľadení Devína a na usporiadaní jeho hospodárskych pomerov. Andrej Báthory vymohol 15. decembra 1565 od Maximiliána II. (1563-1576) pre mestečko Devín právo usporadúvať jarmoky a trhy. Jarmoky boli v Devíne povolené dva razy do roka, a to na sviatok narodenia Panny Márie (8. septembra) a na sviatok sv. Juraja (24. apríla). Týždenný trh býval každú nedeľu po bohoslužbách (*Borovský 1984*, 62).

Z archívnych materiálov sa dozvedáme, že v roku 1634 malo mestečko Devín asi 400 obyvateľov (aj s príslušníkmi hradu). Bolo tu vybudovaných 60 domov a bývalo tu veľa Chorvátov. Mestečko malo školu, miestny učiteľ zastával aj funkciu notára. Po viacerých rokoch nepokoja Devínčania znova prežívali pokojnejšie časy.

V roku 1635 získal Devínsky hrad i panstvo Pavol Pálffy. Devínske domínium ostalo v držbe

Obr. 22. Bratislava-Devín. Základy časti obvodového múra kostolného cintorína. Foto: Fotoarchív MMB.

Pálffyovcov až do roku 1935. Vizitácia z roku 1634 uvádza, že v mestečku Devín sú šľachtické kúrie. Jedna z nich patrila rodine Sigrayovcov (na dnešnej Kremeľskej ul. 38).

V rokoch 1678-1683 v protihabsburskom povstaní, ktoré viedol Imrich Thököly, opäť nastalo obdobie nepokojov. Panovník Leopold I. spomína pohnuté časy v roku 1683 a poukazuje na skutočnosť, že Devínčania s nasadením vlastných životov prenášali listy z Bratislavského hradu do vojenského tábora Karola Lotrinského. V mestečku Devín boli v tom roku viaceré domy vypálené a spustošené. Devínčania ostali panovníkovi verní a za to im Leopold I. potvrdil všetky staré privilégiá a slobody a naviac im dovolil čapovať vlastné víno (*Borovský a kol. 1987*, 132).

V 18. stor. geograf a historik Matej Bel navštívil hrad i mestečko Devín. Vo svojom najvýznamnejšom diele o mestečku píše: „Mestečko Devín sa rozkladá na priestranstve medzi hradom a protiľahlým vrchom, ramenom Dunaja a Moravy, akoby na dajakom polostrove. Prízemné domy na jeho okraji sú skromnejšie, okolo námestia honosnejšie. Uprostred mestečka vyniká kostol na návrší. V jeho susedstve je Sigrayovská kúria, dosť zanedbaná. Mešťania, Nemci pomiešaní so Slovákmi, poberajú hlavný dôchodok z viníc a záhrad. Požívajú staré privilégiá. Ročne tu býva päť jarmokov: na januárové a májové kalendy (1. januára a 1. mája), na sviatok sv. Jána Krstiteľa (24. júna), na sv. Vavrinca mučeníka (10. augusta) a na sv. Lukáša evanjelistu (18. októbra), keď sa tu schádza väčší počet ľudí z okolia...“ (*Bel 1736*, 252-258, 270-272).

V daňovom súpise Bratislavskej stolice z roku 1738 sa uvádzajú dvaja devínski kamenárski majstri - Matej Ruirer a Konrád Widerkehr. Roku 1747 zomrel v Devíne kamenársky majster Adam Steinmassler, ktorý sa po vyučení usadil v Bratislave, podieľal sa na sochárskej výzdobe interiéru jezuitského kostola v Bratislave a farského kostola v Pezinku. Z prvej polovice 18. stor. v devínskej matrike zomrelých je zapísané meno kamenárskeho majstra Jána Rumpelmayera. Práve z Devína pochádzala táto početná rodina kamenárov. Toto kamenárske remeslo prechádzalo takmer dve storočia z otca na syna.

Z čias Márie Terézie (1740-1780) uviedli 21. apríla 1768 do platnosti nový urbár. V tom roku mal Devín 173 želiarskych a 91 podželiarskych gazdovstiev. Neboli to však sedliaci, teda gazdovia, čo vlastnili aspoň jeden hektár ornej pôdy, pretože takej pôdy v Devíne nebolo. Okrem niekoľkých lúk a záhrad sa všetka pôda využívala na pestovanie hrozna. Bolo tu 859 vinohradov, ktoré v prevažnej miere patrili Devínčanom.

Mestečko malo roku 1768 dvoch richtárov a osem prísažných. V Devíne bol obecný dom a obecný hostinec na námestí, ktorý zhorel v roku 1752. Obyvatelia potom postavili novú budovu hostinca. V 18. stor. zachvátili mestečko veľké požiare, pri ktorých zhorelo mnoho domov.

Pri domoch mali Devínčania menšie ovocné záhradky. Ďalšie mali pri Dunaji a na Dunajských ostrovoch, ale na tých voda často narobila škody. Vo vinohradoch a v záhradách na okolitých pahorkoch veľké škody robila zasa zver. V druhej polovici 18. stor. bolo v Devíne 278 domov. Obyvatelia sa venovali v prevažnej miere vinohradníctvu a bolo tu 15 remeselníckych dielní. Devín mal rybársky, lodnícky, vinohradnícky, hrnčiarsky a krajčírsky cech. V období vlády Jozefa II. (1780-1790) vznikla v mestečku manufaktúra na výrobu tureckej červenej priadze a bavlny. Bola jediným producentom na území Slovenska, ktorý vyvážal väčšinu svojej výroby do cudziny. Manufaktúra sa tešila aj priazni a podpore cisára Jozefa II. Nemala však dlhé trvanie - zanikla v roku 1791 (*Borovský a kol. 1987*, 136-139).

V tomto stručnom náčrte pomerov a života mestečka Devín sa viackrát objavujú tak účty, ako aj zmienky o starostlivosti o kostol a jeho okolie, o opravách a úpravách tohto objektu. Po dlhej dobe si farský kostol vyžadoval väčšiu opravu v 20. stor. Bolo mu potrebné opäť dať nový, adekvátny vzhľad, aký mu právom patril. V tejto súvislosti sa realizoval aj archeologický výskum. Ten bol o to komplikovanejší, že jeho autor musel prednostne pracovať v tej časti interiéru kostola a na tých miestach v exteriéri, kde si to realizátori pamiatkovej obnovy a stavba vyžadovali.

I. Keller na spomenutých miestach zistil časť ohraničenej plochy farského cintorína, obohnanej kamenným múrom (obr. 22). Náznaky zvyškov ohradového múra smerujú na južnú stranu kostola, ale tam sa múr nezachytil. V tejto časti sú miesta, kde sa výskum nemohol urobiť z rôznych dôvodov. Takže presnú pôvodnú plochu cintorína nepoznáme. Vieme, že z východnej strany kostol a cintorín chránila priekopa hlboká 380 cm. Nie je vylúčené, že priekopa mohla byť vykopaná v čase, keď kráľ Žigmund v roku 1420 povolil opevniť mestečko. Na základe nálezov z hrobov i mimo nich, najmä mincí (fenigov), je možné konštatovať, že sa tu začalo pochovávať koncom 13. stor., kedy sa ukončilo pochovávanie na centrálnom hradisku nad sútokom Dunaja a Moravy. Mestečko cintorín potrebovalo a v tých časoch najprijateľnejším miestom bolo bezprostredné okolie farského kostola.

Ťažko určiť miesto najstaršieho pochovávania z toho dôvodu, že keď sa cintorín zapĺňal, staršie hroby sa vyberali a do toho istého hrobu bol pochovaný nový jedinec, pretože ohradená plocha cintorína nebola veľká (obr. 21). Nálezy najstarších mincí - fenigov z druhej polovice 13. stor. sa koncentrujú na ploche severne od farského kostola, pričom jeden viedenský fenig pochádza priamo z hrobu 2 v sonde 94. Preto predpokladáme, že najstaršie hroby sa sústreďovali práve v tejto severnej časti. Doteraz najmladšie nálezy sú z 18. stor. V tom čase sa končí pochovávanie v okolí farského kostola a presúva sa do nového cintorína na konci mestečka pri Morave, ktorý bol posvätený 22. júna 1779 (*Visitatio 1782*, § V. cintorín).

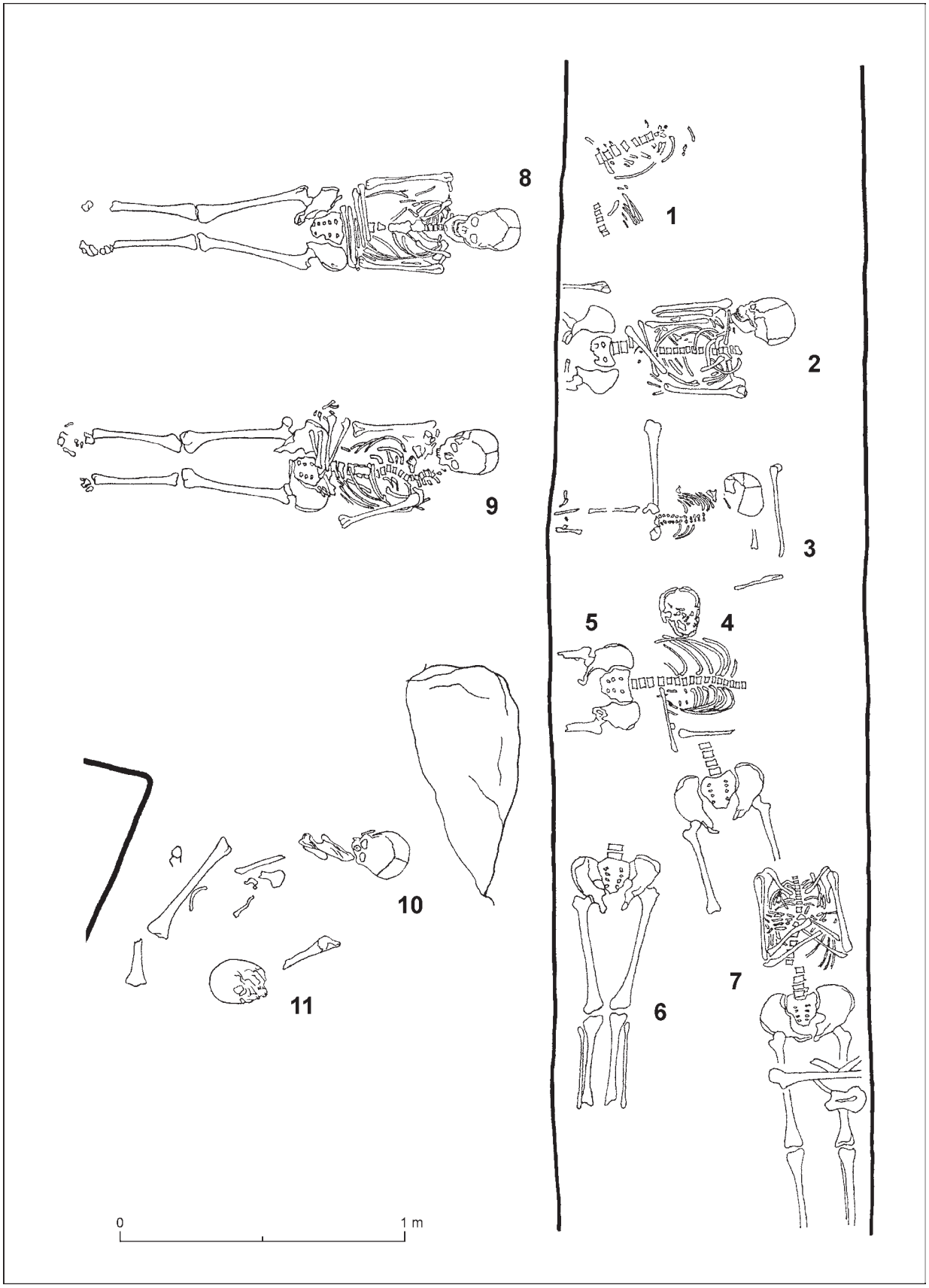

Tab. I. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 1-11.

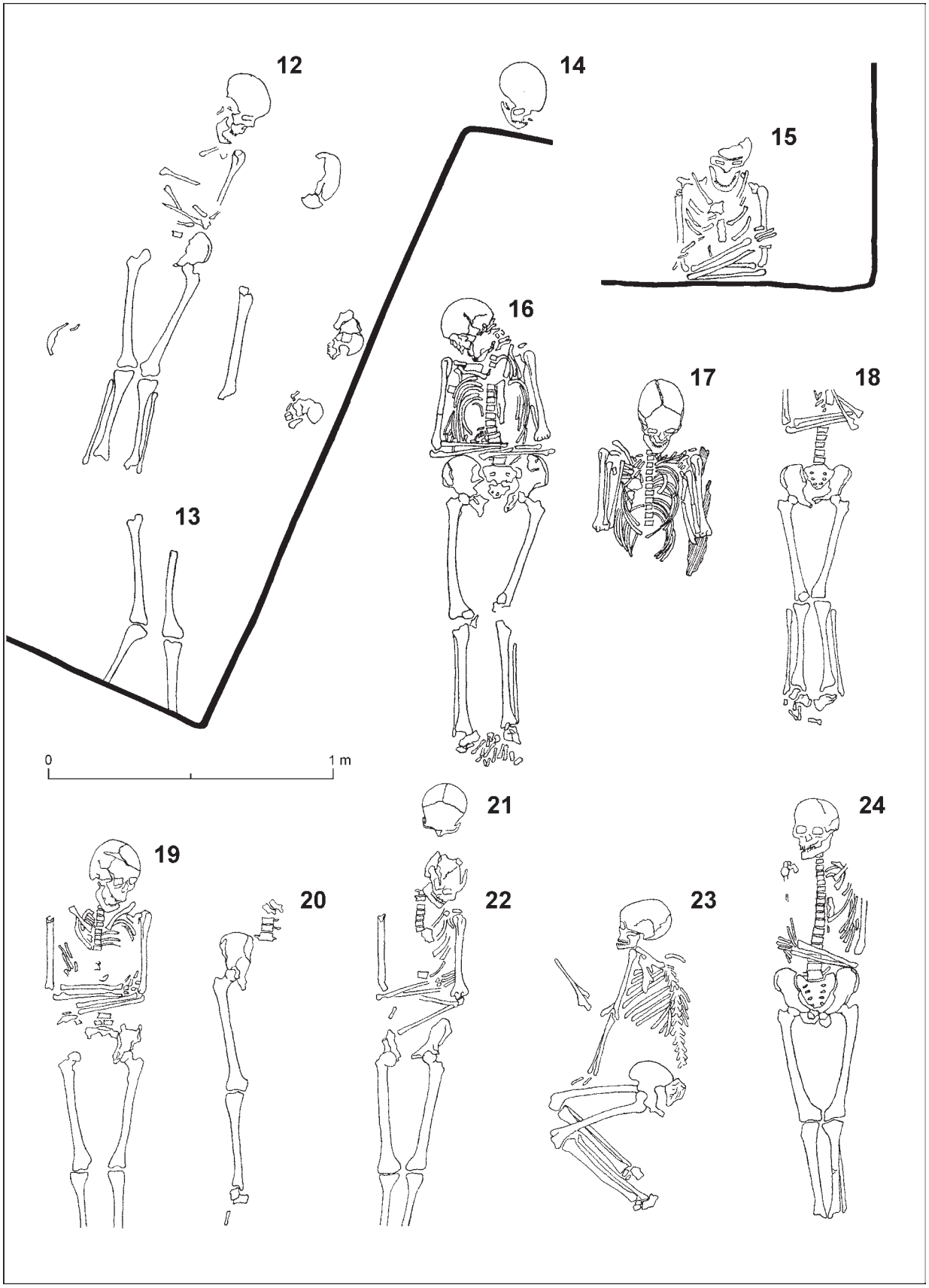

Tab. II. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 12-24.

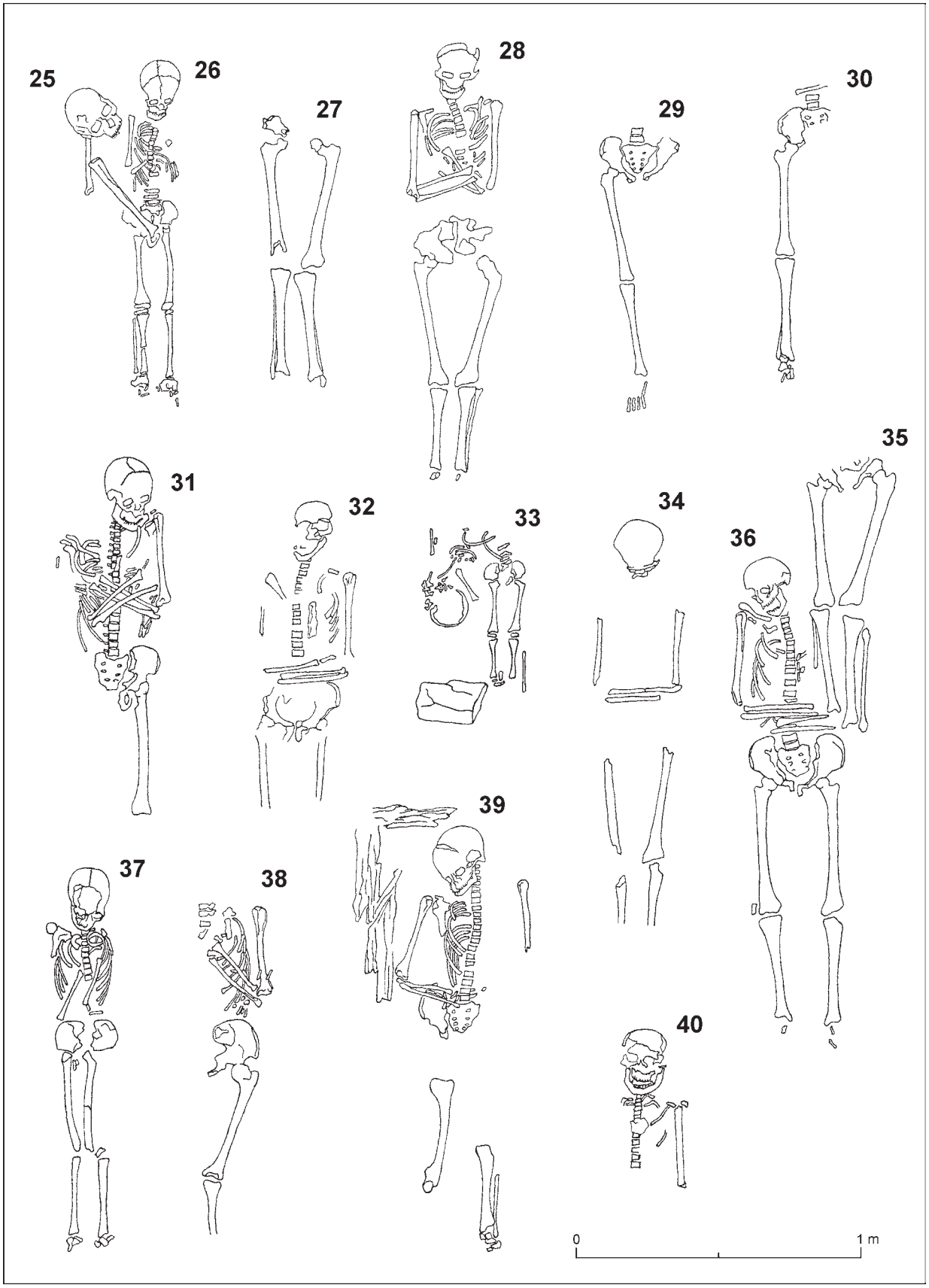

Tab. III. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 25-40.

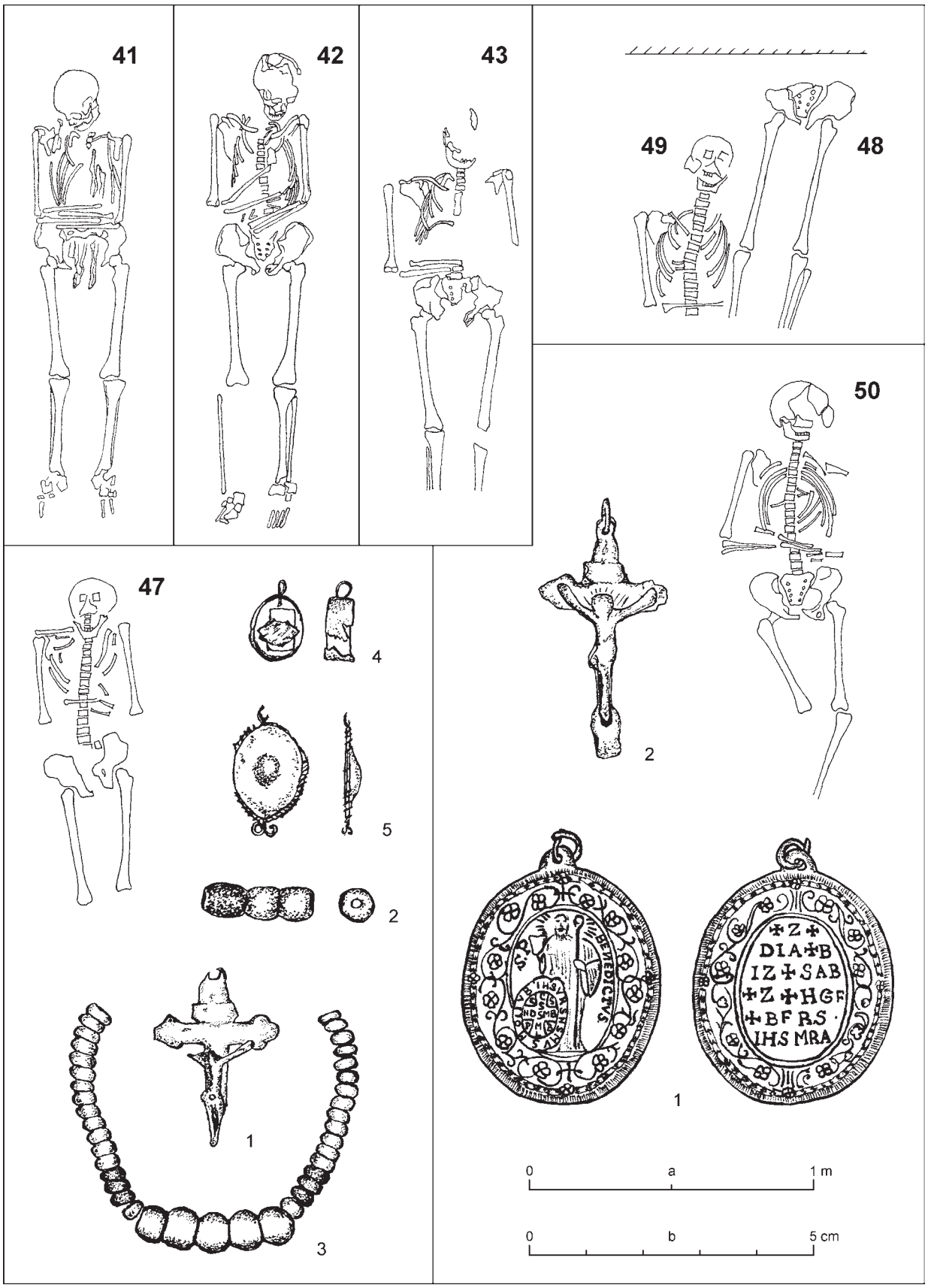

Tab. IV. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 41-43, 47-50. Mierka: a - kostry; b - predmety.

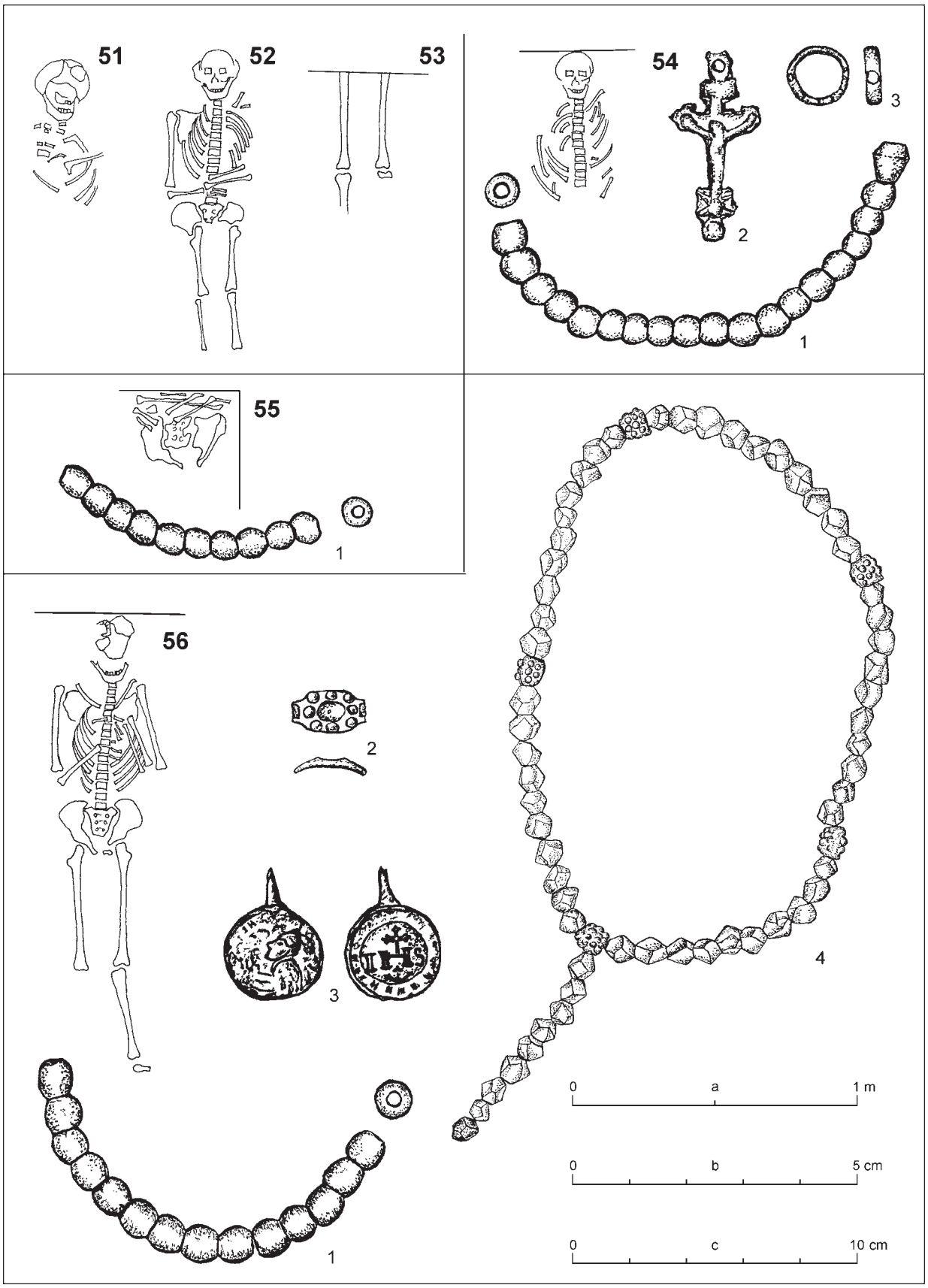

Tab. V. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 51-56. Mierka: a - kostry; b - predmety (okrem mierky c); c - 56: 4.

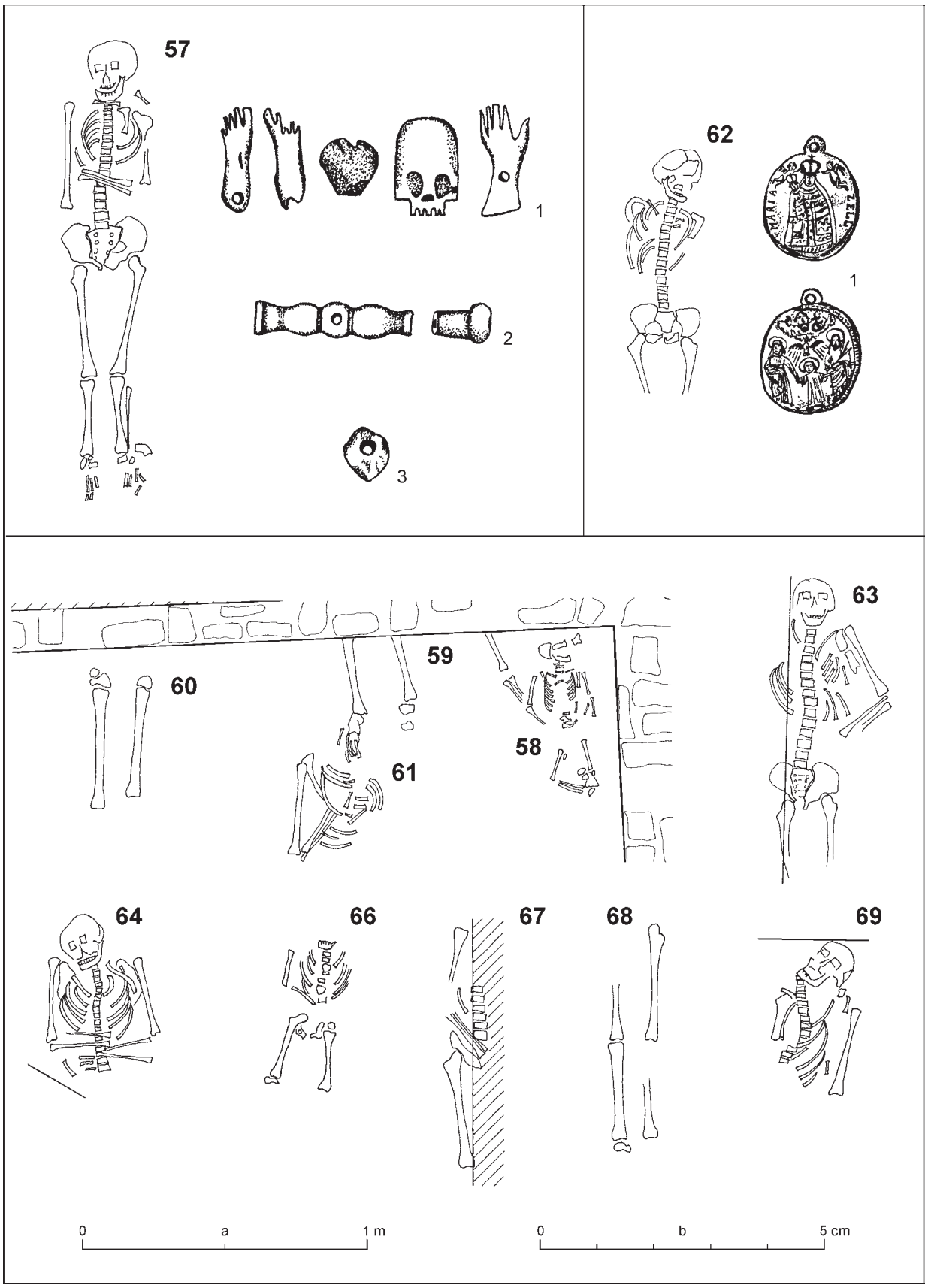

Tab. VI. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 57-64, 66-69. Mierka: a - kostry; b - predmety.

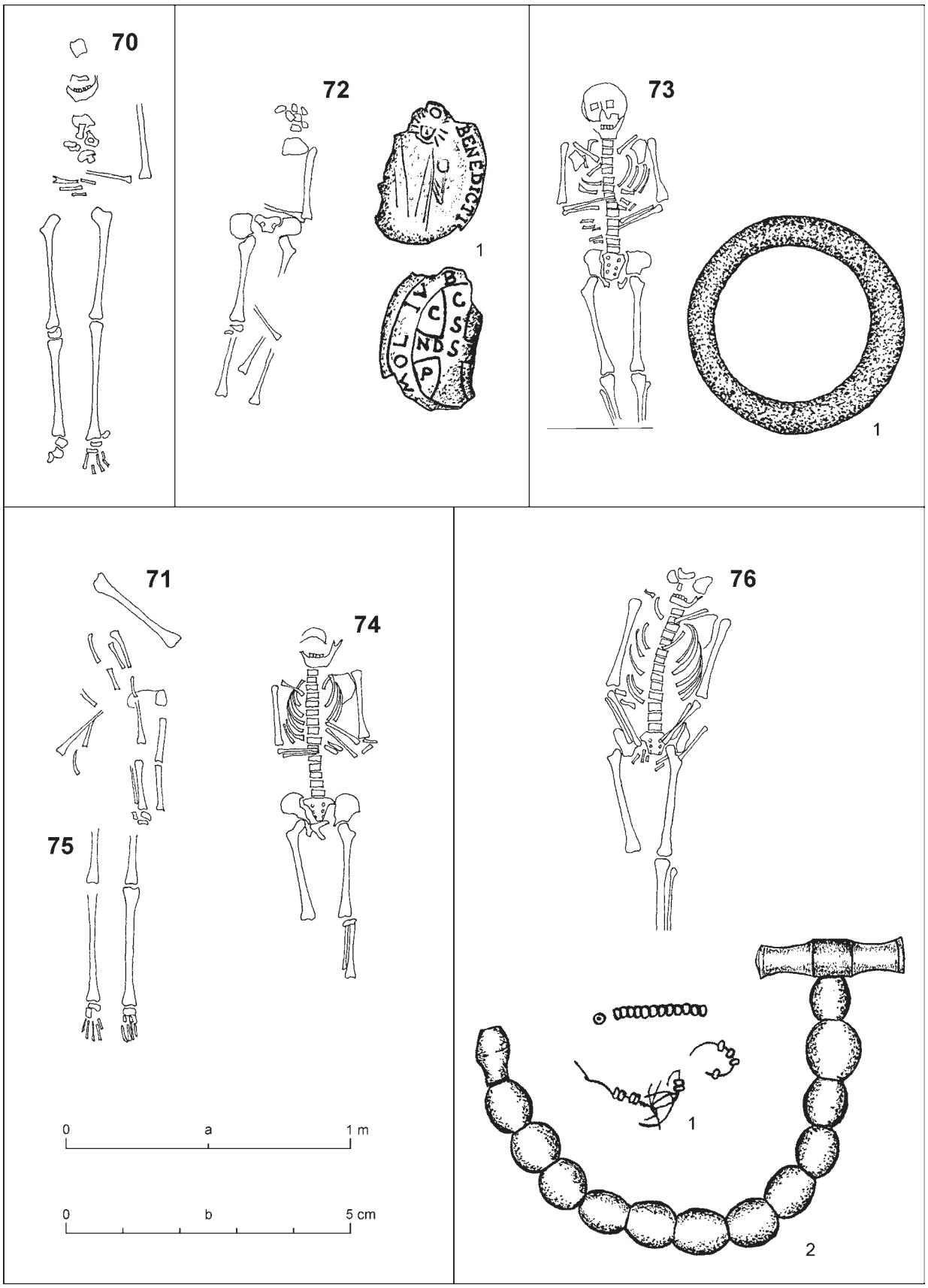

Tab. VII. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 70-76. Mierka: a - kostry; b - predmety.

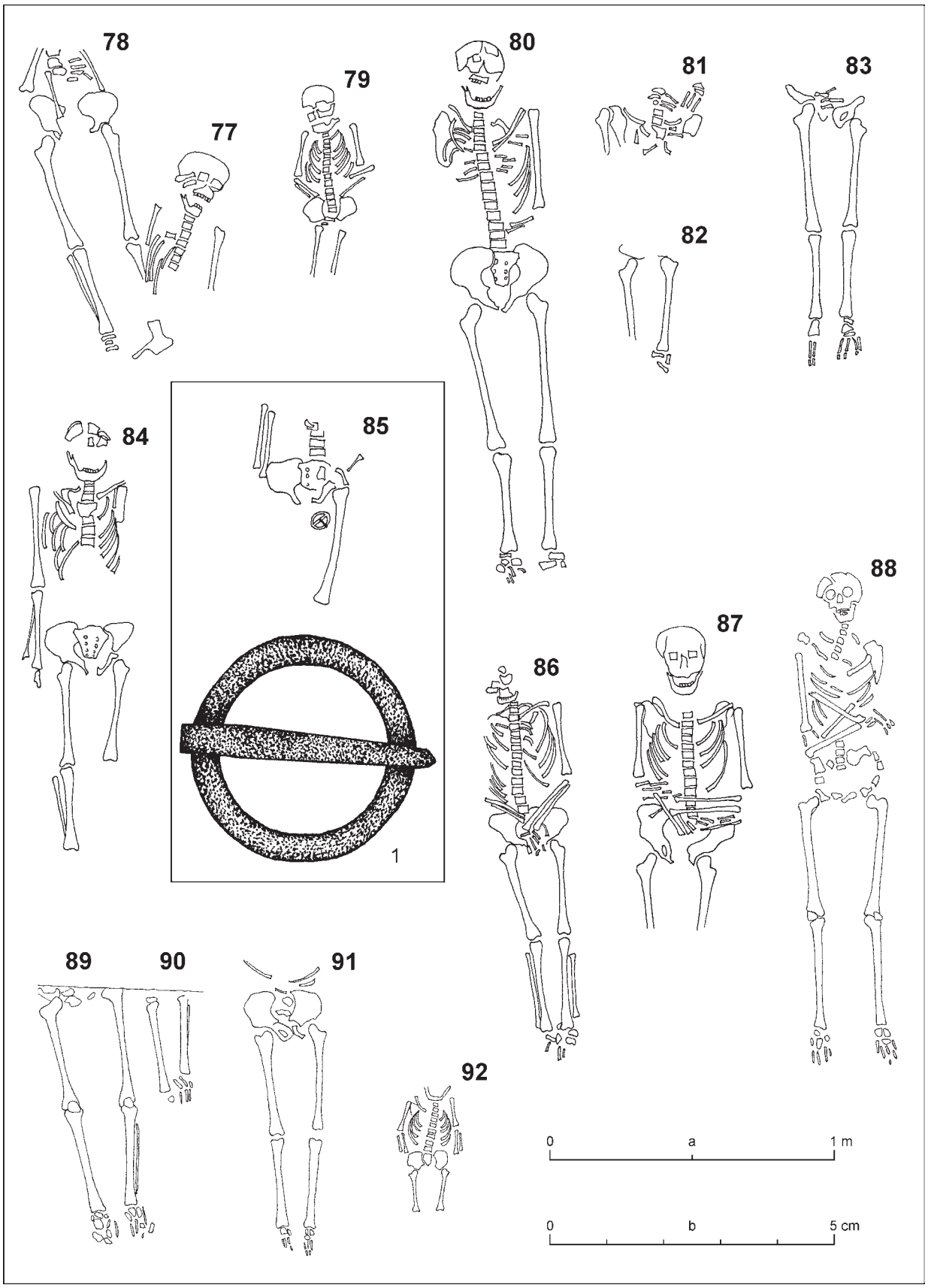

Tab. VIII. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 77-92. Mierka: a - kostry; b - predmet.

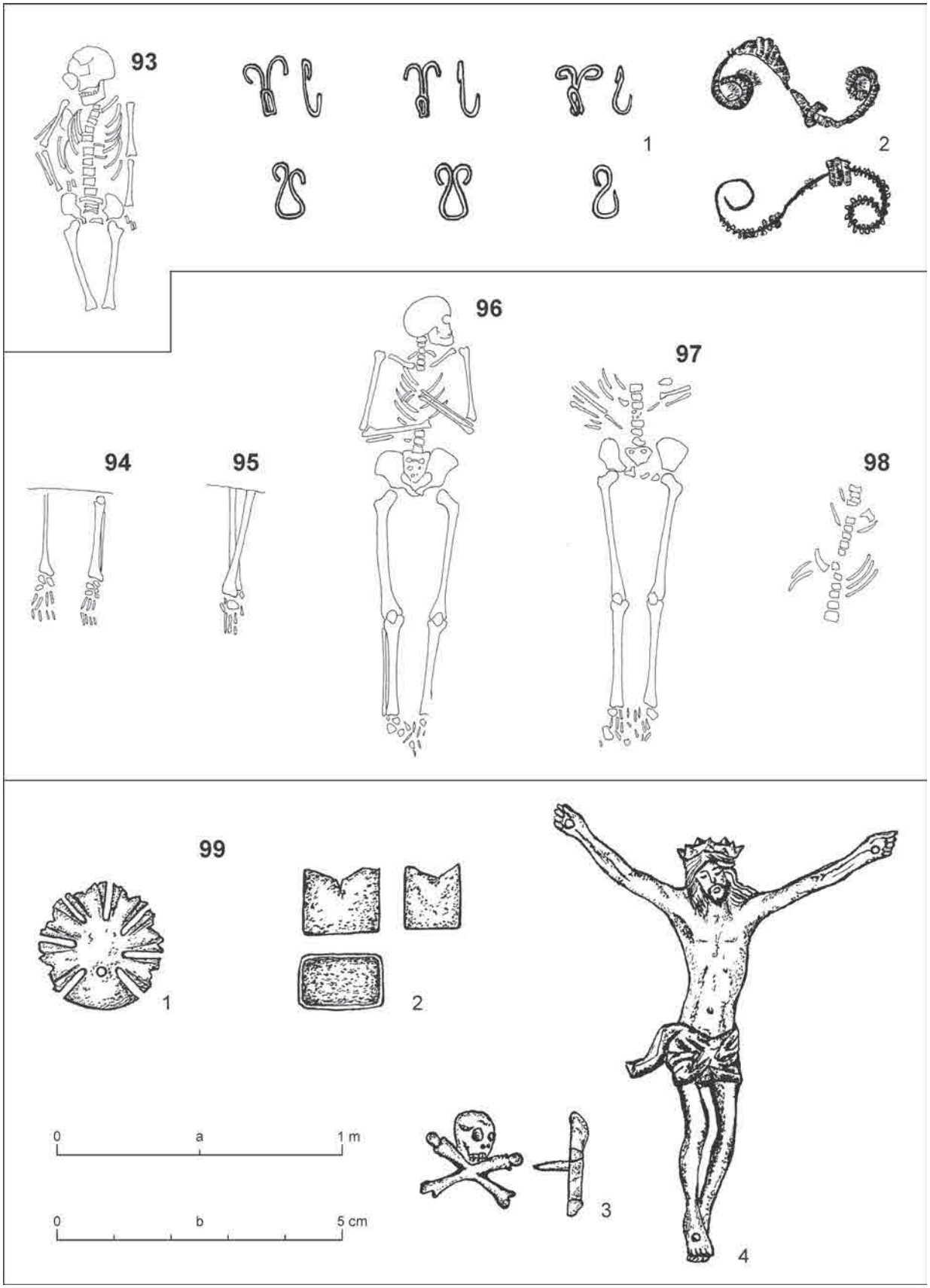

Tab. IX. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 93-99. Mierka: a - kostry; b - predmety.

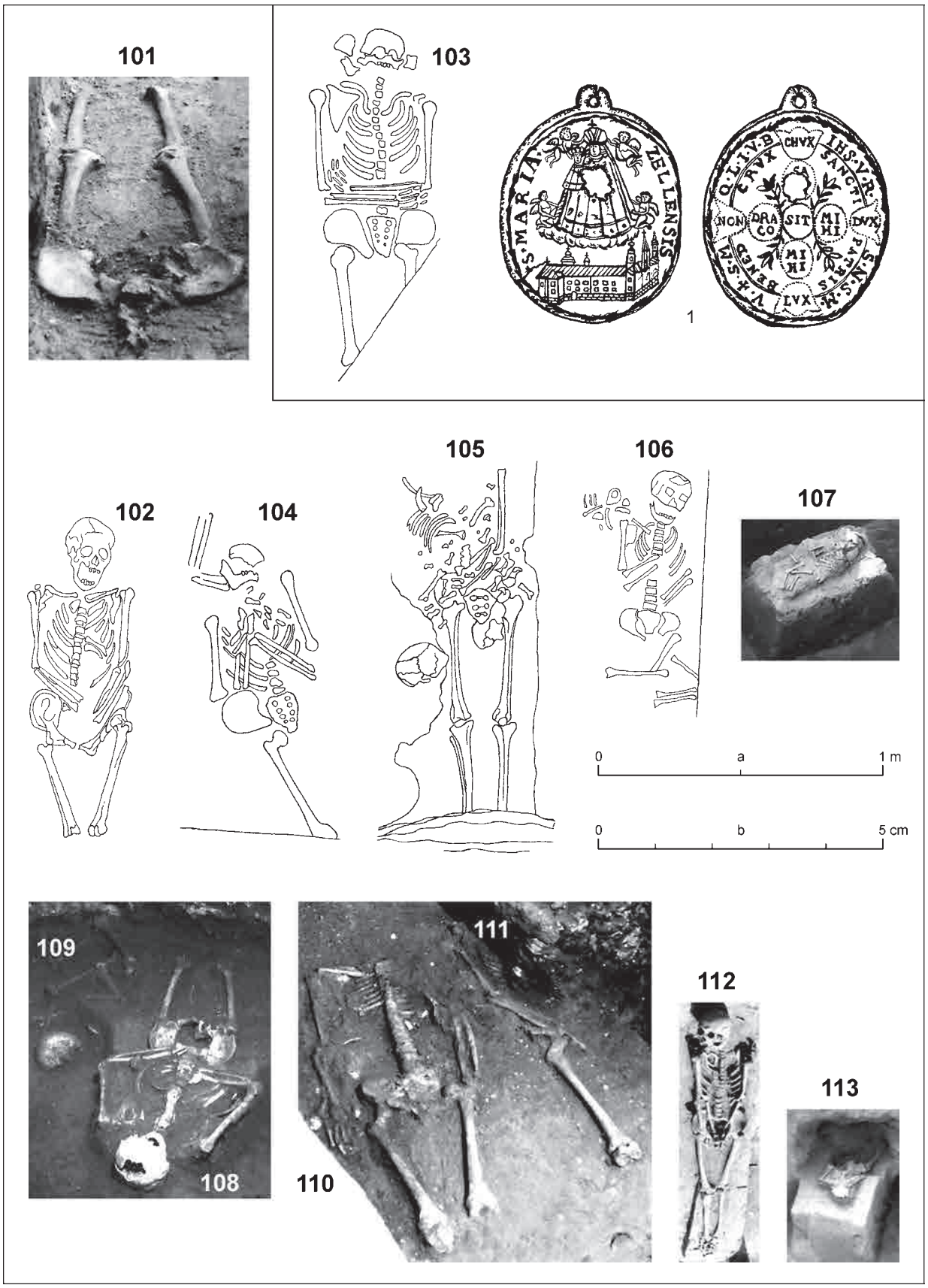

Tab. X. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Hroby 101-113. Mierka kresieb: a - kostry; b - predmet.

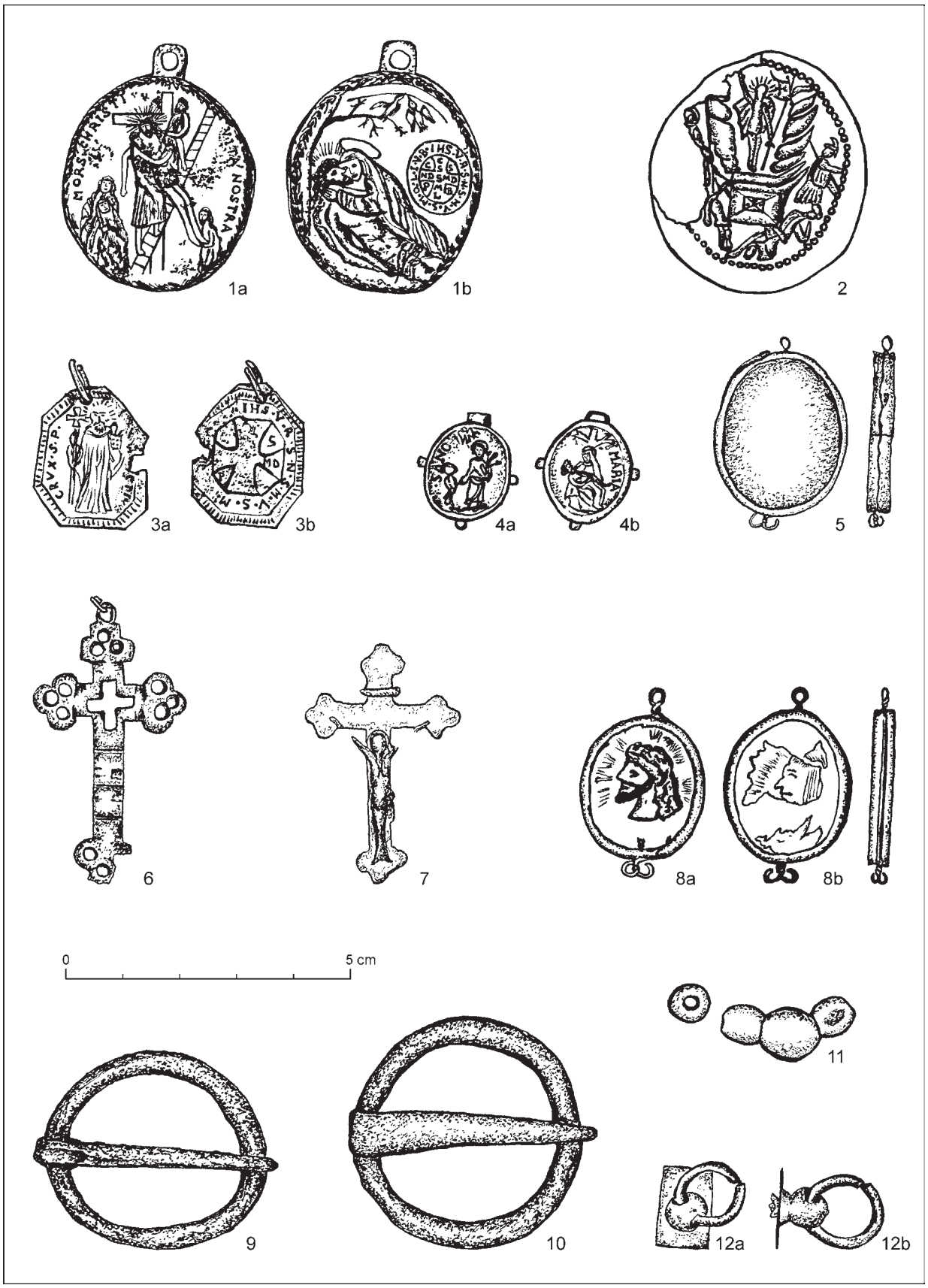

Tab. XI. Bratislava-Devín. Nálezy z kostolného cintorína. 1-4, 6, 7 - sonda 141; 11 - sonda 146; 9, 10 - sonda 148; 5, 8, 12 - sonda 155.

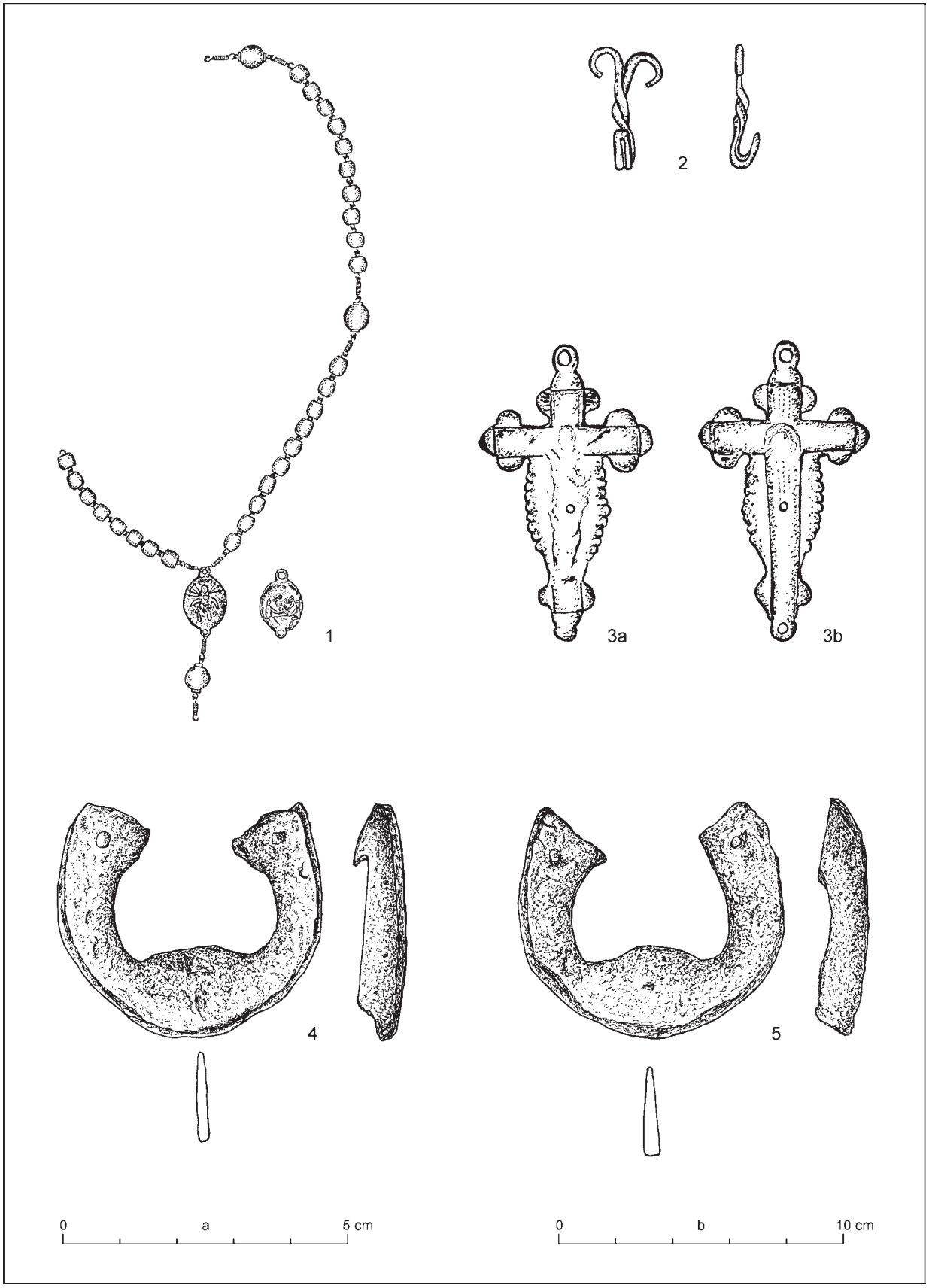

Tab. XII. Bratislava-Devín. Nálezy z kostolného cintorína. 1 - sonda 144; 2 - sonda 163; 3 - zber; 4, 5 - sonda 155. Mierka: a - 2, 3; b - 1, 4, 5.

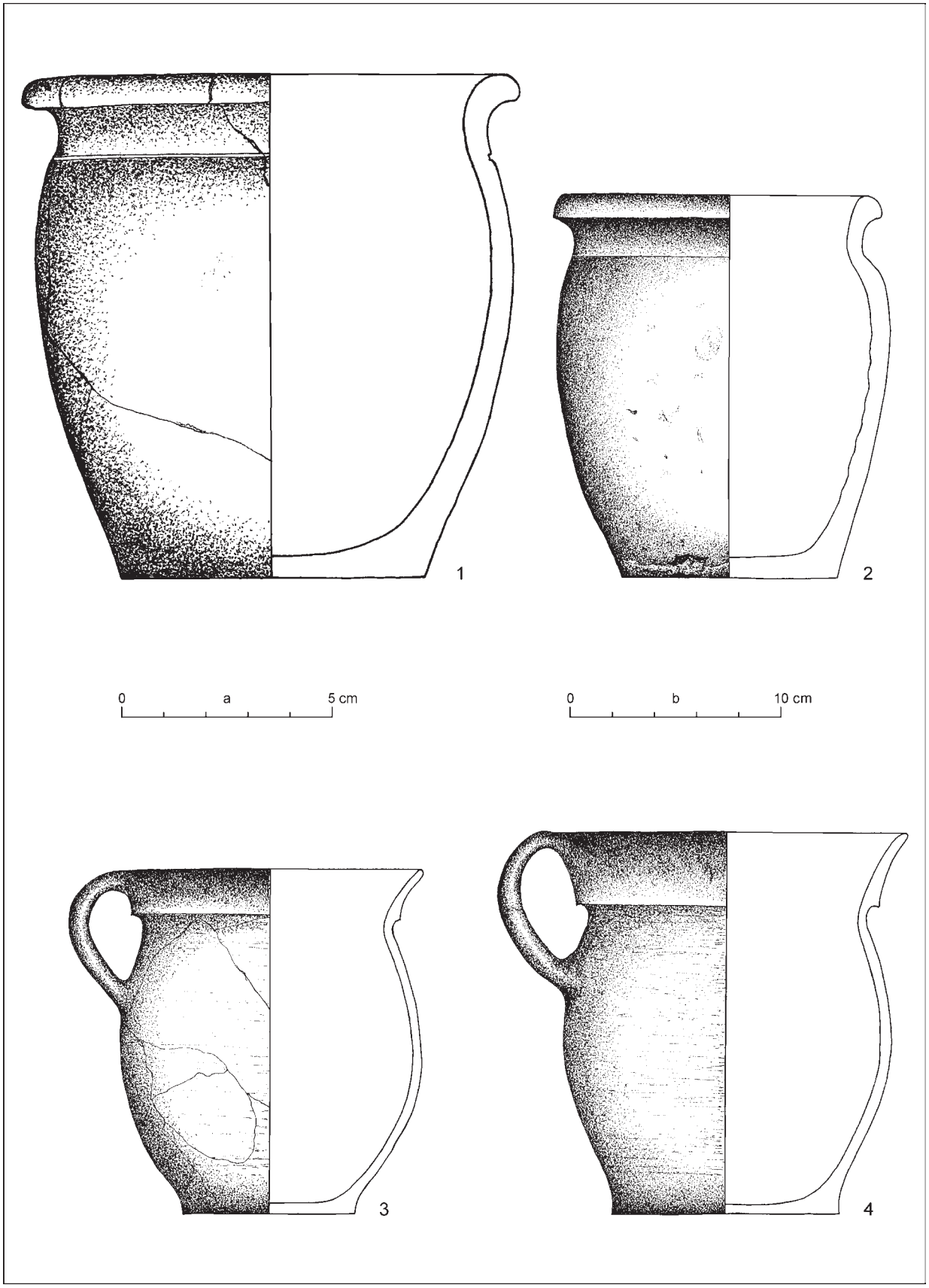

Tab. XIII. Bratislava-Devín. Hrncovité nádoby z interiéru Kostola sv. Kríža. 1, 3, 4 - sonda 5/78; 2 - sonda 4/78. Mierka: a - 1; b - 2-4.

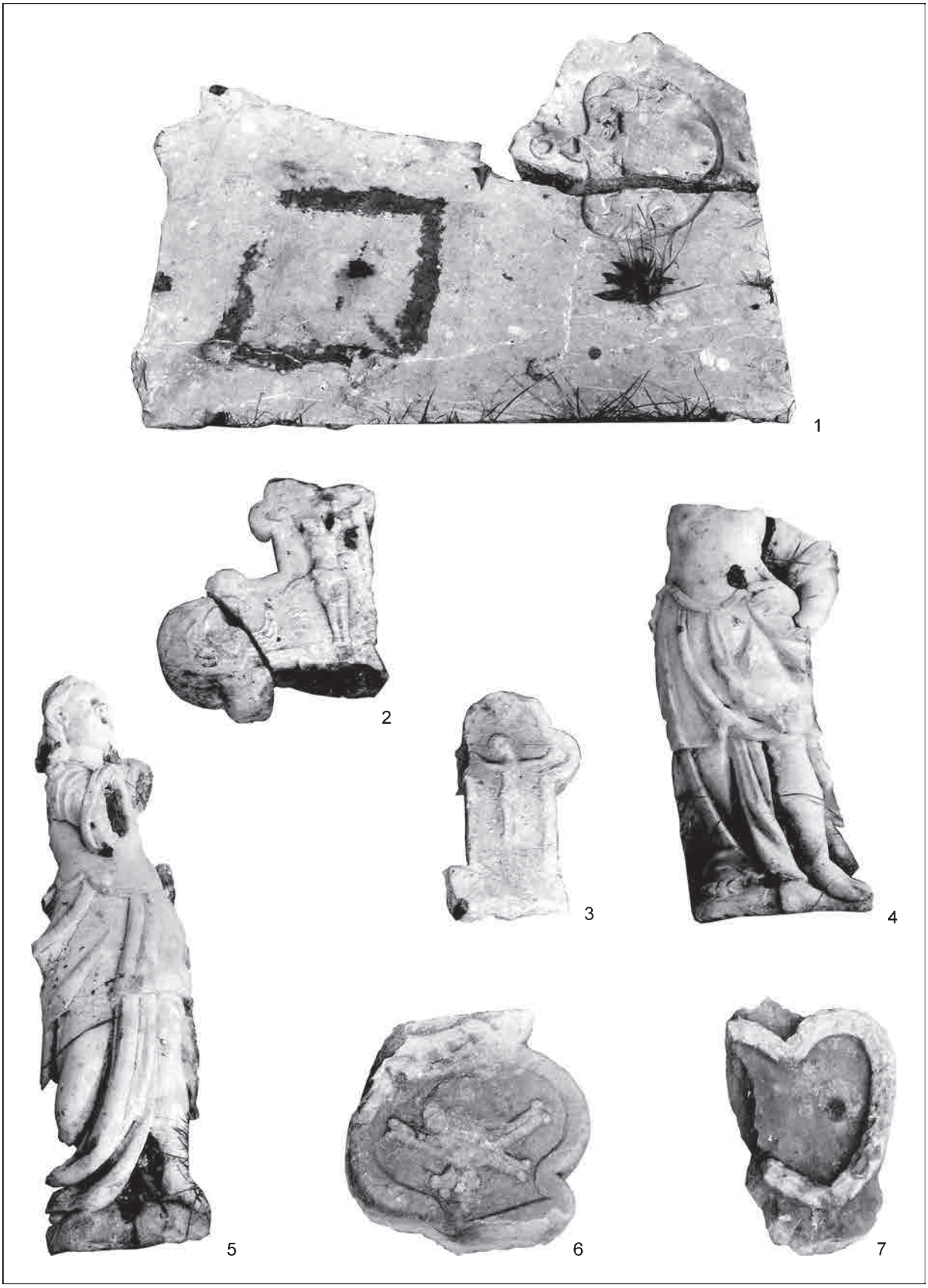

Tab. XIV. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Fragmenty náhrobných kameňov a krížov. Foto: Archív MMB. Rôzne mierky.

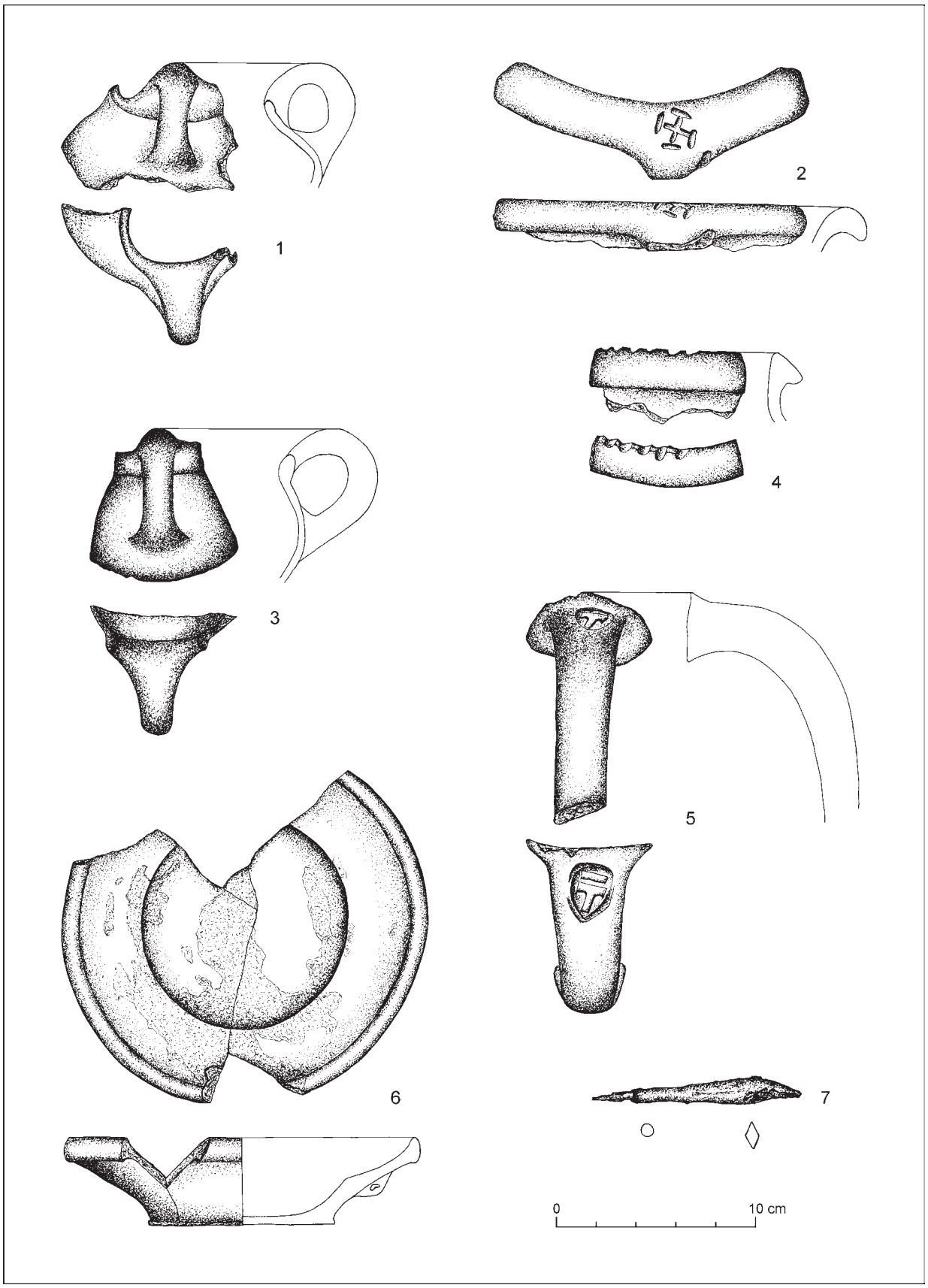

Tab. XV. Bratislava-Devín. Nálezy z priekopy kostolného cintorína. 1, 7 - sonda I; 2-6 - sonda VI.

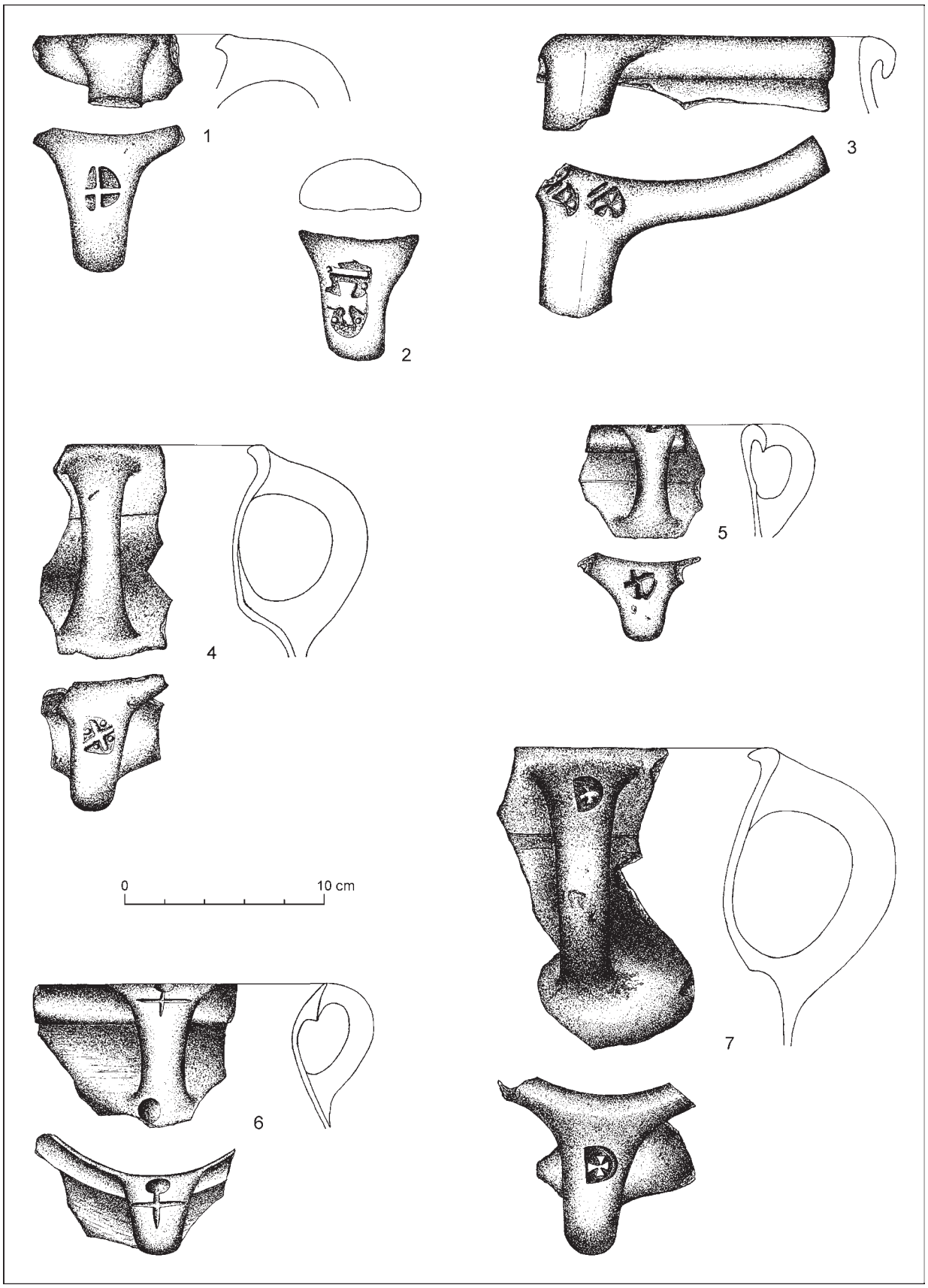

Tab. XVI. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Ukážky kolkovanej keramiky.

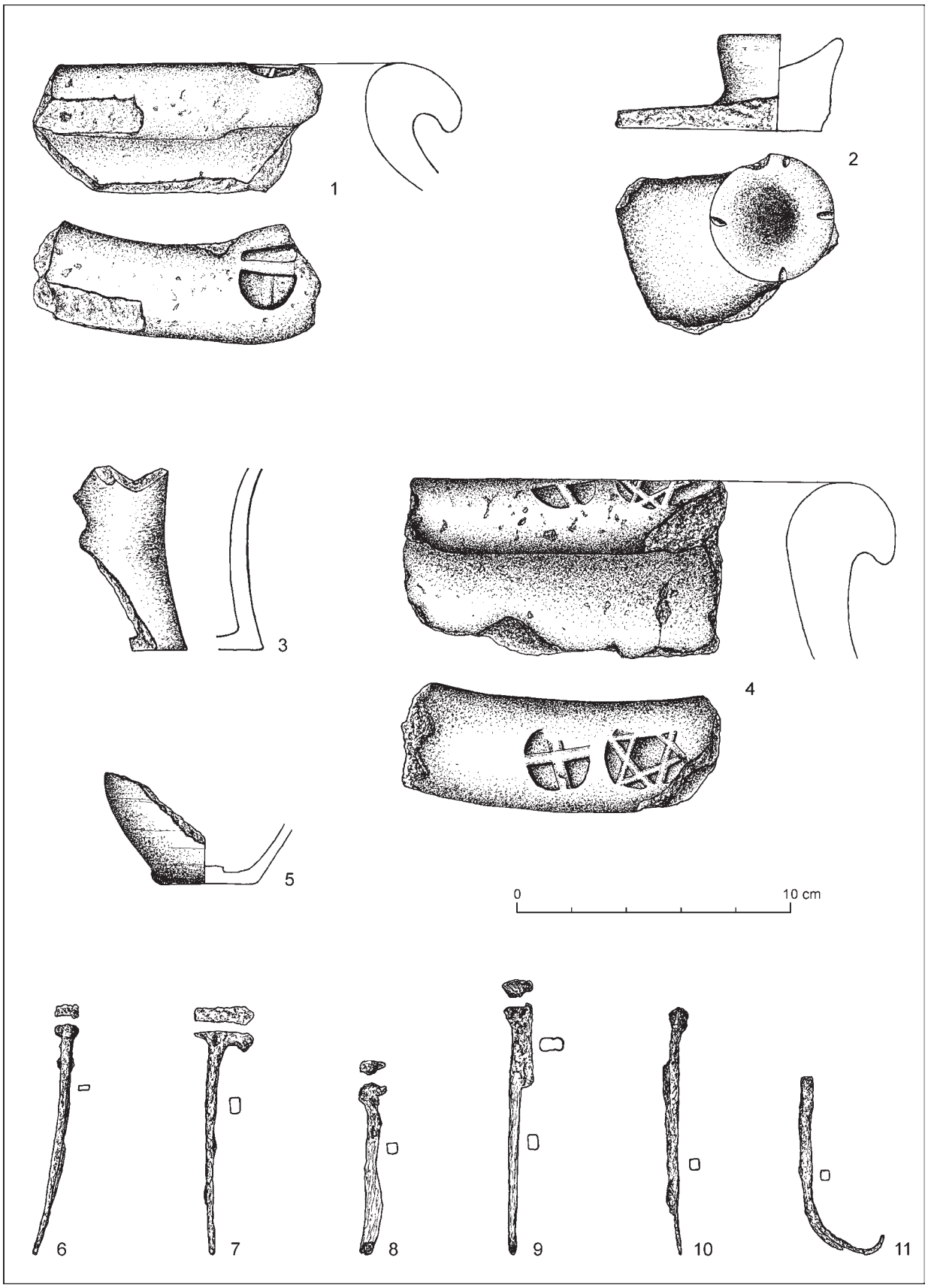

Tab. XVII. Bratislava-Devín. Kostolný cintorín. Ukážky kolkovanej keramiky (1-5) a klincov z rakiev (6-11).

LITERATÚRA

Angenendt 2001 - A. Angenendt: Reliquien und ihre Verehrung. In: F. Daim/Th. Kühtreiber (Hrsg.): Sein & Sinn/Burg & Mensch. Ausstellungskatalog. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums (N. F.) 434. St. Pölten 2001, 348-352.

Archív Bratislavy - Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. Praha 1956.

Bel 1736 - M. Bel: Notitia Hungariae novae historico-geographica. II. Viennae Austriae 1736.

Bláha 1993 - J. Bláha: Archeologický doklad modlitební šňůry ze 14. století v Olomouci - příspěvek ke genezi růžence. In: Památkový ústav v Olomouci 1992. Výroční zpráva. Olomouc 1993, 43-48.

Borovský 1984 - Š. Borovský: Devín. Bratislava 1984.

Borovský a kol. 1987 - Š. Borovský a kol.: Vlastivedný sprievodca po Devíne. Bratislava 1987.

Bucko 1939 - V. Bucko: Reformné hnutie v arcibiskupstve Ostrihomskom do roku 1564. Bratislava 1939.

Daxelmüller 1980 - Ch. Daxelmüller: Amulett (heslo). In: Lexikon des Mittelalters. München - Zürich 1980, 564, 566.

Dostál 1968 - B. Dostál: Spätburgwallzeitliche und neuzeitliche Grabstätte in Znojmo-Hradiště. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 13, 1968, 7-66.

Dušeková 1980 - S. Dušeková: Cintorín z 15.-17. stor. v Smoleniciach (Archeologicko-historická interpretácia). Slov. Národopis 28/3, 1980, 433-453.

Farka 2000 - Ch. Farka: Totenbrauchtum. In: Fundort Kloster. Archäologie im Klösterreich. Wien 2000, 292-315.

Faust 1933 - O. Faust: Zo starých zápisníc mesta Bratislavy. Bratislava 1933, 179-189.

Fejér 1843 - G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/8 (1382-1437). Budae 1843.

Fialová 1993 - P. Fialová: Mariánske devocionálie. Starožitnosti a Užité Umění 4, 1993, 10, 11.

Florentová/Kopecký 1995 - H. Florentová/V. Kopecký: Kresťanské nebo. Svätci v umení a legendách. Bratislava 1995.

Fundárek 1974 - J. Fundárek: Ojedinelé nálezy mincí v Devíne. Slov. Num. 3, 1974, 197, 198.

Fundárek 1976 - J. Fundárek: Nález mincí v devínskom kostole. Bratislava. Spisy MM 8-9, 1976, 275-285.

Fundárek/Keller 1974 - J. Fundárek/I. Keller: Nález mincí v Bratislave-Devíne. Slov. Num. 3, 1974, 203-205.

Geary 2001 - J. P. Geary: Reliquienwesen im Mittelalter. In: F. Daim/Th. Kühtreiber (Hrsg.): Sein & Sinn/Burg & Mensch. Ausstellungskatalog. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums (N. F.) 434. St. Pölten 2001, 345-347.

Gerát 2001 - I. Gerát: Stredoveké obrazové témy na Slovensku. Bratislava 2001.

Gurevič 1996 - A. Gurevič: Nebe, peklo, svět. Cesty k lidové kultuře středověku. Jinočany 1996.

Hansmann/Kiss-Rettenbeck 1966 - L. Hansmann/L. Kiss-Rettenbeck: Amulett und Talisman. Erscheinungsform und Geschichte. München 1966.

Hrubec 1971 - I. Hrubec: Výskum zaniknutej dediny Dolný Poltár. Arch. Rozhledy 23/1, 1971, 69-79, 125, 126.

Hunka 2001 - J. Hunka: Nálezy cirkevných sviatostiek zo 17.-19. stor. zo Slovenska. In: J. T. Štefan (Ed.): Peníze v proměnách času. III. Ostrava 2001, 235-242.

Chudzińska 1998 - B. Chudzińska: Dewocjonalia z nowożitnego cmentarzyska we wsi Maniowy na Podhalu. Kraków 1998.

Janouch 1936 - V. Janouch: O zbytkoch mestského opevnenia v Devíne. In: Slovenský denník 63. Bratislava 1936, 2.

Janouch 1937 - V. Janouch: Děvínske cechy. Bratislava. Čas. USŠ 11, 1937, 377-407.

Kann 1990 - H. J. Kann: Benediktuspfennige des 18. Jahrhunderts aus Trierer Privatsammlungen. Kurtrier. Jahrb. 30, 1990, 99-113.

Keller 1970 - I. Keller: Nové slovanské nálezy z Devína. Bratislava. Spisy MM 6, 1970, 363-369.

Keller 1981 - I. Keller: K stredovekému osídleniu Devína. Arch. Hist. 6, 1981, 433-436.

Keller 1986 - I. Keller: Pokračovanie výskumu v Bratislave Devíne. AVANS 1985, 1986, 123, 124.

Keller/Plachá/Hlavicová 1975 - I. Keller/V. Plachá/J. Hlavicová: Predbežné výsledky archeologického výskumu Devína v roku 1974. AVANS 1974, 1975, 82-84.

Kiss-Rettenbeck 1963 - L. Kiss- Rettenbeck: Bilder und Zeichen religiösen Volkglaubens. München 1963.

Kiss-Rettenbeck 1972 - L. Kiss-Rettenbeck: Ex voto Zeichen, Bild und Abbild in christlichen Votivbrauchtum. Zürich 1972.

Kovačevičová 1969 - S. Kovačevičová: Etnografické vyhodnotenie hrobových nálezov zo Starej Haliče. Monumentorum Tutela 4, 1969, 423-441.

Kraskovská 1968 - Ľ. Kraskovská: Slovanské radové pohrebisko na Devíne. Zbor. SNM 62. Hist. 8, 1968, 45-60.

Nagy 1878 - I. Nagy: Anjourkori okmánytár 1 (1301-1321). Budapest 1878.

Némethy 1894 - L. Némethy: Series parochiarum et parochorum archi-diocesis Strigoniensis. Strigonii 1894.

Nešporová 1994 - T. Nešporová: Príspevok k drobnému barokovému medailérstvu. Slov. Num. 13, 1994, 131-136.

Oexle 1985 - J. Oexle: Würfel- und Paternosterhersteller im Mittelalter. In: Die Keltenfürst von Hochdorf. Methoden und Ergebnisse der Landesarchäologie. Katalog zur Ausstellung Stuttgart. Kunstgebäude vom 14. August bis 13. Oktober 1985. Landesdenkmalamt Baden-Württemberg 1985, 455-460.

Ohler 1990 - N. Ohler: Sterben und Tod im Mittelalter. München 1990.

Ortvay 1892 - T. Ortvay: Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején 2. Budapest 1878.

Ortvay 1894 - T. Ortvay: Pozsony város története 3. Poszony 1894.

Péterffy 1752 - C. Péterffy: Sacra concilia ecclesiae romanocatholicae in regno Hungariae. Posonii 1752.

Plachá/Harmadyová 2002 - V. Plachá/K. Harmadyová: Kremeľská ul., k. ú. Devín, parc. 290 až 292. Nálezová

správa MM Bratislava. Nepublikované. Bratislava 2002.
Plachá/Hlavicová 1987 - V. Plachá/J. Hlavicová: Bratislava-Devín-hrad, sektor 15, sezóna 1980, 1981, 1983-1987. Nálezová správa MM Bratislava. Nepublikované. Bratislava 1987.
Plachá/Hlavicová 2003 - V. Plachá/J. Hlavicová: Devín, slávny svedok našej minulosti. Bratislava 2003.
Plachá/Hlavicová/Keller 1990 - V. Plachá/J. Hlavicová/I. Keller: Slovanský Devín. Bratislava 1990.
Polla 1986 - B. Polla: Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom. Košice 1986.
Přibil 1931 - B. Přibil: Soupis československých svátostek, katolických medailí a jetonů. I. Num. Čas. Čsl. 7/1-2, 1931, 1-83.
Ritz 1962 - G. Ritz: Der Rosenkranz. München 1962.
Ruttkay 1974 - A. Ruttkay: Revízno-záchranný výskum zaniknutého kostola v Boleráze. Slov. Arch. 22, 1974, 107-127.
Sczaniecki 1987 - P. Sczaniecki: O medailu świętego Benedykta. Kraków-Mogile 1987.
Sedlák 1978 - V. Sedlák: Mestečko Devín v stredoveku. Vlast. Čas. 27/4, 1978, 169-171.
Slivka 1977 - M. Slivka: Dieťa na prvej i poslednej ceste. Pochovávanie detí v nádobách. Hieron 2, 1977, 71-80.
Slivka 1996 - M. Slivka: Nech kríž je nám svetlom. Verbum 7/2, 1996, 99-102.
Slovenské hlasy 2005 - Slovenské hlasy z Ríma. Mariánske zvony. Znak kríža v našej viere. Don Bosco dnes 36/2, marec-apríl 2005, 13-15.
Spunar 1999 - P. Spunar: Napětí mezi oficiálním a „lidovým“ náboženstvím ve středověku. In: L. Bělka/M. Kováč (Ed.): Normativní a žité náboženství. Brno - Bratislava 1990, 90-102.
Sväté Písmo 1968 - Sväté Písmo. Nový zákon. Rím 1968.
Vallašek 1969 - A. Valašek: Zistovací archeologický výskum v areáli kostola v Starej Haliči. Monumentorum Tutela 4, 1969, 387-421.
Vallašek 1970 - A. Vallašek: Stredoveká kolkovaná keramika z Bratislavy. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, 1970, 243-308.
Visitatio 1782 - Visitatio Batthyaniana. § V. cintorín. Zápis z kanonickej vizitácie devínskej fary, 1782.
Zajícová 1996 - K. Zajícová: Mariánsky kult v ľudovej zbožnosti. Nepublikovaná dizertačná práca. Bratislava 1996.
Zajícová 1997 - K. Zajícová: Ľudové liečenie na pútiach. In: L. Tarcalová (Zost.): Magie a náboženství. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčeje MKKK, konané na Velehradě v roce 1997, Slovácke muzeum. Uherské Hradiště 1997, 109-119.
Zawadzska-Antosik 1973 - B. Zawadzska-Antosik: Pochówki dzieci w naczyniach glinianych. Wiadomości Arch. 38, 1973, 365, 366.

Rukopis prijatý 2. 3. 2007

Preklad abstraktu Ľudmila Vaňková
Preklad súhrnu Eva Pietová

PhDr. Veronika Plachá
Baníkova 4
SK-841 04 Bratislava

Mgr. Denisa Divileková
Múzeum mesta Bratislavy
NKP - hrad Devín
Muránska ul.
SK-841 10 Bratislava
devin@centrum.sk

Bestattungen in der Stadt Devín im 13. bis 18. Jahrhundert

†Igor Keller - Veronika Plachá - - Denisa Divileková

ZUSAMMENFASSUNG

Im publizierten Beitrag sind die Ergebnisse der archäologischen Grabung des Friedhofs bei der Hl. Kreuz-Kirche in Devín in Bratislava präsentiert.

In der Einleitung ist es nötig einige historische Zusammenhänge über die ursprüngliche Ortschaft unter der Burg, zu der ein Friedhof gehörte, anzugeben. Die Ortschaft, die sich viel versprechend entwickelte, ist nach und nach zu einer kleinen mittelalterlichen Stadt geworden. Im 15. Jh. wurde Devín mit einer Befestigungsmauer mit Eintrittstoren, von denen im Jahre 1900 noch das Westtor gestanden ist, befestigt (*Janouch 1936*, 2). Später wurde es niedergerissen und seine Fundamente sich während der archäologischen Rettungsausgrabungen im Jahre 2002 in der Kremeľská Strasse zum Vorschein gekommen (*Plachá/ Harmadyová 2002*).

Im 15. Jh. hat das Städtchen das Marktprivileg gewonnen. Seine Schicksäle sind eng mit dem bedeutenden aus Kroatien stammenden adeligen Geschlecht der Herren von Gara verbunden. Dieses Geschlecht spielte in dem 14. und 15. Jh. in der ungarischen Geschichte eine bedeutende Rolle. Die Herren von Gara ließen die Burg über dem Zusammenfluss der Donau und March großzügig umbauen und nahmen an dem Bau des nördlichen gotischen Schiffes der Pfarrkirche des Hl. Kreuzes teil.

Der erste Bericht über die Devín-Pfarre stammt von der kanonischen Visitation aus dem Jahr 1561 (*Bucko 1939*, 132), die der Bratislava-Propst machen ließ. Eine weitere kanonische Visitation wurde zum Auftrag des Ostrihom-Primas Mikuláš Oláh im Jahre 1562 durchgeführt (*Bucko 1939*, 141). In der wird bestätigt, dass die Kirche, die von den Türken unter der Führung von Sultan Suleiman niedergebrannt wurde, schon repariert und anständig erhalten ist. In den Jahren 1672-1673 wurde die Kirche renoviert und in der kanonischen Visitation aus dem Jahr 1781 wird angegeben, dass neben der externen Kirchenrekonstruktion, vor allem des Daches und der Türme, das Presbyterium erhöht und neu eingewölbt wurde, die Tür wie auch das Fenster gewechselt und die Arkaden der seitlichen Schiffe wieder geöffnet wurden. Das Jahr 1772 war das Jahr des großen Barockumbaus der Kirchenfassade und des Aufbaus der Türme. Zwischen den Jahren 1735-1772 wurde zur südlichen Mauer eine neue Sakristei zugebaut und die alte hat man aufgehört zu benutzen. Die letzte Rekonstruktion der Devín-Kirche fand im Jahre 1788 statt. Damals, wie in der kanonischen Visitation aus dem Jahr 1812 angegeben wird, wurde das Presbyterium mit Pilastern und einer neuen klassizistischen Wölbung ergänzt.

Von der bündigen Zusammenfassung der Änderungen der Hl. Kreuz-Kirche ist evident, dass die Pfarrkirche in einigen Zeitabständen Rekonstruktionen, aber besonders Reparaturen benötigte. Gesamte Rekonstruktion des Kirchenobjektes entwarfen die Denkmalpfleger wieder in den siebziger Jahren des 20. Jh.s. Das Vorhaben der Denkmalrekonstruktion hat das Slowakische Institut für Denkmalpflege und Naturschutz (SÚPSOP) ausgearbeitet.

Die geplanten Eingriffe haben allerdings Durchführung mehrerer Grabungen gefordert. Archäologische Ausgrabungen hat das Stadtmuseum in Bratislava gemacht. Diese sehr anspruchsvolle und mehrjährige Grabung hat in den Jahren 1970-1985 der Museumsmitarbeiter, Archäologe Igor Keller geleitet.

Die Ausgrabungen haben im Raum der Sakristei, wo ein Münzhortfund aus dem 16.-17. Jh. aus der Zeit des dreißigjährigen Krieges (1618-1648) entdeckt wurde, begonnen. Das Depot umfasste 143 silberne Kleinmünzen. Sukzessiv wurde der Innenbereich der Kirche und seine Umgebung untersucht. Hier befand sich ein Friedhof, der von der Ostseite mit einem 380 cm tiefen Graben geschützt wurde. Sein Untergang hängt mit dem Aufbau der steinernen Friedhof-Umfangsmauer, die in der kanonischen Visitation aus dem Jahr 1562 vorkommt, zusammen. Die 85-90 cm breite Mauer wurde aus einem mit Kalkmörtel zusammengefügtem Bruchstein gebaut. Er hat sich in die Höhe von 30-90 cm erhalten. Seine gesamte erhaltene Länge war 47 m. Es ist möglich, dass nach mehreren Geländeaufbereitungen die Mauer an mehreren Stellen völlig zerstört werden konnte. In diesem begrenzten Raum wurden 113 Gräber, von denen 22 Funde enthielten, festgestellt. Hier wurden 10 Medaillons, 8 Kreuze, 2 Korpus Christi, 4 Reliquiare, 8 Rosenkränze (ganze sowie Einzelteile), 7 Knochenamulette, 5 kleine Beschläge, 4 Gürtelschnallen, 2 Absatzbeschläge von Schuhen, ein Ringfragment, Agraffen, Ringe, Appliquen und 17 Münzen gefunden. In den Aufschüttungen gab es einige graue wie auch glasierte Töpfe, eine Menge von Keramikfragmenten aus dem 15.-17. Jh. die mit den Gräbern am Friedhof allerdings nicht zusammenhingen. Viele von den Gräbern waren zerstört, in mehreren Fällen wurden von den Verstorbenen nur einige Knochen erhalten. Die Entseelten waren ausgestreckt auf dem Rücken bestattet. Eine Ausnahme bildeten nur zwei Gräber mit Verstorbenen in der Hockerlage und ein Grab, in dem ein Skelettteil disloziert gewesen ist. Holzreste der Särge sind in drei Gräbern aufgetreten, in einem haben sich auf dem Schädel Textilreste erhalten.

Aufgrund der Funde aus den Gräbern, besonders der Münzen (Pfennige), und aufgrund weiterer Fundumstände ist es festzustellen, dass man auf diesem Friedhof am Ende des 13. Jh., wann die Bestattungen am Burgwall über dem Zusammenfluss der Donau und March aufhörten, anfing zu bestatten. Damals wurde in der kleinen Stadt der älteste Kirchenkern gebaut. Das bildete ein Langschiff das von der Größe aus der der heutigen entspricht und ein rechtwinkliges

Presbyterium, dessen Schlussmauer sich etwa inmitten des gegenwärtigen Heiligtums befindet. Der Kirchenfriedhof fülle seine Funktion bis ins 18. Jh. Damals ist eine königliche Anordnung (1770) mit dem Verbot der Bestattung in der Umgebung erlassen worden. Nach der Schleißung des Kirchenfriedhofs hat man mit den Bestattungen auf dem neu gebildeten Friedhof am Ende des Devín-Städtchens, hinter dem westlichen Stadttor, begonnen.

Abb. 1. Devín. Ortsteil mit Kirchenfriedhof aus dem 13.-18. Jh. (gekennzeichnet mit vollem Streifen). Ausschnitt aus der Katasterkarte.
Abb. 2. Bratislava-Devín. Hl. Kreuz-Kirche. Foto: D. Divileková.
Abb. 3. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof mit bezeichneten Gräbern (H), Grabungsflächen (S) und Graborientierungen (Pfeil). Legende: a - ursprüngliche Friedhofsmauer; b - gegenwärtige Kirchenmauer. Nach J. Hlavicová, gezeichnet von D. Divileková.
Abb. 4. Bratislava-Devín. Bauentwicklung der Hl. Kreuz-Kirche. Nach: *Borovský 1984*.
Abb. 5. Bratislava-Devín. Beispiele der Stempel auf der Keramik vom Kirchenfriedhof.
Abb. 6. Bratislava-Devín. Gruft aus dem 18. Jh. aus dem Innenbereich der Hl. Kreuz-Kirche. Foto: Fotoarchiv MMB.
Abb. 7. Bratislava-Devín. Schlußstein der Wölbung aus dem Innenbereich der Hl. Kreuz-Kirche aus der Grabungsfläche 2/78. Foto: D. Divileková.
Abb. 8. Bratislava-Devín. Grabsteinfragment aus dem Innenbereich der Hl. Kreuz-Kirche aus der Grabungsfläche 2/74. Foto: D. Divileková.
Abb. 9. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof, Grabungsfläche 141. Nach J. Hlavicová, gezeichnet von D. Divileková.
Abb. 10. Bratislava-Devín. Medaillons. 1-9 - Kirchenfriedhof; 10 - Innenbereich der Hl. Kreuz-Kirche, Krypta.
Abb. 11. Bratislava-Devín. Avers und Revers eines Medaillons aus der Grabungsfläche 141. Foto: Ľ. Mišurová.
Abb. 12. Bratislava-Devín. Reliquiar aus der Grabungsfläche 155. Foto: Ľ. Mišurová.
Abb. 13. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. 1-4 - persönliche Reliquiare; 5-11 - Kreuze; 12 - Korpus des gekreuzigten Christi.
Abb. 14. Bratislava-Devín. 1, 2 - Krypta der Hl. Kreuz-Kirche; 3-7 - Kirchenfriedhof (1 - Kreuz; 2 - Korpus des gekreuzigten Christi; 3-7 - Rosenkränze).
Abb. 15. Bratislava-Devín. Kreuz aus der Krypta der Hl. Kreuz-Kirche, Abladeplatz 2. Foto: Ľ. Mišurová.
Abb. 16. Bratislava-Devín. Korpus des gekreuzigten Christi aus der Krypta der Hl. Kreuz-Kirche, Grab 4. Foto: Ľ. Mišurová.
Abb. 17. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. 1, 2, 4 - Rosenkränze; 3 - Amulette; 5 - Glasperlen. Maßstab: a - 1, 2; b - 3-5.
Abb. 18. Bratislava-Devín. Rosenkranz aus der Grabungsfläche 144. Foto: Ľ. Mišurová.
Abb. 19. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. 1-3, 6, 8 - Beschläge; 7 - Ringfragment; 4, 5, 9 - Appliquen; 10, 11 - Agraffen; 12-15 - Schnallen.
Abb. 20. Bratislava-Devín. Avers und Revers eines goldenen Dukates von Sigmund aus Luxemburg (1387-1437), mit Monogramm des Kammergrafs F. Bernardi. Foto: A. Fiala.
Abb. 21. Bratislava-Devín. Teil des Kirchenfriedhofs, Grabungsfläche 141. Foto: Fotoarchiv MMB.
Abb. 22. Bratislava-Devín. Fundamente eines Teiles der Umfangsmauer vom Kirchenfriedhof. Foto: Fotoarchiv MMB.

Taf. I. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 1-11.
Taf. II. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 12-24.
Taf. III. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 25-40.
Taf. IV. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 41-43, 47-50. Maßstab: a - Skelette; b - Gegenstände.
Taf. V. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 51-56. Maßstab: a - Skelette; b - Gegenstände (außer Maßstab c); c - 56: 4.
Taf. VI. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 57-64, 66-69. Maßstab: a - Skelette; b - Gegenstände.
Taf. VII. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 70-76. Maßstab: a - Skelette; b - Gegenstände.
Taf. VIII. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 77-92. Maßstab: a - Skelette; b - Gegenstände.
Taf. IX. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 93-99. Maßstab: a - Skelette; b - Gegenstände.
Taf. X. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Gräber 101-113. Maßstab der Zeichnungen: a - Skelette; b - Gegenstände.
Taf. XI. Bratislava-Devín. Funde vom Kirchenfriedhof. 1-4, 6, 7 - Grabungsfläche 141; 11 - Grabungsfläche 146; 9, 10 - Grabungsfläche 148; 5, 8, 12 - Grabungsfläche 155.
Taf. XII. Bratislava-Devín. Funde vom Kirchenfriedhof. 1 - Grabungsfläche 144; 2 - Grabungsfläche 163; 3 - Streufunde; 4, 5 - Grabungsfläche 155. Maßstab: a - 2, 3; b - 1, 4, 5.
Taf. XIII. Bratislava-Devín. Topfförmige Gefäße aus dem Innenbereich der Hl. Kreuz-Kirche. 1, 3, 4 - Grabungsfläche 5/78; 2 - Grabungsfläche 4/78. Maßstab: a - 1; b - 2-4.
Taf. XIV. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Grabstein- und Kreuzfragmente. Foto: Archiv MMB. Verschiedene Maßstäbe.
Taf. XV. Bratislava-Devín. Funde aus dem Graben des Kirchenfriedhofs. 1, 7 - Grabungsfläche I; 2-6 - Grabungsfläche VI.
Taf. XVI. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Beispiele gestempelter Keramik.
Taf. XVII. Bratislava-Devín. Kirchenfriedhof. Beispiele gestempelter Keramik (1-5) und der Sargnägel (6-11).

SPRÁVA

Funeralia Lednickie

V poradí už 10. vedecké podujatie s uvedeným titulom a tematickým zameraním sa konalo 9.-10. mája 2007 v Lednici ležiacej neďaleko poľskej Poznane. Zorganizovali ho pracovníci poznanského Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, Towarzystwa Antropologicznego a dziekanowického Muzea Pierwszych Piastów. Úvodné faktografické informácie možno ešte doplniť údajom o 46 prednesených referátoch a prítomnosti viac ako stovky účastníkov. Aj napriek hojnejšiemu zastúpeniu doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov početnejšiu skupinu predsa len tvorili skôr narodení renomovanejší odborníci pôsobiaci predovšetkým v poľských inštitúciách najrôznejšieho druhu a zamerania. Organizátorov podujatia však potešilo, že sa medzi nimi po prvý raz objavili aj odborníci z českých krajín a Slovenska.

Z titulu konferencie možno vyčítať, že na podujatiach tohto druhu boli od samých počiatkov riešené otázky súvisiace s pohrebných rítom. Výstižnejšie svedectvo o tom poskytujú obsahy zborníkov, v ktorých sú sústredené referáty z týchto každoročne uskutočňovaných vedeckých podujatí. Tie boli s pravidelnosťou monotematicky zamerané na niektoré čiastkové témy rôznorodo previazané so zložkami pohrebného rítu. Po vyčerpaní tých ľahšie zvládnuteľných a častejšie riešených okruhov bola pre rok 2007 zvolená problematika prejavov a následkov „epidémií, pohrôm a vojen" v pozemskom i záhrobnom svete.

Obsahovú náplň zvolenej témy pochopili referenti rôznorodo. Časť vystúpení bola napríklad zameraná na porovnanie vypovedacích schopností písomných či ikonografických prameňov historickej povahy a svedectva archeologických, antropologických a iných materiálov hmotnej povahy. Šírka ich kolekcie bola jedným z dôvodov, pre ktorý museli pri ich precíznom odbornom vyhodnocovaní účelovo spolupracovať odborníci z najrôznejších vedeckých a technických disciplín. Je isté, že bez nevyhnutnej invenčnosti a špičkového prístrojového vybavenia by dosiahnuté výsledky nemali patričný efekt. Uvedená skutočnosť vyústila takisto do faktu, že nadpolovičný počet referátov vznikol spoluprácou viacerých autorov.

V ďalšej skupine referencií bol položený dôraz na komplexnejšie zmapovanie dostupných informácií o reprezentantoch istej materiálovej zložky zo škály riešených fenoménov. V iných prípadoch boli zasa zmapované niektoré výnimočné nálezové situácie, pričom sa poukázalo na problematickosť a nejednoznačnosť ich interpretácie. Z prehľadu nemožno vynechať skupinu prezentácií posudzujúcich vypovedacie možnosti údajov z písomných prameňov. Niektorým autorom sa v nich podarilo prehodnotiť hodnovernosť príslušných správ o škále, genéze a účinkoch epidemických chorôb. Cennými boli aj údaje o spôsoboch, pomocou ktorých sa dalo takýmto chorobám predchádzať a brániť sa voči ich účinkom.

Výnimočné postavenie v riešených tematických okruhoch patrilo referátom mapujúcich následky bojových poranení z kostrového materiálu, resp. komplexnejšie vyhodnocujúcich možnosti postrehnutia bojových stretov. Spomenutá špecifickosť sa odvíja predovšetkým z hĺbkovejšieho, tematicky a metodicky pestrejšieho spôsobu, akým boli zástupcovia tohto druhu prezentovaní.

Vzhľadom na početnosť prednesených referencií nie je účelné uvádzať ich kompletný register. Všetky príspevky budú totiž zaradené do konferenčného zborníka. Na základe viacerých kuloárne potvrdených pozitívnych momentov a obsahovej stránky nemožno však zo zreteľa vypustiť referát, v ktorom sa hľadala odpoveď na otázku, či v Krośne Odrzańskom boli na novovekom cintoríne pochované obete epidémie (*A. Sczepanek/E. Niedzwiecka/A. Wrzebiak/K. Pacocha/W. Smoroń*). Komplexnosťou poskytnutej informácie zaujala prednáška o paleoepidemiológii (*J. J. Gladykowska-Rzecycka*). Prehľadnosť a zrozumiteľnosť zasa patrili k prednostiam prezentácie o patologických zmenách na kostrovom materiáli z przemyślańských nekropol (*L. Kryst/A. Zborowska*), o problematike trepanácie a pseudotrepanácie (*M. Stanaszek*) či prejavoch epidémií z paleobiochemických aspektov (*R. Paczuski*). Na netradičný spôsob využitia skeletového materiálu z epidemických nekropol poukázal prípad z českej Kostnice a Malína (*F. Velímský*).

V rámci zvyšných vystúpení kolegov z českých krajín a Slovenska odznela interpretácia hromadného brankovického hrobu (*E. Drozdová/D. Parma/J. Unger*), informácia o dokladoch epidémií a vojnových konfliktov v archeologickom materiáli (*J. Unger*), o charakteristike a význame zranení u príslušníkov mikulčickej veľkomoravskej society

(*J. Likovský/L. Poláček/J. Velemínská/P. Velemínský*). Kolektív iných autorov zasa informoval o dokladoch vojnových konfliktov zo včasnostredovekých Čiech a o problémoch s identifikovaním konkrétnych bojových stretov v teréne (*J. Krejsová/P. Hejhal/P. Vachút*). Rovnaká problematika z priebehu 9.-15. stor. z územia Slovenska bola obsahom ďalšieho vystúpenia (*M. Hanuliak*).

Náročnú odbornú stránku vedeckej konferencie akiste odľahčil neformálny spoločenský večer s možnosťou prehliadky objektov etnografického a archeologicko-historického skanzenu. Pre odborníkov našej inštitúcie majú nepomerne väčší význam zrekonštruované objekty centrálneho opevneného sídla včasnopiastovskej elity a jeho sídliskovej aglomerácie.

Organizátori tohto hodnotného podujatia sú presvedčení, že zborník referátov z tohtoročnej konferencie sa s určitosťou dostane do rúk záujemcov už v budúcom roku, v ktorom sa bude konať ďalšia konferencia „Funeralia Lednickie - spotkanie 11“.

Milan Hanuliak

RECENZIE

Josef Unger: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. J. Malina (Ed.): Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných" oborů. 25. Brno 2006. 254 strán, 140 obrázkov.

V predchádzajúcom roku vyšla tlačou ďalšia monografia J. Ungera s vyššie uvedeným titulom. Autor v nej spracúva problematiku, ktorej sa ťažiskovo venuje minimálne počas dvoch posledných decénií. Výsledkom tohto snaženia je práca výnimočná z viacerých pohľadov.

Nejde pritom iba o monotematickosť obsahovej stránky prínosnej najmä pre odborníkov zaoberajúcich sa komplexne štúdiom pohrebného rítu. Závažnejším momentom je zámer J. Ungera prezentovať predkladané informácie takým spôsobom, aby sa stali vhodným doplnkom textov odprednášaných poslucháčom antropológie a ďalších blízkych odborov. Vplyvom tejto skutočnosti majú poznatky z monografie skôr prierezový charakter. Hĺbkovejšiu formu prezentácie spracúvanej problematiky, obohatenú o účelovo pripojené výsledky doplnkových analýz, však ani nemožno očakávať v prípade zvoleného chronologického rozpätia vypĺňajúceho úsek dvoch tisícročí. Ďalším špecifikom tejto práce je osobité riešenie citácií. Odvolávky s kompletným citačným záznamom nie sú uvedené v rámci textu. Ich pozíciu nahrádza súpis použitých titulov literatúry, ktorý je umiestnený za každou kapitolou, resp. podkapitolou.

V stručnosti uvedený spôsob prezentovania poznatkov na druhej strane zásadnejším spôsobom neznižuje ich prínosnosť pre ďalší rozvoj vedeckého bádania v problematike pohrebného rítu. Jeho prispením sa súčasne naplnil hlavný rámec podmienok stanovených pre zaradenie monografie do série modulových učebných textov s titulom „Panoráma biologické a sociokulturní antropologie", editovaných J. Malinom. Súpis dosiaľ publikovaných prác tejto série možno nájsť na zadnej strane obalu recenzovanej monografie.

Predmetnú prácu rozčlenil jej autor do troch hlavných kapitol zložených z vyše tridsiatich podkapitol. Táto hlavná časť monografie je vsunutá medzi úvodnú a záverečnú kapitolu. Doplnkovým spôsobom sa k nim pripája sedem kratších statí. V úvodnej kapitole vymedzuje J. Unger určujúce rámce spracúvanej problematiky. Osvetľuje pritom podstatu a význam jej zložiek, zdôvodňuje potrebu ich sledovania. Uvedené momenty výstižnejšie charakterizuje niekoľko základných myšlienok. Patrí k nim aj konštatovanie, podľa ktorého skeletové zvyšky už dávnejšie prestali byť pre antropológov iba nositeľom informácií o pohlaví a veku ľudských jedincov či o ich zdravotnom stave, resp. o demografickej skladbe. Po zmene nazerania sa tento pramenný materiál začal chápať ako významná súčasť hrobového celku informujúceho o charaktere pohrebného rítu, o spôsobe posmrtného zaopatrovania zomrelých. Cez tento uhol pohľadu sa dajú dotvoriť nielen magicko-rituálne zložky náboženských predstáv, ale i cenné poznatky o viacerých životných aktivitách z reálneho života pochovávajúcej populácie, o spôsobe myslenia a cítenia jej príslušníkov, o interetnických vzťahoch. Dosiahnutie hodnovernejších poznatkov z uvedených oblastí však nie je možné bez súbežnej komplexnej analýzy všetkých zložiek a fenoménov z pohrebiskového prostredia.

V druhej kapitole monografie možno nájsť poznatky o určujúcich znakoch pohrebného rítu a vývojových trendoch jeho súčastí počas dvoch tisícročí. Tento nadmerne široký chronologický rámec bol rozčlenený na tradične známe kratšie úseky. Aj napriek tomu, že v monografii je venovaná zvýšená pozornosť lokalitám z Čiech a Moravy, resp. z okolia susedných krajín, v tejto kapitole sa geografický rámec vo viacerých čiastkových úsekoch účelovo rozrastá aj o oblasti zo severnej, západnej, sčasti aj východnej Európy. Z juhoeurópskeho priestoru bol detailnejšie opísaný pohrebný rítus najmä z úseku prvých storočí našej éry. Dôvodom bola zrejme snaha poukázať na šírenie sa niektorých jeho charakteristických znakov aj na územia rímskych provincií, do prostredia pôvodnej Galie a Germánie. Následne bola pozornosť autora zacielená aj na postupné premeny posmrtného zaopatrovania zomrelých u príslušníkov prichádzajúcich do Európy cez jej východné oblasti. Bokom nezostal ani opis príslušných vývojových etáp pohrebných zvykov, zachytený u Slovanov. Vzhľadom uvádzané zmeny trendov pohrebného rítu (kremácia, inhumácia, biritualita, rôzne formy úpravy súvekých hrobov), by akiste nebolo na škodu, ak by sa príčinnosť pertraktovaných zmien u Slovanov posúdila v širšom európskom kontexte. Je možné, že touto cestou by sa ľahšie osvetlili dôvody, ktoré napríklad podmienili prechod od žiarového ku kostrovému rítu. J. Ungerom uvádzaná značná rôznorodosť v aktívnych zložkách pohrebného rítu, typická pre taký široký časový a geografický rámec, sa odstránila až vplyvom prevzatia homogenizujúcich čŕt kresťanskej kultúrnej a vzdelanostnej úrovne.

V tretej kapitole monografie zameral autor pozornosť na ťažiskové momenty, ktoré zásadným spôsobom vplývajú na konečnú podobu pohrebných zvykov. Spôsob ich opisu uľahčuje pochopenie ich podstaty. Hodnotu ich prínosu je možné porovnať s determinantmi chronologického, geografického a nábožensko-kultúrneho charakteru, uvedenými v druhej kapitole. Aj vzhľadom na tieto skutočnosti nepatrí pomenovanie tretej kapitoly v podobe „Zvláštnosti v pohřebním ritu" k najvýstižnejším. Na druhej strane nemožno prehliadnuť metodicky správne zvolený princíp členenia príslušnej kapitoly. Ocenenie patrí aj nadštandardným hodnotám heuristickej činnosti J. Ungera. Vďaka nej získa čitateľ monografie dostatočne pestré, miestami až príliš podrobné informácie o príslušníkoch pochádzajúcich z rôzneho sociálno-ekonomického prostredia.

Poznatky tohto druhu ponúkajú príležitosť k rozšíreniu všeobecnej informovanosti aj v dosiaľ málo až nedostatočne známych oblastiach posmrtného zaopatrovania zomrelých, pôvodne patriacich napríklad k panovníckym alebo veľmožských rodinám. Nemenej pozoruhodných detailov sa dá vyčítať z porovnania týchto momentov

s inými, ktoré boli zasa príznačné pre vrstvu obchodníkov, remeselníkov z mestského prostredia, alebo pre príslušníkov bohato štruktúrovanej skupiny cirkevných hodnostárov. Pri deskripcii určujúcich zložiek pohrebného rítu, príznačných pre jedincov z vymenovaných skupín, by akiste vo väčšej miere vynikla ich špecifickosť, ak by boli porovnané s charakteristikami bežnými u najnižších sociálnych vrstiev obyvateľstva.

Oveľa menej priestoru vyhradil autor monografie podkapitolám venovaných opisu špecifík pochovávania ľudí rozdielneho veku. Voči pasáži vyčlenenej detským jedincom je nad očakávanie zostručnená časť približujúca dospelých, s nemalými rozdielmi u osôb oboch pohlaví a vekových kategórií. Informácie o podstate rozdielov determinujúcich rôznorodosť pohrebných zvykov z konfesionálneho aspektu sa nachádzajú v záverečnej časti pertraktovanej kapitoly.

Zvýšenú pozornosť si z recenzovanej monografie zasluhuje náplň štvrtej kapitoly s titulom „Zvláštní způsoby zacházení s mrtvými těly". Nejde o nepochopiteľnú skutočnosť, pretože javy vymykajúce sa akýmkoľvek spôsobom zo stereotypnej štandardnosti vzbudzujú zvýšený záujem väčšiny obyvateľov. Nie je pritom podstatné, či pochádzajú z odborných alebo laických kruhov a patria k rôznym vekovým skupinám. Pri sledovaných výnimočnostiach takisto neprekvapí, ak ich registru chýba ucelenosť s logickým previazaním faktov. Aj z tohto dôvodu sú jednotlivé podkapitoly zdanlivo nesystematicky usporiadané. Absentuje takisto zoradenie údajov prostredníctvom hierarchicky odstupňovaného princípu.

Vplyvom týchto skutočností býva podstatná časť známych informácií zachytená nejednotným spôsobom v rôznych druhoch pramenného fondu. O nezanedbateľnosti významu pertraktovaných zložiek dostatočne presvedčila konferencia „Funeralia Lednickie - spotkanie 10", konaná v máji 2007. Jej nosnou témou bola problematika riešiaca dôsledky epidémií, pohrôm a vojen v pozemskom a záhrobnom svete. Pri koncipovaní referátov na toto podujatie bolo možné primárne pramene excerpovať práve z pertraktovanej kapitoly práce. Popri informáciách tejto kategórie boli do monografie zaradené aj údaje mapujúce príčinnosť inhumácie mimo tradičných súvekých nekropol, formy pochovávania obetí kriminálnych a násilných činov, delikventov, samovrahov, jedincov podozrivých z vampirizmu atď.

V samotnom závere monografie J. Unger v stručnosti vymenúva najzákladnejšie premeny, ku ktorým došlo v pohrebnom ríte počas dvoch tisícročí. Nepomerne viac pozornosti možno venovať následnému zoznamu použitej literatúry, ktorej tituly sú prezentované na 38 stranách posudzovanej práce. Nielen poslucháči vysokoškolského štúdia, ale aj odborníci z praxe zaiste ocenia termíny zoradené do pripojeného výkladového slovníka termínov a pojmov.

V závere recenzie určite nie je potrebné zdôrazňovať, že všetky pozitívne črty i nedostatkové momenty monografie J. Ungera boli uvedené v predchádzajúcich častiach textu. S uznaním treba pripojiť, že pozitíva výrazne dominujú. Je potešiteľné, že J. Unger v súčasnosti prepracúva a dopĺňa recenzovanú prácu o najnovšie zistenia, pretože sa rozhodol v blízkej budúcnosti takto upravenú prácu odovzdať do tlače. Dosiaľ však nebola uvedená jedna z dôležitých čŕt práce. Tou nesporne je modelová demonštrácia interdisciplinarity rôznych vedných odborov, ktorá je nevyhnutná v procese najnovších trendov odkrývania dejín ľudskej civilizácie.

Milan Hanuliak

Péter Prohászka: Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, SK). Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Vol. 3. Monumenta Vandalica. Redigunt Éva Garam et Tivadar Vida. Budapest 2006. 134 strán, z toho 101 strán textu, 16 strán bibliografie, 98 kreslených a fotografických obrázkov a 14 celostránkových tabuliek, z toho 4 farebné.

Nielen knihy, ale aj mnohé významné archeologické nálezy majú svoje osudy. Vrchovatou mierou to platí o väčšine bohatých, tzv. kniežacích hrobov z doby rímskej. Popredné miesto medzi nimi nepochybne zaberajú nálezy z lokality Osztrópataka/Ostrovany (ďalej iba O.). História objavu v rokoch 1790 a 1865, ako aj spracovávanie a mnohonásobné hodnotenie fascinuje bádateľov už viac ako dve storočia. Najnovšia monografia o nálezoch z O. z pera mladého ambiciózneho maďarského bádateľa P. Prohászku lapidárnym spôsobom dokazuje, že závažné objavy možno urobiť nielen v teréne, ale i v archívoch. Pravdaže, iba ak sa na to podujme erudovaný a usilovný „výkopca".

P. Prohászka v rámci civilnej služby (náhrada za službu v armáde), ktorú v roku 2001 vykonával v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti (Magyar Nemzeti Múzeum Budapest, ďalej iba MNM) dostal úlohu pracovať na príprave výstavy Zlatý poklad z Nagyszentmiklósu. Pri štúdiu archívnych materiálov k dejinám objavu tohto pokladu, jeho osudov predtým, ako sa dostal do zbierok MNM, zistil, že mnohé dosiaľ nevyužité údaje a informácie možno v archívoch objaviť aj k iným nálezom. Obzvlášť ho zaujali písomnosti, ktoré sa týkajú nálezov I a II z O. Prirodzená zvedavosť, ktorá je atribútom každého úspešného bádateľa, ho priviedla k rozhodnutiu bližšie ich preskúmať. Oprávnene sa domnieval, že dôkladné štúdium a porovnávanie všetkých písomných materiálov a opätovné zhodnotenie nálezov z oboch komplexov povedie k nečakaným záverom, k objavom súvzťažností, ktoré sa v doterajšej spisbe o O. neobjavili. Začal preverovať únosnosť svojej pracovnej hypotézy, že nálezy I a II z O. pôvodne mohli tvoriť súčasť jedného hrobového celku. Informácie získané prácnym štúdiom a porovnávaním archívnych písomností, ako aj kritickej analýzy doterajšej odbornej literatúry o nálezoch ho postupne priviedli k záveru, že s najväčšou pravdepodobnosťou ide o nálezy pochádzajúce z jediného kráľovského vandalského hrobu, datovateľného medzi roky 270-290 po Kr.

P. Prohászka v roku 2002 predložil a úspešne obhájil výsledky svojho snaženia ako magisterskú prácu v Archeologickom inštitúte Eötvös Loránd University v Budapešti. V roku 2004 publikoval štúdiu po maďarsky („Az osztrópatakai Vandál királysír". Esztergom 2004, 143 strán textu, 104 obrázkov, 4 farebné tabuľky). Súčasne začal

podnikať kroky k tomu, aby monografia bola prístupná medzinárodnej odbornej verejnosti aj v nemeckom jazyku. To sa mu podarilo v roku 2006, kedy bola jeho práca zaradená do novej série „Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae".

Dobu medzi vydaním maďarského originálu práce (2004) a jej nemeckej mutácie (2006) autor využil na realizáciu užitočných zmien a doplnkov v monografii. Nemecké vydanie v porovnaní s maďarským originálom má viaceré pozitívne formálne i obsahové úpravy. Už v samotnom názve svojej práce autor akceptoval moju pripomienku, že bude korektné, ak sa v názve objaví aj označenie O s t r o v a n y, pretože lokalita dnes leží na Slovensku a aj na uhorských mapách sa uvádza názov „O s t r o v i a n y v e l O s z t r ó p a t a k a".

V nemeckom vydaní monografie je už kvalitnejšia a prehľadnejšia tlač, ale aj sadzba (napr. kurzíva pri citovaní archívnych prameňov). Poznámky a odvolávky na literatúru sú tu už uvedené pod čiarou, čo podstatne uľahčuje čítanie textu. K výraznému skvalitneniu a doplnkom došlo aj pri ilustráciách. Možno konštatovať, že publikácia je nimi vybavená v primeranej, dá sa povedať v optimálnej miere. Viacnásobné opakovanie vyobrazení nálezov (pôvodná kresba, nová kresba, čierno-biela i farebná fotografia) je vždy funkčné a má dobrú, resp. postačujúcu technickú úroveň. Čitateľovi môže chýbať uvedenie dôvodu vedúceho autora k použitiu „v" namiesto v nemčine bežnejšieho „w" vo výraze „vandalisch" (kde je „v" prebraté z latinského pojmu). Toľko úvodom ku vzniku a rámcovej charakteristike publikácie.

NÁLEZ OSTROVANY I

Vlastná monografia je štruktúrovaná premyslene, prehľadne a metodologicky čisto.

V kapitolách venovaných obom nálezom, teda nálezu I (s. 13-26), objavenému roku 1790 a uloženému v Umeleckohistorickom múzeu vo Viedni (Kunsthistorisches Museum Wien, ďalej iba KHM), ako i nálezu II (s. 27-34), objavenému roku 1865 a deponovanému v MNM, sa P. Prohászka podrobne zaoberá históriou objavu, skladbou nálezov, ich osudov a ciest, ktorými sa dostali do dvoch centrálnych múzeí bývalého Rakúsko-Uhorska.

V ďalších kapitolách sa autor venuje identifikovaniu náleziska v teréne (s. 35-36) a predpokladanej forme hrobovej komory O. II (s. 37-39). V kľúčových najrozsiahlejších kapitolách (s. 40-86) podrobne analyzuje jednotlivé predmety z oboch nálezov. Detailne sa venuje ich kultúrnemu i chronologickému vzťahu s nálezmi z ostatných známych, časovo i kultúrne blízkych kniežacích hrobov. Hľadá, a nachádza aj odpoveď na otázku, či v O. išlo o jeden hrob, alebo o dva hroby (s. 87-90). V záverečných kapitolách (s. 91-96) na pozadí náčrtu dejín severovýchodnej časti Karpatskej kotliny v dobe po markomanských vojnách rieši problém etnickej príslušnosti jedinca pochovaného v O. Celkom na záver, sumarizujúc výsledky svojho výskumu germánskych kniežacích hrobov (s. 97-101), konštatuje, že ide o najbohatší dosiaľ známy germánsky hrob z 3. stor., ktorý možno jednoznačne charakterizovať ako hrob kráľovský.

Súbor predmetov z O. nepochybne patrí k najdôležitejším včasnohistorickým nálezom z územia Slovenska. Dnes tvoria významné a obdivované exponáty v dvoch centrálnych zahraničných múzeách. V archeologickej spisbe publikovanej v slovenskom jazyku nájdeme o nich iba stručné (*Novotný 1995*, 85-87, 91, 92) alebo len čiastkové (*Kolník 1984*, 59-62, 65, 82, 234- 236; *1998*, 39, 70, 72, 77, 81, 83; *Lamiová-Schmiedlová 1964*) informácie. Predpokladám, že slovenského čitateľa budú zaujímať overené fakty a reinterpretované poznatky o oboch nálezoch (I a II) z Ostrovian, o nálezových okolnostiach, o skladbe, datovaní a dôvodoch ich etnického určenia. Považujem preto za vhodné a zmysluplné priniesť súhrn všetkých základných faktov aj v rámci recenzie Prohászkovej monografie.

Vráťme sa ale na počiatok pútavého príbehu o lokalite Osztrópataka/Ostrovany. Nález I bol objavený podľa miestnej tradície z O., zaznamenanej F. Pulszkym v jeho monumentálnom diele (*Pulszky 1897*, 13) nasledovným spôsobom: *„... dvaja roľníci, ktorí išli do kostola, keď chceli prebrodiť rieku si vyzuli čižmy. Ale iba jeden prebrodil potok, druhý zbadal čosi lesklé v novoodvalenom brehu; teda zostal tam a vyhrabal uvedený poklad, ktorý mu ale jeho majiteľ pozemku Antal Péchy odobral. Poklad sa dostal prostredníctvom podžupana do Viedne...".* Podobnú verziu možno čítať aj v Župnej monografii Šariša (*Tóth 1909*, 37, 38): *„... 1790 sa stalo na bývalom Péchyho statku (dnes vidiecky dom J. Bánóa), že jeden poddaný sa pri brodení cez Torysu posadil na breh, aby si vyzul čižmy a pritom zbadal nejaký lesklý predmet".*

Vyhľadávaním, analýzou a porovnávaním archívnych prameňov (prvý rukopisný latinský súpis a ocenenie predmetov, podpísané prešovským podžupanom S. Szineyom z 12. mája 1790; list direktora Uhorskej kráľovskej komory J. Lányiho z 1. júna 1790; ďalšia správa J. Lányiho o transporte nálezu do Budy; oznámenie toho istého muža z januára 1791, že nálezy sú už v Bude; list z 2. marca 1791, z ktorého vyplýva, že M. Viczay, najznámejší zberateľ umeleckých predmetov na konci 18. a začiatku 19. stor. v Uhorsku, prejavil v Komore záujem o kúpu nálezov z O. a požiadal, aby Hlavný mincový úrad (Haupmünzamt) stanovil presné ocenenie; súpis odovzdaných predmetov, podpísaný pokladníkom Hlavného mincového úradu J. Winklerom; súpis zakúpených predmetov za 1753 forintov 59 grajciarov, podpísaný direktorom K. K. Antikenkabinettu - predchodcu KHM - Abbém Eckhelom a ďalšie pramene) sa podarilo P. Prohászkovi rekonštruovať nielen osud predmetov z O. od objavenia až po ich zakúpenie a uloženie vo Viedni, ale aj pôvodnú skladbu súboru zachránených predmetov nálezu O. I.

V júni 1791 informoval K. K. Haupmünzamt Uhorskú kráľovskú komoru o ocenení pokladu z O. sumou 2892 forintov a 16 grajciarov. Viedenský Antikenkabinet urobil výber najatraktívnejších („použiteľných") predmetov, ktoré mali obohatiť jeho zbierky. Treba pripomenúť, že vtedy platila zásada, že z každého mincového nálezu alebo iného pokladu z drahých kovov patrila 1/3 nálezu štátu, 1/3 nálezcovi a 1/3 vlastníkovi pozemku, na ktorom sa poklad našiel. Keďže lokalita Osztrópataka/Ostrovany ležala na území vtedajšieho Horného Uhorska, celá agenda o náleze spadala do kompetencie

Uhorskej kráľovskej komory. Nielen všetky protokoly a listiny o náleze z O., ale i samotný poklad sa ocitli najprv v Bude. Bolo šťastím, že Uhorský štátny archív si ponechal originály všetkých s ním súvisiacich záznamov a kópie odoslal spolu s nálezmi do Viedne na ďalšie konanie. Tu sa časť prvých súpisov zapatrošila alebo stratila. Našťastie, vo fonde archívu Uhorskej kráľovskej komory sa zachovali a P. Prohászkovi poslúžili v jeho takmer detektívnom pátraní. V súhrnnom konvolúte aktov Uhorskej kráľovskej komory zo 4. januára 1792 sú v súvislosti s pokladom už uvedené stanovené poukázané a vyplatené sumy. Z nich vyplýva, že plná cena pokladu obnášala 3060 forintov a 26 grajciarov, čo v tej dobe predstavovalo slušne imanie. Podľa týchto aktov „kúpil" časť pokladu Antikenkabinett a druhý diel mal zakúpiť M. Viczay. Vzniknutý sumár predstavoval 3119 forintov a 56 grajciarov, z čoho po odpočítavaní výdavkov Komory bola odoslaná konečná suma. Z nej bolo vyplatených nálezcovi a majiteľovi pozemku Antalovi Péchymu dvakrát po 1020 forintov 8⅔ grajciarov, teda 2040 forintov a 17⅓ grajciarov. Pravdepodobne uvedené akty videl aj *F. Eichler* (*1937*, 151) pretože mylne uvádza, že zvyšná časť pokladu sa dostala do zbierky M. Viczaya. Osud týchto zlatých a strieborných predmetov mimoriadneho významu, ako vyplynulo z ďalších dokumentov, sa však neuberal uvedeným spôsobom.

Z neskorších aktov k pokladu z O. I je evidentné, že Uhorská kráľovská komora v októbri 1798 opätovne žiadala M. Viczaya o vyjadrenie ohľadne záujmu zakúpiť zvyšné predmety nachádzajúce sa ešte v pokladnici vo Viedni, ktoré Antikenkabinet nezakúpil. K týmto prípisom bol pripojený aj zoznam predmetov prichádzajúcich pre kúpu do úvahy. Keďže M. Viczay ani v roku 1971, ani v roku 1798 na prípisy nereagoval, bolo v auguste 1799 v Hlavnom mincovom úrade rozhodnuté, že predmety budú roztavené. K tomu aj došlo. Vyplýva to zo záverečného zúčtovania, ktoré udáva príjem 1310 forintov a 31 grajciarov, čo bolo ale viac ako predpokladal pôvodný odhad, takže úplná cena pokladu obnášala 3092 forintov a 42 grajciarov. Vzhľadom na zmenu pôvodnej sumy doplatila Uhorská kráľovská komora po stiahnutí nových výdavkov A. Péchymu ešte 21 forintov a 30⅔ grajciarov. A tak v dôsledku neznalosti boli, žiaľ, jedinečné predmety, o ktoré K. K. Antikenkabinett neprejavil záujem, zničené.

P. Prohászkovi sa podarilo, ako uvidíme nižšie, dôsledným štúdiom všetkých dokumentov ich počty a základnú charakteristiku vypátrať.

Zoznam predmetov nájdených na dvakrát (1790 a 1865) v hrobe na lokalite Osztrópataka/Ostrovany, možno dnes definitívne uzavrieť.

Zloženie nálezu O. I z roku 1790, deponovaného v KHM

1. Zlatá spona - agrafa s trojvrstvovým ónyxom zasadeným do oválneho prelamovaného rámika, s dvomi pármi retiazok so záveskami; hmotnosť 83,7 g (*Prohászka 2006*, 40-43, obr. 20; tab. 11: 1).
2. Zlatý masívny nákrčník s bohato členeným uzáverom; hmotnosť 589,1 g (*Prohászka 2006*, 43-46, obr. 25a; tab. 12: 2).
3. Zlatý masívny náramok tvarom podobný nákrčníku; hmotnosť 191,5 g (*Prohászka 2006*, 43-46, obr. 25b; tab. 12: 1).
4. Zlatá kolienkovitá spona zdobená jemným prelamovaním, majúca na lučíku nápis VTERE FELIX; hmotnosť 71,8 g (*Prohászka 2006*, 46-48, obr. 29; tab. 11: 5).
5. Zlatá spona, pôvodne s dvomi vinutiami, s extrémne širokým lučíkom a nožkou, bohato zdobená granuláciou a filigránom; hmotnosť 34,1 g (*Prohászka 2006*, 48, obr. 31; tab. 11: 3).
6. Zlatá ramienkovitá spona s cibuľkovitými hlavičkami, bohato zdobená granuláciou a filigránom na širokom lučíku a nôžke; hmotnosť 46,7 g (*Prohászka 2006*, 48-50, obr. 33; tab. 11: 2).
7. Zlatá ramienkovitá samostrelová spona s cibuľkovitými hlavičkami, s úzkym lúčikom a nôžkou, zdobená granuláciou a filigránom; hmotnosť 68 g (*Prohászka 2006*, 25, 26, 50, 51, obr. 12; 37; tab. 11: 2; pozri tiež *Kovrig 1937*; 99, tab. XXXIX: 5; *Noll 1974*, 48, Nr. 1).
8. Zlatý vysoký pohár typu Eggers 178; hmotnosť 264,3 g (*Prohászka 2006*, 51-53, obr. 38; tab. 11: 6).
   Podobný pohár, s hmotnosťou 270 g, bol určený na roztavenie (*Prohászka 2006*, 24) - pozri nižšie (č. 16).
9. Zlatý prsteň zdobený filigránom, pôvodne s ónyxom v očku (podľa prešovského zoznamu), neskôr stratenom; hmotnosť 24,53 g (*Prohászka 2006*, 25, 54, obr. 11: 41a; tab. 12: 5a-b).
10. Zlatý trojdielny prsteň s tromi kameňmi (rubínmi?); hmotnosť 12,35 g (*Prohászka 2006*, 25, 54, obr. 25; 41b; tab. 12: 3a-b).
11. Zlatý osemhranný prsteň; hmotnosť 5,95 g (*Prohászka 2006*, 25, 54, obr. 11: 41c; tab. 12: 4).
12. Strieborný tanier so zúbkovaným značne poškodeným okrajom, v stredovom medailóne s pozlátenou výzdobou viniča a palmety v technike niella; hmotnosť 755,7 g (*Prohászka 2006*, 55-57, obr. 44; tab. 13: 2).
13. Strieborný skyphos s dvomi horizontálnymi uchami, typ Meroe (typ Eggers 169), so stenami zdobenými nízkym reliéfom dvoch scén - na jednej medzi mužskou a ženskou maskou grif napadá jeleňa, na druhej panter zabíja osla. Na plochých držadlách je maska Dionýza a pantery s prevrátenými nádobami; hmotnosť 1012,5 g (*Prohászka 2006*, 57-61, obr. 48; tab. 13).
14. Strieborná lyžička s držadlom ukončeným cibuľkovitou hlavičkou; hmotnosť 52 g (*Prohászka 2006*, 61, 62, obr. 52).
15. Bronzová skladacia trojnožka typu Klatt DB1 (*Klatt 1995*) - rekonštruovaná; na hornom konci nosných ramien je busta Baccha (alebo Mainady?), dolný koniec má tvar levích láb; výška 95,5 cm (*Prohászka 2006*, 62-64, obr. 53).

Mimoriadne prínosné je, že autorovi sa na základe porovnávania písomných dokumentov, najmä prvého krátkeho latinskeho zoznamu nálezov z Eperjesu/Prešova a inventára Kráľovskej komory (*Prohászka 2006*, obr. 6; prepis s. 22), podarilo vydedukovať, tie predmety z nálezu O. I, ktoré Antikenkabinet nemal záujem zakúpiť, takže boli odovzdané na roztavenie. Boli to nasledovne zlaté a strieborné predmety:

16. Zlatý pohár s hmotnosťou 270 g, pravdepodobne rovnakého tvaru ako ten, ktorý sa zachoval - pozri vyššie (č. 8).
17. až 20. Štyri zlaté spony („Schließen") s celkovou hmotnosťou 217 g (teda zhruba toľko, koľko vážili spony, ktoré sa dostali do KHM; zrejme išlo takmer o „dvojičky" k týmto sponám).
21. Jeden zlatý drôt (v originálnom prameni „Trad") s hmotnosťou 5,2 g; podľa P. Prohászku pravdepodobne ihla zlatej spony.
22. a 23. Dve strieborné „obetné" misky; spolu s hmotnosťou 5705 g. P. Prohászka upozorňuje, že hmotnosť strieborného taniera so zúbkovaným okrajom bola 755 g, čo znamená, že obe tieto roztavené misy (v zozname z Eperjesu/Prešova označené ako „*patenae duae argentae*) neboli malými nádobkami na pitie, ale masívne a značne ťažké nádoby; označenie „Schüssel" bolo uvedené v inventári aj pri zachránenom skyphose (č. 13).
24. Menšia strieborná miska s hmotnosťou 940 g.
25. Strieborná malá „gravírovaná" miska s hmotnosťou 24,9 g.
26. Strieborná lyžička s hmotnosťou 30,6 g, teda podobná tej, ktorú získal Antikenkabinet (hmotnosť 52 g).
27. Okrem uvedených predmetov boli na roztavenie odovzdané ešte rôzne ďalšie strieborné fragmenty, majúce spolu hmotnosť približne 135 lotov (viedenský lot = 17,5018 g), teda 2362 g.

Podľa prešovského zoznamu sa P. Prohászka pokúsil o tvarové určenie niektorých zlomkov, napríklad „... *diversa frustilla argentea, ut plurimum formam Luna representatia 12 constit uncias 22*", t. j. „... rôzne formované strieborné kusy v počte 12 mali väčšinou mesiačkovitý tvar a vážili 22 uncí", teda cca 660 g (unca = cca 30 g). Slovíčko *Luna* pravdepodobne označovalo polmesiačik. Pritom treba brať do úvahy, že ďalšia položka v prešovskom zozname uvádza strieborné zlomky rôzneho tvaru a formy (*diversi generis figura, et frustilla argentea*) ako súčasť pokladu, a to s hmotnosťou 9 funtov a 1 unca, čo činí asi 5 kg a 34 g. Prirodzene, popri dvoch ťažkých nádobách a lyžičke v tom bola zahrnutá aj tretia nádoba. P. Prohászka logicky predpokladá, že okrem fragmentov uvedených strieborných nádob mohli časť zlomkov predstavovať aj zvyšky ozdôb opaska a kovaní skrinky. Bližšie označenie zlomkov, ktoré by túto domnienku jednoznačne potvrdzovali, však v záznamoch chýbajú.

P. Prohászka ďalej zvažuje možnosť, že v prešovskom zázname boli zahrnuté aj mierne deformované, odlomené uchá (9½ lotu, teda asi 166 g) skyphosu uloženého v KHM. Pripúšťa ale zároveň, že mohlo ísť aj o kovania vedra, podobné tým, ktoré sa vyskytli v hrobe III v Sackrau/Zakrzowe (*Prohászka 2006*, obr. 7a). Ak by to tak bolo, dôležitosť nálezu z Ostrovian by to ešte zvyšovalo. Štúdiom všetkých dostupných prameňov sa P. Prohászkovi podarilo zistiť, že zlaté predmety v náleze O. I vážili 1,857 kg a strieborné predmety a zlomky dosiahli hmotnosť 11,15 kg.

Autor napokon vierohodne a definitívne preukázal, že v niektorých súpisoch nálezov z O. I uvádzaná strieborná astragalovitá spona stredolaténskej konštrukcie tam bola priradená omylom, dodatočne. Jednoznačne k nálezu O. I nepatrí (*Prohászka 2006*, 24, obr. 8; 9: vľavo).

NÁLEZ OSTROVANY II

Dejiny objavu nálezu O. II v roku 1865, jeho skladby a cesty do MNM obsahujú už menej nejasností, aké sa vyskytli pri náleze O. I. Ale ani v tomto prípade nechýbali niektoré rozporuplné informácie (*P. Prohászka 2006*, 37, pozn. 27). Zhrňme teda validné poznatky o náleze O. II.

Prvá informácia o objave bola v liste statkára a poslanca parlamentu za Šarišskú župu Józsefa Bánóa, zaslanom koncom apríla 1865 viceprezidentovi Uhorskej akadémie vied barónovi Józsefovi Eötvesovi. Žiaľ, tento list, na ktorý sa odvolávajú rôzne neskoršie pramene, sa P. Prohászkovi nepodarilo objaviť ani v maďarských, ani v slovenských archívoch. Našťastie, podstatnú časť z neho zverejnil Flóris Rómer v časopise Archaeologiai Közlemények (*Rómer 1865*, 76, 77): „*22. apríla som objavil v mojej záhrade na brehu rieky starý rímsky hrob, a síce pravdepodobne kráľovský alebo kniežací hrob... Práve tu sa našli pred 60-70 rokmi dve zlaté koruny a viaceré drahocennosti, ktoré sa teraz nachádzajú vo Viedenskej klenotnici a táto predhistória ma priviedla k tomu, aby som sám podnikol výskum a podarilo sa vykopať viaceré veľmi pekné predmety, ktorých presný opis posielam archeologickej komisii*". V jedenástich položkách nasleduje výpočet známych predmetov nálezu O. II a pokračuje: „*Všetko ležalo v hĺbke dvoch siah* (t. j. 3,92 m - moja poznámka) *v samostatnej krypte s kamennou klenbou, dnes zrútenou. Ak za týchto okolností archeologická komisia považuje za zaujímavé realizovať výskum pod jej dozorom, nebudem v ňom pokračovať, pretože v tomto hrobe už aj tak nič viac nie je a teda by sa muselo pátrať po iných hroboch alebo kryptách*".

Archeologická komisia poverila touto úlohou Imreho Henszlmanna, ku ktorému sa 25. mája 1865 v Prešove pripojil J. Herfurth, učiteľ na evanjelickom lýceu, vynikajúci historik a cirkevný právnik, ktorý bol prítomný už pri odkryve hrobu, a spoločne navštívili statkára Bánóa. Urobili obhliadku náleziska, skúmali ho pomocou zemného vrtáka, ale bezvýsledne. I. Henszlmann preto nechal vykopať na severnej vyvýšenine za spolupráce 12 robotníkov výskumnú sondu a na svahu dal vyhĺbiť ďalšiu veľkú jamu, ale ani to neprinieslo žiadne nové nálezy. Následne I. Henszlmann prevzal nálezy a odcestoval do Pešti.

P. Prohászka ďalej zistil, že 12. júna 1865 I. Henszlmann referoval v Akadémii v Budapešti o svojej ceste do O. a zároveň prezentoval nálezy. Podarilo sa mu vypátrať, že pomerne obšírne o jeho prednáške informovali vplyvné denníky - po nemecky vychádzajúci Pester Lloyd (č. 136, streda 14. júna 1865) a maďarský denník Pesti Napló (č. 16, streda 21. júna 1865). V článkoch oboch novín sa objavili popri pomerne dôkladnom opise predmetov z nálezu O. II aj ďalšie informácie. Závažný je najmä údaj, že „... *na vyvýšenine pri toku Torysy sa narazilo náhodne na kameň hoci sa tu žiadne kamene nevyskytujú. Terajší majiteľ J. Bánó tu nechal urobiť vykopávky a 22. apríla bol objavený murovaný hrob*". Nasleduje výpočet predmetov, ktoré sa v hrobe našli. V maďarskej denníkovej informácii sa vyskytol okrem toho údaj, že „... *hrob bol preklenutý kameňmi, ale nie ako rímske hroby s veľkými, ale s malými zlepenými (cementovanými) lomovými kameňmi. V tomto hrobe ležala lebka na východe, nohy boli v západnom smere. Okolo lebky ležalo vedro s tromi miskami* (sklenenými - moja poznámka).

V hrobe sa našli aj kosti psa a vtákov, pravdepodobne obľúbené zvieratá zomrelého. Zosnulý bol pravdepodobne mladý ženský príslušník urodzenej barbarskej rodiny".

Z ďalších písomných prameňov sa dozvedáme, že časť nálezov si vyžiadal J. Eötves pre prezentáciu na schôdzi prírodných vedcov v roku 1865 v Pozsony/Bratislave a že nález z O. II bol vystavený na svetovej výstave 1867 v Paríži. V roku 1871 ponúkol J. Bánó riaditeľovi MNM F. Pulszkemu odpredaj nálezu O. II za 2000 forintov. P. Proházska nenašiel k tejto transakcii žiadne archiválie, ale zistil, že MNM muselo predmety získať ešte pred rokom 1875, pretože v roku 1874 v Katalógu zlatníckych prác vystavovaných roku 1874 v Budapešti je uvedený ako vystavovateľ MNM. Keďže sa nenašli žiadne doklady o nákupe, možno predpokladať, že F. Pulszký získal predmety ako výpožičky. Teda, kým nálezy O. I, uložené v KHM, boli získané kúpou, predmety z O. II MNM jednoducho neboli nálezcovi vrátené.

Inú verziu k identifikácii náleziska O. II uvádza *M. Lamiová-Schmiedlová* (*1964*, 233, 234). Podľa nej nález objavil Štefan Jaklovecký „*... na brehu nad rybníkmi, ktoré boli zriadené v starom koryte t e r a s y* (moja poznámka: zrejme tu je tlačová chyba, správne má byť Torysy); „*... ležiac na brehu zapichoval veľa seba palicu, ktorá mu na jednom mieste ľahko vbehla do väčšej hĺbky. Odvalil ňou kus brehu, pod ktorým sa objavil hrob. Obsah hrobu odovzdal tamojšiemu statkárovi J. Bánóovi a ten inventár hrobu daroval Nemzeti Múzeum v Budapesti; nálezcovi dal za omenu kravu*".

Pokus M. Lamiovej-Schmiedlovej získať kontrolným výskumom realizovaným v roku 1963 k lokalizácii kniežacích hrobov konkrétnejšie poznatky, prípadne zistiť ďalšie hroby z doby rímskej, bol neúspešný.

Tým sa potvrdilo, že nálezy O. I a II boli objavené priamo na brehu Torysy, ktorá však v priebehu storočí mohla meniť koryto. Katastrofické záplavy, ktoré v minulých rokoch spôsoboval potok Malá Svinka, pretekajúci cez Jarovnice (nachádzajúce sa v susednej doline, iba 5 km západne od Ostrovian), naznačujú, že o prívalové vody tu asi ani v minulosti nebola núdza. Náhle záplavy vždy vyvolávali značnú erozívnu činnosť a podobný proces sa mohol odohrávať aj na brehu Torysy v Ostrovanoch. Domnievam sa, že by bolo vhodné a úspešné opätovné preskúmanie tangovanej lokality na základe geofyzikálnych meraní. Zároveň by bolo potrebné uskutočniť testovací výskum v juhovýchodnej časti katastra susednej obce Ražnany. *M. Lamiová-Schmiedlová* (*1964*, 248) a M. Soják (pozoruhodné nálezy z povrchového prieskumu) tu odôvodnene predpokladajú bohatú germánsku osadu časovo súbežnú s nálezmi I a II z Ostrovian.

Pri odkryve hrobu v O. II nebol prítomný antropológ. Kostrové zvyšky nájdené v jame svedčia jednoznačne o inhumačnom hrobe. *E. Henszlmann* (*1866*, 47) o tom uvádza: „*... z kostry bolo možné vyhrabať malé množstvo zlomkov: fragmenty čelných a spánkových kostí, panve, stehenných a holenných kostí - to bolo všetko, čo sa z mŕtvych zachovalo; drobný* (gracilný) *stav týchto kostí ukazuje na mladistvé indivíduum, ktoré na základe sprievodných šperkov sa dá označiť ako žena*".

P. Proházska upozorňuje, že dojem o gracilnosti kostrových zvyškov mohol byť spôsobenej zlým stavom zachovávania kostry, na ktorú sa mohlo výrazne podpísať pôdne prostredie, vlhkosť a kolísanie teplôt.

E. Henszlmann pri označení nálezu za žensky hrob argumentoval aj zložením a množstvom šperkov, ale aj absenciou zbraní. P. Prohászka pripomína, že analýza šperkov v známych kniežacích hroboch potvrdzuje, že nákrčník a náramok boli „Statussymbole" kniežacej vrstvy a že spony, ako aj ostatné šperky sú rovnako typické pre ženské i mužské hroby. Naproti tomu náramok so zhrubnutými koncami („Kolbenarmring") sa v dobe rímskej vyskytuje iba v mužských hroboch (*Werner 1980*). Absencia prídavkov zbraní je - s výnimkou štítu (Gommern) a hrobov s malými striebornými šípkami (Stráže) - pre hroby C2 typická.

Zloženie nálezu O. II z roku 1865, deponovaného v MNM

1. Zlatá minca, rímsky aureus Herennie Etruscilly (249-251); hmotnosť 4,33g (*Prohászka 2006*, 27, 30, 65, 66; obr. 13a: 6; tab. 1: 3; 14: 4).
2. Zlatý nákrčník s očkovito-háčikovitým uzáverom; hmotnosť 72,45 g (*Prohászka 2006*, 30, 66-68; obr. 13a; 57; tab. 1: 4; 14: 2).
3. Zlatý náramok so zhrubnutými koncami; hmotnosť 184,59 g (*Proházska 2006*, 30, 68, 69; obr. 13a: 2; 59; tab. 2: 4; 14: 1).
4. Zlatá ramienkovitá spona s cibuľkovitými gombičkami, bez ihly a postranného pravého gombíka (na staršej kresbe ho ešte má), zdobená granuláciou a filigránom (*Henszelmann 1866*, tab. II: 1); hmotnosť 27,89 g (*Proházska 2006*, 30, 69, 71; obr. 62; tab. 2: 1; 14: 3).
5. Deväťhranný zlatý prsteň; hmotnosť 11,3 g (*Proházska 2006*, 30, 71; obr. 13a: 3; 14: 8, 64; tab. 1: 2; 14: 6).
6. Desaťhranný zlatý prsteň; hmotnosť 5,97 g (*Proházska 2006*, 30, 71, obr. 13a: 4, 14: 2, 64b; tab. 1: 1; 14: 5).
7. Strieborná spona s podviazanou nôžkou, bez vinutia a ihly, zdobená filigránom a pozlátenými plieškami; dĺžka 6,1 cm (*Proházska 2006*, 33, 72, obr. 14: 3a, 3b).
8. Strieborná spona s podviazanou nôžkou, podobná predošlému exempláru; dĺžka 5,9 cm (*Proházska 2006*, 33, 72; obr. 14: 4a, 4b).
9. Štyri lisované (tepané) strieborné plechy so stopami pozlátenia, značne poškodené, bohato figurálne a geometricky zdobené; ide o kovania jazdeckého sedla, pravdepodobne koženého; ich veľkosť bola 15-19 cm (*Proházska 2006*, 30, 73-77; obr. 13b: 7-11; 66a, 66b, 67a-d; 70, tab. 3; 4).
10. Strieborná neúplná pracka s oválnym D-rámom a ohnutým tŕňom, doštička chýba; rozmery 4,5 x 2,6 cm (*Proházska 2006*, 33, 78, 79; obr. 14: 9; 72b; tab. 5: 2).
11. Strieborná neúplná pracka s obdĺžnikovou upevňovacou doštičkou, rám chýba; rozmery 3,2 x 2,6 cm (*Proházska 2006*, 33, 78, 79; obr. 14: 12; 72a; tab. 5: 3).
12. Strieborné kovania ústia šálok, pravdepodobne drevených, polguľovitého alebo vrchlíkovitého tvaru, zlomené na viac (14) fragmentov, s dierkami na nity a jedným nitom; možno z nich poskladať 4 + 2 úplné kovania šálky (*Proházska 2006*, 33, 79-82; obr. 13b: 14, 15; 73; 74; tab. 6: 1-6).
13. Drevené vedro s bronzovými kovaniami, rekonštruované z 18 dobre zachovaných dúžiek s 5 radmi nitov; výška 18,5 cm (*Proházska 2006*, 33, 82, 83; obr. 13b: 13, 80; tab. 9; 10: 2, 3).

14. Neúplné bronzové nožnice, zachované boli z nich iba poškodené čepele; dĺžka 4 cm (*Proházska 2006*, 33, 83; obr. 82; tab. 10: 1).
15. Neúplný bronzový nôž, zachovaný bol zlomok čepele; dĺžka 6 cm (*Proházska 2006*, 33, 84; obr. 84).
16. Kostený hrebeň, jednostranný, trojvrstvový, oblúkovitý, so striebornými nitmi - typ Thomas I, variant 1; dĺžka 11,2 cm (*Proházska 2006*, 33, 84; obr. 13a: 12; 86; tab. 5: 1).
17. Sklenený polguľovitý pohár (miska), typ Eggers 216, s vbrúsenými oválnymi a kruhovitými plôškami v horizontálnych radoch a dvomi obvodovými ryhami; výška 6,1 cm (*Proházska 2006*, 33, 84-86; obr. 87b; tab. 7).
18. Sklenený polguľovitý pohár, typ Eggers 216, s vbrúsenými oválnymi a kruhovitými (na dne) plôškami; výška 6,8 cm (*Proházska 2006*, 33, 84-86; obr. 87b; tab. 7).
19. Zvieracie kosti (pravdepodobne psa a vtákov) - zvyšky potravinových milodarov (*Proházska 2006*, 86).
20. Zistené zvyšky ľudskej kostry boli doložené iba drobnými zlomkami lebky, panvy a dolných končatín; ukazujú na hrob mladistvého, azda ženského indivídua (*Proházska 2006*; 87).

Zostáva ešte odpovedať na otázku, či uvedený zoznam obsahuje údaje o všetkých nálezoch, či neboli objavené aj ďalšie predmety, ktoré nie sú zaznamenané. P. Prohászka upozorňuje, že Uhorská kráľovská komora zaistila iba predmety zo vzácnych kovov a bronzu. Oprávnene tiež predpokladá, že v hrobe sa našli aj keramické a kostené predmety, ale neboli odložené, uchované. Aj keď v úradných záznamoch o tom nie je nijaká zmienka, v monografii Šarišskej župy uvádza S. Tóth na začiatku 20. stor. „*... viaceré prstene a predmet zo slonoviny*". Tieto vraj zostali v zbierke rodiny A. Péchyho. Zmieňuje sa aj o tom, že slonovina sa rozpadla (*Tóth 1909*, 67). Autorovi monografie sa však túto správu nepodarilo overiť.

Pri sledovaní prameňov k nálezu O. II však P. Prohászka spoľahlivo zistil, že k tomuto súboru boli nedopatrením pričlenené predmety, ktoré v primárnych starších prameňoch k nálezom O. II (listoch, správach a v Henszlmannových článkoch) nikde nefigurujú. Ide o prsteň z nekvalitného striebra s karneolovou vložkou, o zlatú perlu a zlomok bronzovej ihly (*Hampel 1885*, tab. 1: 6a, 6b, 10, 11; *Proházska 2006*, obr. 14: 6a, 6b, 10, 11). Do literatúry sa dostali nepozornosťou *J. Hampela* (*1885*). Pri budúcich hodnoteniach nálezov z O. treba tieto predmety rozhodne vypustiť zo zreteľa.

Skutočnosť, že časť nálezov z Ostrovian je uložená v KHM (O. I) a druhá časť v MNM (O. II), je vysvetliteľná jednak okolnosťou, že medzi objavením nálezov uplynulo tri štvrtiny storočia, jednak zmenou štátno-politických pomerov, ktoré sa v Rakúsko-Uhorsku udiali v 19. stor. Osamostatňovací trend v maďarskom politickom a kultúrnom živote vtedy enormne vzrástol. Je prirodzené, že predmety z nálezu O. II už zostali v držbe Maďarského národného múzea v Budapešti, založeného v roku 1802.

J. Bánó a I. Henszlmann hrob a jeho okolie dôkladne preskúmali. Svedčí o tom opis rozloženia nálezov:

„*Práve popísané predmety... ležali v nasledujúcom usporiadaní: proti východu, kde začal odkryv sa narazilo na mincu a priamo vedľa nej bolo niekoľko málo zachovaných fragmentov lebky, vľavo od lebky stálo zachované drevené vedro obsahujúce tri šálky na pitie, v jeho blízkosti ležali: zlatý nákrčník, ďalej zlatá a obe strieborné spony, v oblasti pravého ramena ležal zlomok nožníc, v oblasti rúk oba zlaté prstene a viac na západ zlatá brošňa, takže možno predpokladať, že bola nosená na zápästí pravej ruky. Hneď v blízkosti ležali zvieracie kosti, naďalej smerom na západ v oblasti nôh sa narazilo na oné pozlátené striebornej platničky, ktoré boli vyššie opísané ako príslušenstvo obuvi. Fragmenty väčšiny striebornych predmetov, oboch druhov pásikov a striebornej nádoby ležali rozptýlené na ľavej strane mŕtvoly, väčšinou v strede jej dĺžky*" (*Henszlmann, E. 1866*, 47).

P. Prohászka porovnaním dislokácie podobného inventára v známych kniežacích germánskych hroboch dospel k záveru, že predmety charakteristickej hrobovej výbavy, ktoré v náleze (hrobe) II z Ostrovian absentujú, sú bohato zastúpené v náleze I z Ostrovian: zlaté a strieborné nádoby, bronzová trojnožka a mnohé zlaté šperky výnimočného významu (spona s ónyxom, torques, armilla, spona s nápisom VTERE FELIX, prstene). Uvedené šperky a ostatné predmety predstavovali podľa P. Prohászku osobný majetok a symbolicky vyjadrovali sociálny status (Statussymbolbedeutung) pochovaného. Predpokladá, že boli v hrobovej komore uložené obďaleč mŕtvoly, v nejakej schránke. Pravdepodobne tu sa nachádzali aj nádoby s potravou a nápojmi a bronzová trojnožka. I. Henszlmann sa pri výskume O. II obmedzil na severnú stenu hrobovej komory(?), čo dokladá, že hrob sa v dobe objavu priamo ocitol na okraji brehu Torysy. Podnetom pre výskum sa stal kameň, ktorý priamo vyčnieval z brehu („*Všetky nájdené predmety boli obklopené a pokryté početnými kusmi lomového kameňa a jeden z takých kameňov vyčnievajúci zo strany okraja brehu sa stal dôvodom pre vykopávky*" - *I. Henszlmann 1865*, 95).

P. Prohászka správne dôvodí, že od doby budovania hrobu (3. stor.) sa pôdne pomery na nálezisku zmenili a že potok vlievajúci sa v tomto mieste do Torysy sa tu hlboko zarezal do terénu. Ak sa teda akceptuje tradícia o náleze O. I, že predmety sa v roku 1790 našli v priamo v stene brehu, obnažila ich buď voda, alebo erózia. Antal Péchy ich zhromaždil a dal odoslať do Viedne. Miesto nálezu bolo iba minimálne prekopávané, pretože buď sa tu už ďalšie predmety nenachádzali, alebo sa obával závalu steny brehu a uspokojil sa s nájdenými zlatými a striebornými predmetmi. Vtedy bola porušená iba časť hrobovej komory, jej zvyšok odkryl o 75 rokov neskôr nový majiteľ. Na základe údajov I. Henszlmanna ležal hrobový nález O. II v hrobovej komore „*vyhotovenej z dreva*".

Autor monografie došiel k záveru, že hrobová komora mala značné rozmery, asi 3-4 x 4-5 m, hĺbka bola 2 siahy, teda takmer 4 m. V jej jednej časti sa našiel nález O. I a v druhej polovici spočíval pochovaný. Analýzou predmetov z oboch nálezov a ich porovnaním s hrobmi germánskeho kniežacieho horizontu z 3. stor. dospel P. Prohászka k prijateľnému záveru, že predmety odkryté v rokoch 1790 a 1865 predstavujú inventár toho istého, jediného hrobu, a tento podľa našich súčasných poznatkov predstavoval najbohatší germánsky hrob doby rímskej vôbec.

V kapitole o etnickej príslušnosti v hrobe pochovanej osobnosti dochádza P. Prohászka na základe zhodnotenia dejinného vývoja severovýchodnej časti Karpatskej kotli-

ny v dobe po markomanských vojnách k prijateľnému záveru, že hrob patrí poprednému predstaviteľovi - kráľovi kmeňa Vandalov z doby okolo roku 270. *J. Jílek* (*2005*, 420, 421) sa odvážil vyššie naznačenú interpretáciu posunúť ešte ďalej a spojiť *„zrod vandalského strieborného bohatsva"* priamo s konkrétnou historickou udalosťou opísanou Publiom Herenniom Dexippom. Podľa tejto, v našich prameňoch dosiaľ nepublikovanej správy (*Griechische und lateinische Quellen... III*, *1991*, 360-364) došlo vtedy k vojenskému stretu medzi vandalským vojskom a Rimanmi v dobe vlády cisára Aureliana (270-275):

„1. Pretože za Aureliana boli Vandali s celou mocou porazení Rimanmi, poslali k Rimanom vyslanca ohľadne ukončenia vojny a (mierovej) *zmluvy. Po dlhom rozhovore cisára a barbarov bola schôdzka rozpustená..."*. Na akom mieste došlo k bojom, nevedno. Dôležitá je okolnosť, že potom došlo k vyjednávaniu, ktoré Dexippos opísal nasledovne:

„2. A títo boli zhromaždení podľa rozhodnutia: barbarskí králi a vládcovia prichádzali tak, ako im dopredu bolo oznámené, a dali rukojemníkov z vlastných rodov, pokiaľ ide o prestíž a postavenie, nie bezvýznamných. Veď všetci králi jednotlive dávajú svojich synov ako rukojemníkov, bez toho, že by mali pochyby, a ďalší spoločne s nimi (dávajú takéto osoby, ktoré) *nezaostávajú, pokiaľ ide o prestíž. A za týchto okolností dospeli k* (mierovej) *zmluve a uzavreli* (slávnostné) *prímerie. Od toho okamžiku bolo dve tisíc vandalských jazdcov rímskymi spojencami. Jedni boli vybraní* z (barbarského) *vojska a zaradení do spojeneckých oddielov, druhí sa rozhodli vojenskú službu podstupovať dobrovoľne"*. Rokovania sa vtedy zúčastnil na jednej strane samotný cisár Aurelianus, na druhej strane poprední vandalskí (hasdingskí) veľmoži. Možno predpokladať, že po úspešnom rokovaní a uzavretí prímeria došlo k odovzdaniu keimelií - k obdarovaniu vandalských veľmožov. Z nich sa časť, ktorá nevstúpila do služieb Aureliana, vrátila do svojej domoviny:

„3. Zvyšný dav Vandalov tiahol domov, pričom im rímsky vládca poskytol priestor(?) (dostať sa) *až k Dunaju. Väčšina odtiaľ bezpečne a bez újmy prešla"* (podľa prekladu R. Bartůňka z diela: *Die Fragmente... 1926*, 460, 461 - poznám len z cit.: *Jílek 2005*, 421, pozn. 64, 68, 70; pozri aj *Dobiáš 1964*, 276, 277, pozn. 36 a 37; *Griechische und lateinische Quellen... III*, *1991*, 360-364).

S dôkladnosťou a trpezlivosťou hodnou dobrého kriminalistu sa P. Proházska kriticky a úspešne „prehryzol" aktami archívov i starými novinovými správami z Viedne a z Budapešti. Z údajov a niektorých rozporov v prvých publikáciách, vzájomnou konfrontáciou a porovnávaním s nálezovou situáciou i skladbou inventára v obdobných kniežacích hrobových komplexoch v strednej a severnej Európe dospel k reálnym a akceptovateľným záverom.

Hlavným cieľom monografie P. Proházsku nebola vyčerpávajúca analýza jednotlivých predmetov (i keď aj túto realizoval dostatočným spôsobom), ale preukázanie autenticity hrobového pôvodu oboch nálezov, vypátranie informácií o predmetoch, ktoré sa dostali do muzeálnych zbierok a napokon aj eliminácia predmetov, ktoré do súboru nálezov z O. nepatria. Domnievam sa, že tento zámer P. Proházska naplnil optimálnym spôsobom.

Niet pochýb, že viaceré predmety alebo ich súbory zasluhujú opätovnú hlbšiu analýzu na základe konfrontácie aj s novšími nálezmi a poznatkami, prípadne aj samostatné štúdie. Názory, že autor v monografii nevyužil plne všetky možnosti novej analýzy jednotlivých predmetov sa síce môžu vyskytnúť, ale výčitku *J. Jílka* (*2005*, 419), že P. Proházska sa obmedzil pri striebornom skyphose iba na zbežný opis dekóru o rámcovú interpretáciu *„čo je vzhľadom k jedinečnosti pamiatky na škodu"*, považujem za nepatričnú. Iste, P. Proházska sa mohol zamerať obšírnejšie aj na hľadanie ciest a dôvodov prísunu jednotlivých predmetov do O., na hlbšie úvahy v historickom kontexte výskytu zriedkavých skyphov typu Meroe (ale i ďalších unikátnych predmetov) v barbarskom prostredí stredného Podunajska. Ale ak to neurobil, rozhodne to nie je nedostatkom práce. Fundamentálny prínos štúdie P. Proházsku spočíva predovšetkým v tom, že vierohodne ukázal úzku spolupatričnosť nálezu O. I a O. II, že sa úspešne pokúsil o reinterpretáciu nálezových okolností a skladby dávno objavených nálezov. S vysokou mierou pravdepodobnosti ukázal, že nálezy predstavujú inventár j e d i n é h o - kráľovského hrobu.

Jednotlivé predmety z O. autor monografie kvalifikovane porovnal s analogickými a relevantnými nálezmi z dôležitých kniežacích hrobov v stredoeurópskom a škandinávskom priestore, s ich zastúpením, frekvenciou, ich formálno-typologickými znakmi a konfrontoval s chronológiou jednotlivých hrobov. Z tejto konfrontácie jednoznačne dedukoval, že v O. zastúpený bol inventár charakteristický prevažne pre hroby germánskej elity z Eggersovho stupňa C2 (*Eggers 1951*), teda z druhej polovice 3. stor.

Aj keď sa to zdá takmer neuveriteľné, nález I z roku 1790 a hrobový nález II z roku 1865 možno takmer s istotou považovať za dve časti jediného, toho istého hrobového súboru.

Záverom možno konštatovať, že P. Proházskom predložená reinterpretácia nálezov z O. nadobúda mimoriadny význam aj v súvislosti s nedávnym objavom vykradnutej hrobky germánskeho kniežaťa či kráľa v Poprade-Matejovciach. Výskum jedinečne zachovanej drevenej hrobovej architektúry, realizovaný v roku 2006 *K. Pietom* a *P. Rothom* (*2007*, 44-47), prináša k riešeniu kultúrnych a etnických pomerov z konca 4. stor. na území dnešného severovýchodného Slovenska nové mimoriadne závažné poznatky a indície.

Objavné spracovanie a vyhodnotenie nálezov z Ostrovian, realizované mladým ambicióznym bádateľom P. Proházskom, sa javí aj v tomto kontexte ako obzvlášť prínosné a záslužné. Charakteristika nálezu z O. mojím učiteľom *Joachimom Wernerom* (*1980*, 18), ako *„... ďaleko najbohatšieho a najdôležitejšieho germánskeho hrobového nálezu z mladšej doby rímskej priraďujúceho sa významom k hrobu Childericha"*, ktorou P. Prohászka svoju štúdiu uzatvára, je mimoriadne výstižná.

Nálezy z Ostrovian a napokon aj hrob z Popradu-Matejoviec potvrdzujú a akcentujú význam spišského koridoru z juhovýchodu do Sliezska na sklonku doby rímskej. Charakteristické keramické materiály tohto hrobu podporujú zároveň predpoklad o vandalskej etnickej príslušnosti významných členov kráľovskej vrstvy, pochovaných v Ostrovanoch i v Poprade-Matejovciach.

Objavná publikácia P. Prohászku vyšla vo výnimočne aktuálnom čase!

LITERATÚRA

Dobiáš 1964 - J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964.
Eichler 1937 - F. Eichler: Die beiden Gräberfunde von Osztrópataka. In: E. Beninger: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg - Leipzig 1937, 148-156.
Eggers 1951 - Eggers: Der römische Import im freien Germanien. Atlas der Urgeschichte. I. Hamburg 1951.
Die Fragmente... 1926 - Die Fragmente der Griechischen Historiker IIa - Fragmenta historicorum Graecorum IIa (Ed.: J. Jacoby). Berlin 1926, 460, 461.
Griechische und lateinische Quellen... III, 1991 - Griechische und lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas bis zur Mitte des 1. Jahrtausends u. Z. Dritter Teil: von Tacitus bis Ausonius (2. bis 4. Jh. u. Z.). Schriften und Quellen der Alten Welt (Hrsg. Joachim Herrmann). Berlin 1991.
Hampel 1885 - J. Hampel: Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós. Budapest 1885.
Henszlmann, I. 1865 - I. Henszlmann: Ostrópatakai régiségek. Arch. Közl. 1865, 89-96.
Henszlmann, E. 1866 - E. Henszlmann: Die Altertümer von Osztrópataka. In: Mitteilungen der k. k. Zentral-Commission 11. Wien 1866, 39-52.
Jílek 2005 - J. Jílek: Skyfy typu Meroe z Krakovan-Stráží a Ostrovan. K poznání dekoru skyfů typu Meroe a přísunu drahocenných nádob na území SR. In: Archeologie barbarů. Praha 2005, 405-429.
Klatt 1995 - U. Klatt: Römische Klapptische drei- und vierbeinige Stützgestelle aus Bronze und Silber. Kölner Jahrb. Vor- u. Frühgesch. 28, 1995, 349-573.
Kolník 1984 - T. Kolník: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.
Kolník 1998 - T. Kolník: Archeologické svedectvo. In: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. I. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Bratislava 1998, 53-87.
Kovrig 1937 - I. Kovrig: A császárkori fibulák föformai Pannoniában/Die Haupttypen der Fibeln in Pannonien. Diss. Pannonicae II/4. Budapest 1937.
Lamiová-Schmiedlová 1964 - M. Lamiová-Schmiedlová: Kontrolný výskum v Ostrovanoch roku 1963. Štud. Zvesti AÚ SAV 13, 1964, 233-265.
Noll 1974 - R. Noll: Vom Altertum zum Müttelalter. Spätantike, altchristliche, völkerwanderungszeitliche und frühmittelalterliche Denkmäler der Antikensammlung. Wien 1974.
Novotný 1995 - B. Novotný: Slovom a mečom. Slovensko v rímskej dobe. Martin 1995.
Pieta/Roth 2007 - K. Pieta/P. Roth: Kniežacia hrobka z Popradu-Matejoviec. Pam. a Múz. 3, 2007, 44-47.
Pulszky 1897 - F. Pulszky: Magyarország archeologiája. II (Archäologia Ungarns II). Budapest 1897.
Rómer 1865 - F. Rómer: Magyar régészeti krónika. Arch. Közl. 5, 1865, 67-86.
Tóth 1909 - S. Tóth: Sáros vármegye monográfiája. I. Budapest 1909.
Werner 1980 - J. Werner: Der goldene Armring des Frankenkönigs Childerich und die germanischen Handgelenkringe der jüngeren Kaiserzeit. Frühmittelalterl. Stud. 14, 1980, 1-49.

Titus Kolník

Marek Gedl (Red.): Wielkie cmentarzyska z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Polska akademia nauk. Komitet nauk pra- i protohistorycznych. Prace. Tom V. Warszawa 2002. 355 strán.

Komisja epoki brązu i wczesnej epoki żelaza Komitetu nauk pra- i protohistorycznych PAN zorganizovala v rokoch 1997-2000 viacero vedeckých stretnutí. Tematicky boli zamerané na veľké pohrebiská ako zdroj informácií o živote a štruktúre spoločnosti doby bronzovej a staršej doby železnej. Časť referátov prednesených na týchto vedeckých stretnutiach tvorí recenzovaný zborník. Autormi príspevkov sú vo väčšine prípadov archeológovia podávajúci obšírnejšie informácie o výsledkoch archeologických výskumov. Dôležitou súčasťou zborníka sú však aj referáty vyhodnocujúce nálezy zvyškov ľudských a zvieracích kostí, uvádzajúce datovania pomocou prírodovedných metód, a ďalšie.

Úvod zborníka patrí jeho zostavovateľovi *Marekovi Gedlovi*, ktorý v príspevku „O wielkich cmentarzyskach z epoki brązu i z wczesnej epoki żelaza - slowo wstępne" (s. 9-18) objasňuje výber a dôležitosť hlavnej témy.

Žiarové, prevažne popolnicové pohrebiská sú typické pre lužickú kultúru, o ktorú predovšetkým ide. Autor uvádza viac ako 2800 pohrebísk z územia dnešného Poľska. Niektoré z nich sú známe už od stredoveku a na mnohých sa už od 19. stor. robili amatérske výskumy. Podľa M. Gedla sa najmä v druhej polovici 19. stor. a v 20. stor. uskutočnilo v Poľsku veľa záchranných výskumov vďaka početným stavebným aktivitám, ktoré, žiaľ, často znamenali veľké ničenie ešte nepreskúmaných, resp. neodkrytých pohrebiskových lokalít a zapríčinili nenávratný únik dôležitých informácií. Rovnaká situácia bola aj na Slovensku a v poslednom desaťročí sa ešte zhoršila. Nekropoly lužickej kultúry boli používané aj niekoľko storočí a obsahujú často stovky hrobov. M. Gedl uvádza z Poľska viacero veľkých pohrebísk - na prvom mieste vlastný výskum v Kietrzi (vyše 4000 hrobov), ktorý je úrovňou dokumentácie a publikovania vzorový nielen v Poľsku. Vo všeobecnej rovine autor zdôrazňuje informačný význam veľkých pohrebísk a vyslovuje nádej, že menšie záchranné výskumy na stavbách môžu prerásť do veľkých systematických odkryvov. Touto krásnou, žiaľ, spravidla nereálnou predstavou sa už roky utešujú aj archeológovia na Slovensku.

Veľmi vysokú informačnú úroveň má príspevok *Małgorzaty Mogielnice-Urbanovej* „Cmentarzysko w Maciejowicach, pow. Garwolin, woj. mazowieckie, stanowisko 1. Przedstawienie problematyki związanej z badaniami specjalistycznymi" (s. 19-38). Výskum tohto pohrebiska, patriaceho do mazovsko-podlaskej skupiny lužickej kultúry, trval vyše 12 rokov. Súčasťou lokality je tiež osada, ktorej sa však výskum venoval len okrajovo. Prekvapujúca je však malá vzdialenosť pohrebiska od osady (údajne len 17,5 m). Na pohrebisku bolo preskúmaných 987 hrobov datovaných od mladšej doby bronzovej do stupňa HD. Autorke sa podarilo vyčleniť priestorovo oddelené skupiny hrobov. V centrálnych častiach pohrebiska sú hroby husto pri sebe, dokonca na sebe, na niektorých miestach až v troch vrstvách. Tento jav sa síce vyskytuje na viacerých pohrebiskách v Poľsku, ale na území Slovenska je úplne výnimočný a viaže sa skôr na mladšie, už halštatské lu-

žické lokality severného Slovenska. Uvádzajú sa vlastne iba jednournové hroby, čo by bolo zvláštnosťou, ak nejde o rozdielny metodický prístup. Výskyt jamových hrobov, výbava hrobov, ich úprava a ďalšie zistenia poukazujú na kultové praktiky zaznamenané aj na ďalších lužických pohrebiskách. Impozantné je využitie prírodovedných rozborov. Autorka uvádza výsledky chemických a antropologických analýz, rozborov dreva, odtlačkov tkanín, rastlín atď. Niektoré výsledky sú trocha zvláštne, napríklad vyrátať priemernú výšku žien a mužov z rozborov zvyškov kostí zo žiarových hrobov chce naozaj veľkú predstavivosť. Objektívne ale treba povedať, že takto informačne vyťažených lokalít ani v Poľsku nie je veľa a na Slovensku, bohužiaľ, ani jedna.

Teresa Rysiewska sa v kratšej štúdii „Duże cmentarzyska jako źródło do badań nad strukturą społeczną ludności kultury łużyckiej" (s. 39-48) zaoberá výpovednými možnosťami žiarových pohrebísk, pokiaľ ide o štruktúru spoločnosti. Prehľadne zhrnula fenomény, ktoré mohli viesť k rôznorodosti prejavov v pohrebnom ríte.

Dvojica autorov *Marek Gedl* a *Barbara Szybowicz* sa v spoločnom príspevku „Badania nad zróżnicowaniem struktury demograficznej i stanu biologicznego populacji kultury łużyckiej, zamieszkałych w różnych warunkach środowiskowych" (s. 49-61) zaoberajú demografickou štruktúrou a biologickým stavom populácie lužickej kultúry. Porovnávajú známe poznatky z prostredia troch skupín lužickej kultúry - sliezskej, hornosliezsko-malopoľskej a tarnobrzeskej. Každá z týchto skupín mala čiastočne iné kultúrne podložie, dedila iné tradície a vplyvy, mala vlastný rytmus rozvoja. Autori na porovnanie vybrali niekoľko väčších, približne súčasných pohrebísk, z ktorých bola urobená antropologická analýza. Zaujímali sa tiež o to, či výhodnejšie hospodárske možnosti (kvalita pôdy, obchodné trasy, komunikácia so susednými oblasťami atď.) sa odrazili aj na biologickom stave danej populácie. Prišli k záveru, že vyšší rozvoj hospodárstva spôsobil klesanie úmrtnosti osadníkov v reprodukčnom veku. V chronologicky mladších populáciách bolo zastúpenie starších vekových kategórií vyššie. Na Slovensku je menej pohrebísk s urobenými antropologickými analýzami, ale geografický rozmach osídlenia lužickej kultúry v mladších obdobiach doby bronzovej je zrejmý. Zvýšenie počtu obyvateľov je určite jedným z jeho predpokladov.

Renata Abłamowicz v práci „Występowanie kości zwierzęcych na dużych cmentarzyskach kultury łużyckiej" (s. 63-73) rozdeľuje žiarové hroby so zvieracími kosťami na tri hlavné skupiny. Do prvej zaradila hroby obsahujúce iba zvieracie kosti, do druhej hroby, v ktorých sú zvieracie a ľudské kosti od seba oddelené, tretiu skupinu tvoria hroby, v ktorých sú zvieracie a ľudské kosti zmiešané. Autorka uvádza ich výskyt na jednotlivých pohrebiskách a uvažuje nad dôvodom výskytu zvieracích kostí. Neuvádza, o aké zvieratá ide, zrejme to analyzovaný materiál neumožnil. Inak výskyt zvieracích kostí zaznamenávame na žiarových pohrebiskách vo všetkých skupinách lužickej kultúry po celú dobu jej rozšírenia. Tento fenomén naznačuje význam zvierat nielen v hospodárskej, ale aj v kultovej oblasti.

Rozsiahly príspevok *Mareka Gedla* „Wielke cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Kietrzu, pow. Głubczyce na Górnym Śląsku" (s. 75-116) ma skutočne veľmi zaujal. Nie je totiž veľa tak precízne preskúmaných a tak dobre poznaných pohrebísk lužickej kultúry, ako je pohrebisko v Kietrzi. Je známe už od 19. storočia. Prvé výskumy tu v rokoch 1930-1942 realizoval G. Raschke a neskôr, v rokoch 1956-1983, bolo pohrebisko systematicky skúmané pod vedením M. Gedla. Na ploche takmer 10 ha sa našlo vyše 4000 hrobov. Najstaršie priradil bádateľ k predlužickej kultúre stupňa BB, najmladšie do počiatkov doby laténskej. Bez väčších prerušení sa tu pochovávalo celých 1000 rokov. Aj keď nálezy z lokality profesor Gedl publikoval v dlhom rade prác, tento súhrnný pohľad na výsledky a ich stručná, brilantne napísaná interpretácia zaujme iste každého archeológa. Treba len pozorne čítať, pretože v článku je použitá v našom prostredí menej známa chronológia doby bronzovej.

Barbara Krukiewicz v článku „Podsumowanie ratowniczych badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury łużyckiej w Miłosławicach, stan. 6, pow. Milicz, woj. dolnośląskie" (s. 117-128) podáva súhrnnú správu o výskumných aktivitách, ktoré sa na lokalite uskutočnili. V rámci pohrebiska, ktoré je známe už z medzivojnového obdobia, bolo dosiaľ odkrytých a preskúmaných 483 hrobov. Záchranný výskum tu bol realizovaný v niekoľkých etapách (1965-1966, 1976, 1978, 1995-1999) viacerými archeológmi, s rôznou úrovňou terénnej dokumentácie, teda aj s rôznou informačnou hodnotou. Hroby boli datované od neskorej doby bronzovej až do stupňa HC, s možnosťou počiatku pochovávania už v závere mladšej doby bronzovej. Výskum bude zrejme pokračovať - predpokladaný počet hrobov je okolo 2000.

Problému výskytu zvieracích kostí v žiarových hroboch sa výraznejšie venuje *Irena Lasak* v príspevku „Uwagi o szczątkach zwierzęcych w grobach na cmentarzysku kultury łużyckiej w Miłosławicach, stan. 6, pow. Miliocz, woj. dolnośląskie" (s. 129-137). Autorka vychádza len z hrobov skúmaných v rámci expedície Wroclawskej univerzity v rokoch 1997-1999. Zvieracie kosti sú súčasťou niektorých hrobov lužickej kultúry takmer na všetkých lužických pohrebiskách. O mimoriadnu situáciu však ide na pohrebisku Miłosławice. V skúmanej vzorke 180 hrobov zistila autorka zvyšky zvieracích kostí v 124 hroboch (68,9%)! Je možné, že ide o lokálnu skupinu lužickej kultúry počiatku HC, s osobitými prvkami pohrebného rítu.

Toho istého pohrebiska sa týka aj príspevok „Możliwości badań antropologicznych materiałów ciałopalnych z cmentarzyska kultury łużyckiej w Miłosławicach, pow. Milicz, woj. dolnośląskie" (s. 139-147), ktorého autormi sú *Pawel Dąbrowski* a *Jacek Szczurowski*. Na základe antropologických rozborov zvyškov kostí sa autori snažia určiť počet osadníkov, pohlavie, vek, spôsob ukladania kostí do urien atď.

Nové výsledky výskumu uvádza *Pawel Madera* v príspevku „Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Łazach, stan. 1, pow. Wołów, woj. dolnośląskie, w świetle ostatnich badań ratowniczych" (s. 149-174). Na pohrebisku sa opakovanými menšími výskumami zachránili desiatky žiarových hrobov. Chronologicky sú zaradené do obdobia od neskorej doby bronzovej do stupňa HC. Autor sa výraznejšie venuje hrobu 4/95 s komorovou konštrukciou a bohatým vybavením, s datovaním do stupňa HC.

Širším regiónom sa zaoberá *Jarosław Lewczuk* v práci „Cmentarzyska z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza nad dolną Nysą Łużicka, Wodrą i Lubszą" (s. 175-191). Po vymedzení priestoru uvádza základné informácie o najvýznamnejších lokalitách. Podrobnejšiu správu podáva najmä o lokalite Sekowice, z ktorej uvádza viacero zaujímavých celkov. Predovšetkým bohato vybavený hrob 140, datovaný do záveru HD.

Mirosław J. Hoffmann v príspevku „Wstępne wyniki badań cmentarzyska z późnej epoki brązu w Bogdanach, pow. Olsztyn" (s. 193-200) podáva úvodnú správu o výskume bogdanského pohrebiska, ktorý prebiehal v rokoch 1992-1993. Preskúmaných tam bolo 123 žiarových hrobov predbežne datovaných do záveru mladšej doby bronzovej. Z bezprostredného okolia pohrebiska je známych viacero sídlisk z doby bronzovej.

Informácie o bogdanskom pohrebisku dopĺňa trojica autorov *Małgorzata Kamińska-Czaklosz*, *Andrzej Florkowski* a *Tomasz Kozłowski* v pozoruhodnom príspevku „Cmentarzysko ciałopalne w Bogdanach, pow. Olsztyn w świetle badań antropologicznych" (s. 201-211). Autori podávajú antropologický rozbor zo žiarových hrobov pohrebiska. Uvádzajú vek, pohlavie a vzrast pochovaných. Už na prvý pohľad zložitými a na druhý pohľad ešte zložitejšími výpočtami zisťujú štruktúru populácie, úmrtnosť atď. V závere poznamenávajú, že viac a presnejších informácií by bolo možné získať, ak by zvyšky kostí z popolníc nevyberal archeológ, ale antropológ. S tým by sa dalo súhlasiť, realita je však o inom. Archeológovia videli už veľa hrobov v blate terénu - ale antropológa?

Starší výskum uvádza *Irena Jadczykowa* v článku „Ciałopalne cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza w Chodakach, pow. Sieradz" (s. 213-234). Pohrebisko bolo z veľkej časti zničené. Preskúmaných bolo iba 72 hrobov, ktoré autorka datuje do stupňov HC a HD a kultúrne priraďuje pohrebisko do okruhu lužickej kultúry. V závere sa zaoberá otázkou prechodu doby bronzovej do doby železnej. Tento problém navrhuje riešiť tak, že trvanie doby bronzovej by sa predĺžilo a za staršiu dobu železnú by sa považoval až stupeň HD. Do tohto stupňa autorka kladie tiež rozvoj lužickej kultúry v strednom Poľsku. Zdôvodnenie tohto rozvoja je ďalším dokladom osobitého prístupu autorky. Dáva ho do súvislosti s nájazdmi Skýtov, ktorí pretrhali obchodné trasy cez Moravskú bránu k Baltskému moru a tým mali spôsobiť rozvoj periférnych skupín lužickej kultúry.

Rovnakým geografickým a kultúrnym prostredím sa zaoberá *Piotr Kurowicz* v článku „Cmentarzysko kultury łużyckiej z okresu halsztackiego w Charłupi Małej, stan. 5, pow. Sieradz" (s. 235-245). Po približne desať rokov trvajúcom ničení stoviek hrobov bol na lokalite uskutočnený záchranný výskum, ktorým bolo preskúmaných 76 hrobov. To nie je kritika, ale konštatovanie. Na Slovensku je situácia rovnaká. A niekedy sa nedočkáme ani tých niekoľkých preskúmaných hrobov. Až pokiaľ niekto rozumný nenaplánuje krížom cez lokalitu stavbu diaľnice alebo supermarketu. Hroby odkryté na tomto poľskom pohrebisku autor datuje do doby halštatskej a kultúrne patria lužickej kultúre. Vykazujú zvláštnosti v pohrebnom ríte a aj keramika vedie autora k úvahe o koexistencii viacerých skupín lužickej kultúry v tomto priestore.

Marek Gedl v ďalšom svojom príspevku „Wielkie cmentarzysko grupy górnośląsko-małopolskiej w Zbrojewsku, pow. Kłobuck" (s. 247-275) podáva stručný prehľad o výsledkoch dlhodobého rozsiahleho výskumu pohrebiska hornosliezsko-malopoľskej skupiny, ktoré sa zistilo už v roku 1959. Systematicky bolo skúmané v rokoch 1961-2000, teda (na slovenské pomery neuveriteľných) 39 rokov. Ak by sa takto skúmali lokality na Slovensku, akiste by sme aj u nás mali veľké lužické pohrebiská. Zbrojevské pohrebisko rozdeľuje autor na dve časti. Staršiu datuje do obdobia II. až IV. časti doby bronzovej a mladšiu do V. časti doby bronzovej. Najstaršie hroby sú kostrové a M. Gedl ich spája s predlužickou kultúrou. V III. časti doby bronzovej sa už začínajú objavovať aj hroby žiarové. Staršiu časť pohrebiska považuje autor za dôkaz, že lužická kultúra v povodí strednej Liswarty sa formovala z podložia predlužickej kultúry, vývojovo zviazanej s komplexom starších mohylových kultúr. Viacmenej podobne vysvetľujeme vznik lužickej kultúry aj na strednom Považí na Slovensku. Zaujímavý je výskyt kostrových hrobov aj v III. časti doby bronzovej. Autor tento jav spája s dlhším doznievaním tradícií predlužickej kultúry. To je všeobecne akceptovaný názor aj v iných lužických regiónoch. Kamenné konštrukcie a „kostrové" hroby datované do mladšej fázy pohrebiska, do V. časti doby bronzovej, autor tiež spája s tradíciami predlužickej kultúry. To by ale bola naozaj veľmi dlhá tradícia. Výraznejšie „lužickejšie" tvary keramiky z hrobov datovaných do III. časti doby bronzovej spája autor s vplyvom sliezskej skupiny lužickej kultúry. Úpravy hrobov a ich bezprostredného okolia rôznymi kamennými konštrukciami v IV. a V. časti doby bronzovej, zloženie výbavy hrobov a tvary keramiky priraďujú pohrebisko k lokalitám hornosliezsko-malopoľskej skupiny lužickej kultúry.

Prehľadne spracovaný kratší príspevok „Wstępne wyniki analizy antropologicznej materiału kostnego z grobów z epoki brązu i z okresu wpływów rzymskich z cmentarzyska w Opatowie, stan. 1, pow. Kłobuck" (s. 277-289) uviedla *Anita Szczepanek*. Prvé informácie o tomto zaujímavom pohrebisku pochádzajú už z rokov 1937 a 1938. Výskumom sa vtedy zistili prvé hroby z doby rímskej, ale predovšetkým z doby bronzovej. V ďalších rokoch sa výskum opakoval. Pohrebisko v Opatowie využíval už v stupni BB-BC ľud predlužickej kultúry s birituálnym pohrebným rítom. Hroby z obdobia stupňov BD-HB priradila autorka k čenstochowsko-gliwickej podskupine hornosliezsko-malopoľskej skupiny lužickej kultúry okrem iného zrejme tiež kvôli pokračujúcej birituálite pohrebného rítu. Antropologická analýza poskytuje obvyklé informácie o pochovaných. Autorka spája pri popolnicových hroboch konkrétne typy nádob s konkrétnym pohlavím, prípadne s vekovým členením populácie. Takéto pokusy boli aj pri iných lužických pohrebiskách, ale podľa môjho názoru to neplatí všeobecne. Rovnako názor, že rôzny spôsob pochovávania (kostrový alebo žiarový) vyplýva z príslušnosti zomrelého k pokrvnej skupine, resp. že je to prejav reminiscencie k bývalej skupine, sa nedá doložiť.

Možnosťami datovania lokalít sa zaoberá *Sylwester Czopek* v príspevku „Uwagi o chronologii cmentarzyska w Pysznicy, pow. Stalowa Wola, w świetle datowań radiowęglowych" (s. 291-311). Autor upozorňuje na

nedostatky v datovaní vychádzajúcom z kovových, ale aj z keramických nálezov. Využíva výsledky datovania založenom na polčase rozpadu C^{14} a kombinuje ich s jednotlivými typmi keramiky. Prichádza k trom záverom:

- začiatok piateho úseku doby bronzovej možno datovať okolo roku 900;
- začiatok stupňa HC možno datovať do polovice 8. stor.;
- začiatok stupňa HD možno datovať do záveru 7. stor. (620-600).

K rovnakému zisteniu dospeli aj iní bádatelia pomocou klasických porovnávacích rozborov nálezov. Zdalo by sa teda, že autor zistil už zistené. Nie je to celkom tak, pretože v tomto prípade ide o exaktné potvrdenie skutočností. Ďalšie poznanie a spresnenie chronológie historického vývoja je možné len rozsiahlym využívaním rôznych prírodovedných metód.

Záverečným príspevkom je práca *Adama Kosteka* „Cmentarzysko w Paluchach, pow. Przeworsk. Dotychczasowe badania" (s. 313-337). Výskum na pohrebisku v Paluchach bol realizovaný vo viacerých sezónach. Celkove tam bolo dosiaľ preskúmaných viac ako 1400 hrobov. Kultúrne ich autor priraďuje k tarnobrzeskej skupine lužickej kultúry. Keramický inventár niektorých žiarových hrobov patrí do počiatkov tejto skupiny, teda do stupňa BD, kedy zrejme pochovávanie na pohrebisku začalo. Autor urobil stručnú analýzu žiarových hrobov. Uvádza tiež ojedinelý výskyt kostrových hrobov. Určuje ich ako kostrové podľa tvaru hrobovej jamy a rozmiestnenia výbavy, pretože v žiadnom z nich sa nezachovali zvyšky kostí. Pokiaľ by nám v kostrovom hrobe nechýbali zvyšky kostí, mali by sme takýto kostrový hrob z prostredia lužickej kultúry aj na Slovensku, napríklad na pohrebiskách Zvolen-Balkán a Partizánske. Pochovávanie na pohrebisku v Paluchach skončilo v staršej dobe železnej.

Napriek tomu, že recenzovaná publikácia vznikala vlastne niekoľko rokov, prostredníctvom 19 príspevkov vytvára v podstate ucelený obraz o výskume veľkých, prevažne žiarových pohrebísk doby bronzovej v Poľsku. Zborník je treba hodnotiť ako veľmi dobrý publikačný výstup z celého radu odborných stretnutí archeológov. Informačná hodnota príspevkov je rôzna, ale vo väčšine prípadov vysoká a inšpiratívna. Dáva čitateľovi dobrú možnosť porovnať lokality, spôsoby výskumu a vyhodnotenia, prípadne obsah jednotlivých skupín lužickej kultúry. Viaceré výskumy trvali celé desaťročia a pohrebiská sú preskúmané takmer v celom rozsahu. Verím, že aj na slovenských lokalitách budú v ďalších rokoch realizované takéto výskumy.

Rudolf Kujovský

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK
ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA
ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków

Acta Mus. Moraviae. Sci. Soc. = Acta Musei Moraviae. Scientiae Sociales. Brno

Anz. Österr. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Kl. = Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historischen Klasse. Wien

Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien

Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno

Arch. Közl. = Archaeologiai Közlemények. Budapest

Arch. Polona = Archaeologia Polona. Wrocław - Warszawa - Kraków

Arch. Polski = Archeologia Polski. Warszawa - Wrocław

Arch. Pragensia = Archaeologica Pragensia. Archeologický sborník Musea hlavního města Prahy. Praha

Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha

Arch. Technica = Archeologia Technica. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Brno

AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra

Balneol. Sprav. = Balneologický spravodajca. Balneological bulletine. Balneohistorica Slovaca. Piešťany

Beitr. Mittelalterarch. Österreich = Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich. Wien

Bratislava. Čas. USŠ = Bratislava. Časopis Učené společnosti Šafaříkovy. Bratislava

Bratislava. Spisy MM = Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave. Bratislava

Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. = Časopis Moravského musea v Brně. Vědy společenské. Brno

Čas. Slezského Muz. = Časopis Slezského muzea v Opavě. Opava

Diss. Pannonicae = Dissertationes Pannonicae ex Instituto numismatico et archeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae budapestiensis provenientes. Budapest

Don Bosco = Don Bosco dnes. Časopis pre saleziánsku rodinu, dobrodincov a priateľov dona Bosca. Bratislava

Folia Praehist. Posnaniensia = Folia Praehistorica Posnaniensia. Poznań

Forum Brunense = Sborník prací Muzea města Brna. Brno

Frühmittelalterl. Stud. = Frühmittelalterliche Studien. Berlin - New York

Hieron = Hieron. Religionistická ročenka. Bratislava

Hist. Čas. = Historický časopis. Bratislava

Historica = Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava

Inf. Arch. Badania = Informator archeologiczny. Badania. Rok. Warszawa

Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz

Jižní Morava = Jižní Morava. Vlastivědný sborník. Mikulov

Kölner Jahrb. Vor- u. Frühgesch. = Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte. Köln - Berlin

Krásy Slov. = Krásy Slovenska. Obrázkový časopis venovaný prírodným krásam a zaujímavostiam Slovenska, turistike, cestovnému ruchu, horolezectvu, jaskyniarstvu, ochrane prírody a národopisu. Bratislava

Kurtrier. Jahrb. = Kurtrierisches Jahrbuch. Trier

Kwartalnik Hist. Kultury Mat. = Kwartalnik historii kultury materialnej. Warszawa

Monumentorum Tutela = Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok. Bratislava

Moravské Num. Zprávy = Moravské numismatické zprávy. Brno

Num. Čas. Čsl. = Numismatický časopis československý. Praha

Num. Közl. = Numizmatikai Közlöny. Budapest

Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha

Praehistorica = Praehistorica. Praha

Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová řada. Sborník příspěvků moravských a slezských archeologů. Brno

Přehled výzkumů = Přehled výzkumů Archeologického ústavu AV ČR v Brně. Brno

Quaternaire = Quaternaire. Revue de l'Association Française pour l'Etude du Quaternaire. Paris

Sbor. Matice Moravské = Sborník Matice moravské. Brno

Sbor. Národ. Muz. Praha = Sborník Národního muzea v Praze. Praha

Sbor. Prací Fil. Fak. Brno = Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. Brno

Silesia Ant. = Silesia Antiqua. Wrocław

Śląskie Prace Prahist. = Śląskie prace prahistoryczne. Katowice

Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra

Slov. Kras = Slovenský kras. Zborník Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši. Liptovský Mikuláš

Slov. Národopis = Slovenský národopis. Časopis Slovenskej akadémie vied. Bratislava

Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra - Bratislava

Slovan. Štúd. = Slovanské štúdie. Periodikum k dejinám a kultúre strednej a východnej Európy. Bratislava

Spraw. Arch. = Sprawozdania archeologiczne. Wrocław

Starožitnosti a Užité Umění = Starožitnosti a užité umění. Praha

Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied. Nitra

Turistik, Alpinismus u. Wintersport = Turistik, Alpinismus und Wintersport. Kesmark

Ve Službách Arch. = Ve službách archeologie. Brno

Verbum = Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru. Košice

Vlast. Čas. = Vlastivedný časopis. Revue kultúrneho dedičstva Slovenska. Bratislava

Vlast. Zbor. Považia = Vlastivedný zborník Považia. Martin

Vlastivěd. Věstník Moravský = Vlastivědný věstník moravský. Brno

Wiadomości Arch. = Wiadomości archeologiczne. Organ muzealnictwa i konserwatorstwa archeologicznego. Warszawa

Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava

Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava

Zeitschr. Arch. Mittelalter = Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Köln